

1996/3-4

GAT

Gazdaság & Társadalom

Tartalomból:

Dr. Plenter János: Pénzelmélet és pénzpolitika

Dr. Lentner Csaba: Ki fizeti (meg) a privatizációt?

Dr. Gedai István: Gondolatok 996-ról 1996-ban

A Hajdú Munkavállalói és Regionális

Érdekvédelmi Egyesület céljai

Judit Balázs: The Conversion of Military Industry in the Eastern

European Countries

Dr. Kovács Géza: Strukturált Európa, mint jövőmodell

Dr. Lakatos Gyula: A gazdasági dezintegráció következményei

Kelet-Európában

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

VII. évfolyam 3-4. szám, 1996.

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet, Dr. Szretykó György

Megjelenik negyedévente

GT

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézet
1132. Budapest, Victor Hugo u. 18-22.

ISSN 0865 7823

TARTALOM

GAZDASÁG

Dr. Plenter János: Pénzelmélet és pénzpolitika.....	5
Dr. Drábik János: A kamatfizetés mint ingyenmunka.....	27
Dr. Lentner Csaba: Ki fizeti (meg) a privatizációt?	36
Dr. Farkas Gyula: Átmeneti gazdaságunk gondjai és azok megoldásai	51
Dr. Rétvári László: A gazdasági tevékenység és a földrajzi környezet lehetőségeinek néhány elvi és gyakorlati kérdése.....	77
Dr. Sallai Sándor: Különleges környezetszennyezés a Zemplén hegységben	106

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Dr. Gedai István: Gondolatok 996-ról 1996-ban	112
Dr. Kellermayer Miklós: Az anyanyelv és a hon a személyiségformálás alappillérei.....	124
Dr. Drábik János: A magyar állam gazdasági szuverenitásának korlátozása	133
Rácz Zoltán: A harmadik évezred	140
Dr. Szmodis Jenő: Kiválasztási rend és kiválasztási motiváció a közjog területén.....	145
A Hajdú Munkavállalói és Regionális Érdekvédelmi Egyesület céljai	164

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Judit Balázs: The Conversion of Military Industry in the Eastern European Countries: Structural Analysis the Case of Hungary.....	175
Molnár M. Eszter: Európaiság és új univerzalizmus. Európa önazonosságának kérdései.....	200
Dr. Kovács Géza: Strukturált Európa, mint jövőmodell.....	247
Dr. Lakatos Gyula: A gazdasági dezintegráció következményei Kelet-Európában	267
Dr. Prugberger Tamás: A magyarság és a közép-európai országok népeinek lehetőségei az Európai Unión belül kialakítandó közép-európai regionális együttműködés keretében	281

Szerzőink

Dr. Balázs Judit, a közgazdaságok kandidátusa, a Soproni Egyetem docense

Dr. Drábik János, újságíró

Dr. Farkas Gyula, a közgazdaságtudományok kandidátusa

Dr. Gedai István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója

Dr. Kellermayer Miklós, az orvostudományok doktora, egyetemi tanár, Pécs

Dr. Kovács Géza, a közgazdaságtudományok doktora, egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Dr. Lakatos Gyula, a szociológiai tudományok kandidátusa, az Élelmiszeripari Dolgozók Szakszervezete Uniójának elnöke

Dr. Lentner Csaba, a közgazdaságtudomány kandidátusa, a Soproni Egyetem docense

Molnár M. Eszter, kutató, tanár, a Kovács Imre Társaság elnöke

Dr. Plenter János, okleveles közgazdász

Dr. Prugberger Tamás, az állam- és jogtudományok doktora, tanszékvezető, egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

Rácz Zoltán, az OMFb osztályvezetője

Dr. Sallai Sándor, az orvostudományok kandidátusa, főorvos, Sátoraljaújhely

Dr. Szmodis Jenő, XII. Önkormányzat, jogi referens

GAZDASÁG

Dr. Plenter János

Pénzelmélet és pénzpólitika

Javaslatok a magyar pénzpólitika és fiskálpólitika lényeges módosítására

Az utóbbi évek magyar gazdaságpólitikájának katasztrofálisan gyenge oldala a nemzetgazdaság pénzfolyamatainak a megértése, a hibás kormányzati döntésekből minduntalan kiütközik a világos pénzelméleti felfogás teljes hiánya. A jelen tanulmány kísérlet az irányban, hogy a piaczgazdaság néhány általánosan elfogadott elméleti tételét a magyar gazdaságra alkalmazza.

1. Bevezető gondolatok a pénzforgalomról és a pénzpólitikáról

Valamely adott gazdaság teljesítőképességének fontos mutatója a nemzeti jövedelem.¹

A nemzeti jövedelem egy állandó körforgásban jön létre, ahol a javak és szolgáltatások szakadatlan cseréje a pénz közreműködésével valósul meg. A pénz oldaláról tekintve a körforgás maga nem más, mint a pénz elköltésének a folyamata a háztartások részéről a vállaltok felé és viszont. A nemzeti jövedelem akkor van egyensúlyban, amikor az össze-sített kereslet pontosan egyenlő az összesített kibocsátással. A nemzeti jövedelem egyensúlya nem jelent szükségszerűen teljes foglalkoztatottságot. Egyensúly kialakulhat a munkanélküliség bármely szintjén, ha a fent említett egyenlőség megvalósul.

---

¹ Ez a fogalom kifejezi valamely adott gazdaságban egy adott időszakban létrehozott összes végtermék és szolgáltatás piaci értékét, illetve az ugyanezen időszakban keletkezett mindenfajta jövedelmek összértékét. Más kifejezéssel: bruttó nemzeti termék.

Egyszerűsített formájában a gazdaság szereplői minden jövedelmüket elköltik. Amit nem tudnak vagy nem akarnak fogyasztásra költeni, azt vagy megtakarítják, vagy beruházzák. Egyensúlyi állapotban a megtakarítások összege egyenlő a beruházások összegével.

A fejlett piacgazdaságok **lényeges** vonása, hogy a nemzeti jövedelem pénzben kifejtett körforgását **piacon kívüli erők** nagy mértékben befolyásolják, sőt eltorzítják. Ilyen szerepet játszik a kormányzati adópolitika és a költségvetés kiadási oldala, valamint a külpiacok által meghatározott export és import.

Részletesebben kifejtve: a reálgazdaság körforgásának megfelelő pénzforgási folyamatot rendszeresen megváltoztatják és módosítják, mint hozzáadások, mint pedig elvonások, és emiatt **a körforgásban keringő pénzmennyiség volumene állandóan változik**. A beruházások, a kormányzati pénzkiadások és az export jelentik a **hozzáadást**; a megtakarítások, az adók és az import az **elvonást**.

A nemzeti jövedelem pénzügyi egyensúlya akkor áll fenn, ha a hozzáadások teljes összege egyenlő az elvonások teljes összegével.

A magyar gazdaság súlyos fogyatékosága, hogy ez az egyensúly itt már évek óta nem létezik. A könnyebb megértés kedvéért írjuk fel ezt az összefüggést képletesen, az alábbiak szerint:

$$M + A + I = K + B + E$$

ahol M: megtakarítás

A: adók, járulékok

I: import

K: költségvetési kiadások

B: beruházások

E: export

A Magyar Statisztikai Zsebkönyv adatai szerint a magyar nemzeti jövedelmet illetően 1993-ban a következő számszerőségek alakultak ki:

Elvonások: 1043 md Ft lakossági megtakarítás (nettó)
2015 md Ft adók és járulékok
1518 md Ft import
4576 md Ft

Hozzáadások: 2206 md Ft a költségvetés hazai kiadásai
638 md Ft beruházások
1110 md Ft export
3954 md Ft

Összegezve: 1993-ban Magyarországon a nemzeti jövedelem pénzügyi oldalán kialakult **4576 md Ft elvonás**, de ezzel szemben csak **3954 md Ft volt a hozzáadás**. Az elvonás kb. 622 md forinttal nagyobb volt, mint a hozzáadás, azaz 1993-ban a pénzügyben kifejezett összesített kereslet - és ezzel együtt a nemzeti jövedelem - kb. 622 md forinttal csökkent.²

Az ilyen nagyméretű pénzkivonás pusztító hatású a reálgazdaságra. Ez történik ma Magyarországon, ahol az adók és a TB-járulékok elviselhetetlenül nagy pénztömegeket vonnak el rendszeresen a reálszférától, miközben a kormányzat pénzügyi kompenzáló műveletei az elvonást messze nem egyenlítik ki, mert a kormányzati kifizetések nagy része - a kamatok - nem a reálszférába jut vissza, hanem a pénz-, illetve bank-szférába, ráadásul részben már külföldre is.

A reálszférából kivont pénztömeg természetesen nem tűnik el, hanem megjelenik a bankok bevételei között, mint jövedelem. A magyar pénzügyi piacon már évek óta kialakult a kormány és a bankok veszedelmes összjátéka, ahol a reálszféra csupán arra jó, hogy ideig-óráig még fedezze a kormányzat és a bankok feneketlen igényeit. A pénzügyi piac és a re-

² 1993 csupán példaként szerepel. Az itt leírt jelenség már teljesen állandósult 1990 óta.

álszféra ilyen elkülönülése és az előbbi elsődleges szerepe a reálszféra teljes összeomlását vonhatja maga után, amihez Magyarország már végszesen közel került.

A pénzelvonás egyik legsúlyosabb gyakorlati következménye a beruházások döbbenetesen alacsony szintje. **Magyarországon a megtakarítások messze túlhaladják a beruházásokat, ebből elkerülhetetlenül következik a hazai termelés csökkenése, a gazdasági hanyatlás.**

Meg kell érteni, hogy a piaci jellegű nemzetgazdaságban megbont-hatatlan kapcsolat áll fenn a reális termelés és a pénzforgalom között. A pénz közvetítésével fejeződik ki a fizetőképes kereslet, ahhoz a pénz közreműködésével alkalmazkodik a termelési kínálat.

Ugyanakkor piaci működésüket tekintve egy abszolút lényeges különbség van a pénz és a reáljavak között. Nevezetesen: a forgalomban lévő pénz mennyiségét és működési feltételeit a mindenkori államhatalom közvetlenül meg tudja változtatni, amióta a világ áttért a papírpénzre (és ezek a beavatkozások már rendszeressé is váltak), mígnem a reáljavak tömegét csak a piac igényei képesek megváltoztatni, - az államhatalom a termelést csak szűk korlátok között képes közvetlenül befolyásolni, a piac és a pénz közbejötté nélkül.

Ez a tény félelmetesen súlyos következményekkel jár a piacgazdaságra, pontosabban az azokban élő és tevékenykedő gazdasági alanyokra. A piac spontán működése helyett immár egy központi hatalmi szerv - a pénzügyi kormányzat - határozza meg a reálgazdaság működésének pénzügyi feltételeit, - és ezzel döntő befolyást gyakorol a reáltermelés alakulására.

A kormányzatok - köztük a magyar kormány is - azt állítják, hogy az államhatalom pénzpolitikai beavatkozása mindenkor a reálgazdaság és a pénzforgalom maximális összhangjának a fenntartására vagy elérésére irányul. Ám a közgazdaság-elméletekben távolról sincs egységes vélemény arról, hogy a piacgazdaságban mik az egyes pénzpolitikai célok

elbírálásának objektív kritériumai, s hogy milyen objektív tények alapján lehet eldönteni egyes pénzpolitikai döntések szükségességét vagy szükségtelenségét, helyességét, vagy helytelenségét. Ilyen objektív, egzakt tudományos lehetőségek nincsenek, így egy közvetett pénzpolitika teljes biztonsággal csak annak hatása ismeretében minősíthető. A kormányzatok pénzpolitikája lényegében empirikus jellegű, a helyzetnek - és a kormányzat érdekeinek - megfelelően kiragadnak néhány feltételezett összefüggést a múlt tapasztalatai alapján és így hoznak pénzügyi döntéseket a jövőről. Tipikus példa erre a pénzmennyiség megítélése a nemzetgazdaságban. Az ötvenes-hatvanas években uralkodó volt egy viszonylag rugalmas pénzmennyiségi felfogás, ezt a nyolcvanas években felváltotta egy merev monetáris szemlélet, aminek a lényege a forgalomban lévő pénzmennyiség olyan irányú korlátozása, hogy az - t.i. a pénzmennyiség - ne lépje túl a reálgazdaság természetes növekedési igényeit. De senki sem tudja megmondani, hogy egy adott időpontban vagy időszakban mi is a „helyes” pénzmennyiség.

Objektív elméleti és gyakorlati mérce hiányában a nyugati piacgazdaságokban érvényesített állami pénzpolitika lényegében egy önkényes politika. Ezzel magyarázhatók az egymást követő pénzügyi konfliktusok, amik 1945 óta állandó jellemzői az ún. OECD - államok gazdasági életének. Önkényes a magyar pénz-, és fiskálpolitika is, aminek káros következményeit még az is növeli, hogy a magyar politikai és közgazdasági gondolkodásban még kevés a piacgazdasági tapasztalat, a gyakorlati pénzpolitikában dominál a doktrinér felfogás, nincs meg az önálló helyzetelemzéshez szükséges szellemi bátorság, és hiányzik a pénzügyi folyamatok helyes megértése.

Minthogy az elmúlt öt év pénzügyi és fiskálpolitikája csak pusztulást okozott, az ország semmit sem veszíthet egy más, új pénzügyi politika esetleges alkalmazásával. Mint említettük, a közgazdaságtudomány nem tud csalhatatlanul biztos, egyértelmű irányokat mutatni a gyakorlat számára. Így egy új pénzpolitika sem lenne teljességgel előre bizonyítható. Mégis, megfontolásra érdemes bármely olyan új pénzügyi politika,

amely a jelenleginél sokkal jobban figyelembe veszi a reálszféra kiáltóan égető pénzügyi igényeit, a reálgazdaság és a pénzforgalom elemi összefüggéseit, és képes a magyar igényekhez alkalmazni a közgazdaságtudomány általános útmutatásait.

2. A magyarországi reálszféra pénzigényeinek erőszakos korlátozása

Láttuk, hogy Magyarországon több pénz távozik a gazdasági körforgalomból, mint amennyi oda beáramlik. Ezt illusztrálták az 1993 évi adatok. A pénzforgalom rendszeres megcsapolása egyik fő oka a reálszféra depressziójának, minthogy az elvont pénz csökkenti a keresletet, ez csökkenti a foglalkoztatottságot, a kereslet ezáltal ismét gyengül, és így tovább.

A pénzforgalom korlátozása, pontosabban szólva a reálszférától történő masszív pénzelvonás két eszköz összjátékán keresztül valósul meg. A két eszköz az állami költségvetés és a bankok. A folyamat lényegében igen egyszerű.

A bankok betéteket gyűjtenek a lakosságtól, ezek a betétek - a tranzakciós igényeket leszámítva - a gazdaság tulajdonképpeni megtakarításai. Egyensúlyi körforgás esetén ezeknek a megtakarításoknak vissza kellene jutniuk a reálszférához kötődő pénzforgalomba, beruházások formájában. A magyar pénzforgalomra nem ez a jellemző. A bankok a lakossági betétállománynak csak igen kis részét, kb. 15 százalékát fordítják beruházások támogatására (beruházási hitelek), a betétek segítségével inkább államkötvényeket vásárolnak. A kamatrés segítségével így 10-15 százalékos nyereségre is szert tehetnek, teljesen kockázat mentesen, pedig a piacgazdálkodás lényege megkövetelné, hogy nem lehet nyereség kockázat nélkül. A magyarországi beruházások ijesztően alacsony színvonala mutatja ennek a hitelpolitikának a romboló hatását.

A kár mérsékelhető lenne, ha a kormánynak nyújtott bankhitelek költségvetési kiadások formájában végül mégis visszajutnának a reálszférába, növelve a keresletet és a beruházási igényt. De nem ez történik. A kölcsönzési folyamatban nagyon hamar elérkezik az a pont, amikor a felvett új kormányhitelek egyre növekvő része már nem az államháztartás általános kiadásainak a fedezésére szolgál, hanem a már korábban felvett hitelek törlesztésére és a kapcsolódó kamatszolgáltatási kötelezettségek teljesítésére. Ez történik ma Magyarországon. A kormányzat részéről a bankokhoz történő átutalásokat (törlesztések és kamatok) a bankok felhasználhatják újabb államkötvények vásárlására, ez újabb kamatjövedelmeket eredményez, és így tovább. Ez a folyamat egy valóságos pénzügyi perpetuum mobile.

A teljes megértéshez hátra van még egy lényeges kérdés: az adók szerepe ebben a pénzügyi ingajátékban.

Az adók elengedhetetlen részei e perpetuum mobile fennmaradásának, mert minden államkötvény végső fedezete a kibocsátó állam adóbeszedő ereje. Az állam hatalmánál fogva képes kikényszeríteni a kivetett adók beszedését, így a bankok számára garantált, hogy a kormányzattól rendszeresen és maradéktalanul megkapják az esedékes hitelszolgálati átutalásokat. Ez az a pont, ahol az állam szerepe a reálszféra pénzügyi elvéreztetésében (fosztogatásában?) közvetlenül is tetten érhető.

A reálszférában létrehozott értékek egy része adók formájában a kormányzathoz kerül, onnan viszont tovább jut a bankokhoz az átutalások folyamatában, de a bankoktól már nem kerül vissza a reálszférába, hanem újabb államkötvények vásárlására szolgál.

Nem túlzás azt állítani, hogy az elmúlt néhány évben Magyarországon a pénzügyi szféra egyre inkább elkülönült a reálszférától és akadálytalanul növekszik ez utóbbi rovására. Óriási összegekről van szó. 1994-ben a belső adósság kamatterhe 454 md forint volt, az 1996 évi költségvetési terv már 533 md forintot irányoz elő, az időközben megnövekedett államadósság miatt. Akkor, amikor a magyar GDP kb. 5300

md forint (1995), a reálszféra össztermelésének 10 százalékát emésztí fel a kamatteher és ismételjük, ennek a hatalmas összegnek csak a töredéke jut vissza a reálszférába. Az angolszász szóhasználat az ilyen helyzetre mondaná, hogy az nem más, mint a termelő szféra „törvényes” kirablása. Ebben a megvilágításban különösen irónikus a kormányzat azon elszánt törekvése, hogy tandíj címén 4-500 millió forintot húzzon ki a küszködő diákok - és azok szülei - zsebéből. Minderre nem lenne szükség, ha a kormány csökkentené az eladósodását a bankok felé.

Nincs az a gazdag társadalom, amely tartósan képes lenne elviselni egy rendszeres, nagyarányú jövedelem-elvonást a reálszférától. A szegény még kevésbé. A reálszféra teherbíró képességét meghaladó jövedelem-elvonás - értsd adózás - gazdasági visszaesést okoz, ez maga is csökkenti a gazdaság teherbíró képességét, és kialakul egy lefelé mozgó spirál. A magyar gazdaság öt éve tartó hanyatlása és stagnálása cáfolatlanul mutatja a magyar pénzügyi politika tarthatatlanságát.

Ezt a katasztrofális irányzatot meg kell állítani. El kell érni, hogy a reálszféra pénzigénye ismét maradéktalanul kielégítést nyerjen. Ehhez teljesen új pénzügyi politikára van szükség, aminek egyik lehetséges módjátát vázolja fel a tanulmány további része.

3. Egy monetáris fiskálpolitikai alternatíva körvonalai

Az 1930-as években pusztító világgazdasági depresszió óta a közgazdaság elmélet egyik alaptétele, hogy a modern piacgazdaság nem nélkülözheti az erőteljes gazdaságpolitikai és pénzügyi beavatkozást az államhatalom részéről. Bebizonyosodott, hogy az ún. „laissez fair” elmélet - és gyakorlat - katasztrofális gazdasági és szociális következményekkel jár. Az önmagára hagyott piacgazdaság nem képes kiegyensúlyozottan stabil módon működni: az összesített keresletben váratlan eltolódások léphetnek fel, aminek következtében a gazdaságban inflációs és recessziós periódusok keletkeznek. Emiatt kormányzati akciók szük-

ségesek a gazdaság stabilizálására, a fiskális és monetáris politika eszközeivel.

A fiskálpolitika fogalmához tartozik az adók szintjének és szerkezetének, valamint a kiadások és a költségvetési hiány vagy többlet finanszírozási módjának a meghatározása a kormányzat részéről, hogy elérjék olyan makro ökonómiai célok megvalósítását, mint a teljes foglalkoztatottság, árstabilitás, gazdasági növekedés, fizetési mérleg egyensúly, és így tovább. Monetáris politikán a pénzmennyiség és a kamatláb szabályozását értjük a központi jegybank részéről. De a fiskálpolitika nem különíthető el a monetáris politikától. Az összesített kereslet összetevőire rendszerint hatással van a kamatláb, ugyanakkor a kamatláb alakulására nemcsak a jegybank által szabályozott pénzmennyiségi változások vannak hatással, hanem az adókban és a költségvetési kiadásokban bekövetkező változások is, főleg pedig az a mód, ahogyan a kormányzat a költségvetési deficitet finanszírozza.

A továbbiakban kifejtett gondolatok a monetáris és fiskálpolitika eme szoros összefüggésén alapulnak.

a) Restriktív vagy gazdasági növekedés

A Vereckei hágó vonalától nyugatra számított európai térségben valószínűleg Magyarország gazdaság-, és pénzügyi politikája a leghibásabban irányított (angolul: mismanagement). Ez így van már évek óta, de 1995 e tekintetben is új csúcs, illetve új mélypont. **A szakszerűtlen gazdaságirányítás bizonyítéka az államháztartás és az ország tarthatatlan eladósodása, a tartós pénzügyi válság és tartós munkanélküliség, valamint a magyar GDP drámai csökkenése.** Ami Magyarországon történik, azt a közgazdasági irodalom **stagflációnak** nevezi, ami a stagnálás és az infláció összevonásából ered.

Kérdés, hogy egy ilyen csődhelyzetben mi lehet a helyes gazdaságpolitikai kiút?

Mint előzőleg kimutattuk, a problémák gyökere a pénzforgalom és a reálszféra egyensúlyának a megbomlása, a reálszféra likviditási válsága. A likviditási válság pedig pénzügyi válság. A kérdés tehát valójában az, hogy **a magyar pénzügyi válság** orvoslására milyen pénzpolitikai eszközök lennének alkalmasak.

A közgazdaság elmélet a pénzügyekben két alternatívát kínál a kormányzatnak, minden egyéb e két alapkoncepció variánsa. Ezek az ún. monetarista politika, vagy a pénzügyi expanzió politikája.

i) A monetarista politika

A monetarista felfogás szerint a pénzpolitikának valójában csak egy igazán indokolható célkitűzése lehet, - az árszínvonal stabilitásának a biztosítása. E nézet szerint a gazdaságban működő pénzmennyiséget egy állandóan, de lassan növekvő szinten kell tartani és ez a módszer minden más beavatkozás nélkül megszünteti az inflációt. Ennek az ára magas munkanélküliség és gazdasági hanyatlás lehet, de a monetaristák ezzel nem törődnek. Szerintük az árszínvonal stabilizációja után valamikor - a távoli jövőben - feltehetően a gazdasági növekedés is beindul, ez majd csökkenti a munkanélküliséget is. Ez a megközelítés szociálisan érzéketlen politika, ismertető jele a pénzügyi restrikción, mert ellenzi a pénzmennyiség lényeges növelését - akár ideiglenesen is - a stagnáló gazdaság serkentése érdekében.

A hazai pénzmennyiségi adatok egyértelműen mutatják, hogy Magyarországon a kormányzat ezt a politikát követi. Például a Magyar Nemzeti Bank adatai szerint a tágabb értelemben vett pénzmennyiség (M2) növekedése 1993 májusa és 1994 májusa között 15.4% volt, 1994 május és 1995 májusa között pedig 12.9%. Tehát gyakorlatilag az említett két év alatt a pénzmennyiség éves növekedése 12-15 százalék között mozgott, miközben az általános árszínvonal az országban 20-30 százalékkal emelkedett. Első látásra érthetetlen, de tény, hogy **Magyarországon a pénzmennyiség csak viszonylag lassan emelkedik** (1995 májusában az ún. M2 kb. 1400 md forint), **az árak mégis sokkal**

gyorsabban emelkednek. Ennek az a magyarázata, hogy a magyar gazdaságban túlzottan szabadon érvényesülnek a külföldről eredő és onnan kiinduló árfelhajtó tendenciák. A nyugat-európai termékek költségszintje sokkal magasabb, mint a magyar (az ottani magasabb bérek miatt), és az import révén ez a magasabb árszint Magyarországon inflációs hatású.³

Tehát a monetarista elmélettel ellentétben, Magyarországon nem a pénzmennyiség növekedése okoz inflációt, hiszen ez utóbbi sokkal gyorsabban növekszik, mint a pénzmennyiség. Ellenkezőleg, a nem kielégítő pénzmennyiség a magyar reálszférában likviditási válságot teremt (rengeteg vállalat kapacitás alatt termel vagy csődbe jut), az adott pénzmennyiséggel a bruttó hazai termék egyre csökkenő volumene áll szemben, ennek elkerülhetetlen következménye az általános árszínvonal emelkedés. Bármennyire paradox módon hangzik is, **Magyarországon a pénzhiány okoz inflációt**, azáltal, hogy a termelői kapacitás egy részét elpusztítja, vagy kihasználásukat csökkenti. Ennek az állításnak cáfolhatatlan bizonyítéka, hogy az infláció növekedésével szorosan egybe esik a GDP stagnálása vagy csökkenése.

A restriktív monetarista politika Magyarországon a gyakorlatban megbukott. Az egymást követő kormányzatok mégis ezt a politikát erőltetik, feltehetően az IMF (Nemzetközi Valutaalap) nyomására. Erre még visszatérünk.

---

³ Meg kell jegyezni, hogy a pénzmennyiségre vonatkozó magyar adatközlés meglehetősen hiányos. A nemzetközi gyakorlattal ellentétben nincsenek pontos nyilvános adatok az ún. M1 alakulásáról, ami pedig a legáltalánosabb pénzmennyiségi mutató. (M1- a lakosság kezében lévő készpénz + a lakosság látra szóló betétei). Az is meglepő, hogy például az MNB, 1995 évi monetáris irányelvei egy szóval említik a pénzmennyiség alakulását! Nyugaton ez elfogadhatatlan lenne!

ii) A pénzügyi expanzió politikája

Az előbbi koncepcióval szemben lényegesen más kiutat javasol a pénzügyi expanzió irányzata.

Depressziós, jelentős munkanélküliséggel terhelt gazdasági helyzetre, mint amilyen a jelenlegi magyar, ez a felfogás a **pénzmennyiség határozott növelését javasolja**, olyan mértékig, hogy a megnövelt pénzmennyiség helyreállítása a kereslet és a kínálat egyensúlyát, **növekvő foglalkoztatottság mellett!** Ez teljesen reális javaslat, mert növekvő kereslet nem képződhet az ahhoz szükséges többlet pénzmennyiség nélkül, ugyanakkor a növekvő kereslet automatikusan növekvő foglalkoztatottságot, új munkahelyeket is jelent. Az így gerjesztett jövedelemnövekedés újabb ösztönzést ad a gazdaságnak, s ezzel beindul egy felfelé mutató növekedési spirál. Ezt a módszert széles körben alkalmazták Európában a második világháború után, sőt az Egyesült Államok gazdasági expanziója is ezen a módszeren alapult Reagan elnök vezetése alatt, a nyolcvanas években.

Hogy mi az a pénzmennyiség, amely elég a gazdasági növekedés beindításához, azt a mindenkori helyi körülmények határozzák meg. Erre nézve ekonometriai számítások is végezhetők.

Az expanzív pénzpolitikával szemben gyakori ellenvetés, hogy alkalmazása inflációhoz vezet. Ez az állítás így leegyszerűsítve egyáltalán nem igaz. Először is a magyar helyzet bizonyítja, hogy a monetáris restrikció politikája is inflációt okoz, mert a kereslet erőszakos visszafogásával a termelés csökkentésére ösztönöz és végeredményben **hiánygazdaságot teremt**, ahol az áruhiány veri fel az árakat. Másodszor: a pénzmennyiség növekedése csak akkor inflációs természetű, ha teljes foglalkoztatottság idején alkalmazzák, amikor tehát nincs szabad és kihasználatlan termelési tényező, ami a meg növekedett keresletre több termeléssel tudna reagálni. Súlyos munkanélküliség mellett a pénzmennyiség növelése nem vált ki inflációt, csupán serkenti az addig tétlen termelési tényezők kihasználását, például a munkaerőt és a meg növeke-

dett pénzmennyiség kiváltja a reálszféra növekedését, azaz a nagyobb pénzmennyiséggel a javak és szolgáltatások nagyobb tömege fog szembe kerülni. Így a meg növekedett pénzmennyiség csak elhanyagolható nagyságrendű inflációs hatást fog kifejteni. Emellett az esetleges inflációs mellékhatás a pénzügyi rendszer számos eszközével is korlátozható, például a bankok kötelező tartalékrátájának az emelésével és kötelező hitelezési előírásokkal. **Fontos feltétel, hogy a pénzmennyiség növekménye a hazai termelés serkentésére irányuljon**, nem pedig az import növelésére. Ez könnyen elérhető a kellő pénztechnikai eszközök alkalmazásával, sőt még az is, hogy a megnövekedett hazai pénzmennyiség az export növekedését is támogassa, így közvetve lehetővé téve az import esetleges bővítését is.

A magyar gazdasági növekedés csak akkor fog beindulni, amikor valamelyik kormányzat végül is feladja az elméletileg és gyakorlatilag egyaránt hibás monetáris és fiskálpolitikai restriktív politikáját és megkezdi a jövedelmek növekedését és a nemzetgazdaság likviditásának a helyreállítását célzó expanzív pénzpoltikát.

A munkanélküliség csökkentésének is ez az egyetlen útja. Egyébként teljesen hibás és káros az a felfogás, amely a munkanélküliséget csupán szociális problémaként fogja fel. Ha egy országban a munkaerő jelentős része foglalkoztatás nélküli, akkor ez nemcsak további megterhelés a nemzetgazdaságnak, hanem a foglalkoztatás hiánya miatt a nemzetgazdaság kibocsátása (a termelés) is automatikusan csökken. Nem véletlen, hogy Magyarországon a munkanélküliség rohamos növekedésével együtt járt a nemzeti jövedelem drámai visszaesése. A közgazdaság elmélet egyik sarkalatos tétele, hogy nincs gazdasági stabilitás jelentős munkanélküliség mellett. A jelenlegi kormányprogram ezt a kérdést nem is említi, így természetesen ettől a programtól semmiféle stabilitás nem várható.

Stabilitás és gazdasági növekedés szinonim fogalmak. De a növekedés az elsődleges, mert ez a stabilitás lényege. Ehhez viszont - ismételjük - elengedhetetlen egy új, expanzív pénzpolitika.

Ha pedig valaki erre példát keresne, nem bízva saját eszünkben és tudásunkban, akkor hadd álljon itt egy rövid idézet egy volt német gazdasági minisztertől (és volt kancellártól), aki 1950 végén az ottani helyzetre utalva a következőket mondta: „A tömeges munkanélküliség ezen a télen kikényszerítette az expanzív gazdaságpolitika további erősítését. Munkahelyteremtő programot, valamint lakásépítés céljára finanszírozási segélyeket hagytunk jóvá. E külön akciók keretében 3.4 milliárd márkát bocsátottunk rendelkezésre.” (Ludwig Erhard: Jólétet mindenkinek, Konrad Adenauer Alapítvány, Budapest, 1993).

Igen, depresszió és munkanélküliség esetén expanzív gazdaságpolitika.

b) Az expanzív pénz-, és hitelpolitika eszközei

Ha a gazdasági növekedés beindítása expanzív pénz- és hitelpolitikát igényel, akkor a következő kérdés az, hogy milyen eszközökkel lehet ezt megvalósítani. Különösen egy már krónikusan eladósodott gazdaságban. A közgazdaság-elméletnek - és a pénzpolitikai gyakorlatnak - erre meg van a válasza: **a kormányzatnak a központi jegybanktól kell kölcsönöznie.**

Kiegyensúlyozott gazdasági helyzetben a kormányzatnak két eszköz áll rendelkezésére a költségvetési programok finanszírozására: az adók növelése vagy/és államkötvények kibocsátása. Ez utóbbiak túlnyomó részét a bankok vásárolják meg, kamatjövedelmeiknek ez az egyik legjelentősebb forrása.

Egy nyakig eladósodott és kiszigerelt gazdaságban az államnak már nem marad sok lehetősége - játéktere - az adók emelésére, az államkötvények kibocsátása pedig rohamosan növeli a kormányzat és az állam-

háztartás kamatterheit, így hosszabb távon ez sem járható út. Emellett az állami kötvénykibocsátás vásárlóerőt von el a gazdaságtól, így a kötvények nemzetgazdasági ösztönző hatása nulla, mert amennyivel nő az állam rendelkezésére álló pénzmennyiség, annyival csökken a lakosság rendelkezésére álló. Emiatt a kötvénykibocsátás sohasem indíthat el gazdasági fellendülést egy depressziós gazdaságban, mint ahogy egy ember is menthetetlenül elesik, ha egyensúlyát veszítve csak a saját cipőfüzőjében próbál megkapaszkodni.

Egy depressziós gazdaság életre keltéséhez nem elegendő a már forgalomban lévő pénzmennyiség, a depresszió ténye maga bizonyítja, hogy az adott pénzmennyiség nem biztosít kellő keresletet és jövedelmeket. Ha ez így van, akkor a pénzmennyiséget elkerülhetetlenül valamely gazdaságon kívüli forrásból kell növelni, - egy ilyen forrás az ország központi jegybankja.

Depresszió esetén a kormánynak nem a bankoktól kell hitelt felvenni (akár államkötvények formájában is), hanem a központi jegybanktól, Magyarországon a Magyar Nemzeti Banktól.

A közgazdasági szakirodalomban ezt a megoldást úgy hívják, hogy a „könnyű pénz” politikája. Könnyű, mert a kormányzat így anélkül növelheti a kiadásait, hogy a nemzetgazdaságban emiatt bárkinek is le kellene mondania jövedelme egy részéről. Ráadásul ez a módszer költségmentes is, hiszen a kormány ugyan fizet - fizethet - névleges kamatot a központi banknak az ott felvett hitelek után, de a központi bank kamatjövedelme végső soron az államé, minden év végén befizetésre kerül az állami költségvetésbe.

Ez a fajta kormányzati hitelfelvétel gyakorlatilag pénzteremtés, mert a felvett kölcsönrel a jegybank egyszerűen megnöveli a kormányzat hitelkeretét, és a kormányzat ennek terhére kifizetéseket eszközöl. A kifizetések a jegybank által kibocsátott új, pótlólagos bankjegyek segítségével történnek.

Az államháztartás finanszírozásának eme módszerével szemben a monetaristák gyakori ellenvetése, hogy inflációhoz vezethet. Mint rámutattunk, ez nem is igaz. Emellett a magyarországi monetaristáknak nincs sok erkölcsi alapjuk inflációról beszélni, hiszen nálunk éppen a monetarista politika okozott inflációt és recessziót!

Ettől függetlenül, a mértékadó közgazdasági szakirodalom jelentős része elismeri, hogy rendkívüli, depressziós helyzetekben a közvetlen pénzteremtés megengedhető, sőt az egyedüli kiút. Az inflációs veszély ilyen feltételek mellett minimális, és egyébként is pénzügyi politikai rendszárbályokkal korlátozható és semlegesíthető. Azt is tudni kell, hogy rendkívüli esetekben, például hadviselés esetén, az államok rendszeresen folyamodnak a közvetlen pénzteremtéshez, mert az adók és egyéb bevételek nem elégségesek a rendkívüli költségek fedezésére. A második világháború folyamán az Egyesült Államok is részben így finanszírozta a hadviselési kiadásokat.

És ha ez a módszer elfogadható egy bizonyos fajta szükséghelyzetben, a háborúban, akkor miért ne lenne az elfogadható egy másféle szükséghelyzetben? Végül is egy depresszió éppúgy egy ország pusztulásához vezethet, mint egy veszített háború.

Egyébként is az aranyalapon nyugvó pénzrendszerek összeomlása óta (a húszas és a harmincas években) minden állam pénze lényegében specifikus fedezet nélküli papírpénz, ún. fiat pénz, a fedezet csupán az adott ország gazdasági teljesítőképessége. Nincs szabály arra, hogy egy adott országban egy adott időpontban mekkora a „helyes” pénzmennyiség. E problémával kapcsolatban egy alapvető német pénzelméleti mű is elismeri: „A különféle pénztömeg fogalmak egyidejű alkalmazása bizonytalanságot tükröz az elméletileg „helyes” pénztömeg meghatározást illetően”. (Geldtheorie und Geldpolitik, Bund Verlag, 1993). Ennek fényében jó lenne tudni, hogy a magyar kormányzat monetarista képviselői miért tartják helyesnek a jelenlegi magyar pénzmennyiséget?

Ha a „helyes” pénzmennyiség fogalma elméletileg meghatározatlan, akkor az elmélet részéről nincs akadálya a magyar pénztömeg növelésének, akár az említett közvetlen pénztermelés útján is. Ám a gyakorlatban van egy súlyos akadály: az 1991 évi LX törvény.

Valószínűleg külső monetarista erők befolyása nyomán, Magyarországon 1991 óta törvény korlátozza a Magyar Nemzeti Bank pénzkibocsátó tevékenységét.

Az 1991. évi LX. törvény úgy rendelkezik, hogy „...Az adott évben a központi költségvetésnek nyújtott hitelek állományának növekedése az év egyetlen napján sem haladhatja meg a központi költségvetés adott évi tervezett bevételeinek három százalékát”.

Ez súlyosan káros és elméletileg teljesen megalapozatlan rendelkezés. Miért három százalék? Miért nem semmi, vagy akár 10 százalék? És egyáltalán, teljesen hibás lépés bármiképpen is megkötni a jegybank kezét, emiatt a költségvetés nem tud reagálni a gazdaság új kihívásaira.

A korlátozás legsúlyosabb következménye, hogy a költségvetési deficit finanszírozására a kormány csak jelentéktelen mértékben vehet igénybe jegybanki hitelt, a deficit finanszírozására vagy adókat kell emelni, vagy pedig kötvénykibocsátással kell vásárlóerőt elvonni a lakosságtól.

Nyilvánvaló, hogy a törvény szerkesztőinek éppen ez volt a céljuk.

Nem véletlen, hogy a magyar kormány költségvetési válsága éppen 1991-ben kezdődött, s hogy ma már - rövid pár év alatt - csődhelyzet fenyeget. A költségvetési és pénzügyi válság oka ez a káros, szinte katasztrofálisan pusztító rendelkezés.

Nem lenne ma költségvetési deficit, ha a költségvetést nem terhelnék az ily módon kikényszerített bankhitelek és államkötvények súlyos kamatai!

Ez vitathatatlan pénzügyi tény.

A józan közgazdasági és pénzügyi gondolkodás azt követeli, hogy az 1991 évi LX törvényt módosítani kell és az említett korlátozást meg kell szüntetni.

Ez persze nem könnyű dolog, mert egy ilyen lépés esetén bátran szembe kellene nézni a nyugati pénzügyi hatalmak erős nemtetszésével. A lépést mégis meg kell tenni, mert a magyar gazdaság agonizálásából ez az egyetlen kivezető út.

4. Magyarország, az IMF és az Európai Unió

Valójában, a kritikus kérdés az, hogy a tornyosuló problémák ellenére miért nem kerül alkalmazásra Magyarországon a deficit finanszírozás itt felvázolt módszere? A válasz: a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az Európai Unió erősen ellenzi ezt a módszert. Minthogy mértéktelen külföldi eladósodása miatt Magyarország részben függ az IMF-től, de az Európai Uniótól is, ezért a deficitfinanszírozásnak ez a módszere komoly politikai határozottságot - és bátorságot - igényelne a magyar kormányzat részéről, - és ez a határozottság és bátorság valamilyen oknál fogva hiányzik.

Az IMF elutasító magatartását a vezető tagállamok pénzügyi érdekei motiválják. Ezeknek az államoknak közismert törekvése a világméretű gazdasági expanzió, ami úgy valósítható meg a legkönnyebben, ha egyebek között - a tagállamok valutaárfolyamai maximálisan stabilak. A deficitfinanszírozásnak fentebb leírt módszere, a közvetlen, expanzív pénzteremtés, feltételezett infláció következményei miatt veszélyeztetheti ezt az árfolyam stabilitást, ezért az IMF ellenzi. A másik ok a bankvilág érdeke.

A bankok jövedelmének ma már nagyon lényeges - szinte nélkülözhetetlen része - az államkölcsonökből befolyó kamat, ezért az IMF elengedhetetlen minden olyan pénzpolitikával szemben, amely a bankok jövedelmét csökkentené.

Hogy az IMF-nek ez a felfogása elméletileg és gyakorlatilag tarthatatlan, azt drámai módon példázta az ún. Bretton Woods rendszer összeomlása 1973-ban és a valutáris válságok azt követő sorozata azóta is, mert ez felel meg a nagyhatalmak expanzív érdekeinek. A sors iróniája, hogy 1970-ben az ún. Speciális Lehívási Jog (Special Drawing Rights) megteremtésével az IMF maga is közvetlen papírpénz teremtés útjára lépett, mégpedig nemzetközi méretekben.

Magyarország és sok hasonló kis IMF tagállam gazdasági pusztulásnak van kitéve, ha vakon támogatják ezt a politikát. Nincs tehát mit vesztenünk, ha akár az IMF-el szemben is Magyarország végre megállítja a gazdaság pénzügyi elvérzését és megkezdzi az expanzív pénzteremtés politikáját.

Az IMF mellett a másik akadály az Európai Unió.

1990 óta gazdasági kapcsolatainkban külön probléma az Európai Unió megjelenése és **aktív befolyása a magyar pénzügyekre.**

Kormányzati célkitűzés Magyarország teljes tagsága az Európai Unióban, de a kormány gondosan titkolja egy ilyen tagság vészterhes gazdasági következményeit az országra és minden egyes állampolgárra. Minthogy a tagság feltétele bizonyos pénzügyi kritériumok elérése, a magyar kormányzat már évek óta ennek alárendelt monetáris - és fiskálpolitikát folytat, aminek legvadabb kinövése az 1995 márciusi pótköltségvetés. A pénzügyi és költségvetési célok, amiket a kormányzat brutális kíméletlenség árán is el akar érni, valójában az Európai Unió pénzügyi feltételei!

Ezt nyilván még nem vallották be, mert akkor a nyilvánosság előtt is azonnal lelepleződne a kormányzati propaganda félrevezető jellege az

Európai Unió állítólagos előnyeit illetően. De a helyzet egyértelmű. Ugyanis az 1993. november 1-én hatályba lépett Maastrichti Szerződés az alábbi három követelményt állította tagjai elé a tervezett egységes pénzügyi rendszerben való részvétel feltételeként

1. Ami az infláció évi ütemét illeti, az legfeljebb 1.5%-al lehet magasabb, mint azon három tagállam inflációs rátájának éves átlaga, amelyeknél az adott évben a legalacsonyabb volt az inflációs ütem.
2. A költségvetési deficit nem lehet magasabb, mint a GDP 3%-a. (Ezért akarja a magyar pénzügyminiszter ezt a célt 1997-re elérni, akár a tömeges elszegényedés árán is.)
3. Az összesített államadósság nem lehet több, mint a GDP 60%-a.

Ezeket a feltételeket az esetleges belépésre aspiráló tagjelölteknek is teljesíteni kell. A kritériumok megvalósítása körül máris széleskörű politikai küzdelem van kibontakozóban Európában. Azok elérése lehetetlennek látszik számos, Magyarországnál sokkal előnyösebb helyzetben lévő országokban is. Azok magyarországi erőltetése több, mint bűn: lelkiismeretlenség.

Az Európai Unió sohasem felejtette ki, hogy honnan vették az említett három bővös számot és úgy tűnik, hogy a közgazdaságilag teljesen megalapozatlan önkényeskedés máris súlyos politikai konfliktusok felé vezet az Európai Unióban. **Egyébként a költségvetési deficit közvetlen pénzteremtéssel való finanszírozását a Maastrichti Szerződés kifejezetten tiltja.**

Pénzelméleti szempontból a maastrichti kritériumok már csak azért is tarthatatlanok, mert amióta a jelenkori piacgazdaságok letértek az aranyalapról, ezzel együtt megszűnt annak a lehetősége, hogy objektíve meghatározzuk: mennyi is a valóban szükséges pénzmennyiség egy adott pillanatban egy adott gazdaságban. Már pedig a gazdaságilag döntő tényező a pénzmennyiség, minden más abból következik. A köz-

gazdaságtudomány jórészt egyetért azzal, hogy a gazdasági depressziók alapvető oka mindenkor a pénzhiány. Ma már közhelynek számít, hogy az 1929/33 évi amerikai gazdasági depressziót a hibás, restriktív amerikai pénzpolitika okozta, - az akkori amerikai pénzügyi vezetés tudatosan visszafogta a pénzmennyiség növekedését. Herbert Hoover akkori amerikai elnök személyes tragédiája, hogy ő viszonylag korán felismerte a helyzetet és egy sokkal expanzívabb pénzpolitikát sürgetett, de a Federal Reserve System - a bankrendszer - ellenállt. Az amerikai pénzpolitika csak Rooseveltnél kezdve lett valamivel rugalmasabb, de az már részben túl későn volt, és akkor is túl kevés.⁴

Magyarországon most éppúgy hiányzik egy aktív pénzteremtő politika, mint az USA-ban 1929-ben. Kérdés, hogy lesz-e ehhez politikai erő, vagy pedig az ország gazdasági káoszba süllyed és egy elkecsereedett társadalom fogja kikényszeríteni azt, amit a józan ész - és a józan közgazdasági felfogás - már jó ideje sürget.

---

⁴ Meg kell jegyezni Herbert Hoover volt amerikai elnök védelmében, hogy a pénzpolitikai változás szükségességét még Rooseveltnél sem ismerte fel azonnal. 1933 évi elnöki felavatóján még így beszélt: „Legelsőbrendű feladatunk, hogy az embereknek munkát adjunk... Ezt csak úgy érhetjük el, ha követeljük a szövetséges, állami és helyi kormányzatok költségeinek a drasztikus csökkentését”. A később meghirdetett New Deal ennek a felfogásnak a jelentős revíziója volt.

Javaslatok:

1. Az 1991 évi XL törvényt módosítani kell, a 19. paragrafusban említett deficitfinanszírozási korlátozást meg kell szüntetni.
2. Ezt követően a költségvetési deficitet túlnyomó részt jegybanki hitelekkel kell fedezni. Ezzel csökkennek az államháztartás kamatterhei és növekszik a reálszféra likviditása. (A jegybanki hitelek az államháztartás számára gyakorlatilag kamatmentesek.)
3. Pénzügyi szabályozással biztosítani kell, hogy a pénzmennyiség növekedése döntően a magyar termékek és szolgáltatások iránti keresletet növelje.
4. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően Magyarországnak is rendszeresen közzé kell tennie a pénzmennyiség alakulását mutató jelzőszámokat, M1, M2 és M3 bontásban.

Dr. Drábik János

A kamatfizetés, mint ingyenmunka

Ma már közhely, hogy a magyar gazdaságot elsősorban az exponenciálisan növekvő kamatteher fojtogatja és az állami költségvetés is elsősorban emiatt nincs egyensúlyban. Mégis sokkal több szó esik a magas adóterhekről, társadalombiztosítási elvonásokról, a túlméretezett és pazarló állami bürokráciáról, mint a *szükségtelenül magas és semmilyen értéket nem termelő kamatfizetéséről*. A hitelpénz és az általános kamatfizetés rendszere nyugati import. Célszerű ezért először nyugaton szemügyre venni és aztán rátérni hazai alkalmazásának elemzésére. De már most megemlítjük, hogy az általánossá vált kamatfizetési kényszer előfeltétele a fedezetlen hitelpénzre történő áttérés, ehhez pedig az Angol Bank /Bank of England/ típusú központi bankokra, - jegybankokra - van szükség. Kezdjük a hitelpénz kikölcsönzésére épülő pénzügyi rendszer átvilágítását a világ vezető valutáját a legvégőbből előállító amerikai Federal Reserve Systemnek, a FED-nek a bemutatásával

1. Hogyan működik az Egyesült Államok jegybankja, a FED-Kartell?

Az Egyesült Államok központi bankjának - jegybankjának - a szerepét betöltő Szövetségi Tartalék Rendszer, a FED, valójában magánpénzemberek kartellje, olyan magánmonopólium, amely megszerezte magának a hivatalos pénz kibocsátásának állami felségjogát a washingtoni Kongresszustól. Ez a közfeladatokat ellátó magánintézmény az, amely 1913 óta gyakorolja többek között a bankjegykibocsátást, a rendszerhez tartozó tagbankok tartalékállományának a kezelését. A FED felelős Amerika pénzügyi rendszere egészének az irányításáért, az ország monetáris politikájáért és egyik legfontosabb privilégiuma, hogy szabályozhatja a tagbankok minimális tartalékszintjét és a kamatlábak nagyságát.

A Rendszer három fő része a washingtoni székhelyű Szövetségi Tartalék Kormányzótanácsa, a 12 helyi Szövetségi Bank és a Szövetségi Nyíltpiaci Bizottság. Részei a Rendszernek továbbá azok a kereskedelmi bankok, amelyek a FED részvénytulajdonosai, valamint a tanácsadó testületek. A szövetségi kormányzat nem tulajdonosa a FED egyetlen egy részvényének sem, ennyiben az privát bankok tulajdonának tekinthető. A FED részvényei azonban eltérnek a szokásos részvényektől, mert nem adhatók-vehetők és a tulajdonos bankok csak egy szavazati joggal rendelkeznek, függetlenül attól, hogy hány részvény van a birtokukban. A Rendszer tehát nem állami intézmény, de nem is egy szokásos értelemben vett részvénytársaság. Formálisan ugyan ellenőrzi a szövetségi törvényhozás, de ténylegesen sikerült csaknem teljesen kivonnia magát a politikai kontroll alól.

A Kormányzótanács 7 tagját az amerikai Elnök nevezi ki 14 évre és ezt a Szenátus erősíti meg. A FED titkos tanácskozásokon hozza döntéseit. Az 1970-ben elfogadott információs szabadságról szóló törvény óta ugyan kiadnak a döntések meghozatala után 6 hétre egy rövid tájékoztatót, a tanácskozási jegyzőkönyveket azonban minden alkalommal gondosan megsemmisítik. Még a CIA sem élvez ilyen mértékű titoktartási előjogot. A FED szervezeti felépítése és működése is ahhoz igazodott, hogy monopolhelyzetben lévő privát kartellként hatékonyan irányíthassa az Egyesült Államok pénzügyi életét.

2. Hogyan születik a dollár?

Az amerikai dollár fedezet nélküli pénz, amely főleg csekkszámok formájában létezik és csak kis részben papírpénzként. A bankárok által emlegetett "tartalék hányadok" csupán államkötvények és más adósságjelölő nyilatkozatok. A FED különböző belső kiadványai nem titkolják, hogy a bankok akkor kreálják a pénzt, amikor a gazdasági élet szereplői és magánszemélyek hitelt vesznek fel. Az átlag amerikainak még ma is elég nehéz elfogadnia, hogy a dollárt semmi nem támasztja alá, csak a kölcsönfelvételkor keletkező hiteltartozás. Azaz, ha mindenki megfizetné a tartozását, akkor nem maradna forgalomban lévő pénz, valamennyi eltűnne a törlesztés pillanatában.

Amikor valaki kölcsönvesz mondjuk 500 dollárt a banktól, nem jut többletpénzhez, hiszen azonnal 500 dollárral tartozik is, azaz a tartozik-követel egyenlege zéró. /A kamat kérdésére majd később térünk ki./ Ugyanez a helyzet a bankszámlák esetében is. Ha összeadná valaki az összes amerikai banknál vezetett valamennyi számlán lévő pénz összegét, hatalmas summa jönne ki, amely biztosítja a gazdaság működését. Azonban mindenegyed dollárral tartozik valaki. Akadnak olyan kevesek, akik nincsenek eladósodva, de más amerikaiak viszont a többszörösével tartoznak, mint amivel rendelkeznek. Ha ezt összeadjuk, akkor megint zérót kapunk. Azaz ami pénznek látszik, csak illúzió, mert a hitel, az adósság a realitás.

Ha tudjuk, hogy Amerika pénze adósságból áll, akkor már nem meglepő, hogy a FED valójában nem is kívánja az eladósodás csökkentését, noha szavakban azt támogatja. Sőt, egyes szakértői azt hirdetik, hogy a közületi és a magánszféra eladósodása lényeges a gazdasági folyamatokhoz. Azaz nem az adósság felszámolására, hanem az adósság megfontolt és intelligens menedzselésére van szükség. A FED létrejötté előtt a szövetségi kormányzat adóssága olyan alacsony volt, hogy gyakorlatilag el lehet tőle tekinteni. Az első világháború alatt az adósság növekedni kezdett és meredeken emelkedett a második világháború során. 1975 és 1988 között az adósság 475 milliárd dollárról 2500 milliárdra nőtt, 1996-ban pedig meghaladta a 6 ezer milliárd dollárt. Ez a tény egymagában is jelzi a FED meghatározó szerepét az adósság és kamatfizetés rendszerének a kialakításában.

A kölcsönvételben és az eladósodásban nincs semmi elitélendő, ha az tisztességes módon szerzett pénzek hitelezése révén áll elő. Ilyen pl., ha valaki ideiglenesen kikölcsönöz egy használati tárgyat, amelyért a kölcsönfelvevő bérleti díjat fizet. Ha ez a kölcsönvett dolog pénz, akkor a használati díj neve: kamat. Ha tehát olyan valódi pénzt veszünk kölcsön, amelyet valaki a munkájával keresett meg, akkor azért jogosan vár el kamatot. Persze nem akármekkora kamatot, hanem pontosan akkorát, amelynek a nagysága megegyezik a gazdaság reális

növekedésével. / A reálkamatlábnak azért nem szabad magasabbnak lennie a gazdaság reálnövekedésénél, mert akkor a hitelező uzsorának tekinthető aránytalan haszonhoz jutna még megszolgált pénz hitelezése esetén is. Az pedig egyszerű ténykérdés, hogy amióta az adósságra épülő pénzrendszer lett az általános, a kamatok csaknem mindig magasabbak voltak, mint a reálgazdaság növekedése és így extraprofíthoz juttatta a kereskedelmi bankokat./

A jelenlegi pénzrendszerben azonban a kölcsönzéssel megszülető dollárokat a FED, majd a kereskedelmi bankok egy tollvonással vagy egy komputer billentyű lenyomásával állítják elő. *Ezen pénz mögött nincs tehát értéktermelő munka, kigazdálkodott és megszolgált haszon vagy takarékoság.* Az ilyen fiktív pénz használatáért kért kamatot nem lehet jogosnak tekinteni. Amikor a bankok a kért hitel összegét ráírják a kölcsönt kérő csekszállájára, csak látszólag kölcsönöztek ki pénzt, mert a valóságban nincs pénzük, amiből hitelt nyújthatnának. /E sorok írója is sokáig azt hitte tévesen, hogy a bankok a saját pénzükből, valamint a betétesektől összegyűjtött pénzekből nyújtanak hiteleket./ Ha pl. veszünk egy házat 100 ezer dollárért, abból kb. 30 ezer esik a telek ellenértékére, a tervező díjára, az építési engedélyezésre, az eladási jutalékra és 70 ezerbe kerül az építési anyag, valamint a ház felépítése. Ha vételkor lefizetjük a vételár 30 százalékát, akkor 70 ezer dollárt kell kölcsönkérnünk a banktól, mondjuk évi 11 százalékos kamatra. Az Amerikában szokásos 30 évi törlesztési időt véve alapul 168 ezer dollár kamatot kell fizetni a banknak. Ez az összeg két és félszer nagyobb, mint amit azok kapnak, akik az építési anyagot adták és a házat felépítették. 30 év hosszú idő és ha a hitelt nyújtó bank valóban megszolgált és megtakarított pénzt adna kölcsön ilyen hosszú időre, akkor ez az összeg elfogadható lenne. De a bank nem meglévő pénzből adott hitelt, hanem az általa begyűjtött tényleges pénzt tartalékként kezelve annak általában a kilencszeresét kölcsönzi ki, más szóval a levegőből varázsolta elő a "kölcsönzött" összeget, tehát morálisan elfogadhatatlanul kér kamatot ezért a fiktív pénzért.

Minthogy mindenegyves dollár, - létezzen papírpénz, csekkszámán vezetett összeg vagy hitelkártya formájában, - csak azért létezik, mert valaki valamikor kölcsönt vett fel, ezért a világon létező valamennyi dollár naponta kamatozik az őket hitel formájában megteremtő bankoknak. Minden gazdasági tevékenység, beruházás, üzleti vállalkozás egyben kamatjövedelmet jelent a bankoknak. Ezt a bankok javára történő, kamatnak álcázott és semmilyen értékteremtéssel nem ellensúlyozott jövedelem-elvonást, a fedezet nélküli pénz, -a fiat money - rendszere teszi lehetővé.

3. Honnan jön a kamat?

Eddig csak arról volt szó, hogy a FED és nyomában a kereskedelmi bankok kreálják kölcsönzéssel a hitelpénzt. De honnan kerül elő a pénz a kamatok törlesztésére? Előbbi példákra utalva a bank csak 70 ezer dollárt varázsolt a csekkszámánkra, de a 168 ezer dollárt, ami szükséges a kamatok megfizetéséhez, nem teremtette meg. Ha ezt kiterjesztjük minden hitelnyújtásra, akkor belátható, hogy a forgalomban lévő pénz mennyisége nem elégséges arra, hogy valamennyi adós kifizesse a tartozását és az azt terhelő kamatot. Ennek egyik következménye az, hogy az adósoknak további kölcsönöket kell felvenniük a kamatok fizetésére. Ez viszont társadalmi szinten tovább növeli a kamattartozást. Tehát minél több pénzt veszünk kölcsön, annál több kölcsönt kell a jövőben is kérnünk, a kamatok fizetésére. Így működik az adósságra alapozott fedezet nélküli pénz rendszere, azaz beindul a soha véget nem érő spirál, amely elkerülhetetlenül vezet az eladósodásból a még nagyobb eladósodásba.

Egy másik lehetséges következmény az, amikor az adós a munkájával fizet a banknak levegőből elővarázsolt pénze nagyon is reális terhet jelentő kamata fejében. Ha felveszünk mondjuk 10 ezer dollár kölcsönt évi 9 százalékos kamatra és elkezdjük törleszteni havi 900 dolláros részletekben, ebből 80 dollár lesz a kamat. Feltételezzük, hogy a banknak a havi nagytakarításhoz kisegítő munkaerőre van szüksége, amiért hajlandó 80 dollárt fizetni. A munkát elvállaljuk, hogy az érte kapott

bérből fizethessük a havi 80 dollárt kitevő kamatrészleteket. A kapott munkabér ugyanaz az összeg, amit befizettünk havonta kamatként a banknak. Azaz ugyanaz a dollár bemegy a bankba kamatként, majd kijön onnan munkabérként, és ez folytatódik egészen addig, amíg megfizetjük az adósságunkat. Egyáltalán nem szükséges, hogy közvetlenül a banknál keressük meg a kamatravalót. Bárhol is dolgoztunk a dollár bankból jött és ugyanoda tér vissza. A pénz vándorútja lehet hosszabb vagy rövidebb, a tény azonban változatlan: *valamennyi kamat megfizetésére emberi erőfeszítést, munkát kell fordítani.* A sok milliárdos kamatok fedezésére szolgáló száz és száz milliók által végzett munkának a haszonélvezői azok, akik a levegőből állítják elő a fedezetlen pénzt. Az általános eladósodásnak ez a rendszere a középkor jobbágyainak a helyzetéhez hasonlító függőséget hoz létre, azaz ezt a rendszert a feudális jellegű szolgaság egy álcázott formájának lehet tekinteni modern korunkban, mivel a társadalom túlnyomó többsége arra kényszerül, hogy elszegődjék kamatfizető szolgának a pénzügyi arisztokráciához.

4. A kamat, mint termelési költség gerjeszti az inflációt

Visszatérve az első következményre, láthatjuk, hogy a nagy összegű kamattörlesztések folyamatosan csökkentik a gazdaság normális működéséhez szükséges forgalomban lévő pénz mennyiségét. Ennek az improduktív kamatköltségnek a viselése, illetve a kizárólag kamattal megterhelt pénz igénybevételének a lehetősége, állandóan felfelé hajtja az árakat, mert a kamatteher termelési költségként szükségképpen megjelenik az árúk és szolgáltatások áraiban. A kamatok tehát gerjesztik az inflációt, miközben a forgalomban lévő pénz mennyiségét csökkentik. A hiányzó pénzt csak újabb kölcsönök felvételével és további kamatterhek vállalásával lehet előteremteni. Tévesen hisszük azonban, hogy ez a növekvő hitelfelvétel okozza az inflációt. Az inflációt elsődlegesen a kereskedelmi bankok kölcsönei után járó improduktív kamatfizetések okozzák. A kamatterhek az áremelkedések révén áthárítódnak a fogyasztókra. A folyamatos infláció viszont ugyanolyan

folyamatosan csökkenti a pénz vásárlóerejét. Azaz az infláció ebben a vonatkozásban nem más, mint a pénz vásárló erejének csökkenése az eladósodás következtében. Elsődleges oka, - minden más inflációs tényezőt pl. a folyamatos valutaleértékelést is megelőzve, - a termékek és szolgáltatások árába termelési költségként beépülő és exponenciálisan növekvő kamatteher.

A gazdasági élet stagnálását, a recessziót és súlyosabb esetben a depressziót a forgalomban lévő pénz abszolút hiánya okozza. Minél nagyobb a pénzhiány, annál súlyosabb a gazdasági visszaesés. Egy kizárólag adósság-pénzre épülő rendszerben a készpénz és a csekkszámle pénz abszolút hiánya a gazdaságban elkerülhetetlenül azt eredményezi, hogy egyes gazdasági szereplők, bármilyen jól dolgoztak is, nem tudják értékesíteni áruikat és szolgáltatásaikat. Ez csődökhöz, elbocsátásokhoz, munkanélküliséghez vezet, leállítja a növekedést, növeli az inflációt, csökkenti a béreket, növeli az állam kiadásait és így a költségvetés deficitjét.

Felmerül a kérdés, hogy egy olyan időszakban, amikor az Egyesült Államok adóssága már meghaladta a 6 ezer milliárd dollárt és a költségvetést terhelő kamatteher pedig elérte az évi 500 milliárd dollárt, a washingtoni Kongresszus, amely az amerikai alkotmány értelmében egyedül jogosult a pénzkibocsátásra, *miért nem hoz forgalomba kamatmentes hitelpénzt és ezzel miért nem pótolja a pénzforgalomból kamat formájában a bankokhoz áramló de a gazdasági életből kilépő és improduktív, spekuláns tőkévé átalakuló kamatokat?* Ha a Kongresszus az amerikai Kincstár révén minden évben pontosan annyi kamatmentes pénzt juttatna a pénzforgalomba, amennyi onnan kamatfizetések formájában a bankokhoz megy, akkor egyrészt nem lenne pénzhiány a gazdaságban, másrészt nem kellene a gazdasági élet szereplőinek újabb kölcsönöket igénybe venniük növekvő kamatterheket vállalva. Már említettük, de fontosságánál fogva megismételjük, hogyha nincs pénzhiány a gazdaságban, akkor nem lassul le a gazdasági élet, zavartalan az árúk és szolgáltatások cseréje a termelők, a ke-

reskedők és a fogyasztók között. Elmaradnak a csődök, árverezések, elbocsátások, azaz nem kerül sor gazdasági visszaesésre annak minden kísérő jelenségével együtt.

A fentiekkel szemben az a legfőbb ellenérv, hogy a kamatmentes pénz bejuttatása inflációt gerjeszt, ezért sokkal előnyösebb vállalni a gazdasági recessziót, mert azzal meg lehet fékezni a kamatterhek által okozott inflációt. Egy szilárd gazdasági rendszerben a pénzkibocsátásnak fedeznie kell a gazdaság normális működéséhez szükséges pénzmennyiséget. Itt is egyensúlyban kell állnia a keresletnek és a kínálatnak. De egy ilyen egyensúlyt lehetetlen fenntartani, ha a pénzkibocsátás és az adóztatás révén történő pénzkivonás nem ugyanannak az intézménynek, a Kongresszusnak és a kormánynak a kezében van. Ha tehát nem egy kézben van ez a két egymást kölcsönösen feltételező és kiegészítő tevékenység, mint ahogyan ez a helyzet 1913 óta az Egyesült Államokban, vagyis ha a kormányzat adóztat, de a pénzkibocsátást a privát tulajdonban lévő és magánirányítás alatt álló FED-Kartell végzi, akkor a két szféra nem felelős egymásnak és az összhang köztük rendszerint megbomlik. A közérdek által ellenőrzött állami tevékenység, az adóztatás, ellentétbe kerül a dominánsan magánérdekek szerint alakuló pénzkibocsátással és kamatszedéssel.

Most már látható, mennyire fontos, hogy megfelelő mennyiségű kamatmentes pénz álljon a gazdaság rendelkezésére. Ennek a kamatmentes pénznek a mennyisége *nem lehet* kevesebb, mint a bankok fiktív pénzből nyújtott hiteleire évenként fizetett kamatok együttes összege. Ez azt is jelenti, hogy ezt a kamatmentes pénzt a kormánynak közkiadások formájában forgalomba kell hoznia. Ez a hirdetett csalóka elmélettel szemben nem növelné, hanem csökkentené az inflációt, mert fokozatosan kisebb lenne az a kamatterhek, amely termelési költségként az infláció első számú okozója. Az elítélően emlegetett bankóprás ügy is működhet, hogy nem okoz inflációt. Mindössze arra kell ügyelni, hogy egy évben *nem nyomhat több pénzt* mint az ország valamennyi adósa által ugyanabban az évben a fiktív pénzből kapott hitelekre fi-

zetett kamatok együttes összege. /A megszolgált, valódi pénz után fizetett és a gazdaság reálnövekedésével arányos kamat nem csökkenti a forgalomban lévő pénz mennyiségét, tehát azt nem is kell pótolni. / Ha viszont ennél többet nyom a bankóprés, az már valóban inflációs hatású, mert túl sok pénz vadászna túl kevés árúra és szolgáltatásra. Hogy az állam gazdasági szuverenitásán alapuló kamatmentes pénz teremtéséből és pontosan adagolt forgalomba hozatalából Magyarország számára is milyen nagy horderejű következtetések vonhatók le, az egy másik cikkben kerül majd kifejtésre. De már most előre lehet bocsátani, hogy ez a koncepció - kombinálva a külső adósság részleges vagy teljes elengedésére kidolgozott és alkalmazott nemzetközi pénzügyi technikákkal - reális lehetőséget nyújthat az adósságcsapdából való kikerülésre, a szociális intézményrendszer teljes lebontásának a megakadályozására, valamint gazdasági fordulat végrehajtására a spekuláns pénztőke uralta korcs piacgazdaságból a vállalkozásbarát és értéktermelő szabad piaccgazdálkodás felé.

Dr. Lentner Csaba

Ki fizeti (meg) a privatizációt?¹

Előadásomban a pénzügyi elemző szemszögéből az eddig nem vizsgált, vagy látni nem akart privatizációs összefüggésekre szeretnék rámutatni, főleg a privatizáció finanszírozása kapcsán olyan körülményekre, amelyek nemzetgazdasági szempontból néhány év múlva mindannyiunkat súlyosan érinthetnek, ma még azonban nem illik róluk nyíltan beszélni.

Előadásom címválasztását Gidai Erzsébet professzor Asszonnyal egy hosszú dilemma előzte meg. A privatizáció átfogó pénzügyi kérdéseiről terveztük előadásom tartalmát. Nyilván egy makrogazdasági téma kapcsán olyan címet kell választani, ami átfogó, a majdani lényegi mondanót hűen kifejezi. Így engedjék meg, hogy a továbbiakban konkrétan arról beszéljek, hogy Magyarországon a végbement magánosítási folyamatok végső számláját várhatóan kik és milyen mértékben fogják megfizetni.

Sokak előtt ma már nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a privatizáció Kelet-Közép-Európában, így különösen Magyarországon is, beismerése annak, hogy állami keretek között az „össznépi” tulajdonban lévő termelési erőforrások hatékony allokációjára, működésben tartására a paternalista szerepkörben tetszelgő központi állam a szervezetei, bürokráciája útján nem képes. A vagyon magánkézbe adása valódi tulajdonosok számára azonban csak kellő körültekintés és stabil stratégiai koncepciók esetén hozhat eredményt.

Az állami vagyon eladásának jellege azonban a piacgazdaságot áhító rendszer váltáskori politikai propaganda számos erőltetett vonását tük-

---

¹ Ez az előadás a „Privatizáció a faiparban” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Soproni Egyetem 1995. (A szerk.)

rözi vissza. A szocialista hatalmi viszonyokat lebontani szándékozó új hatalmi éra, de talán az időközben átváltozott régi is, az állami vagyon egy részét különböző kedvezményekkel egy új, ún. polgári középréteg kezébe kívánta helyezni, mely társadalmi réteg az új hatalom meghatározó hűbérese lett volna. A megvalósítást végigvinni néhány esetben sikerült, a társadalom döntő többsége azonban a magánosítási folyamatok kárvallottja, jobb esetben sikerült, a társadalom döntő többsége azonban a magánosítási folyamatok kárvallottja, jobb esetben csak irigye, míg egy csekély társadalmi csoport - a magyar lakosság 1-2%-a - a kedvezményezett szerepkörbe lépett. Ezen haszonélvezők számát azonban erősen csökkenteni, hogy a megszerzett vagyon működéséhez szükséges tőkének sok esetben híján vannak, sőt az üzleti-politikai-hatalmi kapcsolataik időnként hiányt, vagy időközbeni elvesztését is kénytelen elviselni.

Az új polgári középréteg megteremtése azonban egy államilag támogatott eredeti tőkefelhalmozás útján indulhatott csak el. Az eredeti tőkefelhalmozás alvállalkozókon keresztül, de központi kormányzati akaratra kivitelezett módszere utólag mint sok esetben kiderült törvénytelen módszerek megtűréseivel, de minimum erkölcsileg tisztességtelen eszközök igénybevételeivel történt. Súlyos hátulütője lesz a kivitelezési folyamatnak, hogy az új, indulásra kész potenciális tulajdonosi réteg alacsony tőkeerejű volt, a vállalkozói szándékán kívül mást nem tudott, de sok esetben nem is kívánt felmutatni. A vállalkozói saját erőforrások nem felfedésének a politikai motiváltságú, siettetett jellegű magánosítási központi elvárások is kedveztek. Az új tulajdonos réteg „keletkezése”, a tőkefelhalmozásuk „kiprovokálása” Magyarországon nem a szerves fejlődés eredménye volt, - végül is állami pénzerőforrások, majd rajtuk keresztül termelési alapok vállalkozásokhoz való átcsoportosításával állunk szemben -, hanem hirtelen, néhány év alatt végbement mesterséges folyamat tanúi lehetünk, melyet a liberális gazdaságpolitika minden lehetséges eszközzel támogatott. A sok esetben nem kellően átgondolt magánosítási folyamatok azonban több száz évre is akár megalapozhatják az ország gazdaságpolitikáját meghatározó tulajdonosi viszonyo-

kat. A döntéshozók felelőssége, kiváltképp, ha a helytelen döntések bizonyítást nyernek, előtérbe kerülhet.

A közép-kelet-európai privatizációs folyamatok lényegét - Magyarországra is értelmezhetően - hűen kifejezi Lewandowsky lengyel közgazdász találó gondolata, miszerint: „a privatizáció senki tulajdonában nem levő ismeretlen értékű vállalatok eladása olyan vevőknek, akiknek nincs pénzük”.

A politikai motiváltságú liberális gazdaságpolitika forrásokat biztosított a tulajdon megszerzéséhez, amely vagyontömeg ha reálisan végig-gondoljuk az előző termelési viszonyok között sok esetben működésképtelen volt, vagy gyenge teljesítőképességű jobb esetben. Nyilván az új piacgazdasági viszonyok között, legyen az akármilyen tulajdonos kezében, de ha magára marad, azaz nem kap a folyamatos üzemviteléhez forgótőkét, és elmaradt fejlesztéseinek pótlólagos beruházását nem finanszírozza meg senki, úgy ez a vagyontömeg ismét csődbe jut, és magával rántja új tulajdonos rétegét a hirtelen jött egzisztenciájával egyetemben.

Az egzisztenciavesztés bekövetkezésére reális esélye van az új tulajdonosi rétegnek, hiszen az importliberalizáció tágra nyitott kapuin a nyugati termelők versenyképes, jó minőségű termékei áramolnak be az országba, a magyar piacot teljesen ellepik. A magyar termelők áruit feleslegessé teszi az állami piacvédelmi beavatkozások hiánya. A nyugati olcsó, de ugyanakkor zömében a magyarnál jobb minőségű termékek zavartalan térnyerését segítette a 10 millió magyar állampolgár illuzórikus fogyasztói paradicsom várása a rendszerváltás hevéletében, és ugyanakkor a belföldi fizetőképes keresletének pillanatok alatti drasztikus leromlása is.

A magyar állam belső államadósságai és külső eladósodási gondjai közepette pótlólagos fejlesztési és az üzemviteli forgóalap feltöltési források tömeges, kedvezményes mértékű biztosítására nem volt képes. Ma már nyilvánvaló, hogy az állami vagyon értékesítésének körülményeiben is döntő té-

nyező volt a privatizációs bevételszerzési érdek, amely elsődlegesen a költségvetési hiány növekedését ellensúlyozta volna, elméletileg.

Furcsa jelenség, hogy az állam amikor vagyonának eladását megkezdte, akkor is deficités költségvetésű és a nyugat felé eladósodott volt, mikor pedig az eladási folyamat már a végéhez közeledik, az lassan lezárul, mert már szinte mindent eladtak, ám akkor is deficités a központi büdzsé. Az államadósság pedig 32 milliárd dollár fölé emelkedett már. Napjainkban mind a külső, mind a belső államadósság többszöröse a nyolcvanas évek végén kimutatottnak, viszont a még eladható vagyon jószerint elfogyott.

Ezen paradoxon jelenség több oldalról is arra mutat, hogy a központi gazdaságpolitika - amelynek fontos része volt a privatizációs politika is - nem működött jól. Maga az alapgondolat struktúrája is igen nagy fokban valószínűsíthető, hogy hibás volt. Az józan paraszti ésszel is belátható, hogyha annak reményében eladom vagyontárgyaimat mert nincs erőm azokat hatékonyan felhasználni, továbbá a meglévő adósságaimat is szeretném a befolyó eladási árubból rendezni, de mikor már a végére érek az eladásnak, nagyobb tartozásom van, mint amikor megkezdtem a folyamatot, úgy alapos okom van feltételezni, hogy számítási, vagy stratégiai hibát vétettem a folyamat elején. Talán túlzott reményeket fűztem, mindent egy lapra tettem fel az eladások tekintetében, rosszul kombináltam a lehetőségekkel és az erőforrásaimmal. Ha egy családi háztartás esetében történik meg ez a dolog, úgy „hagyján”, egy család bánja..., de mikor egy egész nemzetgazdasággal történik, ugyanez, úgy a felelősöket fel kell állítani!

A hazaiak magánosítását segítő egzisztencia hitel is a központi gazdaságpolitikai céloknak alárendelten számos kampányszerűséget hordozott magában alacsony hitelkamat százalékaival, kedvező, akár 15 évig is terjedő törlesztési lehetőségével, részletfizetési kedvezményével és nem utolsó sorban alacsony saját erő igényével.

Gyenge pontja volt a konstrukciónak, hogy a kedvezményes hitel kizárólag a tulajdon megszerzését érinti, a működtetés feltételeit - pl. a forgóeszköz finanszírozást vagy az évtizedek óta elmaradt fejlesztések hitelezését - pedig már nem. A hazai tulajdonosok kezébe került projektek döntő többsége viszont gyenge tartós forgóalap feltöltöttségű volt, ráadásul műszaki beruházásaikban több évtizedes hátrányt szenvedtek. Ezen körülmények további eredményes működésüket nagyban hátráltathatják. Másrészt a kivásárolt cégek folyamatos működését igen nagy fokban bizonytalanná teszi még az adózás, a járulékfizetés magas szintje és gyakori kiszámíthatatlan mértékű változása is, ami nemcsak a megtermelt jövedelem feletti rendelkezést szabja szűk keretek közé, hanem a felvevőpiacot is eleve behatárolja. Így egy ördögi kör alakul ki, mert amit az állam az egyik oldalon adott, azt a másik oldalon a működés során visszaveszi. A konstrukcióba sajnos számos logikai ellentmondás is beépült, amelyek előbb-utóbb gazdasági-társadalmi feszültségekhez vezethetnek. Ugyanis „adva van” egy központi gazdaságpolitikai cél, ami a tulajdonosváltást hirdette meg, részint egy hazai polgári középhréteg „helyzetbe hozása útján”, ami jelentős pénzügyi kedvezmények biztosításával mehetett csak végbe, de ennek forrását, fedezetét a gazdaságból kell előteremteni, kiváltképp más társadalmi, gazdasági csoportok terhére.

A forgóalap és a pótlólagos fejlesztések finanszírozásának elmaradása viszont növeli ezen jelentős kedvezményekkel létrehozott vállalkozások bukásának valószínűségét is, aminek bekövetkezése szükségszerűen kiváltja a költségvetési hiány növekedését, ami újabb adóemeléseket és piacsűkítést eredményez, ezek hatására láncreakciószerűen pedig mind több vállalkozó jut csődbe.

A csődbe ment vállalkozások mivel döntően hitelből lettek létrehozva, így gyakorlatilag az érvényesíthető jelzalog alapján maga a hitelező bank lesz a tulajdonos, ami az eredeti állapothoz képest gyakorlatilag visszaállamosítást jelent, mert a hitelező bank is állami tulajdonban van döntően.

A vállalkozások csődbemenetelének költségvetési hiányt emelő tényén az sem változtat, hogy a hitelező bank mögé sok esetben az ún. Hitelgarancia Alapítvány lépett be, mert ha annak helyt kell állni, azt az állam pénzből teszi, tekintve, hogy az is állami tulajdonban van. Végső soron a vállalkozásba adott vagyontömeg már az induláskor is gyenge állagú volt, azonban 2-3 év alulfinanszírozott, vagyonfelelési folyamat után mire kiderül, hogy az új vállalkozó nem tud vele mit kezdeni, addigra állaga már teljesen degradálódik, sok esetben teljesen lerabolják, és a hitel, vagy a beváltott állami garancia lefedezeteként egy romba döntött vagyontömeg marad, aminél még a 80-as évek elején létezett állapot is jobb volt.

Összegezve, az erősen erodált, világszerte megmérettetésben alulmaradó, gyenge színvonalú piaci termékeket előállítani képes állami vagy a hazai befektetők által kezdeményezett privatizációban az egzisztencia hitel révén már eleve jelentős terhekkel indult, mert a vagyontömeg nagy részét el kellett zálogosítani. A hiteltőke és kamatfizetési kötelezettség folyamatos, a jövedelmezőségi mértéket sok esetben meghaladó szintű jövedelem-kivonást eredményez, ami szűkíti a vállalkozások mozgásterét és a hosszabb távú működőképességüket is megkérdőjelezi.

Súlyos anyagi terheket róhat a költségvetésre az a körülmény is, hogy a hazai befektetők részére folyósított hiteleket a magyar bankrendszer sok esetben gyenge színvonalú hitelezési gyakorlata biztosította. Számos esetben előfordult, hogy a bankok paternalista szerepeket vállalva „segítenünk kell a vállalkozásokat” szerepkörben tetszelegnek, és így felülértékelt üzleti tervekre, gyenge fizetési garanciákra is biztosítottak privatizációs hiteleket.

A banki hitelezési körülményeket jól visszatükrözi, hogy 1993. év végén az Állami Bankfelügyelet statisztikája szerint a magyar állami nagybankok (döntően az 1 milliárd Ft feletti törzstőkéjük tartoztak ide) kihelyezett hitelállományának mintegy 50%-a volt behajthatatlan, azaz minimum 60 napos késlekedésbe esett vagy megtérülés szempontjából

teljesen kétséges. Az akkor nagyjából 1 milliárd Ft-os törzstőkével bíró ún. kisbankok kihelyezett hitelállománya pedig még az előbbi körnél is kedvezőlenebb volt, mindössze 1/3-ad részarányuk volt behajthatóság és megtérülési biztonság szempontjából ún. problémamentes, míg 2/3-ad részarányuk behajthatatlan időben és megtérülésben. A behajthatatlan hitelállomány körében nyilván a privatizációs hitelek is számottevő részarányt képviseltek. Sajnos 1992-ben is, majd 1993-ban is a kereskedelmi bankok részére, hogy elkerüljék a tömeges csődöt állami-bankkonszolidációs kötvény formájában mindez ideig beismerten 343 milliárd Ft-ot kellett rendelkezésre bocsátania a központi költségvetésnek. A gyenge bankteljesítmények döntően a nem kellően alapos hitelezési gyakorlatra vezethetők vissza. Kisvállalkozói, valamint az új kezdő vállalkozások hitelezésénél pedig sok esetben előfordult, hogy a minimális tőkeerővel - akár 1 millió Ft-os kft-k - több száz millió Ft-os hitelek felvételét is elérték a bankoknál. Ezen hitelek visszafizetésének garanciái és körülményei nagyon kétségesek.

A magyar költségvetés feje fölött időzített bombaként ketyeg a kihelyezett 64 milliárd Ft egzisztencia hitel és a munkavállalói rész tulajdonosi program keretében kihelyezett mintegy 40 milliárd Ft hitel visszafizetésének sorsa. A tőketörlesztési türelmi idők 1995. évtől kezdődően folyamatosan járnak le, esedékessé válnak a kamatfizetéseken túl a jelentősebb volumenű tőke visszafizetések is. Amennyiben a törlesztések nem történnek meg, úgy a magyar költségvetés belső államadóssága nem csökken, a magyar államnak, így a magyar lakosságnak kell lenyelni a privatizáció keserű piruláját. Sorra dőlnek be az MRP-k, nem képződik nyereség az anyavállalatnál, mely finanszírozná az MRP adósságszolgálatát, más kezdő vállalkozásoknál pedig minden 2-ik, 3-ik csődbe jut.

A privatizáció társadalmi terheit tovább emelheti, hogy az egzisztencia és MRP hiteleken túl más jelentős állami kötelezettségvállalások és hitelfolyósítások is történtek a magánosítási folyamat elősegítésére. Ilyen volt 1991-ben a Deutsche Ausgleichsbank és a Magyar Nemzeti

Bank között létrejött 100 millió DEM összegű kölcsönszerződés is, amely a Magyarországon induló tartós létalapot biztosító vállalkozások finanszírozását segítette.

Az MNB a kölcsön megállapodásban – a visszafizetés garantálásán túl! –, a Deutsche Ausgleichsbank által biztosított és igénybevett kölcsön összegét további, annak forint ellenértékével megegyező összegű forint finanszírozási forrással egészítette ki és a két említett összetételű forrás terhére meghatározott kikötések és feltételek mellett ún. START hitelkeretet hozott létre. Az így létrejött keret szétosztásra került a kereskedelmi bankok között (1991-1994. között 40-20-20-20%-os folyósítási időütemben), akik a beérkezett hitelkérelmek alapján a folyósítást megkezdték. Számos kritika érte már a hitelfolyósítások körülményeit és az az összegek bankok közötti felosztását is, de súlyos, később bekövetkező hátrányok is jelentkezhettek a hitelfolyósítások kampányszerűségéből is. Néhány évvel a hitelkonstrukció életbe lépése után már tisztán látszik, hogy a hitelben részesült vállalkozások legkevesebb 30-40%-a csőd közelben van, vagy már csődbe is ment, így a hitel visszafizetésére aligha kerülhet sor. Sokan állítják, hogy egyes vállalkozások már a hitelfelvétel időpontjában sem voltak hitelképesek, a hitelek folyósítását, majd rendeltetésszerű felhasználását pedig alig-alig ellenőrizték. Nyilván a magyar nemzetgazdaság egészére mért negatív hatás akkor csapódik le, amikor a START hiteleknél is - hasonlóan az egzisztencia hitelekhez - ha a 2-3 éves tőketörlesztési türelmi idők letelnek, és az esedékes tartozásokat rendezni kell. Az „E” hitel esetében, ha a vállalkozó nem fizeti vissza tartozását úgy nyilván a magyar belső államadósság nem fog csökkenni, de a START hitelnél már a Deutsche Ausgleichsbank irányába az MNB-nek fizetni kell a központi költségvetés és a nemzeti devizamérleg terhére. Felmerül a kérdés: Képes lesz-e erre az amúgy is növekvő mértékben veszteséges magyar költségvetés? Minden bizonnyal, valamilyen formában helyt kell állnia, de a fentiekből úgy az is következik, hogy a privatizációt döntően nem a vállalkozói réteg, hanem a magyar társadalom egésze fizeti mind az egzisztencia, mind a START hiteleknél.

A privatizációra felkínált állami vagyonból, kiváltképp annak jobbik részéből a külföldi befektetők is jelentős arányban részesedtek. Megfigyelhető, hogy ezen külföldi tulajdonszerzések a stratégiaileg jelentős, elfogadható szinten jövedelmező, jelentős felvevő piaci oldallal alátámasztott ágazatok körében történtek elsődlegesen. Sok esetben az értékesítés megtörténtével a külföldi befektetők más piacokon jelenlévő magyar versenytárgyalásaikat is maguk mellett tudhatták.

Tipikus példája a politikai elvárásoknak megfelelni szándékozó, nem gazdasági ésszerűségeen nyugvó, gyenge alkupoziációból kötött privatizációs ügyleteinknek az élelmiszeripar elkótyavetyélése. A magyar mezőgazdaság, de az egész nemzetgazdaság válságát is akár, tovább mélyítheti, illetve a kibontakozás elé „váratlan” akadályokat gördíthet, hogy az élelmiszeripar privatizációja elhamarkodottan és átgondolatlanul történt. Itt gyakorlatilag arról van szó, hogy az élelmiszeripar jövedelmezőségi rangsorában (1. sz. tábl.) a jól prosperáló, a mezőgazdasági termelőket stratégiaileg uraló ágazatok külföldi tulajdonba, illetve ellenőrzés alá kerültek. A teljesség igénye nélkül a leírtakat bizonyítandó, a cukoripar piaci megoszlása jelenleg 20-21% SÜDZUCKER/AGRANA, 18-19% TATE and LYLE/AMYLUM, 34% ERIDANIA BHEGINSAY és mindössze 26-28% maradt egy magyar termelői befektetés ellenőrzése alatt. A dohányipar esetében a 4 dohánygyár 5 különböző világcég kezébe került: PHILIP MORRIS, AUSTRIA TABAK WERKE, R.S. R., B.A.T. REENSTRA. A sörgyártók közül legalább 51%-os többségi tulajdonnal rendelkezik 4 külföldi befektető: a belga INTEREREW, a BRAU AG, a WECKENKEIN-OTTAKINGER KONZORCIUM és a Dél-Afrikai Sörgyár. A növényolaj-ipar teljes egészé az Uniliver-Feruzzi konzorcium kezébe került.

Egyértelműen megállapítható, hogy az élelmiszeripar privatizációjában „kimazsolázás” történt. A nemzeti ellenőrzés garanciáit a magánkézbe adással vagy nem lettek kikötve, vagy pedig a későbbi alkupoziciónkban, illetve az érdekvédelmi, hatósági szervezeteink gyengeségeiből kifolyólag nem lesznek érvényesíthetők. A hazai termelők tulajdon-

szerzésére csak elvétve kerülhetett sor, akkor is az alacsonyabb jövedelmezőségű, bizonytalanabb tőke megtérülésű ún. válságágazatokban (baromfi, konzerv, gabonaipar). A privatizációval a mezőgazdasági termelőkre nyomasztóan ható élelmiszeripari monopóliumi függés mit sem változott. A külföldi élelmiszeripari monopóliumok megjelenése mögött sok esetben „csak” piacszerzési motivációk állnak. A piaci stratégiai befektetésük utáni extraprofitra jó eséllyel csak a konkurens, de ugyanakkor gyenge tőkeerejű hazai hasonló profilú vállalkozások, illetve mezőgazdasági termelők elsorvasztása vagy teljes körű kiszolgáltatottsága után számíthatnak.

A Faruzzi, az Eridania Beghin Say és más nemzetközi monopóliumok fogják meghatározni, hogy a magyar termelők mennyi cukorrépat, napraforgót, repcét, sörárpát termeljenek, ezen felül ők diktálják a felvásárlási árakat is, majd a fogyasztói piac monopólium megszerzése után, mivel alapvető élelmiszeriparról van szó – cukor, étolaj, sör – a fogyasztói árat is.

A Magyarországon korábban oly sokat emlegetett, áhított feldolgozó üzemek és mezőgazdasági termelők szoros kapcsolatán, kölcsönös, egyenrangú érdekeltségén nyugvó struktúrák – lásd Dánia – nem jöttek, illetve nem jöhettek létre.

Az élelmiszeripar privatizációjának nem kellő alaposságú véghezvitelének bizonyítására az már csak hab a tortán, hogy az élelmiszeripar gazdaság importjának értéke 1994-ben 33,4%-kal volt nagyobb mint 1993-ban, meghaladva az export ágazati növekedésének ütemét is.

Különösen számottevő volt a mezőgazdasági termékek közül az olajos magvak 197%-os növekedése, míg az élelmiszeripari termékek közül legnagyobb mértékben, csaknem nyolcszoros arányban megnőtt a nyers növényi olajok, valamint a sertéshús és kb. 2,5-szeresére a főzelék-konzervek behozatalának értéke.

Joggal tehetik fel a kérdést, milyen eredmények várhatók a privatizáció további folytatásától? A végbement privatizációs folyamatok 5 év távlatában több jelből is kikövetkeztethetően a teljes kifulladás jeleit mutatják. Az állami kézben maradt vagyon értékvesztése folyamatos. Ennek következményeként a rá irányuló fizetőképes kereslet csökkenése is drasztikus mértékű.

A 2. sz. táblázat rámutat, hogy a vagyonkezelő szervek privatizációs bevételei az 1993. évi 175 milliárd Ft-os rekord után jelentős mértékben visszaestek. Az értékesítésre felkínált vagyon vonzerejét jól jellemzi, hogy a külföldi vásárlások devizaértékei 1993-ról 1994-re 1/10-ed részre estek vissza, majd 1995. I-IV. hónapjában a csökkenés 1994. évhez képest újabb 1/10-ed részre történő zsugorodást jelent. A külföldi vásárlások megszűntével a hazai befektetőket támogató konstrukciók kerültek előtérbe. Ám ez az arányeltolódás rámutat, hogy az értékesítésre előállított vagyontömeg minősége is más már mint 1992-ben és 1993-ban volt. A vagyonkezelők „tulajdonában” lévő állami vállalatok nyereségtermelő képessége is jelentős zuhanást mutat. A befolyó vagyonhozadék mértéke az évek múlásával jelentősen visszaesett.

Az állam kezében lévő vagyon folyamatos értékvesztését jól jellemzi, hogy pl. az ÁV Rt-nél a privatizációs bevételek biztosította privatizációs költségek, ráfordítások és működésfenntartás egyenlegeként 1993-ban 48,7 milliárd Ft, 1994-évben már csak 3,4 milliárd forint privatizációs pozitív eredmény, míg 1995 I-IV. hónapjában már 181 millió Ft privatizációs veszteség keletkezett. A trend rámutat, hogy az állami vagyon működésben, privatizálhatósági állapotban való tartása mind nagyobb összegeket emészt fel, arra már sok esetben az eladásokból befolyó összegek sem nyújtanak fedezetet. 1995. év I-IV. hónapjában az ÁVÜ-nél a privatizációs bevételek 31,24%-át, azaz 3,78 milliárd Ft-ot emésztett fel a reorganizáció és a privatizációs költségek összessége.

Ezen negatív tendenciák egyértelműen sejtetik, hogy az utolsó privatizációs dömpingre felkínált 1300 milliárd Ft értékű állami vagyon

(energiaszolgáltatók, stratégiai ágazatok) már eleve egy erősen erodált formában, rossz gazdaságpolitikai környezetben kerülnek a tenderlistákra. Értékesítésük minden bizonnyal kampányjellegűt fog hordozni, ami fajlagos privatizációs bevételeiket lenyomja, ám a befolyó tételeket a magas privatizációs, reorganizációs kiadások és nem utolsósorban a költségvetési hiány - felemésztik.

A privatizációs folyamat végén a kormányzati elgondolások szerint végül is a magyar nemzet vagyona nélkül marad, de valószínű, hogy belső és külső államadósságai tovább emelkednek, azokra nem lesz fedezet. Az új tulajdonosok kezébe került állami vagyontömegek az állami fenntartás alól kikerülnek, működésükbe bele szólni alig-alig lehet. Működésük új tulajdonosaik érdekeit szolgálja. Érdeke lehet-e 10 millió magyar állampolgárnak, hogy a dolgok ilyen módon alakuljanak?

1. sz. táblázat

Az élelmiszergazdaság szakágainak rangsora a vagyonarányos nyereségük alapján

1990-ben		1991-ben	
Szakág	Sorszám*	Szakág	Sorszám*
Első harmad		Első harmad	
Dohányipar	28	Dohányipar	45
Élelm.nagyker.	36	Sütőipar	50
Élelm.kisker.	44	Söripar	63
Növényolajipar	47	Élelm.nagyker.	68
Édesipar	58	Élelm.kisker.	87
Erdőgazd.szolg.	73		
Ásványvíz- és üdítőital	76		
Sütőipar	83		
Közép		Közép	
Malomipar	94	Erdőgazd.szolg.	91
Mezőgazd.szolg.	98	Szeszipar	93
Söripar	100	Tejipar	96
Tejipar	114	Édesipar	104
Cukoripar	119	Mezőgazd.szolg.	116
Mezőgazd.term.felv.	132	Mezőgazd.term.fel v.	212
Szeszipar	133	Malomipar	132
Keresk.vendéglátás	138	Növényolajipar	157
Húsipar	153		
Erdőgazd.term.	158		

1990-ben		1991-ben	
Szakág	Sorszám*	Szakág	Sorszám*
Alsó harmad		Alsó harmad	
Mezőgazd.termelés	170	Erdőgazd.term.	179
Tartósítőipar	171	Keresk.vendéglátás	189
Baromfiipar	176	Cukoripar	197
Boripar	185	Ásványvíz és üdítőipar	198
		Mezőgazd.term.	204
		Boripar	206
		Húsipar	225
		Tartósító ipar	226
		Baromfiipar	242

* A szakágak helyezési rangsorolásánál 1990-ben 256 szektorra, 1991-ben 260 szektorra bontottuk a nemzetgazdaságot.

Forrás: Az élelmiszeripar privatizációja ÁVÜ kézirat, 1993. február.

2.sz. táblázat

**A privatizációs vagyongazdálkodó szervezetek (ÁVÜ, ÁV Rt.)
bevételei trendjeinek alakulása 1990-1995. I-IV. hó kö-
zött milliárd Ft-ban**

Megnevezés	1990	1991	1992	1993	1994	1995 I-IV.
Készpénz össz.	0,67	30,37	66,74	133,19	32,35	4,88
- vagyonhozadék	-	0,94	8,25	6,63	4,46	0,59
- deviza	0,53	24,61	40,98	110,64	11,36	1,41
- Ft készpénz	0,14	4,82	17,51	15,92	16,53	2,88
Egyéb bevételek						
Összesen	-	1,01	11,71	42,14	94,44	8,41
- E-hitel	-	1,01	9,07	22,26	30,23	1,57
- Kárp.jegy	-	-	2,64	19,54	64,21	6,34
Összes bevétel	0,67	31,38	78,45	175,33	126,79	13,29

Forrás: Privinfo 111/21. alapján

Dr. Farkas Gyula

Átmeneti gazdaságunk gondjai és azok menedzselése
(Alternatív gondolatok gazdasági helyzetünk és jelenségei megítélésében és kezelésében. Egy fontos új tétel az inflációk elméletéhez)

I. Általános helyzetismertetés és az elemzések elméleti megalapozása

1. Bevezető gondolatok

Gazdasági átmenetünknek sok gondja és problémás kísérőjelensége van. Ezeket azonban nem szabad egyenként, egymástól függetlenül vizsgálnunk, és nem szabad csak statikus állapotukban értékelnünk. Legfőképpen pedig nem szabad csak a jelenségek felszínén tájékozódnunk azok viselkedéséről. Feltétlenül szükséges az egyenkénti megfigyelés mellett az összefüggéseket is vizsgálni, folyamatukban is rátekinteni a jelenségekre, és a fecsegő felszín alatt szólásra kell bírunk a hallgató mély hátteret, és ki kell kérdeznünk a mához vezető múltat is. Eközben nem szabad sem a haladónak tanult és tanított Sztalin-díjas közgazdászok, sem a ma egyedül üdvözítőnek tartott nyugati Nobel-díjas professzorok nagykönyvei alapján keresnünk az igazságot, bár el sem szabad hanyagolnunk egyikük nézőpontjait sem. De nekünk új utat kell keresnünk, hiszen az egyik csoport a szocializmusba vezető utat mutatta, a másik a több évszázad során már kialakult fejlett kapitalizmus viselkedését oktatja, mindkettő sok okos, de mégsem hibátlan gondolattal saját világnézete szerint, és sok figyelemre méltó kritikával a másikkal elmélete vonatkozásában. De egyik csoport sem foglalkozott a mi gondunkkal, az épülő szocializmusból a fejlett kapitalizmusba való átmenet kérdéseivel.

E szempontból nagyon is igaza van Kornai János akadémikusnak, aki a következőket írja: „A mai Kelet-Európában és konkrétan Magyaror-

szágon újszerű a helyzet és ezért nem szabad semmiféle kész receptből kiindulni... Alapos közgazdasági és szociológiai elemzést igényel a gazdaságtörténetben szokatlan jelenség magyarázata, a tudományos kutatás adósunk ennek a fontos problémának az elfogulatlan bírálatával”.⁽¹⁾ És én úgy érzem, hogy ma a múltat is elfogultan bírálják, és ezért annak politikai és érzelmi elutasítása alapján meglegszünk a gazdasági hibák felszíni elutasításával és a mai helyzetet okozó bűnbakká való kikiáltásával. Ezért viszont azon hibák alapjai a háttérben mélyen hallgatva ma is működnek tovább, miközben elutasítunk és elvetünk sok olyat is, ami nemcsak akkor volt jó, de jó lehetne most is. De a jövőt is elégtelenül és szubjektív, rózsás szemüvegen keresztül nézzük. Hiszen a jövőt a múltból megismertek alapján határozzuk meg, az 50- 60 éves emlékek, vagy legjobb esetben az 5-15 évvel ezelőtti nyugati jelenségek ismeretében. Pedig nekünk nem a régmúlt, sem a közelmúlt társadalmi-gazdasági rendszerébe való átmeneten kell gondolkodnunk, hanem a jövő „menedzser kapitalizmusába” való utat kell járnunk.

Ezt a jövőt egy 4 évvel ezelőtti előadásomban részletesen tárgyaltam. A téma részletes ismertetése a cikk keretébe nem fér bele, itt csak tömören az összefoglaló megállapítást közöm: „A jövő társadalma a menedzserkapitalizmus, egy kibővült, de hatalmát veszített, a tőke által közvetített, de nem megszemélyesített kör társadalmasuló (de nem államosodó) tulajdonán alapul, ahol a tulajdont és a gazdaságot a menedzserek kétrétegű (aktív és hivatalnoki) sokasága működteti. E tulajdonok az állam által preferenciákkal és elvonásokkal befolyásolt „viszonylag szabad piac” keretei között működnek, ahol a polgárrá vált munkavállalók a termékek előállítói, akik egyben a végső fogyasztók is. Az elosztási és a hatalmi viszonyok is a társadalmasulás (demokratizálódás) irányába mozdulnak el, és a társadalmi-gazdasági formáció egyre több szociális tartalommal telítődik. Az állam az elvonások (adók stb.) útján úgy válik részesévé a tulajdonosi jövedelmeknek, hogy közben tulajdonosi gondokat és felelősséget nem kell vállalnia”.⁽²⁾

Tanulmányomban azonban a jelen átmenet kérdéseivel kívánok részletesen foglalkozni, és ennek érdekében a jelen helyzetet szülő múltat is vizsgálnom kell, a jövő tárgyalását ezért itt nem folytatom.

Néhány gondolat a „Nagy könyvek” tanításairól. Kiegészítés az infláció elméletéhez.

Ma a nagykönyvek tanításai nem is adnak direkt útmutatást a jelenlegi gazdasági folyamataink értékeléséhez és szabályozásához, mégis azok tanításai alapján kell elkezdni gondolkodásunkat. Hiszen az ő tanításaik jók, gondolatmenetük helyes, de a mi szempontunkból nem teljes. Hiszen Keynes 1946-ban meghalt, a szocialista világrendszer kibontakozását sem élhette meg. Leépülését, és átmenetét a kapitalizmusba hogyan is elemezhetné volna? A Nobel-díjas Paul A. Samuelson híres Közgazdaságtan könyve⁽³⁾ első kiadása 1946-ban jelent meg, a magyar kiadás az 1985-ös 12. kiadás alapján készült, amikor még messze voltunk az intenzív átmenet időszakától. A szocialista rendszert kiválóan elemző Kornai akadémikusnak „A hiány”⁽⁴⁾ című könyve 1982-ben látott napvilágot. Az 1993-as kiadású „A szocialista rendszer”⁽⁵⁾ című könyve már foglalkozhatna, és bizonyos mértékig foglalkozik is az átmenet kérdéseivel, de igazában mégis a reformszocializmus elemzésével végződik. Igaz, ennek a végén van az átmenet kezdete, sok fontos információ a ma megértéséhez. De az író saját vallomása szerint is „a könyv ... nem vállalkozik arra, hogy normatív megközelítésben foglalkozzék a posztszocialista rendszerrel, nem terjeszt elő gyakorlati javaslatokat azoknak az országoknak, amelyekben az átmenet napirendre kerül”. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem „Bevezetés a makroökonómiába”⁽⁶⁾ című tankönyve is 1989-ben, az új fordulat éve előtt jelent meg.

Nem szabad elutasítanunk, de éppen ezekért teljesnek sem szabad elfogadnunk e nagykönyvek tanításait, de tovább kell gondolkodnunk az új helyzet alapján, tovább kell fejleszteni megállapításainkat az átmenet körülményeinek figyelembevételével.

Elsősorban is nagyon fontos ezért, hogy minden elemzésnél, így különösen a keresleti és a kínálati görbék elemzésénél különös figyelemmel vizsgáljuk az „egyéb tényezők” jelenlétének lehetőségét, amire Samuelson kiemelt hangsúllyal hívja fel a figyelmünket. Nekünk itt azon „egyéb tényezők” jelenlétét és hatásait kell feltárnunk, amelyek a mi átmenetünk sajátos viszonyai között váltak lehetségessé és működővé.

Nagyon különleges és fontos ezért az infláció-elméletek kérdésével külön is foglalkozni, hiszen ez az átmenet egyik legkritikusabb jelensége. De az infláció elméletek a hosszú idő alatt kialakult, a magántulajdonon alapuló, viszonylag szabad piaci gazdaság folyamatainak elemzésére támaszkodva alakultak ki, a szocializmus építéséből a kapitalista viszonyok közé történő átmenet viszonyainak ismerete nélkül. Nézzük hát meg az inflációról szóló tanításokat Samuelson híres könyve alapján⁽³⁾

Samuelson az inflációkat a következőképpen osztályozta:

Tehetlenségi infláció, amikor az AS (agregált kínálati) görbe az emelkedő költségek hatására tartósan és egyenletesen felfelé tolódik, ugyanakkor az AD (agregált keresleti) görbe ugyanebben az ütemben mozog felfelé. Tehát ez esetben a az árak egyenletes felfelé mozgása mellett a kereslet és a kínálat viszonylagos egyensúlyban van, a kibocsátás és a fogyasztás viszonylag arányosan változik.

Az igazi infláció akkor következik be, ha ezt a tehetlenségi inflációt gazdasági hatóerők sokkjai érik (mondja Samuelson). A két fő hatóerő a kereslethúzás és a költségnyomás. Ezeket figyelembevéve további két infláció-típust ismertet Samuelson.

A keresletinfláció (a fő hatóerő a kereslethúzás) az, amikor az agregált összkereslet meghaladja azt, amit a gazdaság teljes foglalkoztatottság mellett termelni képes. Ha a keresleti dollárok az áruk korlátozott kínálatát ostromolják, felhajtják az árakat.

A **költséginfláció** (fő hatóerő a költségnyomás), ha a költségek még olyan időszakban is felfelé nyomják az árakat, amikor alulfoglalkoztatott erőforrások vannak. Samuelson szerint a bérek viselkedése fontos része a költséginflációnak. De – írja – az 1970-es években újabb szereplőcsoport lépett színre a költséginflációt előidéző kavardásban: az olaj és a nyersanyagok árainak robbanásszerű emelkedése. Költséginfláció esetén a bérek és a nyersanyagárak emelkedésének hatására az AS (kínálati) görbe felfelé tolódik el.

Nálunk azonban, ahogyan azt a későbbi elemzéseink során látni fogjuk, sem keresletinfláció, sem tiszta költséginfláció nincsen. Be kell vezetnünk tehát egy harmadik gazdasági hatóerőt, ami ugyancsak sokkot képes előidézni és ezzel inflációt gerjeszteni, és ez átmeneti időszakunkban **az alkalmazkodás kényszere**. Egy merőben új jelenség van ugyanis jelen a világgazdaságban: a szocialista gazdaságok nemzetközi rendszerének a szétbomlása, a KGST megszűnése, és a volt KGST országok (köztük Magyarország) egyenkénti csatlakozási, integrálódási törekvése a nyugati szabadpiaci országok közösségébe. Ez természetesen nem lehetséges megfelelő illeszkedés, alkalmazkodás nélkül. Szükség van politikai alkalmazkodásra, katonai alkalmazkodásra, és sok minden egyéb mellett különösképpen gazdasági alkalmazkodásra is.

A gazdasági viszonyok különbözőségei között, amely különbözőségeket alkalmazkodással kell megszüntetni, kiemelkedő jelentőségű az árak különbözősége. Fontos tehát, hogy a két világrendszer árszínvonalában, árárányaiban és árképzési rendszereiben fennálló nagy különbségek megszűnjenek, kiegyenlítődjenek. Mivel pedig a nyugati szabadpiaci árrendszer egy hosszú idő alatt kialakult értékarányos árrendszer, a miénk pedig sokféle preferenciával és diszpreferenciával az értékektől eltérített árrendszer, továbbá, mert mi egy kis ország vagyunk, a nyugati világ pedig sok nagy ország közössége, feltétlenül mi kényszerülünk alkalmazkodni. Az eltérés az árszínvonalban e különbségeknek csupán elsődleges megjelenési formája, ez csak a felszín. A tartalmi rész, a működő mély, az árárányok, az árképzés és az árkalkulá-

ció, ezek tételei, valamint amire ezek alapulnak, a költségelszámolás és mérés módszertani és tartalmi differenciái. A későbbiekben ezeket is részletesen ismertetni és elemezni fogom. Most azonban megelőlegezetten írom le a tételtemet, hogy

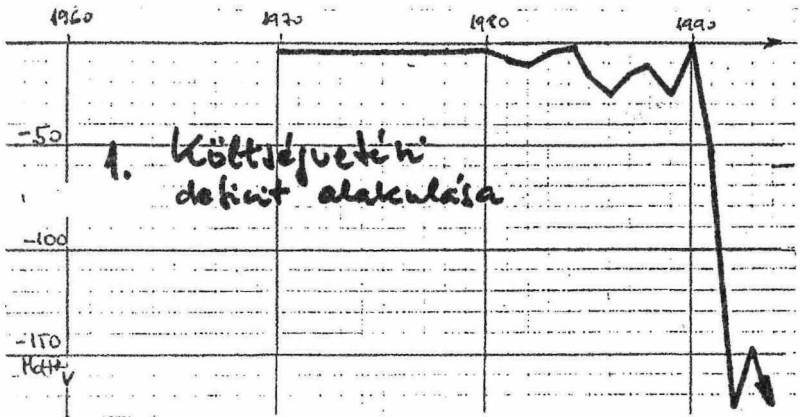
- a keresleti-(húzó)-infláció, és
- a költség-(nyomó)-infláció mellett nálunk az átmeneti időszakban jelen van az
- alkalmazkodó-(húzó-nyomó), amely az alacsony árfekvésű szocialista (KGST) piacról a magas árfekvésű nyugati piaci gazdasághoz való közeledésünk része, integrálódásunk kötelező feltétele.

A továbbiakban gazdasági helyzetünk és gazdasági folyamataink általános vizsgálata mellett a specifikum különleges és részletes bemutatásával és elemzésével is fogok foglalkozni, hogy ennek alapján következtetéseimet levonjam és javaslataimat (a jelenlegi kormányprogrammal szemben alternatívát jelentő ajánlásaimat) megtegyem.

2. Az átmenet jelenségeinek leíró és ábrázoló bemutatása

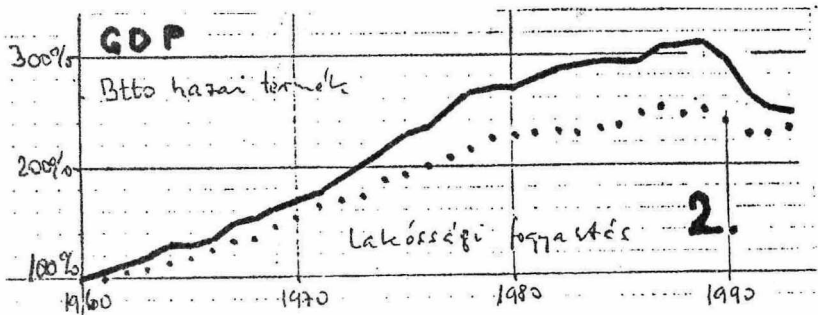
Mivel bevezetőmben megállapítottam, hogy nem szabad a jelenségeket egymástól függetlenül, csak összefüggésükben vizsgálni, és nem szabad csak statikus állapotukban, hanem dinamikájukban is szükséges megfigyelni, ezért most először különleges elemzések nélkül bemutatom a legfontosabb jelenségek változását 20-30 éves visszatekintéssel.

Sorrendben elsőnek nézzük meg az államháztartásunkban legélesebben jelentkező összefoglaló mutató, a költségvetési egyenleg (esetünkben deficit) alakulását.

Ennek legfőbb jellemzője, hogy a hiány már a 70-es évek elejétől tartósan jelen van, de kezdetben kis mértékben és kis ingadozásokkal. A 80-as évek elejétől a görbe alakulása elbizonytalanodik és ingadozva bár, de az egyre növekvő deficit irányában mozdul el. A 80-as évek második felében az ingadozás amplitudója növekszik, és a tendencia a deficit további növekedését mutatja, a 90-es évek elejétől pedig az egyenleg csökkenése (a hiány növekedése) zuhanásszerűen jelentkezik.

Második diagramomban a GDP (Bruttó hazai termék) és a lakossági fogyasztás alakulását mutatom be egymás mellett.

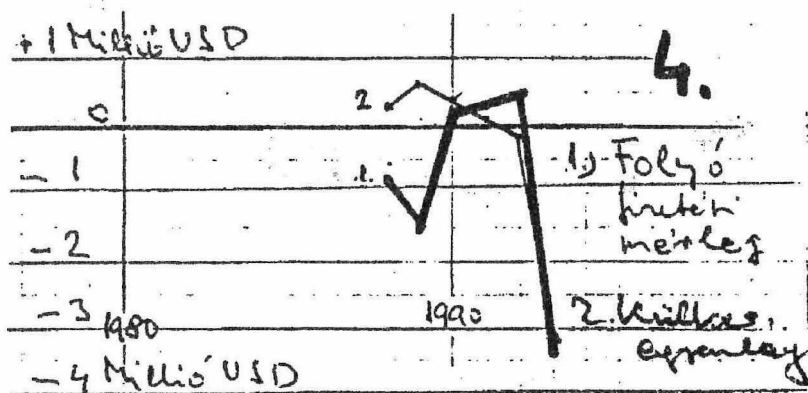
Ebből jól látható a GDP folyamatos, bár egyre lanyguló növekedése 1989-ig, majd rohamos csökkenése 1990-től 1993-ig. A KSH jelentése szerint azonban ez a csökkenés 1994-ben megállt, és kismértékben bár, de újra növekedett, az 1993-as évi minimumhoz képest. Hasonló jellegű a lakossági fogyasztás alakulása, azzal, hogy ennek növekedése kezdettől fogva elmaradt a GDP növekedésétől, azaz a lakosság a korábbi-nál (az 1960 évinél) egyre kisebb arányban fogyasztja a bruttó hazai terméket, továbbá, hogy esése a GDP esését jóval megelőzően, már 1988-ban kezdődik.

Mivel az elfogyasztható termékek forrásai és fogyasztói között a termelőszervezeteken és a lakosságon kívül jelentős szerepe van a külkereskedelemnek, a következőkben érdemes megnéznünk az export és az import alakulását is:

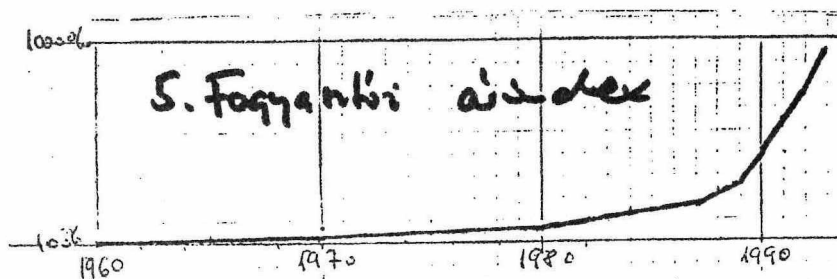

Ebből látható a külkereskedelemben viszonylag egyensúlyban történő növekedése (Dollárban, folyó áron) az 1980-as években. Ez az egyensúly 1991-től felborul. Az import jelentős növekedésnek indul, meghaladva az export növekedési ütemét és mennyiségét. Az export viszont 1993-ban zuhanásnak indul.

A következő ábrában az ezzel szorosan összefüggő folyó fizetési mérleg alakulását mutatom be, összefüggésben a külkereskedelmi egyenleggel:

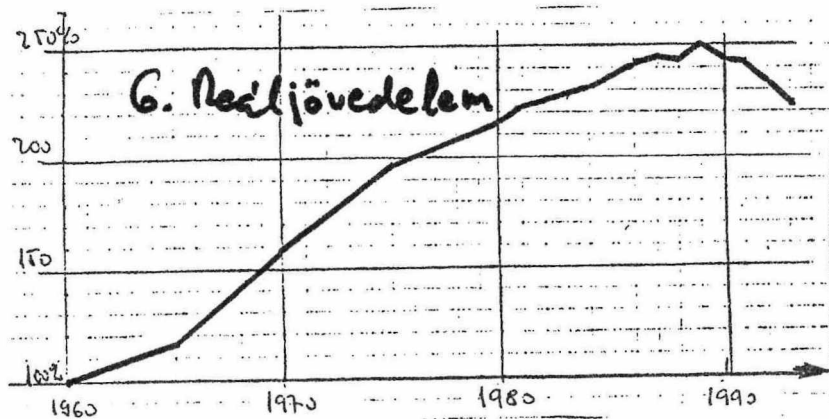
Ezen látható, hogy a rövid átmeneti egyensúly (1990-92, az idegenforgalom bevételeinek befolyása) csak látszólagos, és az 1988-tól jelenlévő csökkenési tendencia 1993-tól kezdve újra folytatódik. A KSH jelentése szerint 1994-ben a hiány 3,9 Md.USD). Országunk gazdaságának, egyben a lakosság jólétének egyik legneuralgikusabb jelensége az infláció. Ennek alakulását a fogyasztói árindex grafikonján mutatom be:

Látható, hogy az infláció jelen van már a 70-es években is. Fékezett dinamizálódása a 80-as években következett be, de 1987-ig egyértelmű-

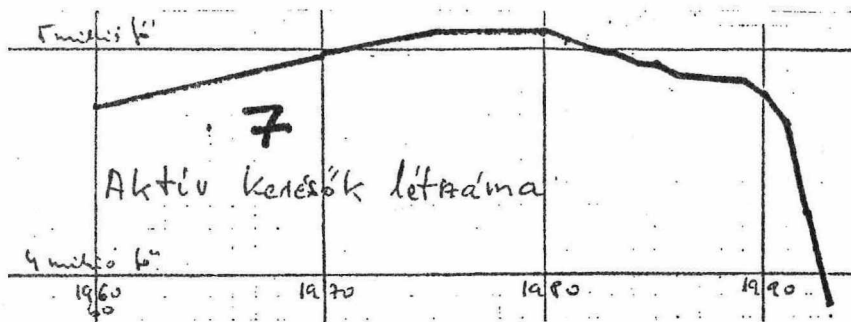
en mérsékelt inflációnak kategorizálható. Elszabadulása és rohamos növekedése a 80-as évek végétől, 1988-tól érzékelhető.

A fogyasztói árindex változása nyilvánvalóan tükröződik a reáljövedelem alakulásában is:

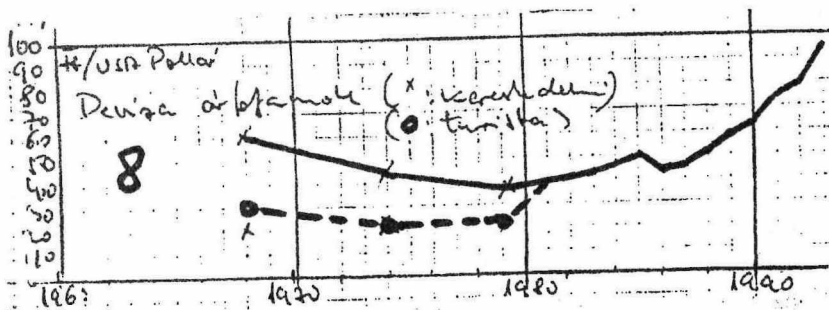
Ennek növekedési dinamizmusa a 70-es évek második felétől csillapodik, majd az 1989 évi maximum után erőteljes esésnek indul.

Fontos jelenség a munkanélküliség alakulása is. Mivel azonban erről egyértelműen jó számok nem ismeretesek, az ezzel reciprok jellegű mutató, az aktív korú keresők létszámának alakulását mutatom be a következő ábrán. Megjegyzem, hogy a reáljövedelem és az aktív korú keresők szorzata, plusz a nyugdíjak és a szociális ellátások mértéke jellemző a lakossági fizetőképes keresletre.

Ez a diagram 1960-tól folyamatos emelkedést mutat, és 1980-ban maximumot ér el. (Teljes foglalkoztatottság). Utána 1986-ig csökken, összefüggésben a lakosság számának alakulásával, majd 1989-ig stagnál. 1990-tól kezdve rohamosan csökken (az aktív keresők számának egymillió fős csökkenése négy év alatt!). Ez arányos a valós munkanélküliség emelkedésével.

A sok jellemző között fontos még a Forint árfolyamának alakulása is:

A 70-es években még külön történik a kereskedelmi és a nem kereskedelmi (köznyelven „turista”) árfolyam meghatározása. A 80-as években a Dollár/Forint árfolyam az 1979 évi minimum szintről kezdetben gyengén, majd 1987-től egyre gyorsabban emelkedik. Ez az emelkedés a 90-es években is, egyre erőteljesebben tartja magát.

Talán ennyinek a bemutatása is elegendő ahhoz, hogy első összefoglaló megállapításunkat megtehessük. A károsnak ítélnélhető jelenségek nem a politikai hatalom átvétel, az új „fordulat évé”-től, 1990-től jelentkeznek, hanem korábban, zömükben már a 70-es, 80-as években. Ha ezek alapján, és ezeken túl is emlékezve jól átgondoljuk múltunkat, gazdasági szempontok alapján a második világháború utáni időkben a következő fontosabb fordulópontokat, illetve időszakokat jelölhetünk ki:

1945-től 1948-ig: az első átmenet időszaka. Átmenet a félféudális, félkapitalista gazdaságból a szocializmus építésének időszakába. Infláció, stabilizáció. Újjáépítés beindítása, földreform, az államosítások kezdete, az első hároméves terv kidolgozása és bevezetése.

1948-tól 1967-ig: Államosított gazdaság, központi utasításos tervgazdaság, KGST, Varsói Szerződés. Belső szakaszolhatósága.

1948-1953: Erős központi politikai és gazdasági irányítás.

1953-1956: Határozat a gazdaságpolitikában elkövetett hibák kijavítására, a „magyar nép korszak”. Nagy Imre első kormánya, első ellenreformáció, forradalom.

1957-1967: gazdasági (és politikai) „konszolidáció”, a parasztok beosztási kötelezettségének megszüntetése, a szerződéses termeltetés és a szabad felvásárlási rendszer bevezetése. A vállalatok utasításos irányításának lazítása (az oda-vissza tervezés, alulról felfelé tervezés kísérletei), az anyagi érdekeltség megjelenése a vállalati gazdálkodásban, az év végi nyereségrészesedés fizetésének bevezetése.

1968-tól 1987-ig: Új gazdaságirányítási rendszer bevezetése. A központi utasításos tervgazdaság megszüntetése, szándék szerint az érték-törvény tervszerű működtetésére alapozott piacgazdaság bevezetése. Lazulás az ár, a létszám és a bér gazdálkodásban. Jelentős gazdasági nyitás nyugat felé, a nyugati külkereskedelem, benne főleg az export és a know-how vásárlások jelentős preferálása. Ez időszakban ezeknek, és

a KGST-ben bevezetett „bukaresti árelv”-nek különleges jelentősége volt (halmozódva rá az olaj- és a nyereségár robbanás), amelyek bár fékezten és áttételesen, de egyre fokozódóan befolyásolták a hazai termelői és fogyasztói árakat, közelíteni szándékoztak azokat a magasabb nyugati árszínvonalhoz. Ettől kezdve az ármozgások tendenciájának rejtett célja a valuta-szorzókkal és a vámokkal áttételezett nyugati árszínvonal elérése. Jelentős ebben az időszakban az állam tulajdonosi szerepkörének oldása (szakszervezeti jogok kiterjesztése a vállalati tervek jóváhagyásában, a vállalati irányításban, Vállalati Tanácsok létrehozása stb.). Az anyagi érdekeltség, mint irányítási eszköz egyre kiterjedtebb alkalmazása. Nagyon fontos e szakaszban a közgazdasági gondolkodás kitágulása, a nyugati polgári közgazdaságtan elméleteinek tanulmányozásának lehetővé válása, a gazdasági vezetés megújulása, önállósodása, mondhatnám, a „menedzser szocializmus” kialakulása.

1988-tól: A gazdasági átalakulás felgyorsulása megelőzte a politikai hatalomváltás idejét. Ekkor történt az új, a nyugati típusú adórendszer bevezetése, az árrendszerben további lazítások a teljesen szabad árrendszer irányában. Ami ezekkel együtt nagyon jelentős: a jövedelemadó elszámolásának áthelyezése a nyereségből (béradó, progresszív kereseti adó) a költségek közé és így árkalkulációs tétellé visszatranszformálása, az ártámogatások és a vállalati preferenciák fokozatos csökkenésének és megszüntetésének elhatározása és megkezdése. A magántulajdon szerepének fokozatos kiterjesztése, a lakások, üzemek magánosításának megkezdése, a magánvállalkozások szabaddá tétele a kereskedelemben és a gazdaság minden szférájában. Ez tehát a magántulajdonon alapuló szabadpiaci gazdaság bevezetésének ideje, ez az a kor, amiben 1988-tól élünk.

E korszakot kell a következőkben részletesen vizsgálnunk.

Közelebbről a ma gondjairól

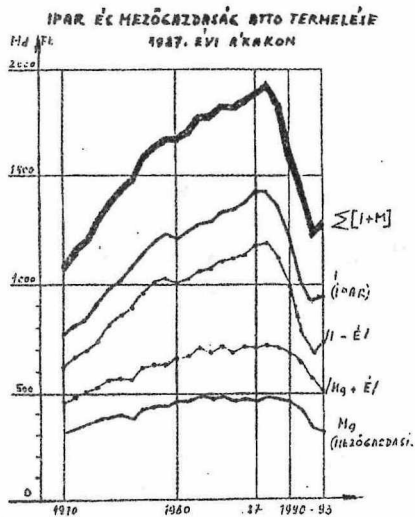
Recesszió a termelésben és a forgalomban

(Okok és okozatok)

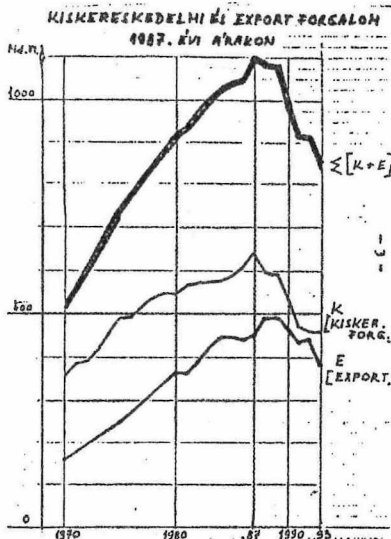
Az előző fejezetben bemutatott első ábrából jól látható, hogy a költségvetési deficit növekedése a 80-as évek elejétől érezhető, de az igazi zuhanás 1991-ben kezdődik. Ez az 1993 évi megtorpanás után 1994-től tovább folytatódik (a deficit 1994-ben 236 Md.Ft., 1995-ben várhatóan 280-290 Md.Ft.⁽⁷⁾ vagy még több is!). Ennek alapján azt mondhatnánk, hogy a bajok jelentkezése bár korábbi, de igazi működésük a politikai fordulat évétől számítható. Ha a második ábrát nézzük, láthatjuk azonban, hogy a bruttó hazai termelés 1989-ben éri el a maximumát és csökkenése 1990-től már erőteljes. Még ez is összefüggésbe hozható lenne az 1990-ben bekövetkezett hatalomváltással, ha nem látnánk világosan, hogy a lakossági fogyasztás maximuma ennél is korábban, 1987-ben van, és csökkenése már 1988-ban megindul. Esése viszont 1992-ben megáll, helyi minimumot érzékelhetünk, és 1993-ban kismértékben emelkedett is.

A GDP vonal és a lakossági fogyasztás vonalának egymáshoz közelítéséből (1991-től) ezt a következtetést is le lehetne vonni, ami gyakran el is hangzik, hogy ez időben a csökkenő GDP-ből a lakossági fogyasztás aránytalanul megnövekedett, és ez okozza az államháztartás felborulását, a költségvetési deficit ijesztőalakulását, sőt az infláció tartós jelenlétét, növekedését is, és hogy a lakossági „túlfogyasztás” veszi el az árualapot a külkereskedelemtől, és ezáltal fékezi az export lehetőségét.

De ne csak a felszínt nézzük, keressük a mélyebben fekvő okokat is. Ezért rajzoljuk fel a forrásokat létrehozó két legfontosabb ágazat, az ipar és a mezőgazdaság termelésének, valamint a két legfőbb fogyasztónak, a lakossági kiskereskedelmi fogyasztásnak és a külkereskedelemben az exportnak alakulását ez időszakban.

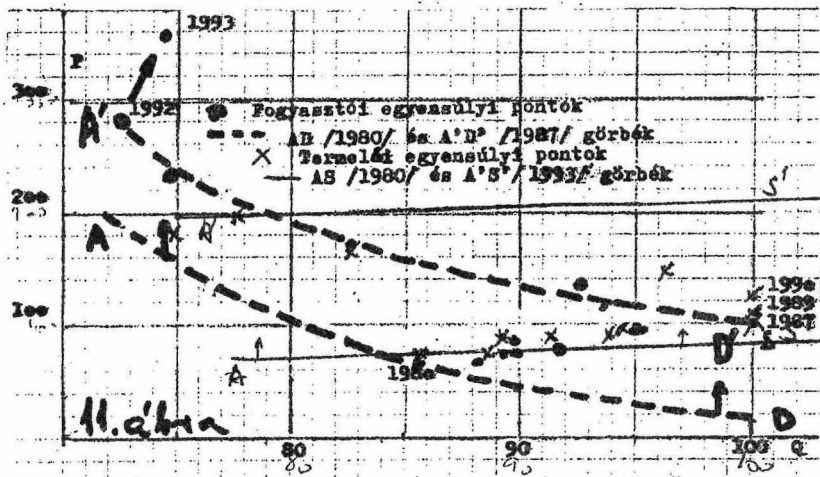
9. ábra RECESSió A TERHELÉSÉSEN

10. ábra RECESSió A FORGALOMBAN

Ezekből kitűnik, hogy a termelési hanyatlás az „új foprdulat éve előtt” (1990), már 1989-ben megkezdődött, méghozzá az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt. De összevetve ezt a termelési ábrát az aktív keresők létszámának alakulását ismertető 7. ábrával, egyértelműen kitűnik, hogy a termelés esése annak ellenére következett be, hogy nem érte el azt a határt, amit „a gazdaság teljes foglalkoztatottság mellett termelni képes” (Samuelson-i feltétele a keresletinflációnak!). Éppen ezért meglepő a fogyasztói index további növekedése (5. ábra), hiszen itt nem keresleti inflációnak, hanem kínálati deflációnak kellett volna bekövetkeznie! Itt tehát „egyéb tényezők” léptek fel (Samuelson ezek vizsgálatára különösen felhívta a figyelmet!), aminek hatására az AS görbe (agregált kínálati görbe) hirtelen indult emelkedésnek, amit nem követett az AD (agregált keresleti görbe) emelkedése. Ezek együttes hatására az átmeneti egyensúly egy magasabb P' és egy alacsonyabb Q' szint felé mozdult el. Hogy ezt konkrétan is lássuk, rajzoljuk fel az átmeneti egyensúlyi pontokat az 1980 és 1993 közötti időben, részben a kiskereskedelmi árak (P) és a kiskereskedelmi forgalom (Q), részben pedig az

ipari termelői árak (mint P) és az ipari termelés (mint Q) adataival (A_D és AS jellegű görbék):

Ezen ábrából rendkívül érdekes és meglepő információkat érzékelhetünk.

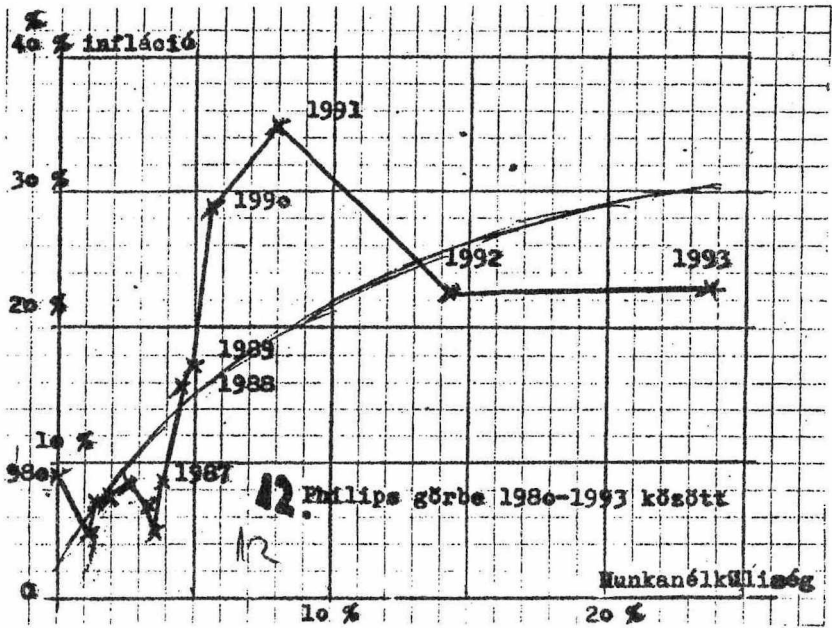
Az első az, hogy a pillanatnyi egyensúlyi pontok változása 1980 és 1987 között egészen ellentétes azzal, ami 1988 és 1993 között következik be, vagyis az 1988-as év éles választóvonalat jelent a gazdasági folyamatokban, azaz egészen élesen mutatja azt, ami az előzőekben megismert görbékből már láthattunk, bár nem ilyen határozottsággal.

A második, amit abból következtethetünk, hogy 1980 és 1987 között a termelési és a fogyasztási „pillanatnyi egyensúlyi pontok” szinte teljesen együtt mozognak. Ez azt jelenti, hogy az AS (agregált kínálati) görbe, amelynek ez a szakasza nagyon közel van a vízszinteshez, egyhén felfelé tolódik, de közben van az AD (agregált keresleti) görbe ugyancsak felfelé tolódik. Az előbbit az enyhén növekvő termelési költségek és árak, az utóbbit az ezzel összhangban növekvő bérek okozzák. Ezen mozgások eredője, hogy az egyensúlyi pontok a növekvő árak elle-

nére nem balra felfelé, hanem jobbra felfelé mozognak, vagyis a növekvő árakat a bérek növekedése egyensúlyozza olyan mértékben, hogy a kereslet növekedése is megjelenik, de a növekvő keresletet a növekvő termelés ki tudja elégíteni. Ez tipikus esete a kiegyensúlyozott tehetlenségi inflációnak.

A harmadik: De 1988-ban valami hirtelen történik, egy olyan „egyéb tényező” lép be, ami „samuelsoni sokk”-ot idézett elő gazdaságunkban. Ennek hatására az AS görbe hirtelen megemelkedett, de az AD görbe helyben maradt. Így az árak a termelésben és a kereskedelemben inflációszerűen megugrottak. Ennek hatására a kereslet hirtelen visszaesett. Mivel a termelés a termelői árak visszafogására képtelen volt, és így az nem tudta a kereslet-csökkenést megakadályozni, visszafordítani, kénytelen volt termelését a keresleti szintre csökkenteni. Ettől kezdve a termelői AS görbe folyamatosan emelkedik, így a metszéspont a klasszikus keresleti görbe vonalán balra felfelé tolódik, azaz a fogyasztás tovább csökken. Ez már egy kiegyensúlyozatlan költséginfláció ismérveit mutatja, méghozzá a vágató inflációhoz közeli ütemmel.

Mindezek gondos és pontos elemzésére a későbbiekben visszatérünk, de azért, még mielőtt folytatnánk a termelési és a forgalmi recesszió elemzését, kíséreljük meg felrajzolni a Philips görbét is esetünkre, az 1980-1993 évek közötti időszakra:

Ebben tulajdonképpen alig lehet bármiféle logikát, vagy bármiféle hasonlóságot találni a tankönyvekben látható Phillips görbéhez. Ha nagyon erőszakoltan be is rajzolunk egy regressziós görbét, csak azt tudjuk belőle megállapítani, hogy az éppen ellenkező tendenciát jelez, mint a tankönyvek tanítása: növekvő munkanélküliség mellett is növekszik az infláció. Ez is arra az igazságra figyelmeztet, hogy Kelet Európában egy merőben új gazdasági jelenség van, amit nem lehet a nagykönyvek tanítása szerint sem magyarázni, sem kezelni. Legfeljebb az utolsó három évhez igazítva lehet egy olyan görbét illeszteni, amely már hasonlít a tanítottra.

Egyet azonban világosan láthatunk e görbéből is: az 1987 év előtti pontok közel egymáshoz csoportosulnak, és az 1988 utániak e csoportosulástól erősen eltérnek. Vagyis az is jelzi, hogy 1988-ban valami különös történt, külön „egyéb hatás” jelentkezett.

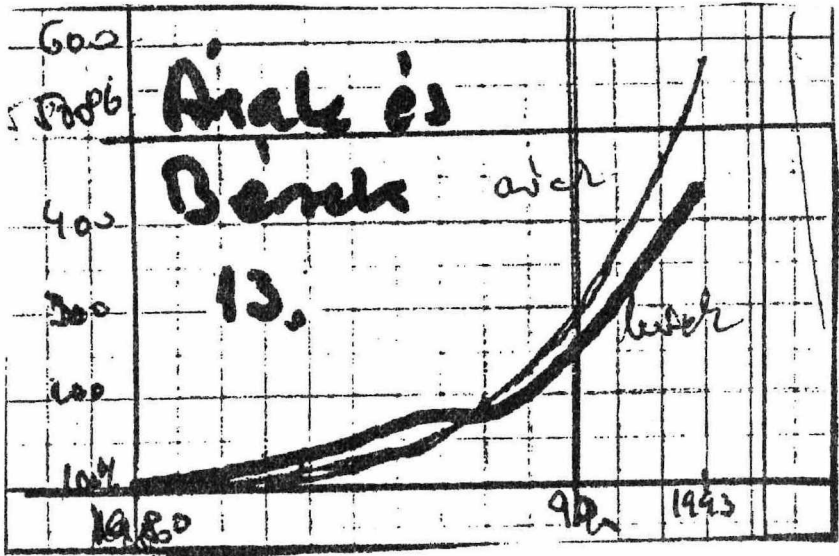
De térjünk vissza az elmélyedés helyett a recessziók elemzéséhez, és e témához majd a múlt, a történelem elemzése és feltárása során fogunk visszatérni, hiszen az okok eredője ott található.

A termelési recesszióban, ahogyan ez a grafikonból⁽⁹⁾ jól látható, különösen jelentős az élelmiszeripar nélküli ipar (I-É) hanyatlása, de nem hagyható figyelmen kívül a mezőgazdaság és az élelmiszeripar együttes ($M_g + É$) visszaesése sem. Jó jelenség, hogy az ipar (élelmiszeripar nélkül) termelése négy éves zuhanás után enyhén bár, de újra emelkedni kezdett, és ezt az 1994 évi 9,2%-os további növekedés követte⁽⁷⁾. E közben a mezőgazdaságban csupán enyhült az esés. Meg kell jegyezni, hogy a mezőgazdasági termelés csökkenésében az időjárás ugyan szerepet játszott, de nem ez volt az igazán meghatározó. Az időjárás okozta hullámvás az 1980-1988 közötti szakaszban jól érzékelhető.

Ha megnézzük a forgalom grafikonját az export és a belföldi kiskereskedelem reprezentációjában, jól látszik, hogy itt a recesszió a termelési visszaesést megelőzően (10. ábra), már 1988-ban megkezdődött, még hozzá a belföldi kiskereskedelmi forgalom alakulásának időbeni elsődlegességével, és dominanciájával. Az export forgalom akkor még növekszik, annak csökkenése csak 1990-ben kezdődik. Mivel azonban az összesített forgalomban (keresletben) a kiskereskedelmi a jelentősebb és annak esése is intenzívebb az export ezidejű növekedésénél, egyértelmű, hogy a teljes forgalom alakulása az előbbi irányát követi. Az időrendiség kétségessé teszi azt az állítást, hogy a magas lakossági fogyasztás okozza az államháztartási egyensúly megbomlását, valamint, hogy a belföldi fogyasztás veszi el az árualapot az export elől.

A kiskereskedelmi forgalom dominanciája és hatása a termelésre arra is figyelmeztet, hogy a belföldi (lakossági) fogyasztást nem szabad sem mellékes, sem káros tényezőként kezelni, hanem a belföldi termelés elsődleges húzó piacként, valamint exportra termelésének elsődleges referencia piacaként kell számolni vele. De mi is történt itt tulajdonképpen?

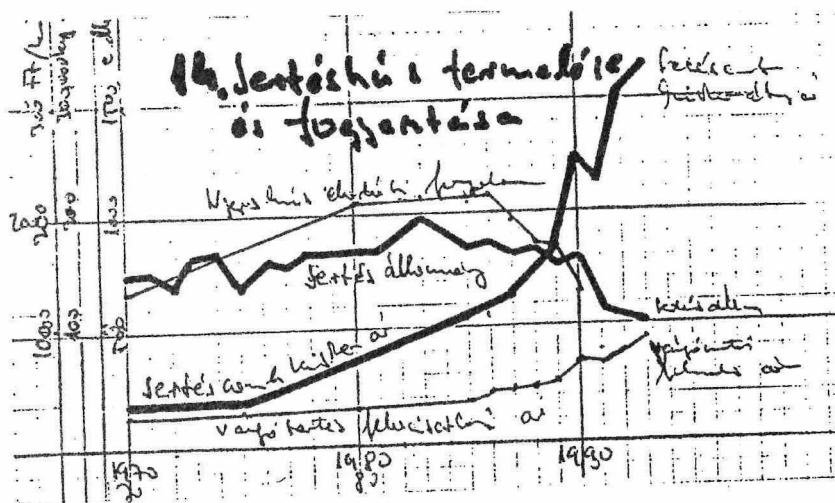
Miért is váltott tendenciát a lakossági fogyasztás, növekedésről csökkenésre? Tekintsük meg ezért az árak és a bérek összesített diagramját:

Ebből is láthatjuk, hogy a nettó átlagbérek növekedésének indexe 1987-ig kismértékben meghaladta a fogyasztói árak növekedését, és ez – az előző ábrákra visszatekintve – a belföldi kiskereskedelmi forgalomra és annak közvetítésével a termelés alakulására hatékonyan hatott. (Visszagondolva az előzőekben elmondottakra, az tette lehetővé, hogy az AD keresleti görbe gyorsabban emelkedjék, mint az AS termelési görbe, és így az előbbi jótékonyan hasson az utóbbira).

1988-ban azonban, amikor az árak tovább emelkedtek, méghozzá ug-rásszerűen itt változott kétszámjegyűvé (8%-ról 16%-ra) az infláció, a bérek növekedése viszont központi intézkedésre befékezésre került, a két görbe helyet cserélt, és az árak növekedése látványosan megelőzte a bérek emelkedését. Így a belföldi vásárló fizetőképessége csökkent (amit még hatásában fokozott az aktív keresők létszámának egyre erőteljesebb

fogyása). Mindez azonnal a kereslet és a forgalom visszaesését okozta. Ekkor lett volna tehát a kereskedők és a termelők természetes magatartása, hogy kínálatuk, termelésük fenntartása mellett csökkentsék áraikat. Megjelentek azonban az „egyéb tényezők”, amelyek hatására a kereskedők és a termelők nem tudták az árakat csökkenteni, sőt, ezek az árak további emelésére kényszerítették őket, és így nem érvényesülhetett a „kereslet-kínálat” egyszerű törvénye. Ezt a folyamatot a kiskereskedelmi nyershúsforgalom és a sertéstenyésztés alakulásának egybevetésével közvetlenül is megfigyelhetjük:

A sertéshús ára (itt a sertéscomb árának reprezentációjában látható) már a 70-es évek közepétől emelkedik, de ennek észrevehető gyorsulása 1988-ban kezdődik. Forgalma a 70-es évek közepétől a 80-as évek közepéig közel változatlan, majd a 80-as évek második felétől egyre rohamosabban csökken. A hentesüzletekben egyre ritkábban hallani, hogy „nincsen”, és egyre inkább érezhető a kereskedelemben a kínálati jelleg megjelenése, és erősödése. Az árak azonban a kereslet csökkenése ellenére tovább növekednek. A kereslet és az árak ellentétes irányú mozgása egyértelműen jelzi, hogy itt nem keresletinflációról van szó, hanem költ-

séginflációról. De ennek elsődlegesen nem lehet az oka, amit Samuelson ez esetben elsődlegesen tárgyal, a bérek emelkedése, hiszen az messze elmarad a kiskereskedelmi árak növekedésétől, de nem lehet az ok a felvásárlási árak növekedése sem, hiszen az is jelentősen elmarad a kiskereskedelmi árak növekedésétől, és az infláció mértékétől is. Itt megint valami, ezek túli „egyéb tényező” jelenlétéről, megjelenéséről van szó.

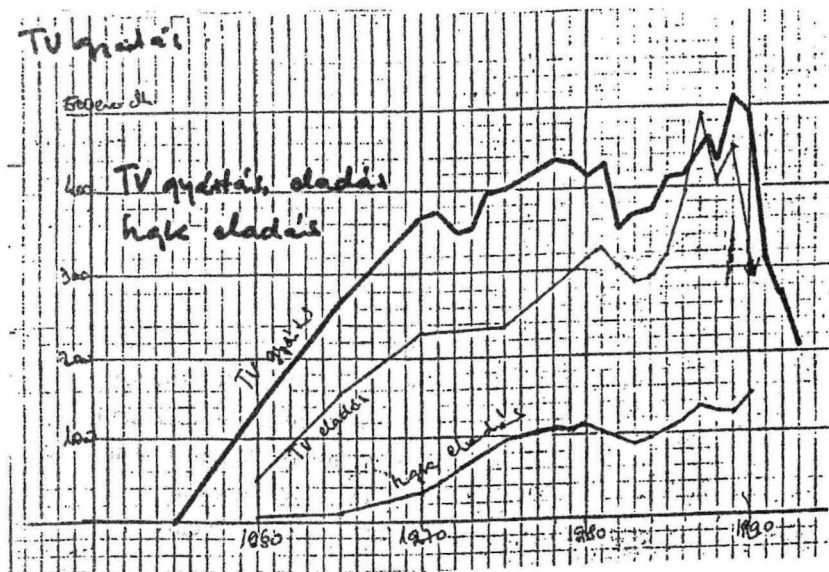
A húsipari vállalatok tehát, mivel áraikat nem tudták csökkenteni, kényszerültek termelésük visszafogására. Ez természetesen együttjárt felvásárlásaik csökkentésével. Kezdetben a szerződött állatokat (disznókat, bikaborjúkat) átvették ugyan, de késve. Ez többlet etetést (költséget, gondot) jelentett a gazdának, amit nem fizettek meg, sőt az ezalatt keletkezett „zsíros túlsúly” miatt leértékelték a malacot, majd a zsírszalonnát visszaküldték csomagban a termelőnek (ma már a szalonnát is importálják a húsipari vállalatok, írja a Népszabadság 1995. január 24-én). Egyébként is egyre nagyobb késéssel fizettek és végül már át sem vették még a szerződött állatokat sem. Sőt, tehenenként 10.000 Ft prémiumot fizettek a gazdának, ha csökkentette állományát. Végül egyáltalában nem fizettek az elszállított és feldolgozott állatokért sem.

Ennek természetes következménye lett, hogy kiürültek a falvakban a disznóólak és az istállók, és állatvagyonunk rövid idő alatt a világháborút követő szint alá csökkent. 1993-ra sertésállományunk a korábbi 9,8 millió darabról 5 millióra, majd (a Népszabadság 1995. január 6.-i adata szerint) 4 millióra csökkent (1950-ben ez az állomány 4.782.000 darab volt!). Szarvasmarha állományunk a korábbi 1,9 millióról (volt 2 millió fölött is már!) 1993-ra 999.000-re, 1994 szeptemberére pedig 943.000-re csökkent, szemben a közvetlen háború utáni év, az 1945. év 1.070.000-es állományával. Pedig tartottak volna szegény falusi gazdáink állatot, ha lett volna, aki elviszi tőlük, kifizeti nekik. Pedig nem ők hajtották fel az árakat, hiszen a termelői árak növekedése csak késleltetetten és csökkent mértékben követte a kiskereskedelmi árakat, miközben az állattartás-nevelés költségei rohamosan növekedtek. Az élőállatok felvásárlási árának emelkedése 1980 és 1993 között alig több, mint

két és félszerese (260%), addig a sertésbű kiskereskedelmi ára közel ötszörösére (478%-ára!) emelkedett.

Mindez természetesen láncolatban hatott a takarmánytermelés, a műtrágyafelhasználás (vegyipar) stb. csökkenésére is, de a bőr és cipőipar alapanyagellátására is.

De hogy nemcsak a mezőgazdaságból hozzak példát, a következő ábrában szemléltetem, hogy a televízió-készülékek vásárlásának csökkenését hogyan követte a termelési recesszió a televízió gyártásban, amit itt még nagyon károsan befolyásolt a nyugati televízió-készülékek megjelenése a kiskereskedelemben. Sehol sem található tehát túlkereslet, a termelési lehetőségeket és kapacitásokat túlhaladó fogyasztás. Egyértelmű tehát, hogy elsősorban a külföldi kereslet csökkenése, majd időben azt követve 2 éves késéssel, az exportpiacok elvesztése okozta a termelési recessziót.

Az ábrába belerajzoltam a személygépkocsi eladási forgalom változását is. Ezt, különösen az utóbbi időben, nem a lakosság többségét kitevő rétegek vásárolták. Érdekes ebben az átmeneti csökkenés az 1982-85-ös esztendőkből, amely pontosan egybeesik a TV forgalom hasonló jellegű változásával. De a személygépkocsi eladása 1988 után is növekszik, eltérően a TV eladási forgalommal. És bár 1990 utánról nincsen adatom az eladásról, de a személygépkocsi állomány további folyamatos növekedése (a közben történt nagymértékű selejtezések ellenére) változatlanul megmaradt, ez pedig csak a vásárlások további növekedésével képzelhető el. Pedig itt nem is az „olcsó keleti kocsik” forgalmáról van szó. Az új kocsik forgalmában nagy összetételváltozás következett be a nyugati kocsik javára, ami ráadásul jelentősen növeli az importunkat. Az import növekedését tehát nem az átlag-lakosok fogyasztásánál kell keresnünk, hanem a jól keresők és a vállalatok körében. Ez azt jelenti, hogy a lakossági rétegek szerinti fogyasztás vizsgálatokat is el kellene végezni a pontos diagnózishoz.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a termelési recesszióknak elsődleges és alapvető oka a belföldi fizetőképes kereslet csökkenése volt, és csak késve, több éves késéssel kezdett hatni az exportpiacok elvesztése. E diagramok is mutatják, hogy az inflációnak tehát nem oka a lakossági túlkereslet, hogy nem keresleti inflációról van szó, hanem költség(jellegű) inflációról.

Természetesen nemcsak az eddig bemutatottak voltak gazdasági helyzetünk romlásának okai, de inkább a legérzékenyebben jellemezhető jelenségei. Az okokat viszont nem elég ilyen felszínesen, rejtett okok feltárása, amely okok – mint a következő második részben látni fogjuk – hosszú folyamatok következménye, amely rejtett folyamatok eredete visszanyúlik egészen az 1946-os stabilizációig és az 1948-as hatalomátvételig. Ezek vizsgálata, feltárása, és ezek elemzésére épített kormányzati magatartással jelentősen enyhíthetők lehettek volna a gazdasági átmenet gondjai. Az a véleményem, hogy Samuelson-nak nagyon is igaza van abban, hogy: „... a piaci kudarc gyenge hatékonyságú ter-

meléshez vagy fogyasztáshoz vezet, és a kormányzatnak szerepe lehet abban, hogy orvosolja a betegségeket. De ha értékeljük is a kormányzat szerepét a gazdasági bajok orvoslásában, nem szabad szem elől tévesztenünk a kormányzati kudarcokat sem, az olyan helyzeteket, amelyekben a kormányzat idézi elő a betegséget, illetve súlyosbítja azt”.

Szerintem 1988-tól egy ilyen, betegséget súlyosbító kormányzati magatartásról van szó (már legalább két évtizede, de felerősödve 1988-tól). A korábbiakban ezekről és a mélyen ható igazi okok megkereséséről lesz szó, és a helyes kormányzati és gazdaságvezetési(menedzseri) magatartásról, annak meghatározásáról, ahogyan – véleményem szerint – kezelni kellene az átmeneti gazdaságunk gondjait, folyamatait.

Következik:

II. rész: A mélyen növekvő okok feltárása és a kibontakozáshoz vezető út főbb jellemzői. Ajánlások.

Források:

Statisztikai Évkönyvek és Zsebkönyvek (KSH)

1. **Kornai János:** Legfontosabb a tartós növekedés. Népszabadság, 1994. augusztus 29, 30, 31, szeptember 1, 2.
2. **Farkas Gyula:** Gondolatok Taylor menedzserszemléletéről. Ipargazdaság, 1994
3. **P.A. Samuelson, W.D.Nordhaus:** Közgazdaságtan KJK 1992
4. **Kornai János:** A hiány. KJK. 1989
5. **Kornai János:** A szocialista rendszer. HVG Rt. 1993
6. Bevezetés a makroökonómiába Aula Kiadó, 1989 MKKE
7. GKI Gazdaságkutató RT. és a Postabank Népszabadság, 1995. március 28.

Előzmények a szerzőtől a témakörben:

1. Erőforrások értékeléséről Figyelő, 1973. január 17.
2. Értékarányos árak, értékarányos költségek nélkül? Figyelő, 1979. január 24.
3. Az élőmunkaköltségek elszámolásának bírálata Ipargazdasági Szemle, 1987. január-február
4. Szabályozórendszerünkről Vezetéstudomány, 1987. július
5. Inflációnk természetrajzáról és kezeléséről Ipargazdaság, 1991. március
6. Gondolatok a tulajdonról, kezeléséről és működtetéséről Ipargazdaság, 1990. március

Dr. Rétvári László

A gazdasági tevékenység és a földrajzi környezet lehetőségeinek néhány elvi és gyakorlati kérdései

A telephelyek kiválasztásával, különösen azok környezeti hatás-változás-következmény folyamatai felmérésével, prognózisával összefüggő kutatási feladatok számos módszertani nehézséggel járnak. A gazdaság oldaláról a fő dilemma az, hogy milyen keretben oldható meg optimálisan egy – minden részletében területi **kapcsolatokhoz** (is) kötött termelési folyamat. A környezet (további) terhelése szemszögéből viszont az a fő probléma, hogy a környezet természeti, illetve társadalmi összetevői milyen terhelésnek vannak kitéve.¹ Az információk elemzése szempontjából lényegbe vágó módszertani kérdés az is, hogy pl. a természeti, illetve a demográfiai erőforrásokat, de hasonlóan a kitermelő ipar, a mező- és erdőgazdasági földalapot bázisán kialakult feldolgozóipar adatait miként lehet, kell **egységes területi alapra** hozni. E nélkül ugyanis az adatok területiségükben nem értelmezhetők, az ok-okozati összefüggések kellő minőségben és mértékben nem értékelhetők.

---

¹ Ez a kérdéskör is különösen éles a kis és közepes radioaktivitású hulladékok elhelyezésére távlatilag (is) alkalmas térsége kijelölésénél. A PAV egyik megbízása kapcsán a régió élők, meg nem oldott probléma indukálta az MTA Földrajztudományi Kutató Intézet kutató kollektíváját, hogy a környezet terhelhetősége összetett problémáját tekintve csapatmunkában foglalkozzék az ország népességének, különösen területi sajátosságainak jellemzőivel, a vonalas és a településhálózati infrastruktúra regionális vonásaival, továbbá a természeti erőforrások területi különbségeiből származó gazdasági jellemzők, szintdifferenciák minőségével. E sorok írójának főleg ez utóbbi kérdéskör volt a feladata. Ezúton ezek általánosítható módszertani eredményeit, illetve a munkaerővel, a településhálózattal kapcsolatos – a Magyar Földrajzi Társaság szakosztályülésén is megvitatott – meglátásaimat közlöm.

1. Módszertani megfontolások

Több éve érlelődő módszertani útkeresésünk végeredménye, tapasztalata, hogy az adatok statisztikai és térképi kiértékelését mi **tájhatárokhoz igazítva** végeztük el. A gazdaságföldrajzi adatok táji keretben való feldolgozása, illetve integrálása nem csekély és mindenképpen újszerű feladat, mert mind ez ideig a statisztika a népességet, a bányászattal induló energetikai, nehéz- és feldolgozóipar vertikumokat, de ugyanúgy az élelmiszergazdaság ágazatait csakis **közgazdasági egységekhez** kötötte. Márpedig ez utóbbi térkategória automatikusan nem transzformálható tájhatárokhoz, azaz az adatfeldolgozást az alapokról, a településektől, az üzemektől kellett újraindítani. Amikor tehát természeti, illetve társadalmi-gazdasági hatásmechanizmusok megértéséhez optimális térkategóriát kerestünk, erre – megítélésünk szerint – legalkalmasabb **Magyarország 230 listája** lehetett.

Elvégzett vizsgálataink igazolják, hogy pl. a radioaktív hulladékok hazai elhelyezésére alkalmas térségekben, vagyis a remélt optimális telephely(ek) megjelölésében – mint elérendő célban – a kistájak ismeretanyaga nélkülözhetetlen, természeti folyamatok által determinált területi rendszere pedig a **legalkalmasabb rendezőelv** a regionális hatáskapcsolatok feltárása.

A hazai villamosenergia-ellátásban meghatározó szerepű Paksi Atomerőműben az üzemelés során keletkező radioaktív hulladékok elhelyezésére, de ugyan úgy a különböző ipari és élelmiszergazdasági folyamatok közben keletkező szilárd- és cseppfolyós szennyezőanyagok befogadására alkalmas telephely-kiválasztás során a gazdasági tevékenység területi specifikumainak, illetve különbségeinek minősítésekor

- a természeti erőforrások területi sajátosságait és szerepét,
- a termelés és szállítás térbeni rendszerét,
- a fentiek társadalmi-gazdasági hatásait

kellett vizsgálat tárgyává tenni (nem mindegyik ágazatot hasonló mélységben.)

A hatáskapcsolatok összegzését

- a természeti erőforrások, illetve a munkaerő potenciál területi összefüggéseit,
- a falusi és a városi népesség arányát, illetve a népesedés területi típusait bemutató (komplex) térképek és azok magyarázóai adják.

2. Természeti erőforrásaink területi sajátosságai

A természeti erőforrások térbeli megjelölésére nagy általánosságban az jellemző, hogy

- az ásványi nyersanyag-előfordulások **lokálisan**, a felszínhez viszonyítottan olykor pontszerűen (pl. szénhidrogénkutatók),
- a felszíni vizek **vonalasan** (folyók) vagy a környezet természetes és mesterséges elgátolt mélyedéseiben (tavak); a talaj- és mélységi vizek a víztározó kőzetekbe ágyazottan **nagy kiterjedésben**, illetve a karsztos **üregekben**,
- a termőföldek és az erdők többnyire **összefüggő nagy területeken**,
- a légköri erőforrások pedig az **egész országot takarva**

jelennek meg.

Az ásványi nyersanyagok területi elhelyezkedését vizsgálva (1. ábra) megállapítható, hogy hazánk kőszénterületeinek döntő része az országot ÉK-DNy-i irányban átszelő Magyar-középhegység medencéihez és a Mecsekhez kapcsolódik. Az ércek közül a legfontosabb bauxit és mangán az „energiatengely” dunántúli mészkőhegyeihez; a réz, az ólom és a cink pedig a Északi-középhegység vulkánosságához (Mátra) kötődik. A bányaműveléshez néhány éve kivont rudabányai vasérc ugyancsak mészkőbe ágyazottan lelhető fel. A Mecsek peremének urániumkészlete kifogyóban van (gazdaságossági problémái közismertek), ugyanakkor a Zempléni-, illetve a Bakony-hegység térségében fellelhető nemfémek ásványi nyersanyagok egyre fontosabb szerephez jutnak.

A Magyar-középhegység valamennyi helységében, illetve az Alföldre kilépő folyóinak törmelékújjaiban és teraszaiban fellelhető építőipari alapanyagok jelentősége – a korábbi évtizedek extenzív fejlesztéséhez képest – csökkent ugyan, de kitermelésük, sokirányú felhasználásuk nem szűnik meg. A fenti meg nem újuló természeti erőforrásokat értékben, illetve a felhasználás hatékonyságában messze megelőző a kőolaj- és földgázkitermelés, amelynek súlyponti, ugyanakkor reménybeli területei két évtizede az Alföldhöz kötődnek (a feltárt készletek – évente csökkenő hozammal – maximum két évtizedes termelést tesznek lehetővé).

Vizeink földrajzi adottságait gazdaságföldrajzi szempontból értékelve: a Kárpát-medence legmélyebb fekvésű részén elhelyezkedő országterület felszíni vízkészletének döntő része (éves átlagban 95%-a, a nyári kisvizek idején 99%-a) külföldről érkezik. A határainkat átszelő három nagy folyón (Duna, Tisza, Dráva) évente 90 Mrd m³, a többi vízfolyáson pedig 25 Mrd m³ víz jut el hozzánk. A lehulló csapadékból sokéves átlagban 56 Mrd m³ víz származik egyenlőtlen területi eloszlásban.

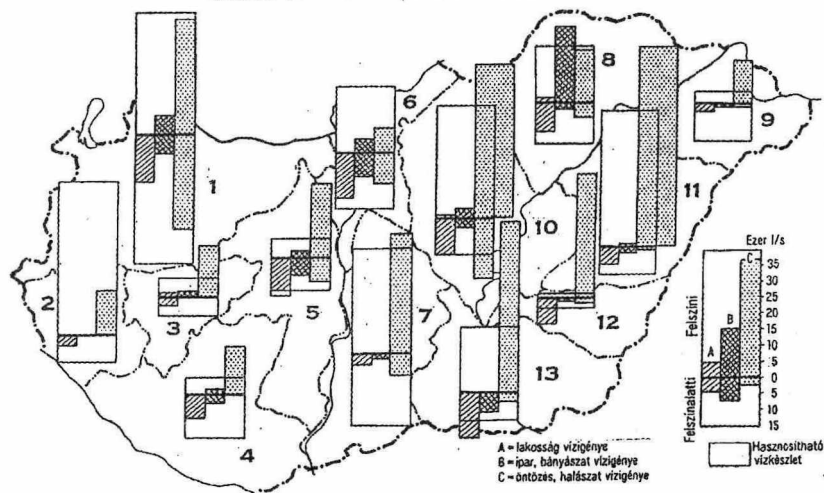
Folyóink hosszúsága meghaladja a 2600 km-t; az öntöző, vízszállító főcsatornáké eléri a 8000 km-t. Az ország területén a sík- és hegyvidéki, valamint a belterületi vízrendszert szolgáló vízelvezető hálózat (medrek, csatornák, árkok) hossza a 100000 km-t is meghaladja.

A folyók, a kisvíz-folyások és a csatornák összesen több mint 220 ezer km-es partvonallal, közepes vízállásnál 660 m² km-es vízfelülettel rendelkeznek, medreink egyidejűleg 1,5 Mrd m³ víztömeget tartalmaznak. Három nagy és 11 kisebb természetes tavunk, s a több mint 500 víztárolónk és halastavunk mintegy 1400 m² vízterülettel, közepes vízállásnál 3 Mrd m³ víztömeggel rendelkezik.

A felszín alatti potenciális vízkészlet – változatos földtani viszonyok között – mintegy 6 Mrd m³/év mennyiségre becsülhető. Sajátos mélyszerkezeti viszonyaink következményeként viszont hazánk geotermikus energiában kivételesen gazdag. Az országterület 2/3-án a medencét kitöltő üledékek különböző ásványi, gyakran gyógyhatású oldatokban gazdag mélységi vizekben bővelkednek. Az ország egészére jellemző alacsony geotermikus grádiens (18 m/l °C) miatt a mélységi vizek nagyobbrészt magas hőfokúak. Az országban ez idő szerint közel 1100 a meleg (30 °C feletti) és jelentős részben gyógyvizet adó kutak száma, amelyek a síkságokon, illetve a hegységperemei övezetekben kivételes fürdőtelepítési programot alapozhatnak meg. A 2. ábra vízgazdálkodási egységenként mutatja a felszíni és a felszín alatti vízkészletek és a vízfelhasználás területi különbségeit. Szembetűnőek a térképről leolvasható

területi különbségek, mert míg pl. a felszín vízkészlettel bőven ellátott észak-dunántúli dunai vízgyűjtőn vagy az Északi-középhegységben a készletek töredéke kerül lakossági, ipari és öntözési felhasználásra, addig az Alföld tiszai vízgyűjtő területe vízkészletben igen szegény. A területi anomáliákat növeli, hogy csapadékban az Alföld a legszegényebb, ezért száraz időszakban az itteni készletek szinte egésze – olykor az ún. statikus készlet is – felhasználásra kerül. A legnagyobb vízfogyasztó mezőgazdaság vízigényét – főleg a nyár végi csökkent vízkészlet idején – ugyancsak korlátozottan tudja kielégíteni. Különös gondot okoz, hogy az időjárástól függően (pl. 1970, 1983, 1986, 1992, 1993) a vízkészletek évi ingadozásaiban – főleg a nyári aszály miatt – nagy eltérések mutatkoznak.

2. ábra. A HASZNOSÍTHATÓ VÍZKÉSZLET ÉS A VÍZIGÉNYEK FELHASZNÁLÁSA HAZÁNK TERÜLETI VIZGAZDÁLKODÁSI EGYSÉGEI SZERINT.

A föld a mezőgazdasági termelés sajátos erőforrása. Ugyanakkor a 93 ezer km²-nyi országterület önmagában is fontos természeti erőforrás, mert a rendelkezésre álló földfelszín minden társadalmi tevékenység-formának színtere. A földfelszínen, más szóval a globális földrajzi térben manifesztálódik a munka tárgya és eszköze, a településhálózat,

illetve a vonalas és a pontszerű infrastruktúra. Amikor tehát a hazai „földalap” elemzésére vállalkozunk, nem lehet kizárólag a földminőséggel, a nagy-, közép- és kistájak földellátottságával foglalkozni, hanem érinteni kell a múlt-, jelen- s jövőbeni helyhez kötött tevékenységformák terület igénybevételi formáit, s a táji szempontok mibenlétét.

A szocialista „tervgazdálkodás” négy évtizedében a művelésből tartósan kivett földek az ország területének 11,2%-át (ez nagyjából két közepes területi kiterjedésű megyének felel meg) tették ki. Ez kétszerese a századfordulón mért értéknek. A földkivonás nagyobb része visszafordíthatatlan vesztesége a mezőgazdaságnak (bányászati, ipari terek; lakás-, út-, vasút és vízügyi beépítések), s csak kisebb része került földhasznosítási szerkezetváltásra (pl. erdőtelepítés) vagy olyan tartós földkivonásra (felszíni bányászat, tartalék föld, parlag stb.), ami rekultivációval ismét mezőgazdasági termőhelyé tehető.

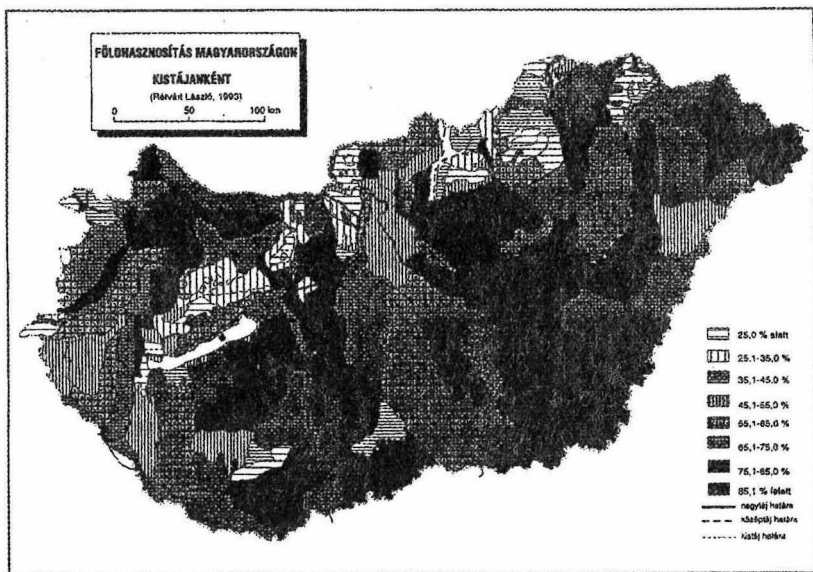
A vázolt „átalakulási” folyamat ellenére még ma is az országterület 71,2%-át különböző mezőgazdasági növényi kultúrákkal hasznosítják. Ez az érték nemzetközileg is kimagasló, különösen, ha fontos adalékként azt is hozzátesszük, hogy a megművelt földek folytonos „zsugorodása” ellenére 1935-től a 80-as évek végéig – változatlan átlagárákon számítva – több mint háromszorosára növekedett a mezőgazdasági termékihozatal.

A mezőgazdasági területhasznosítást a statisztika szántóföldi, kertés szőlőültetvények, illetve rét-legelő, valamint erdőgazdálkodás szinterei szerint különbözteti meg. A hazai viszonyokat tanulmányozva, területi ismérveket értékelve úgy láttuk helyesnek, ha a mezőgazdasági földhasznosítás elemzésekor a szántóföld-kert-szőlő adatainak együttesét vesszük alapul, s a térbeli differenciáltság illusztrálására a kistájak területére feldolgozott statisztikai adatokat vetítjük térképünkre. A rét-legelőgazdálkodás színtereit a típusalkotásnál két ok miatt is mellőztük. Ha ugyanis mutatószámainkat az összegző adatba vontuk volna be, akkor éppen a karakterisztikus térbeli differenciáltság tűnt volna el. Más-

részt viszont – s ez a lényegesebb – Magyarországon nagyon elmaradott a rét- és legelőgazdálkodás (leszámítva néhány kistájat, amelyekről később szólunk), azaz a füves térszínek – sajnos – gyakorlatilag mezőgazdasági parlagnak tekinthetők.

A térkép „szintfokozatai” (3. ábra) először is arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a **mezőgazdaságilag hasznosított földek** tekintetében a domborzati, éghajlati és vízrajzi adottságok által determinált termelési tájkörzetek viszonylag jól kirajzolódnak, miközben adott nagytájakon belül jelentős területi különbségek is megmutatkoznak. A művelt földek magas vagy mérsékelt aránya azonban nem csak a termőhelyek agroökonómiai alkalmaságáról vall, hanem arról is, hogy adott kistáj egyéb igénybevétele milyen mértékű. A területi minősítés elemzésekor főleg ezen ok-okozati összefüggésekre térünk ki.

A térképre tekintve legfeltűnőbb, hogy a földalappal való pazarló gazdálkodás ellenére még jelenleg is 21 kistáj felületének 85%-át művelik mezőgazdaságilag. Ez hihetetlenül magas részesedés. A 75-85% közötti, ugyancsak igen magas, illetve a 65-75% közötti magas részesedéssel rendelkező kistajak száma 42, illetve 48. A hazai viszonylatban csak közepesnek tekinthető szántó-, kert-, szőlőművelés térkategóriái a dombsági, még inkább a középhegységi kistajak jellemzői. A 25%-os részesedést el nem érő, illetve a 25-35% közötti mezőgazdasági kulturák térkategóriája szinte kizárólag a középhegységek magasabb fekvésű régióit jellemzi, illetve olyan vizenyős kistájakra szűkül, mint a Kis-Balaton, a Nagyberek, a Fertő-tó és a Hanság medencéje.

A mezőgazdaságilag művelt földek területi arányával kapcsolatos általános helyzetképnél nem kevésbé fontos a – térképről le nem olvasható – művelési ágak jellemzőinek és egyéb földhasznosítási formák térbeli elemzésének kérdése.

Az intenzív mezőgazdasági kulturák között először is a kertészetekről kell szólnunk. A kertek művelési ágakon belüli számottevő – 1-2% közötti – részesedésével tűnnek ki a budapesti agglomerációhoz közeli kistájak, köztük a Vác-Pesti-Duna-völgy, a Csepeli-sík, illetve a Pilis-alpári és a távolabbi Kiskunsági-homokhát. A tradicionálisan zöldség- és gyümölcsstermelő Bácskai-síkon, az Illancs nevű kistájon magasabb a kertészetek területi részesedése, még inkább feltűnő az almáskertjeiről híres Közép-(4,8%), s Északkelet-Nyírségben (5%). E kiemelkedő értékek ellenére megállapítható, hogy a hazai földek kertészetre való alkalmasságának potenciálja koránt sincs kihasználva. A főváros, illetve a nagyvárosok körül határozott kertészeti tájkörzetek nem alakultak ki, holott a centrum közvetlen környéke mindig előnyt jelent távolabbi kör-

zetek magasabb szállítási költségeivel szemben. De a „kivételes adottságok”, mint pl. a geotermikus energia primőr növénytermelésre való hasznosítása is évtizedek óta késedelmet szenved (a közismert Szentest, s még néhány gazdaságot leszámítva.)

Az intenzív mezőgazdasági kultúrák között lényegesen sikeresebb ágazat a **szőlőtermelés** annak ellenére, hogy mind a csemegeszőlő, mind a borászat évek óta súlyos értékesítési és gazdaságossági gondokkal küszködik. A Duna-Tisza közének homokos kistájain a földek 5-10%-át hasznosítják szőlőskertekkel. A Bugaci-homokháton, s az Illancson viszont már 11,5, illetve 12,9% a szőlők helyfoglalása. A tömegigényeket kielégítő homoki borok termelőhelyeinél azonban a szőlőtermelés területi kiterjedése sokkal szembeötlőbb a történelmi borvidéken. Országosan a Tokaji-hegyen legmagasabb (46%), de még a Bodrog Tiszába ömlésétől Vásárosnaményig húzódó Hegyalján is 30%-os a szőlőterületek összterületen belüli részesedése. Ennél csak az erdőállomány részesedése (35%) magasabb ezen a tájon, mégpedig a magasabb tszf-i magasságú részeken. A szőlőkultúra és borászat tradícióját, illetve a megszerzett előny védelmének a fontosságát hangsúlyozza, hogy pl. a vörösborairól ismert Soproni-medence a Fertő-melléki dombság kistáján 15% a szőlőskertek aránya, még magasabb a Mátraalján (16,5%), a Szekszárdi-dombságon (16,6%) és legmagasabb a Villányi-hegységben (28,0%). De további más kistájoknak is karaktert adó mezőgazdasági ágazata a szőlészet. A Balatoni- és a Keszthelyi-Riviérán 16, illetve 12%, a Tapolcai-medencében 9% a szőlőskertek aránya, de a Balaton medencéjétől Nyugatra eső, a történelmi borvidékbe nem tartozó Zalaapáti- és Zalavári-háton is 11,0%, illetve 12,5% a szőlő termőhelyek részesedése.

A **rét-legelő** művelési ágakon belüli viszonylag magas – 15% feletti – részesedésével az Alföld mélyebb fekvésű, árvízmentesített kistájain találkozhatunk. Az alföldi „füves kistajak” között említendő meg a Berettyó-Kálló köze (19,1%), a Nagy-Sárrét (16,5%), a Déványai-

(22,4%) és a Bihari-sík)20,6%). Legnagyobb azonban a Hortobágyon a legelők részesedése (31,7%).

A rét-legelőgazdálkodásban élen járó Nyugat-magyarországi-peremvidéken a Felső-Zala-völgy (17,5%) és a Principális-völgy (23,0%) emelkedik ki. Ennél is magasabb a Dunántúli-középhegység központi zónájában elhelyezkedő Veszprém-Devecseri-árokban (46,2%), s jelentős még a szlovák határ menti Ipoly völgyében (17,3%) a rétek, legelők területi aránya. Mindenesetre a rét- és legelőgazdálkodás a magyar mezőgazdaság gyenge pontja, annak ellenére, hogy a 19. sz. közepéig meghatározó földhasznosítási forma volt a szilaj állattartás és nálunk lényegében fejlettebb országok között legtöbb ma is sikeresen hasznosítja a földeket szalastakarmány termelésre, illetve legeltetésre.

Kiterjedt **erdőségeikről** középhegységeink a legismertebbek. A Bükkben, a Mátrában, a Börzsönyben, a Zempléni-hegységben a magas térszíneken 85-90%-os az erdősültség, de az említett hegyek peremvidékein is még 50% körüli. A Bakony vidékén - részben a bányászati tevékenység és a magas mérvű iparosodás miatt - valamivel alacsonyabb fokú a kistájak erdősültsége (30-60% között ingadozik), ugyanakkor az „erdőrengetegeiről” kevésbé ismert Nyugat-magyarországi-peremvidék és a Dunántúli-dombság kistájai igencsak kitűnnek kiterjedt és jól gondozott erdőállományaikkal. A Vasi-Hegyháton és a Felső-Őrségben pl. 74,5% a lombos erdők területi részesedése, de még a mélyebben fekvő Felső-Kemenesháton, a Kerka-vidéken és a Göcsejben is 30-40% közötti. Belső-Somogyban és a Baranyai-Hegyháton viszont már a 40%-ot is meghaladja az erdőség. De még az Alföldön is találhatunk kiterjedt erdőségeket, így pl. a Dél-Nyírség 33,1%-át, a Duna-Tisza-közi Illancson a földek 50,4%-át foglalják el az erdőségek.

Külön kell szólni az eredendően **nem művelt**, illetve a **művelésből kivont területek** jellemzőit, amelyek aránya az elmúlt 10 évben alig változott (3. ábra). A vízfelszínnek magas arányával nagy tavaink (Balaton, Fertő, Velencei-tó) és öblözeteik mellett a Borsodi-, illetve a

Hevesi-ártér (itt van a Tisza-tó) tűnik ki, de a Hanságban, a Szigetközben is jelentősek a vizenyős területek.

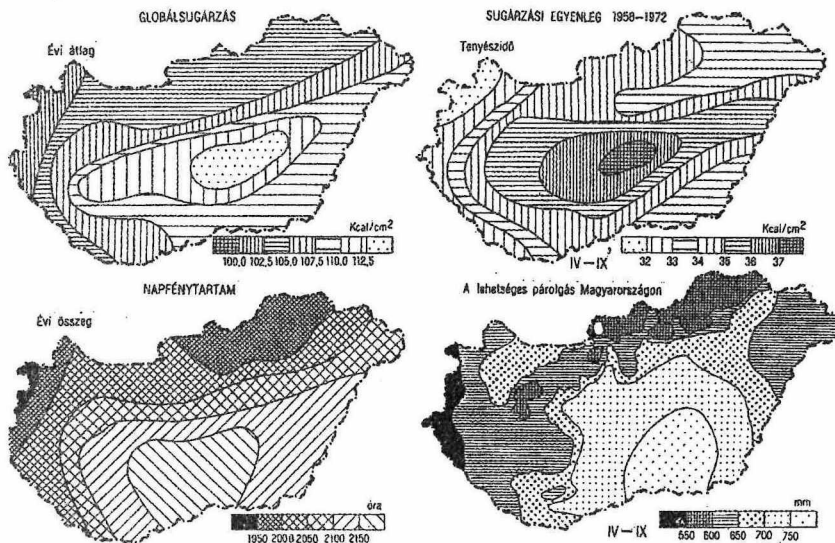
Országos átlagban a beépített belterületek az összes területnek mintegy 4-6%-át foglalják el. Ettől az átlagértéktől természetesen mind negatív, mind pozitív irányban többszörös eltérésekkel is találkozhatunk. A bányászati, az ipari térségekben, még inkább a városi, az urbanizált övezetekben sokkal magasabb a „fanet” részesedése. A Pécs városának helyt adó Pécsi-síkságon pl. 24%-ot tett ki a belterület és 2% a - nagyrészt elhagyott, rekultiválatlan - bányaterületek aránya. A Balaton közeli Tátika-csoport összterületének pedig 3%-át (600 ha) kőbányák foglalják el, de a külszíni - nagyrészt elhagyott - kőbányák a Balatonfelvidék egészét jellemzik. A Bakony, a Gerencse és a Vértes vidékének minden kistáján belül a medencéket bányászati terek „színesítik”, ezek nagy helyigényűek, s itt a kőbányák mellett a szén- és bauxitbányák (azok meddőhányói), illetve a parlagosodott, művelésből kivont területek, továbbá az erőművek iszaptározói 100-300 ha-t foglalnak el az összes földterületből. A Vértes peremvidékén pl. már több mint 3% a bányászati parlag (400-500 ha), s a Tatabányai és Oroszlányi Szénbányáknak helyt adó Általér-völgyben az urbanizáltság magas foka miatt a lakott terület részesedése 23%-ot tesz ki. Ugyancsak magas a belterület aránya a Sajó-völgyben (14,4%); rekreációs okból sokkal magasabb a Balaton É-i (18%), még inkább a D-i (32%) partján. Tehát a mélyműveléses, még inkább a felszíni homok- és kavicsbányák miatt az ország kistájainak többségén számottevő az ipari parlag. Pl. a magas mezőgazdasági kultúrájáról ismert Mosoni-síkságon is 1%-os a bányaterület aránya, döntően Hegyeshalom kavicsbányái miatt.

A főváros jobb partján elterülő, a „hegységi kerületeknek” helyt adó Budai-hegyekben 22,0%-os, a nagyobb „síksági” bal parton levő Pestnek helyt adó Gödöllői-dombságon, Pesti-hordalékkúp-síkságon és a Csepeli-síkon 10-20% közötti a beépített terület, de a távolabbi Visegrádi-Dunakanyarban, illetve a Gödöllői-dombságon is 16, illetve 12% a

beépített terület az agglomerálódás miatt. A Tétényi-fensíkon, a Budaörsi-medencében pedig a legmagasabb (36,2%).

A termőföldekkel, s részben a vizekkel kapcsolatban elmondottak is utalnak a **légtörri erőforrások egyes elemeinek** országon belüli jelentős területi eltéréseire. A szélenergia-potenciál, a globál-sugárzás és a növénytermesztés számára döntő jelentőségű napfénytartam területi szóródásában mintegy 10%-os a különbség. Ennél is nagyobb a tenyészidőszak legkedvezőbb és legkedvezőtlenebb területei közötti sugárzási egyenlegben megmutatkozó eltérés. A növényállományok vízigényét jellemző lehetséges és tényleges párolgás (a 4 tényező együtt a 4. Ábrán), illetve a lehullott csapadékmennyiség területi eloszlása az ország Ny-i és K-i felének jelentős eltéréséről vall. Az energiatermelés és felhasználás, az ipar, a közlekedés intenzitása növekedésével, illetve a városodással, az agglomeráció kialakulásával együtt járó levegőszennyező hatások (fűtés, gépjárművek, kommunális szemét stb.), vagyis a halmozódó szennyezőanyag kibocsátás megváltoztatja a levegő, illetve a csapadék kémiai összetételét, s a levegőbe kerülő hő módosítja az adott terület feletti légtér hőmérsékletét. Ez a jelenség nyilván megnyilvánul - feltételezhetően fokozott mértékben - Paks légterében is (főleg a hőhatásban). A légtörri összetételének, a hő szennyezés makro- és mikroklimatikus hatásainak, továbbá a környezet savasodásának és ezzel a növényzet, a talajpusztulásának, a korrózió felgyorsulásának, valamint a városokban, agglomerációban az időnként fellépő kritikus légtörri helyzeteknek (füstködök) a vizsgálata az utóbbi években a kutatók központi kérdései. Paks és a hozzá hasonló hatalmas erőművek a lég- és vízszennyezés regionális csökkentésével kapcsolatosan sajátos kutatásokat indukálnak, nem csak természettudományi, hanem társadalomtudományi vonzataiban is.

4. ábra. A LÉGKÖRI ERŐFORRÁSOK EGYES ELEMEINEK TERÜLETI ELTÉRÉSEI

3. Az ipar térbeli rendszere

Az ipar- és földrajzi elhelyezkedése - fogalmán értendő a bányászat. Az energiatermelés, az alapanyag-gyártás (kohászat, építő anyagipar, a vegyipar ágazatainak többsége), a feldolgozóipar (gépipar, textilipar, kézműipar stb.), az élelmiszeripar és újabban egyes ipari és egyéb szolgáltatások (autó-, kismű- és egyéb javítás, vízművek stb.). A magyar nagy- vagy gyáripár közel másfélszáz éves múltját, szerkezetváltozásait különböző szakaszokra szokták osztani. Ezeknek a szakaszoknak társadalmi, gazdasági, területi és egyéb (pl. környezeti) hatásai térben és időben differenciáltan jelentkezhetnek. Mi most az ipar fejlődési **dinamikáját jelző szakaszokat** csak a következő fejezet megállapítását tekintve értékeljük.

Az iparosítás folyamata Magyarországon lassan, s a többi európai országhoz képest késve bontakozott ki. A második világháború előtti

Magyarországot a torz földrajzi munkamegosztás, azaz az ipari fejlődés nagy területi aránytalanságai jellemezték. Az ipar és a főváros fejlődése szorosan összefonódott, az ebből származó területi aránytalanságok máig kísértenek. Az ipar területi - főváros centrikus - aránytalanságát a vasúthálózat túlzott centralizáltsága még csak fokozta. Az akkori ország terület nyersanyagokban és olcsó munkaerőben gazdag - részben nemzetiségi - területi főleg az alapanyag jellegű iparágakkal (bányászat, kohászat, faipar) tűntek ki, Budapest viszont a feldolgozóipart foglalta magába. Az első világháború után harmadára csökkent az államterület, ezen belül a főváros túlzott centralizációja még inkább kiütközött. A lassú gazdasági növekedés miatt nem hogy kiegyenlítődés nem jött létre, de még a fővárosi ipar vidéki ellenpontjainak csirái sem igen. Budapest ipari, forgalmi, bank- és hiteléleti, tudományos és oktatási, valamint adminisztrációs centralizáltságának előnyei is voltak, mégpedig az, hogy a Budapestre települt iparágak többsége vertikálisan, s néhány ágazattól eltekintve komplex módon fejlődhetett, s a vállalatok közötti kooperáció pedig szoros volt. Vidéken viszont a tőkeképződés lassúsága, a települések elmaradottsága és főleg a falusi térség innovációs készségének a hiánya miatt számottevő ipar nem alakult ki, még az élelmiszeripar nagyobb részét is a főváros vonzotta. Kivételek ez alól a természeti erőforrásokban viszonylag gazdag területek, így a Dunántúli és az Észak-magyarországi-középhegység, valamint a Mecsek szénmedencéi, továbbá a Kisalföld néhány városa voltak. Vagyis az Alföld egésze és a Dunántúl nagyobb hányada - a kisipar, illetve az elemi szolgáltatásokat leszámítva - számottevő ipar nélkül maradt.

A szocialista iparosítás négy évtizedének négy szakasza közül kettő (az 1950-1956, illetve az extenzív iparosítás, a gyors növekedés (évenként 10% felett) korszaka volt, döntően mennyiségi jellegű termelési célokkal. A növekedés legfontosabb forrása a mezőgazdasági szocialista átszervezése folytán felszabaduló munkaerő nagyszabású bevonása, illetve nagyszámú nagyberuházásokkal megvalósított nehézipari fejlesztés.

A 60-as évek végére a munkaerőforrások kimerültek, így szükségszerűen jelentkeztek az iparpolitikában a nehéz- és alapanyagiparon túlmutató gép- és vegyipari súlypontok. A harmadik szakasz (1968-1973) az iparosítás intenzív pályára való terelését új gazdasági irányítási rendszer bevezetésével igyekezett kielégíteni, ami nagyobb gondot fordított a gazdaságossági kérdések mellett a meglévő üzemek technikai fejlesztésére, a hazai és a nemzetközi kooperációkra, az autark gazdaság oldására. Ebben a szakaszban indul meg a vidék iparosítása, részben a fővárosból kihelyezett üzemek áttelepítésével. A negyedik szakaszban (1973-1980) az ipari termelés már lassan növekedett (évente 3-5%-ban), főleg az energia- és nyersanyagárak emelkedése, nem kevésbé az új világgazdasági helyzet hatása miatt. E szakasz pozitív vonatkozása, hogy a vidéki, azon belül a falusi ipar tovább fejlődött, és jelentősen csökkent a nehézipar súlya az ország ipari szerkezetében. A csereárványok romlása, a technikai elmaradottság és főleg a világgazdaságban végbement változások miatt a hazai ipar egyre inkább hátrányos helyzetbe jutott: a recesszió, az ipari termelés súlyos visszaesése (a legutóbbi években az ezzel járó munkanélküliség) 10-15 éve sújtja a gazdaságot. Az ipar szerkezeti és innovációs gondjait csak részben csökkentette olyan beruházás, mint a Paksi Atomerőmű, ami a villamosenergia-termelés korszerű, gazdaságosabb és környezetkímélőbb formáját teremtette meg a barnaszén tüzelésű hőerőművekkel szemben. A legutóbbi évek - inkább szelektív, mint intenzív - fejlődési folyamatának előremutató eredménye a terciér szektor erősödése, ami a foglalkozási szerkezet nyugati típusú változási tendenciáját jelzi.

Összegzésként: az elmúlt negyven évben az ipar térbeli decentralizációjával Budapest korábban aránytalanul nagy ipari súlya csökkent, ezzel szemben vidéken - nagyberuházások révén - jelentős kapacitású ipari komplexumok jöttek létre, gyakran új városokkal (pl. szénbányászati bázison Komló, Oroszlány; új vas- és acélipari vertikum Dunaújvárosban; vegyipari komplexum Ajkán). **A térbeli növekedési pólusok országos hálózata jött létre a vidéki nagyvárosokban (főleg megyeközpontokban), s az ipar megyénkénti megoszlásban jelentős nivellálódás**

állt be. Paks felépülésével a korábbi torz villamoserőmű-kapacitás is mérséklődött, a kohászatban természetesen megmaradt az ún. energia-tengely túlsúlya (Dunaújváros megépülése ellenére). Ezzel szemben a gépipar, még inkább a könnyűipar és az élelmiszeripar földrajzi elhelyezkedésében jelentős nivellálódás ment végbe.

4. A természeti erőforrások és a munkaerő potenciál összefüggései

Az eddigiekben elmondottakat területi szintézisbe ágyazva az alábbiak emelhetők ki. A természeti erőforrások és a munkaerő térbeli megfelelése, optimális megoszlása a gazdasági növekedésnek igen fontos forrása lehet. Ezzel szemben térbeli elkülönülésük vagy egymástól való nagy távolságuk esetén a különböző erőforrások, illetve a munkaerő összekapcsolása számottevő pótlólagos társadalmi ráfordítást igényel, s ez a körülmény így jelentős hátrányt jelent.

Ami az ásványi nyersanyag-előfordulások és a népesség térbeli elrendeződése közötti összefüggést illeti, azok többnyire ismertek. Az országot ÉK-Dny-i irányban átszelő Magyar-középhegység energia hordozó, fémes és nemfémes ásványi nyersanyagaira épülő ipari vertikum az ország legsűrűbben lakott sávját hozta létre (1. Térkép). Nem ilyen szoros a korreláció a mezőgazdasági földterület kistájanként eltérő természetes termékenysége és a mezőgazdasági népesség, továbbá a településhálózat sűrűsége, illetve a városhálózat fejlettsége között. E viszonylatban a múlt örökségei, a gazdaság földrajzi feltételei (geomorfológiai, táji adottságok, piac közelség, szállítási, kooperációs kapcsolatok stb.) lényegbeli, a kiegyenlítettséget erősítő hatótényezők.

A természeti erőforrásoknak és a munkaerőnek térbeli szerkezete azonban több oldalról determinálja a gazdaság fejlődését. Elsősorban a termelés költségein keresztül befolyásolja annak gazdaságosságát. E tekintetben a kérdést gyakran leegyszerűsítik a szállítási ráfordítások nagyságának hatására, jóllehet ez az ésszerű térbeli kapcsolatok kiépíté-

sével elérhető társadalmi megtakarításnak csak egy részét, mégpedig kisebb hányadát jelentheti. A nagyobbik részt a területi termelési struktúráknak olyan alakítása képviselheti, amely jobban alkalmazkodik a természeti, illetve a demográfiai adottságokhoz; mégpedig:

- a termelőbázisok ésszerű, nyersanyag-, vagy energiaforrásokra épülő telepítése útján (e vonatkozásban Paks kivétel, mert a nyersanyag származási helye lényegtelen körülmény, így a telepítés döntő tényezője a víz);
- a gazdaságos üzem nagyság megválasztásával, az ésszerű termelési koncentrációk létrehozásával (amelyek technológiai és infrastrukturális fejlődéssel beruházást és folyamatos ráfordítást takaríthatnak meg);
- a termelőerők ésszerű telepítésével (mely lehetővé teszi a munkaerő kibocsátó és- felhasználó helyek földrajzi különbségeinek közelebb hozását, a tömeges áttelepülések csökkentését, a szükséges ingázási idő minimalizálását).

Az alábbiakban megkíséreljük összefoglalni a szóban forgó tényezők térbeli megoszlásának következményeit (5. ábra).

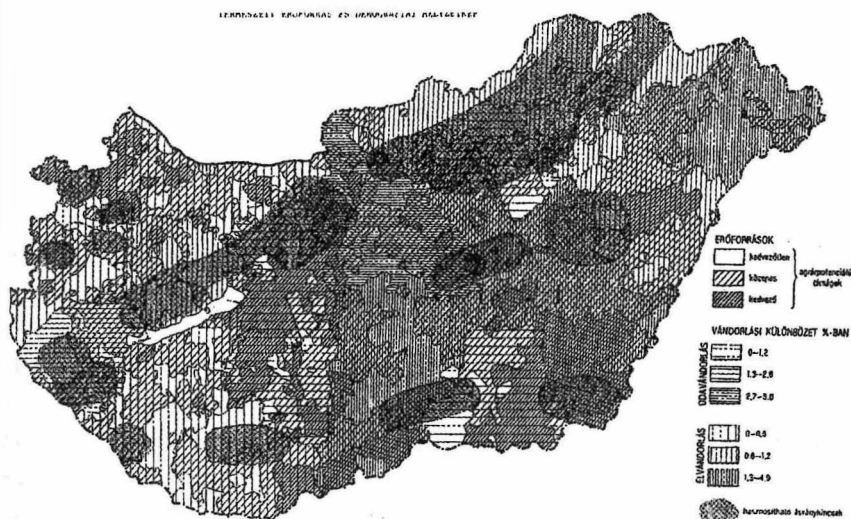
- a) A természeti- és munkaerőforrások jelenlegi és jövőbeni térbeli elkülönültsége miatt **a két erőforrás-csoport területi súlypontjai nem esnek mindig egybe**. Ez azonban nem akadályozhatja meg az erőforrások ésszerű kihasználását. A gazdaságos termelés érdekei és a területi aránytalanságok közötti ellentmondás feloldható (még ha a jelenlegi súlyos gazdasági problémák közepette ennek módja nehezen is vetíthető előre). A természeti erőforrások és a népesség térbeli aránytalansága mindenesetre kedvezőtlen, mert vagy jelentős népesség-áttelepítést tesz szükségessé, vagy akadályozza az erőforrások optimális kihasználását. Ez olyan területfejlesztési politikával hidalható át, mely a természeti és gazdasági adottságoknak adekvát termelési szerkezet kialakítását helyezi előtérbe. E politikának messzemenően figyelembe kell venni azt is, hogy az egyes körzetek fejlettségi szintjén mi az, amit érdemes

termelni a munkaerő hatékony felhasználása mellett, de a települési környezet adottságait figyelembe véve.

- b) Az iparilag fejletlen területeken (Alföld, Dunántúli-dombság) elsősorban a munkaerő-adottságokat kihasználva a **variábilisan telepíthető ipar** fejlődhetett. Ez az ipartelepítési politika részben hatékonynak bizonyult, főleg abban a tekintetben, hogy hasznosította e körzetek munkaerő-feleslegeit, s épített a helyi nyersanyag- és vízbázisra. Ezzel jött létre **számos ipari fejlesztési pólus** (pl. Paks), amelyeken tovább lehetne lépni. A radioaktív hulladékok elhelyezésére alkalmas bázisok kiépítését is ezeken az iparilag fejletlen területeken kell keresni, mégpedig ott, ahol a népsűrűség alacsony, a mezőgazdasági termelőhelyek gyengék vagy éppen hiányoznak.
- c) A mezőgazdasági földterület hatékonyabb kihasználása növelte a területi különbségeket. Általában a **jó közgazdasági környezetben lévő** (fejlett infrastruktúrájú, tőkeerős, város környékén gazdálkodó) **nagyüzemek fejlődtek** a leggyorsabban. Nyilván ezek a területek a tulajdonosi szervezet átalakulása után is megtartják előnyös helyzetüket. A legkitűnőbb természeti adottságú alföldi löszhátak termelési fejlődése - a gyenge tőkeerő, illetve az infrastrukturális fejletlenség miatt - csak közepes volt, mostoha adottságú agrártérségeké pedig az időnként érvényesülő támogatási politika ellenére nem a nivellálódás, hanem a további differenciálódás irányába tartott. Ezek a kilátástalan helyzetbe került, gyakran a marginálisnál is rosszabb helyzetben lévő körzetek a helyi feltételekhez messzemenően igazodó termelési szerkezet kialakításában láthatják helyzetük javulásának útját. Ilyen lehet pl. a mezőgazdasági - szántóföldi - művelés helyett a rét- és legelőgazdálkodás preferálása vagy az erdősítés. **De megfelelő érdekelttségi, támogatási koncepció fennállása esetén a területgazdálkodás „tájidegen” módjai is elfogadhatóvá tehetők**, pl. a kis- és közepes radioaktivitású hulladékok befogadása.

- d) Az idegenforgalmi adottságok kihasználása, a **jelenlegi területi aránytalanságok kiegyenlítése** a rekreációs potenciál, különösen a termál- és gyógyvizek szélesebb körű hasznosítását kívánja meg. Ez költséges, de gyorsan megtérülő szállodai, gyógyászati, infrastrukturális beruházásokat igényel. A nagyvárosokat övező (aktív) pihenést szolgáló területek, ugyanúgy az üdülést, turizmust és gyógykezelést szolgáló rekreációs övezetek és központok fokozott védelmet érdemelnek, s ezáltal semminemű hulladék elhelyezésére nem javasolhatók.

TERÜLETI EGYSÉGEK ÉS IDEGENFORGALMI ADTSÁGOK

5. A népesedés területi típusai

Az elmúlt évtizedek gazdasági, társadalmi folyamatai az ország népesség- és település földrajzi képét alapvetően megváltoztatták. A különböző tájak helyi és helyzeti energiái bázisán ipari, urbanizált térségek alakultak ki és néhány nagyvárost agglomerációs zóna övezi. Eme dinamikus térségeket a falusi térségek nagyterjedésű depressziós területei választják el, ahol évtizedek óta csökken a népesség, alacsony a népsűrűség és fejletlen a városhálózat. A fenti folyamatokat és jelensé-

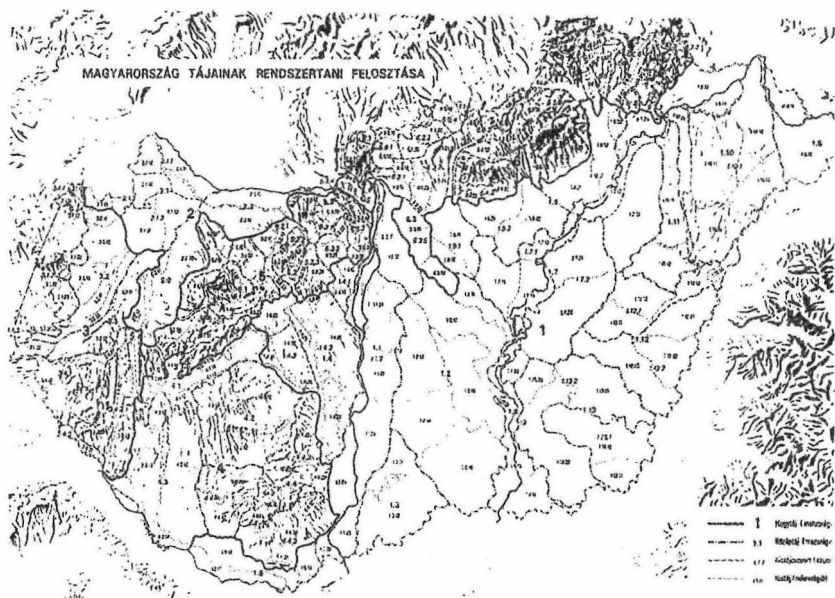
geket ismerve tettük vizsgálat tárgyává **Magyarország teljes település állományát**. A mintegy 3200 falu és város lakónépességének 1980-1990 közötti változását táji keretbe integrálva az 1990. évi népsűrűségi mutatókat ugyancsak tájakra kiszámítva a tértípusokban összegeztük vizsgálati eredményeinket. A szintézist tartalmazó eredeti komplex térképünk feltünteteti egyrészt a népesség számával arányos körökben a falvak, illetve városok összessége 1990. Évi lakónépességét, másrészt a korábbiakban ismertetett gazdaságföldrajzi vizsgálat eredményeként területi népesedési típusokba sorolja be az ország valamennyi kistáját. (Méretaránybeli problémák miatt a falitérkép nagyságú ábrát itt nem közölhetjük)

Még mielőtt a térkép alapján mikro-regionálisan értékelnénk az adatokat, hangsúlyozni kell, hogy az ország nagytájai szerint nem számottevőek a különböző adatok különbségei. A falvak népessége a Dunántúli-dombságon csökkent legnagyobb mértékben (-8,4%), de a legfejletlenebb Dunántúli-középhegységben (-4,0%) és a még fejletlenebb Nyugatmagyarországi-peremvidéken (-2,5%) is csökkent a falvak népessége. Az alacsony születésszám, még inkább a hazai halálozási mutató igen rossz helyzete miatt a városok népessége is - a Nyugatmagyarországi-peremvidéket leszámítva - gyengén fejlődött (1. táblázat). Feltűnő pl., hogy a korábbi évtizedekben dinamikus fejlődő, az országosnál kedvezőbb demográfiai mutatókkal rendelkező Északmagyarországi-középhegységben a falusi népesség igen erős csökkenése (-7,4%) mellett a városok népessége is jelentősen visszaesett (-3,2%) az 1980-as helyzethez viszonyítva. A falusi és városi mutatók együttese is nyilván csak negatív lehet, azaz a „vidéki Magyarország” népessége a 80-as években -2,6%-kal, számokkal kifejezve több mint 215 ezerrel csökkent. A népsűrűség területi szóródásában - a nagytajak között - jelentős különbség nincs, a 88,0 fő/km² átlagos népsűrűséghez viszonyítva a Dunántúli-dombság 77,9 fő/km²-es népsűrűségi helyzete nem kirívó, mint ahogy nem sokkal magasabb az Észak-magyarországi-középhegységé (110,3 fő/km²) sem.

A kistáji szintű vizsgálat **négy területi típus megalkotására** vezetett. Ezek:

- **falusi térség**, ahol legerősebben csökken a népesség, alacsony a népsűrűség, és a kistájat a városhiány, pontosabban a városi funkciók betöltésére alkalmas települések hiánya jellemzi;
- **ipari, de funkcióhiányos térség**, ahol kisebb mértékben ugyan, de a népesség fogy, alacsony a népsűrűség és ugyancsak hiányoznak a városok, a terciér ágazatok;
- **agglomerációs térség**, ahol többnyire növekszik mind a városok, mind a nagyvárost övező falvak népessége, de a térség funkcióhiányos városai miatt nem kellő mértékű a kistáj dinamizmusa, de magas annak népsűrűsége;
- **urbanizált térség**, ahol magas arányú a városi népesség; a terület a funkció-gazdagság, a magas népsűrűség jellemzi, s a speciális (pl. idegenforgalmi) funkciók jelenléte miatt a falusi népesség száma is inkább szinten marad.

A fenti típusokat területi vetületükben vizsgálva a **falusi térség**, pontosabban a hagyományos típusú, konzervatív falu övezete uralja az Alföld, az Északi-középhegység, a Dunántúli-középhegység peremének, a Dunántúli-dombság belső részeinek és Nyugat-Magyarország határ menti kistájainak döntő többségét (7. ábra). A népesedési depresszió döntő oka nem az ásványi nyersanyagok vagy a termőföldek szűkössége, hanem sokkal inkább az, hogy az érintett kistájak város- és közlekedésárnyékban helyezkednek el. Függetlenül attól, hogy az érintett kistájak többségében az utóbbi két évtizedben megjelent a falusi ipar, a hátrányt ez nem kompenzálja. Ezt igazolja a második, azaz az ipari típus is, ahol a helyi ásványi nyersanyagok bázisán esetleg már régen megindult a népesség foglalkozási átrétegződése, de a mai **modernizációt hordozó városok hiányoznak**, s ezáltal viselkedésük az agrártérségekre emlékeztet.

Az elmúlt évtizedben a magyar állam nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a településszerkezetben dolgoztuk fel a hazai „várossá válás” folyamatát, aminek táblázatos bemutatásáról itt eltekintünk. Megemlíthető viszont, hogy az 1945 előtti városok többségének „városi státusa” többször változott, mint ahogy az 1945 után városi rangot nyert korábbi falvak mindegyike sem vált igazán környékének szervező centrumává. A múltból a ma felé haladva egyre kisebb népességtömörülések nyertek városi rangot, de ezzel fejlődési pályájuk íve nem biztos, hogy felfelé indul. Ezt jelzi „a fiatal” városok többségének népességcsökkenése.

Az ország Ny-i és É-i tájai abban is különböznek a középső és K-i részekétől, hogy előbbieket a törpe-falvak, utóbbiakat az óriás-falvak (nem ritkán 5-10 ezer lakossal) jellemzik. A nagyságtól függetlenül a faluállományon belül megtalálhatjuk a hagyományos, konzervatív falvak mellett az átalakult, városias falvak típusát, mint ahogy főleg az Al-

földön a szórványtelepülések különböző típusait, a sor-, a bokor- s a szórt tanyák típusát.

Az **agglomerációs térség** a magyar településhálózat új jelensége annak ellenére, hogy a főváros körül csirái már a két világháború között is jelentkeztek. A településhálózatnak eme dinamikus tértípusa a fejlődés „energiáját” a nagyvárostól kapja, azaz az „alvóváros” szerep a városközelségből, a jó közlekedési adottságból származik. Mindenesetre az agglomerálódó falvak belső és külső lakóövei olyan fejlődést indítanak el, ami azután kikényszeríti a szolgáltatási szféra dinamikus fejlesztését. Ezáltal az agglomerációs térség a fejlődés motorjává válhat, különösen abban az esetben, ha a modernizációt hordozó ágazatok megtelepedésének, fejlődésének is kedvez az adott térség.

Így jutunk át az **urbanizált térség kategóriájába**, amely nem mindig a „közigazgatásilag városok” jellemzője. Mert pl. az Alföldet évszázadok óta a viszonylag magas városi népesség jellemzi, de az itteni agrár- városok (pl. Mezőtúr, Szentes, Hajdúböszörmény, Kiskunhalas, Makó) mind funkcionálisan, mind külső megjelenésükben és infrastrukturális ellátottságukban részben az óriás-falvakra emlékeztetnek, míg pl. a balatoni üdülőövezet, a Dunakanyar üdülőfalvainak sora, Sopron környéke, a Mátraalja kulturált falvai az igazi városokra hasonlítanak. Természetesen valóságos urbanizált térségek a főváros, illetve az ország felsőfokú központjai (Győr, Pécs, Miskolc, Debrecen, Szeged) körül alakultak ki és még néhány dunántúli nagy és középvárost (Szombathely, Zalaegerszeg, Veszprém, Székesfehérvár) jellemzi.

1. sz. táblázat

A falvak és a városok népességének fő demográfiai mutatói Magyarország nagytájai szerint

Megnevezés	A lakónépesség											
	falvakban				városokban				együtt			
	1980	1990	vált.	1980	1990	vált.	1980	1990	vált.	1980	1990	vált.
	számban	számban	%-ban	számban	számban	%-ban	számban	számban	%-ban	számban	számban	%-ban
1. Nagytáji	2221084	2090764	-5,9	2203992	2206073	0,0	4425070	4296837	-2,9	81,7		
2. Kisalföld	255915	240619	-6,0	275638	281519	2,1	531553	522138	-1,8	98,5		
3. Nyugat-magyarországi peremvidék	315302	307721	-2,5	255786	276869	8,2	571088	584290	2,3	81,7		
4. Dunántúli dombcsig	430271	391152	-8,4	478459	493309	3,1	908730	887542	-2,3	77,9		
5. Dunántúli közephegység	336673	325056	-4,0	336779	348505	3,5	673452	667561	-0,9	92,7		
6. Észak-magyarországi közephegység	636363	589440	-7,4	655885	635066	-3,2	1292248	1224506	-5,2	110,3		
Magyarország együtt*	4195608	3945452	-6,0	4206539	4241341	0,8	8402147	8186793	-2,6	88,0		

* Budapest adatai nélkül

6. Összegzés

Amint azt az elvi-módszertani fejezetben is kiemeltünk, a gazdasági tevékenység területi különbségei minősítésének végső célja a radioaktív hulladékok hazai elhelyezésére alkalmas optimális telephely(ek) kijelölésének elősegítése. A vizsgálati eredmények alapján erre **két területi típus** jöhet számításba;

Ezek:

- **ritkán lakott, város- és közlekedésárnyékban lévő, természeti erőforrásokban** (ásvány, víz, föld- és erdővagyon) **szegény térségek;**
- **a korábbi évtizedekben kiemelten ásványi nyersanyagok felhagyott** (rekultiválatlan) **bányaterületei.**

Mindkét típus számos perspektivikus térséget kínál, az optimális telephely-kiválasztás azonban a többi ágazati vizsgálattal való egybeeséssel valósítható meg.

A gazdaságföldrajzi elemzés szempontjából az első típusra leginkább alkalmasnak a Pakstól nem távoli Tolna-Hegyhát látszik. A 600 km² kiterjedésű kistájon belül város nincs, a 26 helyi település népessége a legutóbbi 10 évben több mint 3300-zal csökkent, s a jelenlegi 20 ezres össznépesség 33,6 fő/km² népsűrűséget jelent. A Paksi Atomerőműtől távolabbi Alföld, illetve a Dunántúli-dombság ugyancsak magában hordoz több olyan depressziós területet (Kis-Sárrét, Nagy-Sárrét, Dévaványai-sík, illetve Kelet-Belső-Somogy, Dél-Zselic), amelyek erre a sajátos funkcióra alkalmasnak látszanak. Valamennyi említett kistáj területi kiterjedése nagy, ezáltal a **hol kérdését**, a pontos helykijelölést mikro regionális vizsgálatok alapozhatják meg.

A mikro térségi vizsgálat perdöntő volta még inkább egyértelműnek látszik a korábbi bányászati térszínnek esetében. Akár a szén- és bauxit-, akár az elhagyott külszíni kőbányákat tekintjük, a Dunántúli-

középhegység, de hasonlóan a Mecsek térsége is **több száz objektumot kínál ilyen felhasználásra**. A bányászati terek ilyen értelmű igénybevételét indokolná, hogy radioaktív hulladékok elhelyezése egyben a rekultiváció problémáját is megoldaná, mert nyilvánvalóan elhagyott mélyművelési, vagy külszíni bányába veszélyes hulladékot elhelyezni csakis rendezett viszonyok között lehetséges. A bányák mellett esetleg számításba jöhetnek az erőművek iszap- és zagytározói is, amelyek önmagukban is veszélyesek a környezetre. Rekultivációjuk, rendezett terepi körülményekre beépítendő radioaktív hulladékdepók az egyébként is „fanet” terület célszerű hasznosítását jelentenék.

Irodalom

1. A magyar villamosenergia rendszer hálózata. Magyar Villamosművek Tröszt Kiadv. Bp. 1992. A MOL RT. Nagy nyomású kőolaj- és gázvezetékhalózata 1992. MOL RT. Kiadvány. Bp. 4. P. Az országos közúthálózat és a közúti közlekedés főbb adatai. Útgazdálkodási és Koordinációs Igazgatóság. Bp. 1993. 173. p.
2. Bernát T. (szerk.) 1986: Magyarország gazdaságföldrajza. - Kossuth Könyvkiadó Bp. 348 p.
3. Kőszegfalvi Gy. - Sáros T. T. 1993: Városok és falvak infrastruktúrája. MTA FKI Bp. 124 p.
4. Központi Statisztikai Hivatal demográfiai kiadványai.
5. Marosi S. - Somogyi S. (szerk.) 1990: Magyarország kistájainak katasztere I., II. - MTA Földrajztudományi Kutató Intézet kiadványa. Bp. 1024 p.
6. Magyarország Nemzeti Atlasza. 1989. - Bp. 395 p.
7. Rétvári L. 1989: A természeti erőforrások földrajzi értelmezése és értékelése. - Földrajzi Tanulmányok 21. Akadémiai Kiadó. Bp. 120 p.
8. Rétvári L. (1989 nov.); A Paksi Atomerőmű komplex környezeti hatásvizsgálata. - Kézirat, amely készült az ERŐTERV megbízásából az MTA Természeti Erőforrások Koordinációs Iroda gondozásában. 104 old.
9. Rétvári L. (1994): A gazdasági tevékenység területi különbségeinek minősítése. In: Differenciák a társadalmi-gazdasági tér terhelhetőségében II. rész, szerk.: Tiner T. pp 21-42. A kéziratot szakértői tanulmány készült a Paksi Atomerőmű Vállalat megbízásából.

Dr. Sallai Sándor

Különleges környezetszennyezés a Zempléni hegységben: az őrlött perlit okozta szemsérülésekről

A perlit a természetes vulkáni üvegek csoportjába tartozó ásvány. Évszázadunk első felében derült fény termikus duzzadákonysági tulajdonságára. Ez azt jelenti, hogy ha a kicsi szemcsékké őrlött perlitet hirtelen felmelegítjük, robbanásszerűen távozik a kristályvize és a szemcse eredeti térfogatának tíz- hússzorosára növekszik, mint például a pattogatott kukorica.

A perlit duzzasztási kísérletek és az ipari méretű duzzasztás az USA-ban indultak meg az 1940-es években.(1) A nagy térfogatúvá, így kis térfogatsúlyúvá váló duzzasztott perlit először az építőiparban (könnyűbeton, hő és hangszigetelő stb.), majd az élelmiszer, gyógyszer és vegyiparban (szűrőanyag stb.), mezőgazdaságban (palánta és csemete nevelés stb.), természetvédelemben (élővizek olajszennyezésének megszüntetésére), kohászatban került felhasználásra.(1., 2.) Joggal állíthatjuk a teljesség igénye nélküli felsorolás alapján is, hogy a perlit az utóbbi évtizedekben kiemelt fontosságú ipari nyersanyaggá vált. 1987-ben a világ perlit-kitermelése meghaladta a 3 millió tonnát. Kína, USA, Szovjetunió és Görögország után, több mint 100.000 tonna kitermeléssel Magyarország az ötödik helyen állt a világranglistán.(3.)

Ezt az előkelő helyezést a Tokaji-Zempléni hegység északi részén lévő, Közép Európa egyik legjelentősebb perlit-vagyona tette lehetővé. A kutató és előkészítő munkák után 1959-ben Pálháza mellett megnyílt a külszíni perlit bánya és 1960-ban megkezdte működését az őrlőüzem.

A kibányászott perlitet a bánya területén lévő őrlőüzemben 0,1-1,0 mm. nagyságú szemcsékké őrlték. Ezt az őrleményt szállították a duzzasztó művekbe Nyíregyházára, Tapolcára, Pásztóra, Pilisvörösvárra és Erdőbényére, illetve nagy részét osztrák, svájci és német cégeknek. A bánya és az őrlőüzem termelése 1960-tól folyamatosan növekedve érte el az 1987 évben a 110.000 tonnát.

Az őrlőüzem perlit szállítását ömlesztett állapotban végezték Sátoraljaújhelyen keresztül Sárospatakra a keskeny nyomtávú kisvasúttal, majd Sárospatakon átrakták a normális nyomtávú vasúti vagonokba a tovább-szállításra. A kisvasút felszámolása után közúton, tehergépkocsikkal szállították az őrlött perlitet Sátoraljaújhelyen keresztül a különböző úti célokhoz. A vasúti szállítás végül a sátoraljaújhelyi vasúti rakodó felépítésével nyert megoldást.

Az elmúlt évtizedek alatt hozzávetőleg több mint 1,5 millió tonna őrlött perlitet szállítottak Pálházáról Sátoraljaújhelyen keresztül, illetve a sátoraljaújhelyi vasúti állomásra.

A megőrlött, de különböző okok miatt duzzasztásra alkalmatlan perlitet a bánya környékén fekvő településeken, Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon vakoló homok helyett használták fel az építkezésekhez.

A perlit bánya megnyitása után, az 1960-as évek elején a sátoraljaújhelyi szemorvosok egy eddig még nem ismert kórképpel, az őrlött perlit okozta szemsérüléssel találkoztak. Az őrlött vulkáni üveg igen apró (0,1 mm nagyságrendű), éles, szögletes szemcséi a szemrésbe kerülve rögzültek a szem szaru és kötőhártyájában, kízó szűrő érzést, erős könnyezést és kifejezett szemgyulladást okoztak. Helyi érzéstelenítés után, többnyire hegyes szemészeti műszerrel, optikai nagyító be rendezés segítségével lehetett eltávolítani a panaszokat okozó perlit szemcséket. A beavatkozás után egy naptól néhány napig tartó utókezelés következett.

Dr. Valenta András és Dr. Molnár Klára sátoraljaújhelyi szemész főorvosok személyes közléséből tudhatjuk, hogy a perlit-szemésérültek eleinte a bányában és az őrlőüzemben dolgozók közül kerültek ki. Az 1960-as és 1970-es években a sérültek száma lassan, de évről évre növekedett.(4., 5.) A sérültek már nemcsak a bánya dolgozói voltak.

Mi 1994 tavaszán és nyarán négy hónapig vizsgáltuk és összegyűjtöttük a sátoraljaújhelyi Szemészeti Osztályon és a Szemészeti Szakrendelésen ellátott, perlit-sérült szembetegek adatait, sérülésük körülményeit.(6., 7.) Négy hónap alatt 197 perlit-sérült jelentkezett az említett szemészeti ellátó-helyeken. A sérültek adatait táblázaton mutatom be.

Sérültek életkora	A sérültek helyszíne
0-6 év 21 eset	Munkahely 35 eset
7-14 év 25 eset	Családi otthon 58 eset
15-24 év 18 eset	(lakás, udvar)
25-60 év 116 eset	Szabadban 104 eset
61-től 17 eset	(út, utca, erdő, mező stb.)

Sátoraljaújhelyen	87 eset
Sátoraljaújhelyen kívüli térségben	110 eset

Az adataink egyértelműen alátámasztják, hogy az 1960-as években üzemi balesetként megismert perlit-sérülés az eltelt 30 év alatt kilépett az üzemi keretek közül. Az általunk vizsgált időszakban a sérülések zöme az utakon, a szabadban, erdőn, mezőn, udvarban, lakásban következett be. Az üzemi balesetek még az esetek 20%-át sem érték el.

A sérültek életkora szerinti megoszlásban bizonyítja, hogy a lakosság minden korosztálya érintett volt. Adataink azt támasztanak bizonyítani, hogy Sátoraljaújhelyen, Pálházán, illetve a környező térségben bárhol bármilyen életkorú lakos vagy turista őrölt perlit okozta szem-sérülést szenvedhet.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a bemutatott esetek csak a szemész szakorvosok által ellátott sérüléseket összesítették. A körzeti orvosok, körzeti ápolónők, családtagok, munkatársak segítségével, illetve „önsegéllyel” több-kevesebb hozzáértéssel megoldott esetek száma minden bizonnyal nagyságrenddel nagyobb az általunk észlelt esetek számánál.

Az általunk ellátott esetekben súlyos, másodlagos fertőzést, marandó látáskárosodást nem tapasztaltunk. A sérültek megfelelő szakmai ellátása szükségessé teszi az állandó szemész szakorvosi készenlét fenntartását. A kollaborációra még nem alkalmas kisgyermekes korszerű ellátása a Szemészeti Osztály műszer-parkjának komoly fejlesztését követeli már ma is.

Adataink alapján logikusnak látszik feltételezni, hogy az elmúlt 30 évben, a több mint 1,5 millió tonna őrölt perlit ömlesztve történt szállítás az útvonalat, illetve a szél segítségével a térséget lassan elszenyvezte a tized milliméter nagyságrendű őrölt perlit szemcsékkel. Hozzájárulhatott a perlit szemcsék kiszóródásához a duzzasztásra nem alkalmas őrölt perlit építőipari felhasználása is a területen. Így tehát egy különleges környezetszennyezés alakult ki a környezet saját megőrölt anyagával.

A különleges környezetszennyezés eddig ismert egyetlen ártalma és egyben indikátora a perlit szemcsék okozta szemsérülések szaporodó gyakorisága. Az őrölt perlit kiszóródás okozta környezetszennyezés megszüntetésére, a kialakult helyzet javítására nem látok lehetőséget.

A már kiszóródott perlit szemcsék tulajdonképpen a természeti környezet szerves részét képezik.

A perlit, mint különleges fontos ipari nyersanyag felhasználási területe napjainkban is bővül és minden bizonnyal a jövőben is bővülni fog. Kitermelése, őrlése és szállítása nyilván évről-évre bővül és bővülni fog. Úgy véljük, célszerű lenne azonban a további perlit szemcse kiszóródást megsabályozni vagy lecsökkenteni az ömlesztve szállítás helyett konténeres vagy csomagolás alkalmazásával. Ugyanígy célszerű lenne a duzzasztásra alkalmatlan őrlött perlit építőipari felhasználását felülvizsgálni, illetve itt is legalább csökkenteni a szemcsék kiszóródásának mértékét. Felvetésünk fontosságát aláhúzza az a körülmény, hogy a pálházi perlit vagyonnak eddig még csak körülbelül egyharmadát termelték ki. Ha az eddigi ütemben fog fokozódni a perlit szemcsék okozta környezetszennyezés, az elkövetkező évtizedekben a szemsérülések további szaporodására számíthatunk a tárgyalt térségben.

Összefoglalva:

Mintegy 50 évvel ezelőtt derült fény a természetes vulkáni üvegek csoportjába tartozó perlit termikus duzzadákonysági tulajdonságára. Azóta évről-évre bővül ipari felhasználásának területe. Közép Európa eddig ismert legnagyobb perlit-vagyona a Zempléni hegységben található, Sátoraljaújhely közelében.

1959-ben nyílt Pálházán Közép Európa legjelentősebb külszíni perlit bányája és őrlő üzeme. A kibányászott és megőrölt perlitet Sátoraljaújhelyen keresztül szállították ömlesztett állapotban a hőkezelő üzemekhez. 1987-ig több mint 1,5 millió tonna őrlemény haladt át a városon.

Az 1960-as évek elején a bányából és az őrlőüzemből jelentkeztek az első sérülések a sátoraljaújhelyi szemorvosoknál, akiknek a szaru és kötőhártyájába tizedmilliméter nagyságrendű perlit szemcsék fűrődtek. A sérültek száma az eltelt évtizedekben szaporodott.

Az elvégzett felmérés szerint a múlt évben, 4 hónap alatt 197 perlitel sérült beteg jelentkezett a sátoraljaújhelyi szemorvosoknál. A sérülések zöme nem a bányában, hanem Sátoraljaújhelyen és környékén a szabadban, úton, udvaron, kertben, mezőn és lakásban történt. A sérültek életkora a kisgyermektől a legöregebbekig terjedt.

Szerző úgy véli, hogy az őrölt perlit szemcsék kiszóródásával különleges környezetszennyezés alakult ki a térségben, melynek eddig ismert egyetlen következménye és egyben indikátora a szemsérülések gyakorisága.

Mivel a perlit vagyon kétharmada az elkövetkező évtizedekben kerül kitermelésre, javasolja az őrlemény konténeres vagy zsákos szállítását és az építőipari felhasználás körülményeinek felülvizsgálatát, a további környezetszennyezés megakadályozására, illetve csökkentésére.

Irodalom

1. Orbán J., Szabó J., Gál A.: A perlit bányászat és nyers perlit előkészítés 30 éves eredményei és tapasztalatai Magyarországon. IV. Perlit-konferencia, 1989. szeptember 19-20. Budapest
2. Talabér J.: A perlit kutatás és fejlesztés Magyarországon. IV. Perlit-konferencia, 1989. szeptember 19-20. Budapest
3. Allen M. J.: A short account of the Perlit Industry, its development and current structure. IV. Perlit-konferencia, 1989. szeptember 19-20. Budapest
4. Valenta András dr.: Személyes közlés. 1994.
5. Molnár Klára dr.: Személyes közlés. 1994.
6. Sallai S., Porcs P., Bagoly E.: Perlit okozta szemsérülésekről. Zemplén Őszi Orvos napok. 1994. október 6-7. Sátoraljaújhely.
7. Sallai S., Porcs F., Bagoly E.: Az őrölt perlit okozta szemsérülésekről. Magyar Szerves Társaság Kongresszusa. 1995. augusztus 24-26. Szolnok.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Gedai István

Gondolatok 996-ról 1996-ban¹

Honfoglalás? Honalapítás!

Noha mindkét kifejezés egyértelműen arra utal, hogy az Árpád fejedelem vezetésével a Kárpát-medencébe vonult törzsszövetség 895-900 között új - és a történelem által bizonyítottan végleges - hazához juttatta a magyarságot, mégis a honalapítás kifejezés utal pontosabban a döntő történelmi esemény lényegére. Egyrészt azért, mert ezt 1100 év bizonyítja, másrészt, mert a foglalás szó rendszerint mástól történő elvett jelent. Igaz, a történelem folyamán számtalan példa van agresszív hódításra, szövetségi rendszerek győzelmével "békés", ám annál erőszakosabb területfoglalásokra. 895-ben azonban a Kárpát-medencében nem volt sem népeket kiirtó véres háború, sem lakhelyükről népeket elűző hódítás. A Kárpátok ívétől keletre húzódó sík területen elsősorban állattenyésztő népek éltek néha békében, gyakran háborúban. A IX. század végén ennek legnyugatibb részén élt a Megyer (magyar) törzs vezette törzsszövetség. A krónikákból ismert hét törzsről nem tudjuk mikor szövetkeztek egymással, bizonyára nem is egyszerre. A sztyeppén élő törzsek pillanatnyi hatalmi érdekek következtében alkottak törzsszövetséget, s ez így lehetett honalapító eleinknél is. Ezt bizonyítja az a három kabar törzs is, amely közvetlenül a Kárpát-medencébe költözés előtt csatlakozott Árpádhoz és vezértársaihoz. A Kárpát-medencébe vonult törzsek szövetsége tehát bizonyára egy hosszabb folyamat eredménye volt.

---

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa, mint perspektíva” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1996. április 13-14. (A szerk.)

A magyarok 862 óta ismerték a Kárpát-medencét, annak belső viszonyait. Itt, Európa egyik legegységesebb földrajzi területén előttük az avarok alkottak elsőként az egész Kárpát-medencére kiterjedő birodalmat, akik 568-ban "tabula rasa"-t is teremtve, a nagyobb létszámú longobárdokat Itáliába üzték, más kisebb germán és szláv törzstörödékek viszont itt maradvá összeolvadtak velük. Ezt a birodalmat Nagy Károly császár és Krum bolgár fejedelem számolta fel, megtörve az avarok politikai hatalmát és hódolatra kényszerítve őket. A IX. század folyamán a szláv telepek beékelődtek az avarok közé, a Kárpát-medence szélein pedig különböző Kárpát-medencén kívüli hatalmak befolyása érvényesült: a Dunántúlon frank, a Felvidék nyugati részén morva, Erdélyben bolgár. Ebbe a politikai vákuumba jött a magyarság, s a velük rokon avarokkal konfliktusmentesen olvadt össze.

A X. század első évtizedeiben Európa a magyarok nyilaitól rettegett, a Német-Római Császárság egymással civakodó tartományurai a magyarokkal szövetkeztek másik tartományúr ellen. A magyar törzsszövetség vezetői azonban néhány évtized múltán felismerték a változtatás szükségességét. A Kárpátok ívével körülzárt térben már a X. század elején megindult az a folyamat, ami az egymástól gyakorlatilag független törzsek szövetségétől egy központi hatalom által irányított néppé kovácsolódott társadalomhoz, végül a királyság megalapításához vezetett. Átalakult a gazdasági rendszer: az állattenyésztés helyett mind jobban előtérbe került - az írott és régészeti források által bizonyítottan addig sem ismeretlen - földművelés. Átalakult a társadalom, a vezéri, majd a szélesebb vezetői réteg (nemzetségfők) szállásai körül kialakult a megtermelt - mezőgazdasági és kézművesipari - javakkal, valamint különféle szolgáltatásokkal adózó települések sora, azaz a királyság alatti társadalom előzményei. Ennek velejárója volt a kereskedelem olymértvű fejlődése, ami az ezredfordulón pénzforgalmat, önálló pénzverést igényelt.

A X. századi magyar külpolitika irányváltása ugyancsak meghatározó volt a magyarság jövőjét illetően. A nyugat-európai hadjáratok

számtalan győzelme mellett két súlyos (a nyugati források által azonban kissé eltúlzott) veresége (Merseburg és Augsburg) gyorsan felismertette a magyar külpolitika irányítóival a változtatás szükségességét. Ezt a külpolitikát gyors helyzetfelismerés, kompromisszumkészség és kiváló diplomáciai érzék jellemezte. 973-ban Árpád dédunokájának, Géza fejedelemnek követei Quedlinburgban a Német-Római Szent Birodalom birodalmi gyűlésén kinyilvánították a magyarok békés szándékát. A Kárpát-medence zavartalan birtoklásáért feladták a Lajta és Enns közötti, gyepűnek használt területet. Itt a császárság újjászervezte a keleti örgrófságot, lehetőséget adva ezzel, hogy 1996-ban Ausztria 1000 éves fennállását ünnepelhesse. Ki kell emelni a magyar külpolitika már említett gyors helyzetfelismerését. A magyar külpolitika akkor volt hajlandó kompromisszumra, amikor hadserege még erős volt minden támadás visszaverésére. Különösen szembetűnő e készség, ha eleinket az avarokkal hasonlítjuk össze. Hosszantartó gyakori hadjáratok után az avarok is békét kívántak a császársággal, de már csak akkor, amikor oly gyengék voltak, hogy a frank császár számára nem jelentett veszélyt és problémát az avar birodalom felszámolása.

Ez a X. századi magyar kül- és belpolitika egyenesen vezetett a honmegtartás eszközéhez, a magyar királyság megalapításához, István megkoronázásához az 1000. év karácsonyán. Ekkorra már minden feltétel adott volt ahhoz, hogy európai normákhoz mért keresztény birodalom jöhessen létre. Az átalakult magyar gazdaság szerkezete, az új társadalmi rétegződés megközelítette a Német-Római Birodalom tartományaiét. Természetesen a hajdani római birodalom területén létrejött császárságban élő népek több évszázados fejlődését egyetlen rövid évszázad alatt teljesen utolérni lehetetlen volt. Szent István király állama mégis Európa szerves részévé tudott válni. Az új királyság államberendezését, közigazgatását az egyik legfejlettebb tartomány, Bajorország segítette kialakítani, amelynek hercege, IV. Henrik (akit II. Henrik néven 1002-ben német királlyá, majd 1014-ben császárrá választottak) Istvánnak sógora volt. Ám Szent István királysága a sok idegen példa befogadására, a kereszténység felvétele és a kiépült egyházszervezés el-

lenére is magyar maradt, a magyar hagyományok sajátosan ötvöződtek az európaiságban. A bajor hercegnő és a kíséretében jött lovagok váltak lélekben magyarrá, az Árpáddal jött magyarság nem szorult háttérbe. A nyugati értelemben vett, klasszikus feudalizmus Magyarországon később sem alakult ki. A magyar nemzetségek a foglalás jogán birtokolták földjeiket és nem királyi adományként. Tagjai pedig - későbbi jogi értelmezés szerint - a nemesi rend tagjaivá váltak, azaz a társadalmi rétegződés így magyar hagyományokon alapult. Ez a hagyomány volt a későbbi Szent Korona tan alapja is, amely számarányában hatalmas réteget - a magyar nemességet - utalt a Szent Korona tagjai sorába.

A keresztény királyság a dinasztia két kiemelkedő, egymást követő tagja - Géza fejedelem és a később szentté avatott István király - művének tekinthető annak ellenére, hogy a társadalmi átalakulás egy évszázados folyamat volt. Géza kezdeményezése meghalt volna Istváni folytatás nélkül, István pedig nem tudta volna megalkotni, befejezni a művet a Géza által lerakott alapok nélkül. A dinasztia nemzetközi kapcsolatrendszere - a szilárd állam és erős, korszerű hadsereg mellett - biztosította, hogy a magyar királyság a két "szuperhatalom" (Bizánc és a Német-Római Birodalom) között független tudott maradni. István felesége, Gizella királyné Henrik császár húga volt, de a királyi pár fiának, Imrének felesége bizánci hercegnő lett. Természetesen előfordult, hogy kevés volt a diplomáciai tevékenység és háborúra került sor. Már Istvánnak - Henrik halála után - védekezni kellett a Német-Római Birodalom császárával szemben, valamint hadjáratot vezetett a lengyelek ellen is. A magyar király új területeket nem foglalt el, de a magyar határokat megvédte.

Így vált ez a keletről Európába plántált, a Kárpát-medencében keresztény királyságot alapított nép kelet felé Európa védőpajzsává.

Magyarországért aggódó publicisztikánkban fel-feltűnik a kelet, vagy nyugat kérdése. Mi a záloga jövőnknek: Európa, vagy Ázsia? Az az Ázsia, amely minden keleti rohamkor el akart pusztítani bennünket

kezdve a besenyőktől, a tatárokon, törökökön át a szovjetekig? Vagy az az Európa, amely valójában soha nem fogadott be bennünket?

Ezeréves állami létünk nem példatár, de a történelem törvényszerűségeinek figyelmen kívül hagyása biztosan tévútra visz. Egy évezred előtt a magyar államot Árpád utódainak kiváló diplomáciai érzéke és a társadalom belső ereje, valamint Európa érdeke hozta létre. Akkor érdeke volt Európának, mert a magyarságot, amely ekkor még háború esetén veszélyes volt ezzel pacifikálta. Ha a császárság oly erős lett volna, hogy el tudja söpörni a magyarságot, megtette volna, mint, ahogyan két évszázaddal előtte az avarokkal tette, s mint ahogyan megpróbálta II. Konrád császár 1030-ban. Az államalapítást követően a magyar királyság szerves része volt Európának, mert gazdasági, katonai ereje, kulturális szintje tette azzá. A gazdaság termelékenysége, a különösen jelentős nemesfémbányászat (XIV. századi adatok szerint az európai aranytermelésnek - bányászat és aranymosás - Magyarország több, mint 80 %-át adta), a nemzetközi kereskedelemben való részvétel belső stabilitást adott. A hadsereg minden hódítási kísérletnek gátat vetett, még a közel egy évszázadig tartó bizánci próbálkozásoknak is, amelyeknek élén pedig a későközépkori Bizánc talán legnagyobb császára, Mánuel állt. Az ország kulturális szintjét már uralkodóink műveltsége is meghatározta, akik közül európai összehasonlításban is kiemelkedik Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, III. Béla, ha csak az Árpád-házat tekintjük is. Korszerű törvények szabályozták az életet, az egyházi rendek iskolákat tartottak fenn. Irodalmi alkotások, gesták, legendák születtek. Freskókkal festett templomok és paloták épültek az európai román kor stílusában. Az ősi magyar ötvösművészet hagyományai alapján remek ötvös alkotások készültek az új igényeknek megfelelően. A XVI. századtól kezdődő országpusztítás következtében irodalmi alkotásainknak csupán töredékei maradtak meg, azok is gyakran későbbi átiratokban, templomainknak, palotáinknak pedig jó, ha alapfalai bizonyítják hajdani létüket. Európától ezer éven keresztül kaptunk és neki adtunk értéket Szent István "Intelmei"-től a XX. századi magyar származású Nobel-díjasok soráig.

Már a tatárjáráskor megnyilvánult azonban, mit jelent az erő hiánya, a széthúzás és a politikai naivitás. Talán csak a király, IV. Béla ismerte fel a tatárok erejét és veszélyét. Ellenük védekezendő befogadta a kunokat, ám a magyar főurakat nem sikerült e kérdésben maga mellé állítania. Többen nem csatlakoztak a királyi sereghez és a kunok - királyuk meggyilkolása miatt - is elpártoltak. A meggyengült magyar sereg, rossz vezérléssel mellett Muhinál elvérzett. A csatából Béla király Frigyes osztrák herceghez menekült, aki kifosztotta a naivul hozzámenekült királyt és három vármegyényi területet is elcsatolt országunktól. Kire számíthatott hát a magyar király: keletre, vagy nyugatra?

A tatárjárást követő gyors országépítésben, határ-helyreállításban csak a belső szervezettség, a belső erők egymásra utaltságának felismerése volt az egyetlen segítség. Ez a belső erő fejlődés, anyagi értékeinknek saját érdekünkben történő kihasználása hozta létre a magyar királyság Anjouk, Zsigmond és Mátyás alatti európai szinten is élvonalbeli virágzását. Még az egyre fenyegetőbb török elleni hadjáratok és Albert király halálát (1439) követő trónharcok mellett is.

1526: Magyarország déli határai már 130 éve állják a Bizáncot elfoglaló, a balkáni népeket lerohanó oszmán török meg-megújuló rohamát. Nem kétséges az óriási túlerő és nem kétséges az előbb-utóbb törvényszerűen bekövetkező bukás. Mohács tragédiájának okait négy és fél évszázada taglalják. Ha Mátyás halálát követően a magyar főurak az országgal, a néppel törődtek volna... Ha a népet nem kényszerítették volna a Dózsa-felkelésre és nem féltek volna fegyvert adni kezébe... Ha a királynak több pénze lett volna nagyobb és erősebb hadserege... Ha Lajos király megvárja Szapolyai nádor seregének csatlakozását... Ha a hadvezetés jobb lett volna... Ha mindez nem lett volna, talán 1526-ban elkerüljük Mohácsot. De csak az újabb, az azt követő túlerő támadásáig. Kérdés, Európa felismerte-e a török veszélyt. Némelyek bizonyára, de a tény: Mohácsnál csak magyar katonák voltak. Mert Európa nem tartotta Európa keleti határának Magyarország déli és keleti határait. Amikor a török megszállta az ország középső részét, Erdély török be-

folyás alá került és kialakult a nyugati határunktól néhol még 100 kilométert sem elérő végvári védelmi vonal, akkor érkeztek nyugati csapatok. Akkor már magukat védték. De akkor is velünk, mert a jól felszerelt nyugati zsoldosok a véráldozatot - ha lehetett (és mily sokszor lehetett!) átengedték a végvárak magyar katonáinak. Magyarország területe Mohácsot követően majd' másfél évszázadig állandó hadszíntér volt. Csak a Felvidék északi és Erdély néhány részét nem érte török pusztítás, falvak felégetése, a lakosság elhurcolása rabszolgának. Erdélyben ezt a pusztítást helyettesítették a nyugati zsoldosok Bécsben kinevezett vezetői. Nincs az a török pasa, akit Erdélyben jobban átkoztak volna Bastánál.

A törököt kiűző háborút követően a magyar földet Lipót császár hadijogon elfoglalt területnek nyilvánította, a régi magyar birtokosok nem kapták vissza földjeiket, így itt a magyar földönfutó maradt. A kifosztott ország agyongyötört lakosságát a kétségbeesés a török háborút lezáró karlócai békét (1699) követően már négy év múlva a császár elleni felkelésre kényszerítette: Rákóczi szabadságharcra. Újabb nyolc év pusztítás, szenvedés. Az eredmény: a Mátyás-kori Magyarország 4 millió, 80%-ban magyar anyanyelvű lakossága a szatmári fegyverletétel után 3,5 millió volt és ennek a lélekszámnak is csak 45%-a volt magyar anyanyelvű. Egyértelmű a magyar etnikum pusztulása: 1 millió 625 ezer fő veszteség, valamint a 150 év alatti teljes népszaporulat. Itt van Trianon gyökere! Jövőt tekintve nem lett volna jobb politika, ha II. Lajos király átengedi Szulejmán szultánt és seregét Magyarország területén? Még akkor is, ha olyan függésbe kerül, mint 150 éven keresztül Erdély volt? Erdély értékei és népe többé-kevésbé megmaradt, különösen a közép-magyarországi területekkel összehasonlítva. Bethlen Gábor fejedlem még török függésben is tudott magyar politikát, sőt európai külpolitikát folytatni. Lelkiismereti kérdés volt, hogy keresztény létünkre eller kellett állni az oszmánnak? A "legkeresztényebb" francia királyoknak nem volt lelkiismereti kérdés a törökkel szövetkezni keresztény szomszédja ellen. Kelet, vagy nyugat? Melyik biztosítja az életet, magyarságunkat, megmaradásunkat?

A török alatti, utáni etnikai átrendeződésnek persze az is oka volt, hogy minden hozzánk menekültet befogadtunk. Ősi hagyomány ez, hiszen a törzsszövetségben csatlakozott kabarok is menekültek voltak. Szent István "Intelmei"-ben adta örökül fiának az idegenek befogadását. Befogadtunk jászokat, kunokat, a XII. században német telepesekeket és ugyancsak a XII. században kezdtek a déli Kárpátokon át beszivárogni az oláhok (románok). Ők később - a török elől menekülve - nagyobb tömegben jöttek. Jöhettek. Befogadtunk rác (szerb) tömegeket. A Felvidéken régen élt tótokkal együtt valamennyi nép otthonra talált a magyar királyságban, erdélyi fejedelemségben. A magyar uralkodók gondoskodtak védelmükről (magyar vérrel), nemzetiségi kultúrájuk fennmaradásáról. Erdély fejedelme fordítottatta le elsőként román nyelvre a bibliát, állítottatott román nyelvű iskolát. A magyarság egyetlen népet sem asszimilált erőszakosan. Pedig megtehetette volna, néhány évszázad rendelkezésére állt. S ha megteszi, Trianonnak nincs alapja. Ezzel szemben a múlt század végén az erdélyi románság 95 %-a nem tudott magyarul. Megélt román nyelvvel és románul gyakorolhatta magyar állampolgári jogait. Román nyelvű iskolák, kiadók, újságok sora létezett a XIX-XX. század fordulójának Magyarországon. Ez a magyarság volt nemzetiségeket elnyomó nép? Még a nyíltan magyar államellenes tevékenységre uszító "irodalmi termék"-et sem tiltották be a magyar hatóságok. Ez a tolerancia érvényesült vallási téren is. Amíg Európában vallásháborúk dúltak, addig Magyarországon az 1557-es tordai országgyűlés törvényben mondta ki a vallásszabadságot. Kommentár nélküli tények.

XX. század: az "emberi jogok", a "demokrácia" évszázada (?). Keleten és nyugaton mi változott velünk kapcsolatban? Az I. világháború végén Trianon urai (ma már egyértelmű: politikai analfabéták) nagy eszmék hazug szólamait hangoztatva kicsinyes érdekekből szétszabdalták Magyarországot, több millió magyart ok nélkül, alantas bosszúnak kitéve. Egyetlen elv érvényesült: "vae victis"! A II. világháború végén pedig a Párizsban "békét és igazságot tenni" összeült újabb urak (nem kevésbé politikai analfabéták, csak a trianoniaknál még kétszínűbbek) még a megcsonkított országot is odalökték egy gyilkos önkényuralom-

nak. Annak a kommunizmusnak, amelytől maguk is rettegték. Ezzel a viláгурalomra törő rettegett hatalommal szállt szembe Magyarország 1956-ban. Miközben a világ aggódva csodálta a magyarok szabadságharcát, a Szabad Európa Rádió éjjel-nappal harsogta: tartsatok ki, jö-vünk és segítünk! Pedig akkor már régen közölték Moszkvával: a ma-gyarországi eseményeket a Szovjetunió belügyének tekintik. 1956 ma már csak nekünk emlék, a világ elfelejtette Albert Camus 1966-ban Pá-rizsból világgá kiáltott szavait: "A legázolt; bilincsbe vert Magyaror-szág többet tett a szabadságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben. Ahhoz, hogy ezt a történelmi leckét megértse a fület betömő, szemét eltakaró nyugati társadalom, sok magyar vérnek kellett elhullnia - s ez a vérfolyam most már alvad az emlékezetben." Mi ismét csak kérdezni tudunk: kelet vagy nyugat?

1956-ban Magyarország megtette az első lépést a nemzetközi kom-munizmus felszámolására. 1989-ben pedig ugyancsak Magyarország fejezte be, amikor az Európán észak-dél irányban végighúzódnó kommu-nista vasfüggönyt megnyitotta. E keskeny rés elég volt ahhoz, hogy egy világbirodalom összeomljon. Mi lett az eredménye Magyarország szá-mára? Addig Magyarország egész gazdasága szovjet érdekeket szolgált. Hatalmas nyugati bankkölcsonöket vetettek fel velünk a szovjet vilá-guralom érdekében. A magyar népnek csak morzsák jutottak belőle. 1989 után a nyugati szabad világ bakjai e bankkölcsonök és kamatainak be-hajtásával fosztják meg a magyarságot az emberi élettől. A Világbank előírja a halálos ítéletet jelentő gazdasági intézkedéseket és ezeket a ma-gyar pénzügyminiszter végrehajtja. S még csak remény sincs, mert ter-melőüzemeink, jövedelmező ágazataink java része már régen nem ma-gyar kézen van.

Ez a nyugati segítség, miközben alakul az újabb keleti veszély?

Van egyáltalán jövője a magyarságnak a Kárpát-medencében? Ha a jelenét nézzük nem sok reményünk lehet. A magyarság XX. századi ge-nocídiuma Trianon után azonnal elkezdődött. Korabeli újságképek sora emlékeztet a Csehszlovákiában bevagonírozott magyar családokra. akik

még évek múltán is vagonlakók voltak a háborútól kimerült, francia segítséggel román megszállók által kirabolt országban. A békeszerződésekben rögzített jogokat senki nem vette komolyan, sem az azt megadni "kötelezett" utódállam, sem az azt megalkotó nagyhatalom. A II. világháború után még inkább fokozódott a magyarság most már közvetlen népiirtása. A közelmúltban kerültek és kerülnek elő azok a szerbiai tömegsírok, amelyekben szadista módon megcsonkított, legyilkolt magyarok fekszenek. Tíz és tízezreket telepítettek ki a Felvidékről a Szudéta vidékre, hurcoltak munkatáborokban a benesi-dekrétummal formálisan is rabszolgákká nyilvánított magyarokat. A kitelepítetteket úgy is kezelték: a helyi lakosság válogathatott közülük, kit milyen munkára kíván használni. A magyar-csehszlovák "lakosságcsere" ránk kényszerített tény gyakorlatilag a felvidéki magyarság elűzését jelentő "etnikai tisztogatás" volt. Az orosz haláltáborokból pedig alig kerültek haza. A román vasgárdisták kegyetlenkedései, gyilkosságai csak a szerbekével vetekedhetett, igaz, ezekről készült filmek nem járták be az ENSZ-palotát, a kegyetlenkedésekről nem készítettek dokumentációt. A nagyhatalmak nagyhatalmú urai tudtak róla, de kit érdekelt New Yorkban egy közép-európai nép, akinek rovására elégítették ki mohó kis-rablók étvágyát? A mai balkáni háború végén (?) keresik a bűnösöket. A Balkánon nem fognak háborús bűnöst találni, csak bűnözőket: erőszakoskodókat, gyújtogatókat, szadista gyilkosokat. A történelem ítélőszéke előtt négy háborús bűnös van: Clemanceau, Lloyd George, Orlando és Wilson. Az ő művük következménye Európa XX. századi tragédia-sorozata. A kelet, vagy nyugat kérdés számunkra kissé módosult: a keletet felváltotta a Kárpát-medence közepére zsugorított Magyarországot körülvevő, a Kárpát-medencén belül fojtogató gyűrű. Melyik nyugati politikus emelte fel a szavát, nem a magyarság, hanem a magyarság emberi jogainak érdekében? Közönnyel nézték a marosvásárhelyi vérengzést, napjainkban a magyarság gyilkolását, elüldözését Délvidéken. Tiltják a magyar nyelvet Szlovákiában és Erdélyben. Azoknak a románoknak utódai zárják be a magyar iskolákat, akiknek magyar fejedelem adott elsőként román nyelvű iskolát. A nagyhatalmak miniszterei sürgetnek: kössünk alapszerződéseket, akkor csatlakozhatunk az európai szervezetekhez. A jog

ezt zsarolásnak minősíti. Azaz: egyezzünk bele, hogy a magyarságot felszámolják a Kárpát-medence szélein. Ez a perspektíva?

Még csak lelki vigaszt sem nyerhetnek a magyarok saját nyelvükön. Egyre inkább fogy a magyar pap, "őszentsége", a pápa pedig diplomáciai játékot folytat a hívőkkel, hitükkel. Mint a csángókkal tette a pápai hatalom évszázadokon át, megtagadva tőlük a magyar papokat. Körülöttünk ellenünkre folyik a durva és nevetséges történelemhamisítás, amelyhez a "szentatya" is hozzájárul: a középkori kassai magyar vértanúkat szlovák szentekké avatta. Felállította a gyulafehérvári érsekséget, de a nagyváradi püspökséget Bukarest alá rendelte. Miért? Hol van itt Krisztus egyháza? Az ortodox papoktól évszázadok óta tudjuk, mit várhatunk: szeretet helyett gyűlöletkeltést. De Róma?

Milyen jövőképe lehet tehát a magyarságnak a Kárpát-medencében?

A Kárpát-medencében élő népeknek akkor virágzott az élete, amikor a térség egységes irányítás alatt állt. Amikor a Kárpát-medence összérdeke érvényesült és nem partikuláris érdekek egymás rovására. (Erőművek, folyóeltérítések, folyószennyeződés, stb.). Nyilvánvaló, hogy ma a Kárpát-medencében nem lehet egységes államot létrehozni. Ám ellenségeskedés helyett valamennyi kárpát-medencei nép együttműködése egy szövetségi rendszeren belül talán megvalósítható. A véglegesnek szánt, két világháborút követő békeszerződések által létrehozott mesterséges államalakulatok sorra bomlanak fel (bizonyítva az alkotók már említett politikai analfabétizmusát). Az új, napjainkban önállósuló miniállamok szövetségi rendszere sokkal életképesebb, erősebb lenne. Szlovákia, Horvátország már önálló, Kárpátalja és az ún. Vajdaság autonómiájáért küzd, Burgenland külön tartomány. Erdély ugyan szoros egységben van a hajdani Regattal, de a transzilvanizmusnak mélyek a gyökerei Erdélyben magyarok és románok között, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy Erdély számára fontosabb a Kárpát-medence, mint az azon kívüli terület. Így ezeknek az államoknak (Szlovákia, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság, Horvátország, Burgenland, Magyarország) szövetség-

ge ki tudná használni a különböző területek elérő gazdaságát, amely ki-egészíti egymást, mindegyik szövetségi ország élvezhetné azt az előnyt, amit egy földrajzi egység nyújtani tud. Jobban összehangolódna a termelés, az energia, az úthálózat (vasút), stb.

A történelem tanúsága szerint a különböző nemzetiségű népek a Kárpát-medence településein mindenkor békében éltek egymással. Szomszéd szomszédot nem gyűlölte, csak azért, mert az más nyelven beszél, sőt megtanulta a másik nyelvét, hogy segíteni tudjon neki. Ám hatalmi célok érdekében mindenkor akadtak népet nép ellen uszító meciarok, funarok, seseljek. Maguknak a nemzetiségeknek kell kivetniük saját magukból az uszítókat. A népeknek kell olyan vezetőket választani, akik a békés együttélést, a Kárpát-medence valamennyi népének boldogulását adják programként. Lesznek ilyen vezetői Szlovákiának, Kárpátaljának, Erdélynek, Vajdaságnak, Horvátországnak, Burgenlandnak és Magyarországnak?

Dum spiramus, speremus!

Dr. Kellermayer Miklós

Az anyanyelv és a hon a személyiségformálás alappillérei¹

„Fordulj kedvem
És ha leszakad az Ég is
Marad magyar mégis-mégis
Ősi, szép és rémületlen”
Ady: Ad az Isten

A hon a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint a haza, a szülőföld és régies értelemben az otthon fogalmakkal azonos. Ez a konferencia, amelyre a meghívást külön köszönöm, a magyar honnal foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy ennek a „Honfoglalás, Honfenntartás, Honmegóvás” címmel rendezett konferenciának az aktualitását, és egyben ünnepélyességét is a magyar honfoglalás 1100 éves évfordulója adja.

A hon szerepét, jelentőségét a ma élő honpolgárok számára sok szempontból lehet megközelíteni. Bizonyára ez a sokoldalú megközelítés tárulkozik majd fel a kongresszuson elhangzott előadásokban és az előadások anyagából összeállított kiadványban is. A lehetséges szempontok közül én a hon és a gyermekek személyiségformálása közti kapcsolatot választottam ki.

Sejtéletan kutató orvos vagyok, s ez kötelez a természeti törvényi renden alapuló okfejtésre. Korábbi előadásaimban és megjelent munkáimban is a testünket felépítő sok-sok milliárd élő sejt differenciálódására vonatkozó természeti törvényt vettem támpontul a személyiségformálás **irányultságának** és konkrét **megvalósulásának** taglalásakor. Most, amikor az anyanyelv és a hon szerepét és jelentőségét kívánom megvilágítani gyermekeink személyiségformálásában, vagyis amikor a potenciális zsenikből alkotó zseniket megsokasító nemzetmentő mozga-

¹ Ez az előadás a „Közép-Európa, mint perspektíva” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Kiskunfélegyháza, 1996. április 13-14. (A szerk.)

lomra buzdítok, ismét nem tehetek mást, mint a testünket felépítő élő sejtekre vonatkozó természeti törvényi rendhez igazodok, és abból vonok le gyermekeink személyiségformálásához különlegesen fontos, iránymutató következtetéseket.

Ennél a pontnál valaki rögtön ellenvetheti, hogy az egyén az emberi társadalomban szabad döntési képességgel, szabad akarattal van felruházva, s így a párhuzamosság a testünket felépítő sejtek és az emberi társadalmat felépítő egyének közt már a kezdet kezdetén sántít. Igen, az egyén felruházottsága a szabad akarattal vitathatatlan tény! De a világmindenséget átfogó természeti törvényi rend általános érvényessége miatt a szabad akarat szerinti döntés irányultsága büntetlenül nem térhet el a természeti törvényi rend szabta iránytól. Ha eltér, az egyén szabadságvesztése és a társadalom pusztulása egyaránt feltartóztathatatlanul bekövetkezik! Ezért olyan fontos a vonatkozó természeti törvényeket ismerni és azok szellemében munkálkodva formálni gyermekeink személyiségét. A nemzetpusztulás helyett így az alkotó, innovatív, magukat a mindenséggel mérő, a csúcsra jelt tenni akaró, kiművelt emberfők megsokasítása által a nemzet felemelkedése és igazi boldogulása jöhet el végre itt Magyarországon is.

Az újszülöttek száma és az az esély, amelyet a felnőttek teremtenek arra, hogy az egyes újszülöttek önmagukba rejtett kincse, tehetségük kibontakozhat, bajnokokká, csúcsra jelt tevőkké, alkotó, innovatív személyiségekké válhatnak, adja egyedül a **nemzet életkilátását**. Ez törvény! A „hon, mely élte” ott van, csakis ott, ahol esély van megszületni, ahol esély van kiválóvá válni, esély van „dolgozni csak pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen”.

A „hon, mely élte”, nem földrajzi fogalom, hanem a szándék, az igazság megismerésének vágya, a közös tett és az erkölcsi jó együttes „terméke”. Közeg, mely különös eséllyel formál önbizalommal, hittel teli alkotó személyiségeket a gyermekekből, a nemzet egyetlen értékrementő nyersanyagából. Mindezekért kérem „kiránduljanak” velem a

sejtjeinkből kiolvasható, ránk is érvényes természeti törvényi rend feltárásának izgalmas ösvényére.

Az első egyetlen sejt, amiből mindannyian külön-külön lettünk, a nagy rejtély hordozója! Amit ebből a rejtélyből soha nem ismerhetünk meg, azt el kell fogadni! Amit viszont megismerhetünk, azt kötelező megismernünk és a lehető legnagyobb hatásfokkal hasznosítanunk magunk és embertársaink javára! Amikor az egy sejt oszlani kezd, minden új sejtnek külön-külön „dönteni” kell! „Álmodoznia” arról, hogy mi mindenné válhatna és közben elmulasztani differenciálódásának vissza nem térő pillanatát, nem lehet! A sejtek számára a differenciálódás irányultsága egyértelmű! A lehető legtökéletesebbé kell válni minden egyes sejtnek. Ez van beléjük kódolva. Hiszen örület lenne azt kérdezni, hogy lehet-e tökéletesebb méhsejt egy májsejtnél.

A gyermekek személyiségformálásának irányultsága ugyan úgy, ahogy a sejt differenciálódás irányultsága is, éppen a természeti törvényi rend általános érvényessége miatt, a lehető legtökéletesebb felé, kötelező! A legtökéletesebb, ahová minden egyén személyiségformálásának irányulnia kell nem lehet más, mint a Teremtő Isten! Lényegéből fakadóan a Teremtő Istennél tökéletesebb nincs! Akit a Teremtő Isten megnevezés zavar, de vállalja saját és gyermekei személyiségformálásának súlyos felelősségét, felhasználhatja az einsteini fogalmazást, a „Mindenséget átfogó teremtő eszmét”, de tudna kell, hogy a legtökéletesebb felé irányultságról nem mondhat le senki! Tudta ezt József Attila is, amikor üzent: „**A mindenséggel mérd magad!**” A legtökéletesebb felé irányultság nélkül ugyanis súlyosan csorbul a személyiségformálás, és az alkotó élet reménye helyett a parazita létezésbe zuhanás következik be!

A személyiségformálás irányultságának a Teremtő Istenhez vezető dimenziója és ennek minden gyermek számára egyenlő esélyű elérhetősege fakad. Krisztus felhívása a legtökéletesebbre, a Teremtő Isten felé irányultságra világos és egyértelmű: - „Ti olyan tökéletesek legyetek te-

hát, mint mennyei Atyátok”. (Máté 5/8) Ugyancsak egyértelmű eligazítást ad arról, hogyan lehet kapcsolatban lenni, eljutni az Atyához, a Teremtő Istenhez: - „Senki sem jut az Atyához, csak én általam”. (János 14/6).

A honfoglalás 1100 éves és a Pannonhalmi Apátság alapításának 1000 éves évfordulóján nem lehet eléggé hangsúlyozni a honalapítás és a keresztény életútra vezérlés jelentőségét a magyar nép, a magyar állam fennmaradása szempontjából. Ezért az együttes tettért, a honalapításért és a keresztény életre vezérlésért minden időben, ma is és a jövőben is, végtelen tisztelet és hála jár Árpádnak és vezérlő leszármazottainak, különösen Géza fejedelemnek és Szent István királynak. Azonban a nagy ősök együttes tettevel, a honalapítással és a keresztény életre vezérléssel megteremtett esély a gyermekek igazi személyiségformálására és ezáltal a nemzet túlélésére nem örökös, hanem sajnós elveszíthető! Történelmünk, de az egész emberiség történelme is egyértelműen bizonyítja, hogy veszélybe, a kipusztulás végveszélyébe kerül az a nemzet, ahol a magzat esélye a megszületésre, és a megszületett gyermekek esélye az igazi kiművelt emberfökké válásra leromlik, egy kritikus szint alá csökken. Félő, hogy minden korábbinál súlyosabb formában ez az esélyromlás jött el ma itt Magyarországon!

Tudni kell, hogy minden generációnak óriási felelőssége van az utánuk jövő generáció személyiségformálási esélyének, a személyiségformálás irányultságának és megvalósításának, azaz a személyiségformálás pilléreinek biztosításában, átadásában! A személyiségformálás irányultsága és pillérei lényegileg nem változnak, ellenkezőleg: örökérvényűek. A generációváltásoknál azonban újra meg újra át kell adni a gyermekeknek! Ez törvény! A testünket felépítő sejtek differenciálódására vonatkozó rendből fakadó törvény! Az ilyen természeti törvény ellen tenni büntetlenül soha nem lehet, hangsúlyoztuk már korábban, de mondani, hangsúlyozni kell újra meg újra!

Egy tudatos nemzetmentési cselekvési program megvalósulásának részleteit is ismernünk kell. „A hely határozza meg, hogy egy új sejtből, milyen munkát végző sejt lesz”. Állította Hans Spemann (1869-1941) és kapott érte Nobel-díjat 1935-ben. A hely pedig nem más, mint a többi, a már meglévő, „felnőtt” sejtek ható zónája. Ezek a sejtek azonos „nyelven beszélnek” és „megtanítják őket velük azonossá, tökéletessé válni. Jelzéseket küldenek az új sejtbe, melyek eljutnak a „központba”, a génekhez. Ott a gének nagyobbik hányada, éppen ezen jelzések által, gátlás alá kerül. Ugyanakkor más gének különös mértékben aktiválják magukat. A gátlás, vagy más néven „lemondás” és bizonyos funkciók nagy aktivitású végzése adja a sejt differenciálódás lényegét. A jelzések, amit a felnőtt sejtek átadnak, a három dimenzióba rendezett, dinamikus fehérje vázrendszerükből ered, oda van „bekódolva”. Ez a vázrendszer sajátosan felépített a sejten belül és bizonyos távolságra ki is nyúlik a sejtből. A differenciálódott sejtire jellemző vázrendszerhez tartozó „emlékeztárat” „tér-memóriának” (angolul, „spatial memory”-nek) nevezik.

Az eddig elmondottakat összegezve, az új sejtek differenciációját meghatározó hely, amelyet Spemann fedezett fel, nem más, mint a kapcsolat az éltebb sejtek közt, amelybe bekapcsolódva válik az ifjú sejt elkötelezetté, a sejtek társadalmának hasznos tagjává. Így válik a többi sejt egymás közti kapcsolata által teremtett hely, ható zóna az ifjú sejt otthonává, „életető honává”, differenciálódásának pillérévé. A jobb megértés kedvéért és a gyermekek személyiségformálására, illetve az emberi társadalomra történő alkalmazhatóság könnyebb elfogadásáért két példát a testünket felépítő sejtek birodalmából részletesebben is ismertetek.

Májunk egy különös felépítettségű, számos hasznos funkciót végző szervünk. Sejtjeink döntő hányada sajátosan differenciálódott májsejt (latinul hepatocytá). Ezek a sejtek meglehetősen nagy gyorsasággal újdonszerveződnek. Azt lehet mondani, hogy az egész májunk néhány hónapos időközökben teljesen megújul. Egyértelmű bizonyíték erre a megújulásra a májregeneráció. Kísérletekből, de emberen végzett műtéti

megfigyelésekből is jól tudjuk, hogy a máj egy részének eltávolítását rövid időn belül az eredetivel azonos nagyságú újdonszövődés, regeneráció követi. Valahogy a májsejtek „tudják”, hogy megkevesbedtek, s ezért több új májsejtre van szükség. Az új sejteket aztán jól bevált módszerrel, „üzeneteikkel” tökéletes májsejteké „nevelik”, „tanítják” a „felnőtt” sejtek. Az üzenetátadás mechanizmusának programszerű, zökkenőmentes működése nagyon fontos, mert ha ebben zavar keletkezik, a máj megbetegedik. Ha a májsejtek közé pl. kötőszöveti sejtek „tolakodnak”, súlyos betegség, a májsugorodás, orvosi nyelven (májcirrhosis) fejlődik ki. Jól ismert az is, hogy májsugorodásban, amikor zavar van a sejtek közti kapcsolatban, gyakran előfordul, hogy egy „újszülött” sejt megbolondul. „Önzővé” válik. Megszünteti kapcsolatát társaival. Csak elvesz. Nem munkálkodik a közösség javára, s csak szaporodik, szaporodik. Ez a májrák!

A másik hasonlatot, amiből szintén sok tanulság olvasható ki a szervezetünk védekező rendszeréből, az immunrendszerünk működéséből vettem. Az immunrendszert felépítő sejtek a nyirok sejtek, amelyeknek sajátos az „anyanyelvük”, s amelyek többhelyen születnek, nőnek fel, azaz hazájuk nem helyen, nem egy folytonos határral körülvett „országban” van. A nyiroksejtek lehetnek a nyirokcsomók, a lép, a csecsemőmirigy, a csontvelő, sőt a vékonybelek szülőttei, lakói is. Egy részük felnőtté válásuk végére különös funkcióra, az ellenanyagok termelésére differenciálódik. Mielőtt ezt teszik, „szétnéznek” a „világban”! Bejárják az egész szervezetet. Amikor megkapják a sajátos jelet, „haza mennek” (angolul ezt a folyamatot homing-nak nevezik). Teljesen megváltozva plazmasejteké alakulnak, és a nyirokcsomókba, vagy a csontvelőbe telepednek le. Valahogy csak otthon, társaikkal kapcsolatot tartva, „saját nyelvükön beszélgetve”, képesek vállalt küldetésük betöltésére, az ellenanyagok, az immunoglobulinok termelésére. Bo-nyolult kapcsolat, egymásközi „egyeztetés” van itt, mert egy-egy ellenanyagból nem jó a túltermelés. Kell a figyelmeztető visszajelzés. Fontos tudni azonban, hogy itt a plazmasejteknél is „megromolhat” a kapcsolat, ha egy csoport, nem „törődve” a többivel, önző módon elkezd szaporodni,

és csak ontja, ontja a saját termékét. Súlyos, az egész szervezet életét fenyegető betegség ez, a plazmasejtek rosszindulatú daganata (orvosi nyelven plasmocytoma, vagy myeloma multiplex).

Mindabból, amit eddig taglaltunk, nem nehéz megérteni, hogy a nemzet jövőjét meghatározó tényező, a gyermekek személyiségformálásának konkrét megvalósulása szempontjából miért olyan különösen fontos az első kapcsolat, amely köztük és a felnőttek közt létrejön. Ennek az első kapcsolatnak fő eszköze az anyanyelv. Az anyanyelv különös jelentősége az is, hogy általa a kapcsolat az azonos nyelvet beszélő ősökkel is megteremtődik!

A most élő magyar anyanyelvűekhez fűződő kapcsolatot vizsgálva az is tény, hogy minden gyermek minden ma élő magyar anyanyelvű felnőttel térben és időben szorosabb, vagy lazább kapcsolatba kerül akkor, amikor anyanyelvét, mint élete különös értékű kincsét elsajátítja, magáénak tudhatja. Az anyanyelv ezen kettős kapcsolatteremtő ereje által kap értelmet az az állítás, hogy a hon tágabb és talán leghelyesebb értelmezésben az azonos anyanyelvűek egymás közti kapcsolata, az egymással törődés hatószférája, amely meghatározója a gyermekek személyiségformálásának és általa a nemzet életkilátásának. Ha a kapcsolat a felnőttek között megromlik, vizzályá válik, akár a családban, akár a családon kívül, már nem egy „éltető hon” fogja várni az újszülötteket, és a gyermekek hontalanok maradnak felnövekvésük két évtizede alatt is. Ekkor azonban személyiségformálásuk alappilléreinek hiányában nem válnak, nem válhatnak bajnokokká, igazi kiművelt emberfökké, hanem szabadságát veszített, parazita lényekké lesznek, olyanokká, mint a daganatsejtek a sejtek birodalmában. Így viszont a nemzethalál feltartóztathatatlan! Az azonos anyanyelvet beszélők közti egymást segítő kapcsolat csak akkor nevezhető „honnak, amely éltet”, ha minden újszülöttet remény, bizakodás, öröm, törődés, összetartozás, szeretet várja és veszi körül felnőtté válásáig, személyiségformálásának befejezéséig.

Nem az egy határral körülvettség adja az igazi, az éltető hont, hanem az azonos anyanyelvűek közti kapcsolat minősége! Ne az egy nagy, közös határt sirassuk, mert egy határon belül is elveszhet a hon, megromolhat a felnőttek közti kapcsolat, és minimálisra csökkenhet a valószínűsége a magzatnak megszületni, és a megszületett gyermeknek igazi kiművelt emberfőkké, alkotó felnőttekké válni, és ezeknek következtében a nemzetnek túlélni!

Olyan tény ez, melyet világosan kell látnunk ma, 75 évvel a trianoni békediktátum aláírása és életbelépése után. Ugyanis lehet, hogy a félelmetes vízióban van igazság! Lehet, hogy a trianoni magyar tragédia, az óriási országvesztés okozói bizonyos mértékig mi magunk vagyunk. **Az egymás közti kapcsolat megromlásából, a viszálykodásból gyermekellenesség születik!** Sok jel van arra, hogy a gyermekellenesség, amely napjainkban tragikus méreteket ölt, már a múlt században elkezdődött. (Minek a jele az egykézés, ha nem ennek?)

A trianoni diktátumból eredő kegyetlen szétdaraboltság, az ismételt tömeges emigrációkból fakadó távolság önmagában még nem út a nemzethalálhoz. Viszont a kapcsolat megromlása az egymáshoz tartozók, az azonos anyanyelvűek közt, a gyermekek személyiségformálásának lerontása miatt biztos út a nemzetpusztuláshoz, a nemzethalálhoz. Családon belül is akkor következik be a törés a kisunoka személyiségformálásában, amikor a közeli, úgymond biztonságos szociális otthonba teszik be a nagymamát ahelyett, hogy együtt élnének vele. Sohasem akkor, amikor többszáz kilométerre távol él és a látogatások is ritkák, viszont nap mint nap aggódó szeretet száll a távol élő nagymama felé. Ha a magyar anyanyelvűek közti kapcsolat, éljenek bár az országhatáron belül, vagy kívül, nem egymást támogató, nem egymásért aggódó, nem egymás eredményeinek örülő, és ha nem a honalapítás és a keresztény életútra vezérlő ezer év előtti nagyszerű tettben gyökerező, sérül a gyermekek személyiségformálása itt a határokon belül is, és a tőlünk elszakadtan élő magyarok körében is. A sejtek is „tudnak” egymásról, kapcsolatot tartanak egymással, akkor is, ha közel „laknak” egymáshoz, mint a

májsejtek, de akkor is, ha mint a nyiroksejtek, távol élnek egymástól, és ebbe az egymást támogató sajátos kapcsolatrendszerükbe vonják be, tesszik magukhoz hasonlónak és tökéletessé az új sejteket. A természeti törvényi rend általános érvényessége miatt pont ezt kell tennünk nekünk is!

Ha nem ezt tesszük, ha minden úgy marad, ahogy most van, ha az Erdélybe, Felvidékre, Kárpátaljára, vagy Délvidékre szakadt, s a távolabbra szétszóródott magyarok közt végre nem lesz a mostaninál sokkal erősebb, egymást támogatóbb, egymásért tevékenykedőbb a kapcsolat, ha továbbra sem fáj, ami az elszakadt hozzánk tartozóknak fáj, ha továbbra sem, védjük egymást, a nemzetpusztulás nemcsak rémálom, hanem szomorú valóság lesz. Tudnunk kell azonban azt is, ha a megromlott egymásközi kapcsolat helyett egy közös akarattal, közös tudatos tettel egymásért élökké, egymással törődökké válnánk is, mindez csak akkor válik gyermekeink személyiségformálási pillérévé, ha közben töretlenül megértő, együtt érző szeretet fűz bennünket a velünk együtt élő, nem magyar anyanyelvű embertársainkhoz is. Gyermekeink személyiségformálásának esélye és ebből fakadóan a nemzet túlélési reménye miatt, ne engedjük kapcsolatainkat, törődésünket, a minden magyart büszkén átölelő szeretetünket megzavarni! Ezen munkálkodjunk és akkor az elkövetkező évezredben is biztos lesz magyar „mégis-mégis ősi, szép és rémületlen”.

Tamási Áron így tanít: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol ott-hon legyünk benne”. Valójában nem azért, hanem küldetésünk beteljesítéséért! De igaza van, nincs, nem lehet küldetés beteljesítés, ha nem lelünk honra, éltető honra a világban! A hon így válik feltétellé és tudatos munkálkodásunk eredményévé egyszerre. A mai nap és a holnap felelőssége is éppen az, hogy felismervén a célt, megteremtjük-e a közös akarattal, közös tettel ártatlan gyermekeink számára azt a hont, ahová érdemes születni, ahol lehet élni, szabadnak lenni, küldetést beteljesíteni, üdvözülni.

Dr. Drábik János

A magyar állam gazdasági szuverenitásának korlátozása

Magyarország konkrét példa arra, miként rendezkedik be a bankhatalom magához vonzva az állam gazdasági szuverenitásának jelentős részét. Ennek egyik főmódszere a pénzteremtéssel történő finanszírozás nemzeti lehetőségeinek korlátozása, majd megszüntetése. Ez a jog – a seigniorage – átmegy a nemzetközi, döntően magánirányítás alatt álló, pénzügyi- és bankrendszer irányítóinak a hatáskörébe. E rendszer kialakításának fő módszere a gazdasági szuverenitás átadása a jegybankoknak, majd ezeknek a kivonása a konkrét és hatékony társadalmi, valamint állami ellenőrzés alól. Azaz annak strukturális megakadályozása, hogy a társadalom preventív lépésekhez folyamodhasson rávonatkozó létfontosságú pénzügyi döntéseket illetően.

A gazdasági szuverenitás korlátozása Magyarország esetében úgy történt, hogy a Nemzeti Bank elnökét hat évre nevezik ki és állásából nem lehet elmozdítani. Az MNB elnöke formailag felelős az Országgyűlésnek, de a hitel- és takarékkállomány szerkezetére, változásaira és döntéseire vonatkozó információk 20 évig titkosak. A titkosítást pedig nem az Országgyűlés rendelte el törvénnyel, nem a kormány kormányrendelettel, hanem maga a Nemzeti Bank hozott ilyen rendeletet önmagára vonatkozóan. Azaz a társadalom és a nyilvánosság nem tudhatja meg, hogy a Jegybank a hozzákerült gazdasági szuverenitással miként él, miként bánik a társadalom pénzével és vagyonával, hogyan spekulál a kamatokkal, alakítja az inflációt és vonja el a költségvetésből a pénzt, quasi adóhatóságként funkcionálva. Megszűnik a lehetősége annak, hogy még a döntések meghozatala előtt legalább a szaknyilvánosság megvitathassa az alternatív megoldásokat, hogy ne minden alkalommal a külföldi pénzintézetek és bankok érdekei kapjanak prioritást.

A politikai szféra demokratikus formáinak megtartásával berendezkedő bankhatalom lényegében ellenőrizetlen hatalom. A seigniorage megszüntetésével az eladósodott államok – és melyik állam nem az? – most már csak jelentős kamattal vehetnek fel kölcsönöket a nemzetközi pénzügyi rendszertől, amely viszont a LIBOR (a londoni pénzpiacon kialakított kamatszint, amihez a többi bankok igazodnak) megszabásával maga állapítja meg az irányító kamatszinteket. Így az államok – köztük Magyarország – költségvetésének egy jelentős része beláthatatlan időkre, kamat formájában, amely quasi nemzetközi adóként funkcionál, a nemzetközi pénzügyi rendszer irányítóihoz, azok tulajdonosaihoz kerül. Ma már Magyarországon a gazdasági hatalom súlypontja átkerült a Jegybank révén a bankrendszerhez és az azt irányító belföldi és külföldi pénzemberek kezébe. A pártok, a vékony politikai vezetőréteg elmozdítható választással a kormányzásból, de a bankhatalom, amely körül a politikai inga mozog, marad. Ez valójában – nagyrészt titkossá tett pénzügyi eszközökkel és módszerekkel gyakorolt és többszörösen – álcázott diktatúra, amely megtartja a jelentős mértékben kiürült és formálissá vált demokratikus intézményeket. De ezeket hiába váltják le, választanak újakat demokratikus eljárások keretében a helyükre, mert ezeknek az intézményeknek már csak igen korlátozott a tényleges döntési köre.

A stabilitás fontosságának túlhangsúlyozása 1989 óta nem más, mint a demokratikus formákba burkolt bankdiktatúra zavartalan kiépülése belső és külső feltételeinek a biztosítása, minél előbb olyan fázisba vitele, amikor már a folyamatok irreverzibilissé váltak, jogszabályokkal – sőt törvényekkel és ha lehet alkotmányos szabályozással is – alátámasztott rendszerré szilárdultak. Amelyet tehát már nem változtathat meg, vagy csak igen körülményesen egy új parlamenti többség és egy új kormány.

Az az érv, hogy mindez a piacgazdálkodásra való áttérés elengedhetetlen feltétele, nem állja ki a kritikai elemzés próbáját. A demokratikus kapitalizmusnak, a valódi szociális piacgazdálkodásnak terme-

lőtőkére van elsősorban szüksége, nem pedig a piac kialakítását gyakran gátló, eltorzító banktőke aránytalan túlsúlyának és hatalmának az intézményesítésére. Ez a szociális felelősséggel párosuló szabad vállalkozás helyett sokkal inkább a vadkapitalizmus brutális működésének a feltételeit teremti meg.

A magyar állam belső eladósodása után fizetendő kamat 1986-ban még csak 7 milliárd forintot tett ki. Ez az összeg 1995-ben már 500 milliárd forint volt, azaz több mint a 71-szerese. A rendszer-váltás évében, 1990-ben az államháztartásnak mintegy 2330 milliárd forint adóssága volt, a tartozás lényegében csak az MNB felé állt fenn. Ennek kamata még mindig viszonylag alacsony összeget, 71 milliárd forintot tett ki. 1991-ben a háztartás elsődleges mérlege még mindig csaknem egyensúlyban van, a kamatterhek mégis 107 milliárd forintra emelkedtek.

A kamatnövekedés mögött az áll, hogy nemcsak a költségvetés konszolidált mérlegének hiányát fedezték magas, a gazdaság növekedését lényegesen meghaladó kamatozású kincstárjegyekkel vagy államkötvényekkel, hanem az MNB felé már meglévő, névleges adósság („Nullás állomány”) egy részét is átalakították kincstárjegyekre és államkötvényekre. Ezzel az MNB az állam, a társadalom névleges adósságából valóságos adósságot csinált. Ez magyarul annyit jelent, hogy a közpénzből, a költségvetésből erőforrásokat csoportosítottak át, részben a kereskedelmi bankokhoz, részben a magángazdaságba. Így a társadalom egészét terhelő kamatkidadások ugrásszerűen megnövekedtek. A lakosság pénzének ez a drasztikus megcsapolása az Országgyűlés jóváhagyása nélkül, jegybanki technikával történt.

A piaczgazdasági átmenettel és a múltbeli veszteségek felszínre kerülésével kapcsolatos költségvetési adósság nem indokolja az adósságnak a 15-szörös emelkedését. Az igazi ok, hogy az Antall kormány 1993-ban a pénzügyi rendszer működőképességének a megőrzése érdekében két lépésben konszolidációt hajtott végre. Ennek keretében az

1992. évi hitelkonszolidáció fedezetére kibocsátott államkötvény 99 milliárd forint adósságnövekedést jelentett. A kereskedelmi bankok „minősített” (azaz behajthatatlan) hitelállományának a további növekedése miatt egy második menetben, az adós- és bankkonszolidáció során újabb 185 milliárd értékben került sor államkötvények kibocsátására. Azaz, az állam a polgárai terhére a nemzetközi pénzüpiacokon felvett több milliárd dollárt, amiért fizeti a piaci kamatlábak szerinti kamatot. Ezt a pénzt átadta az állampénzét elgazdálkodó kereskedelmi bankoknak, amelyek azonban nem a gazdaságba fektették ezt a pénzt elsősorban, hanem kölcsönadták az államnak 35 százalékos kamatra, mivel ez a legkevésbé kockázatos befektetés. A külső és a belső kamatot egyaránt a társadalom fizeti.

Mivel nemcsak az anyag nem vész el, hanem csupán átalakul, ugyanígy ezek a milliárdok sem vesznek el, csak magántőkévé alakultak, jegybanki technikával. Az MNB vonakodik a költségvetési hiány pénzteremtéssel való finanszírozásától, azaz használni a gazdasági szuverenitásból folyó azt a jogot, hogy bizonyos mennyiségű jelképes kamatozású pénzt bocsásson az államháztartás rendelkezésére. Az MNB egyik vezetője már azt is kijelentette, hogy a Nemzeti Bank kivonul ebből a feladatból. A költségvetés finanszírozása azonban nemcsak az MNB belátására tartozik, bármennyire is állam lett az államban, hanem a jövedelem kivonás lehetősége (és sajnos valósága) az egész társadalom ügye, parlamentre tartozó közügy.

Említsünk meg még egy példát arra, hogy miként tud a Nemzeti Bank spekulációval hozzájárulni a közpénzekhez, hogy aztán az így szerzett milliárdokat elsősorban magánjellelű érdekek szolgálatába állítsa. Az MNB az 1993 áprilisi bankkonszolidációt megelőzően néhány hónap alatt 30 százalék felettiről 10 százalékra csökkentette a diszkont kincstárjegyek kamatait, ami a 20 éves lejáratú bankkonszolidációs államkötvények mindenkorai kamatának a bázisa. Ezzel az alacsonynak tűnő kamattal „ösztönözte” a kormányt az akkor még Bod Péter Ákos vezetése alatt álló Jegybank a kereskedelmi bankok teljes

veszteségének az átvállalására. A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank hathatós közreműködésével létrejött bankkonszolidációt követő néhány hónap alatt azonban ismét 30 százalék fölé emelkedett a kincstári kamat, amely most már a bankkonszolidációs államkötvények után is fizetendő. Természetesen nem piaci mechanizmusok okozták ezt az ugrásszerű változást, hanem az történt, hogy jegybanki technikával újból belenyúltak az állampolgárok zsebébe és onnan milliárdokat csoportosítottak át azon külföldi és belföldi gazdasági és pénzügyi érdekcsoportokhoz, amelyek eddig is a gazdasági átalakulás irányítói és haszonélvezői voltak.

A bankhatalom magyarországi kiépülése a nyugati világ egészét átfogó folyamat része, amely az Egyesült Államoktól Nyugat Európán át Japánig érezteti hatását. Mindenütt az okozza a konfliktust, hogy az eladósodott államok költségvetései nem bírják el, hogy piaci kamatozású hitelekkel finanszírozzák szociális kiadásaikat. Az elé a választás elé kerültek, hogy vagy visszaszerzik az állami szuverenitás részét képező, de elvett seigniorage-t és visszaszállítják a részben pénzteremtéssel való kamatmentes finanszírozást, vagy pedig radikálisan csökkentik szociális kiadásaikat, hogy fizethessék az egyre növekvő kamatterheket.

Az első megoldás azt jelentené, hogy az államtól gyakorlatilag függetlenné vált jegybankokat ismét a népszuverenitás kontrolja alá kellene helyezni az egyre inkább államok feletti szuverén döntési központtá integrálódó transznacionális bankrendszer ellenőrzése helyett. A gazdasági szuverenitásnak ez a helyreállítása lehetővé tenné, hogy a költségvetések jelentős része beláthatatlan ideig ne áramoljék kamat formájában a magánbankokhoz. Ez az alternatíva érthetően a nemzetközi pénzvilág kemény ellenállásába ütközik. A másik lehetőség viszont társadalmi instabilitást okozhat, amelynek legutóbbi megnyilvánulásai a franciaországi országos sztrájk és az amerikai költségvetés elfogadása körüli kemény csatározás voltak, de ide sorolhatóak a magyar társadalom kibontakozó sztrájkmozdulásai is.

Magyarországon azonban már annyira előrehaladt a háttérből történő jegybanki kormányzás intézményesülése, hogy Surányi György MNB elnöknek és az őt támogató politikai csoportosulásnak 1996 január 18-án viszonylag könnyedén sikerült olyan döntést kicsikarnia a kormánytól, hogy a privatizációs bevételi többletet, – 250 milliárd forint –, kizárólag adósságszolgálatra, elsősorban kamattörlesztésre fordítsák, ne pedig a gazdaság élénkítésre, új munkahelyek teremtésére, az alapvető hazai szükségletek kielégítését szolgáló vállalkozások támogatására.

Surányi érvelése szerint ha nem adósságszolgálatra fordítják ezt az összeget, akkor a magyar gazdaság rendszerében plusz kereslet keletkezik és ez rontja majd a fizetési mérleget. A privatizációs összeg hazai befektetése növeli az importot és/vagy gyorsítja az inflációt. Ha viszont csökken a külső adósság, csökken az ország kamatfizetési kötelezettsége és akkor a megtermelt belföldi jövedelem kisebb részét kell kamatok fizetésére fordítani. Így majd többet lehet költeni belföldön, de csak annyival, amennyi kamatot képes a magyar gazdaság megtakarítani az adósság és a kamatai előtörlesztése révén (Az előtörlesztéssel ugyanis elesik annak jövőbeni kamatvonzata is.)

Ha az elköltés felélést jelent, akkor részben igaza van az MNB elnökének. Ha viszont növekedést serkentő, munkahelyteremtő, árualapokat, szolgáltatásokat növelő beruházásokról van szó, akkor ez az „elköltés” plusz termelést eredményező befektetés és Surányi álláspontja téves. Önkényes „rossz-pénzzé” minősíti a belföldön befektetett privatizációs bevételt, ami szerinte csak kamatfizetésre és adósságtörlesztésre fordítható. Ugyanakkor „jó-pénz” minősítést kap tőle az ugyancsak belföldön maradó és itt elköltött azon összeg, mintegy 40 milliárd forint, amely az előtörlesztéssel kiváltott kamatok révén keletkezik. Ezt már be lehet fektetni, már fordítható gazdasági élénkítésre. Arra azonban nem ad Surányi magyarázatot a Magyar Hírlapban erről a kérdésről adott interjújában, hogy ennek az összegnek az elköltése már miért nem növeli ugyanúgy az importot és/vagy miért nem

gyorsítja az inflációt, mint a privatizációs többlet bevétel? Azaz mitől lesz egyszerre „jó-pénz” a „rossz-pénz”?

Erre a kettősmércére az a magyarázat, hogy az MNB elnöke minden más – a magyar társadalom számára fontosabb – szempontot mellőzve az adósságszolgálatra fordítható pénzalapokat kívánja biztosítani. Az pedig, hogy a szocialista többségű kormány némi habozás után ismét a magyar társadalom nyilvánvaló érdekeivel szemben ezt a komprátor álláspontot fogadta el, csupán újabb jele annak, hogy a demokratikus kulisszák mögött berendezkedett bankhatalom már átvette és egyre hatékonyabb kontrolja alatt tartja Magyarország gazdasági életének tényleges irányítását.

Rácz Zoltán

A harmadik évezred

Azok a motívumok és eszmék, melyek a múlt nemzedékét vezették, bennünket már nem elégítenek ki, új utakat kell találnunk és újra végig kell szenvednünk egy újjászületés minden sanyarúságát és kínj át..." (Keynes)

Az első évezred végén honfoglaló őseink bevonultak, és megtelepedtek itt a Kárpát-medencében. A második évezred azzal vette kezdetét, hogy Szent István király megalapította a Magyar Államot. Az ezt követő közel ezer év gazdag története változatos képet ad a magyarság küzdelmeiről, szenvedéseiről sikereiről és dicsőségéről. Büszkeség tölt el, amikor a mindennapi déli harangszó megkondul, és emlékeztet az egykor hős magyarra. Múlt, melyre jó emlékezni.

De mi a jelen? Lassú pusztulás! A nemzeti vagyon kirablása, és a nemzet értékeinek tönkretétele; a polgárok elszegényedése, romló egészségi- és lelkiállapota; általános hitevesztettség és céltalanság; korrupció és erkölcsi fertő...! Ez az út a semmibe vezet. A jelen anomáliái és káros hatásuk hosszan sorolhatók. De ezeket nem sorolni, hanem megszüntetni kell.

Lassan átlépünk a harmadik évezredbe és ez felveti a kérdést: "Hogyan tovább"?

A nemzetnek, közeledvén a harmadik évezredhez, jövőképre van szüksége. A jövőképhez célok kellene, olyanok mint:

- Az immár 1100 éve a Kárpát-medencében élő magyarság felemelése, mert e sikeres, nagy múltú nemzetnek mielőbb ismét méltó helyre kell kerülnie a fejlett világban, Európában.

- Nemzeti értékeink védelme, mely kiterjed a magyarság erősítésére és összefogására, a magyar nyelv és kultúra ápolására és gazdagítására, a szellemi tőke fejlesztésére, a természeti értékeink és kincseink védelmére.

- Lét-, élet-, szociális-, vagyon-, és jogbiztonságot nyújtó fejlett nemzetgazdasággal rendelkező, alapvető emberi jogok kiteljesedésén és az erkölcsi rend helyreállításán alapuló demokratikus jóléti állam létrehozása.

Ezek a célok az ország újjáépítését jelentik. Megvalósításukhoz összefogásra, és szilárd ideológiai alapokon nyugvó nemzeti politika kidolgozására van szükség, melyen belül lényeges kérdés:

- ☞ az igazságtétel,
- ☞ a tulajdonviszonyok rendezése,
- ☞ a gazdaság, a közigazgatás, a fegyveres erők és a társadalom megtisztítása a korrupciótól,
- ☞ a hozzá nem értő, lelkiismeretlen, felelőtlen és szakszerűtlen munka felszámolása,
- ☞ a nemzetgazdaság fejlesztési stratégiájának kialakítása,
- ☞ kis létszámú, hatékony, ember- és ügyközpontos közigazgatás létrehozása,
- ☞ nemzeti érdekeket szolgáló kül- és biztonságpolitika kialakítása,
- ☞ az ifjúság nevelése
- ☞ a természet és az épített környezet védelme.

Az ország újjáépítésének folyamatában - megítélésem szerint - a közigazgatás átformálása kiemelt jelentőséggel bír.

A modern permanensen változó társadalom alkalmazkodó képességét nagy mértékben befolyásolja a jogrendszer, a pénz és piaci mechanizmusok és az igazgatási bürokrácia. Ez egy innovációs folyamat, amely céltudatos, komplex fejlődést jelent. Hazánkban ennek az innovációnak a célja a perifériára sodródás megállítása és elmozdulás a

fejlett világ felé, valamint a demokrácia kiteljesítése továbbá a szociális biztonság és a jólét elérése.

A választások eredményeként megy végbe a megújulás a politikai pártokban, az államhatalomban, a jogrendszerben, a gazdaságban, az ideológiákban és a közigazgatásban egyaránt. A folyamatban a közigazgatás determináló tényezővé válik. Az eddigiekben végbement és az elkövetkezendőkben végbemenő társadalmi, politikai, ideológiai és gazdasági változások egyaránt megnövelik a közigazgatással szemben támasztott igényeket és elvárásokat. Egyfelől bürokrácia mentes, pártatlan, szakszerű és gyors ügyintézésre, másfelől a közigazgatási szervezet létszámának minimalizálása mellett hatékony, eredményes és költségtakarékos működésre van szükség.

A közigazgatás egy olyan integrált rendszer, amely a gazdaság, a társadalom és a polgár számára, érdekében és igényeinek kielégítése végett jogot alkot és alkalmaz (szakigazgatási feladatokat lát el, hatósági jogkörével él, információt szolgáltat és gyűjt, ellenőriz stb.), gazdálkodik, koordinál és szolgáltat, egyszóval közszolgálatot valósít meg.

Miután a közigazgatás funkcióiból és feladataiból adódóan átszövi mindennapjainkat, ugyanakkor folyamatosan változik, ezért működésének átformálása alapvető fontosságú.

A közigazgatás jelenlegi rendszerének elemzése során kiderül, hogy a közigazgatás egésze bürokratikus, egyszerre túl és alulszabályozott, nagy létszámú és költséges, hatékonysága pedig gyenge. Kiderül továbbá, hogy adott közigazgatási szerven belül a szervezeti felépítés és a belső szabályozás nem megfelelő, a vezetési stílus nem ösztönzi a köz valódi szolgálatát. A köztisztviselőknek nem sok lehetőségük van képességeik kibontakoztatására szakmai fejlődésre és előbbre jutásra, nem látják saját perspektívájukat. Egyes vezetők és szervezetek számára a fejlődés nem alternatíva. A köztisztviselők egy része "ügy és ügy-

fél" ellenes, szakmailag vagy emberileg alkalmatlan, korrupt vagy korrupcióra hajlamos. Nos ez így tarthatatlan állapot.

A közigazgatás alappillére a köztisztviselő, akitől "hivatali beosztására és tevékenységi területére tekintet nélkül joggal várja el a társadalom az alapos hozzáértéssel, hivatástudattal és úgyszeretettel végzett munkát, továbbá olyan emberi kvalitásokat mint az emberközpontú szemléletmód, a problémaérzékenység, a kultúrált magatartás, a kapcsolatteremtési-beleélési-együtműködési képesség, a hatni- és bánni tudás". (Dr. Szabó S.: Pszichológia) Az alkotó, hasznos, értékteremtő munkát végző köztisztviselő kulcsfontosságú szerepet tölt be a közigazgatási szférában. A közigazgatás eredményessége teljesítőképessége és fejlődése nagymértékben függ a kreativitás, a rugalmasság és az innováció előfeltételeit megteremtő köztisztviselőtől. A köztisztviselő elkötelezettsége, az adott rendszer céljaival való azonosulása, tudásának, képességeinek-készségeinek fejlesztése és a közigazgatás adott szervezetének javára történő mind teljesebb kibontakoztatása és hasznosítása meghatározó tényező. A köztisztviselő munkája során közszolgálatot lát el. Ez különbözteti meg a többi szférában (politika, gazdaság, stb.) dolgozóktól. És ez az a plusz ami indokoltá teszi a ráirányuló figyelmet és a vele való törődést. Vissza kell állítani, illetve újra meg kell teremteni a közszolgálat és az ennek megvalósítását biztosító köztisztviselők presztízsét. Ez csak akkor következik be, ha ez az igaz nehéz és felelősségteljes szakma hivatássá válik. A hivatás gyakorlását pedig elő kell segíteni a biztonságérzet és a stabilitás megteremtésével, a szakmai, az egzisztenciális és az anyagi előbbrejutás lehetőségének, az önfejlődésnek és a profivá válás lehetőségének biztosításával. A hivatástudattal végzett profi közszolgálat közmegbecsülést fog eredményezni.

A köztisztviselő számára mindezek akkor válnak adottá, ha ő maga rendelkezik a szakma gyakorlásához szükséges emberi kvalitásokkal, a megfelelő szaktudással és szakismeretekkel és képességekkel.

Mindezek aláhúzzák a köztisztviselők kiválasztásának, valamint képzési és továbbképzési rendszerének fontosságát. De egyben felvetik a teljes magyar közigazgatás átalakításának, újraszervezésének kérdését is.

Tennivaló tehát van, illetve lesz bőven. Összehangolt, mindenre kiterjedő, a nemzet érdekeit és jövőjét szolgáló változások elkerülhetetlenek a közigazgatásban. Szakítani kell minden régi és rossz gyakorlattal, beidegződéssel, módszerrel és megoldással. Új szemlélet szükséges és ehhez új vezetőkre lesz szükség. Új módszerek és vezetési gyakorlat kell.

A harmadik évezredbe nem vihető át semmi, ami káros, fejlődésfékező és nemzetellenes.

Hiszem, hogy "A magyar név megint szép lesz, méltó régi nagy híréhez" (Petőfi)

Dr. Szmodis Jenő:

Kiválasztási rend és kiválasztási motiváció a közjog területén

Jogállamban élünk? A törvények uralma alatt él a társadalom?

Nos az arisztotelészi eszme szerinti a törvények uralma tisztán nem fog megvalósulni soha, ám törekedni arra mindig kötelességünk lesz.

Ami az első kérdést illeti, hogy jogállamban élünk - ezt mindenki döntse el a maga számára aszerint, hogy milyen elgondolása van a jogállamról.

Az mindenesetre talán vita felett áll, hogy még a legtökéletesebb jogot is emberek alkalmazzák. És minthogy jelentős mértékben jogalkalmazás útján válik "élő joggá", "gyakorlati joggá" az írott jog, az egyébként olykor pusztába kiáltó norma, egyáltalán nem mindegy, hogy kik és hogyan alkalmazzák a jogszabályokat. A klasszikus értelemben vett jogalkalmazás - tehát ide nem értve az ún. önkéntes jogkövetést - valamilyen tisztséghez mégpedig közjogi tisztséghez kapcsolódik. E tisztséget pedig emberek töltik be emberekkel. Tehát a tisztséghez kapcsolódó jogalkalmazás mineműsége nagymértékben függ attól, hogy a tisztséget ki, hogyan, mi célból és kivel tölti be.

Tekintettel arra, hogy a tisztség betöltésének mozzanatai között ügydöntő és meghatározó szerepe a kiválasztónak van, a tisztségviselő motivációival, annak jellegzetességeivel itt nem foglalkozunk.

A bizonyos tisztséghez tapadó jogalkalmazási gyakorlat ugyanis - noha a tisztségviselő adottságaiból fakad is közvetlenül, ám - közvetve az ügydöntő helyzetben levő kiválasztó akaratának megfelelően fog alakulni.

Az ügydöntő helyzet az, ami a közvetett meghatározót elébe helyezi a közvetlen meghatározónak, illetve az, hogy a közvetlen meghatározót többnyire maga a közvetett meghatározó determinálja - mégpedig közvetlenül.

Mindezekből fakadóan például a közigazgatási szerveket sem lehet egységes homogén struktúrákként felfogni. E szervezetek ugyanis több alapvető - gyakorta informális - szintekre tagolódhatnak aszerint, hogy a bennük tevékenykedők milyen kiválasztás alapján nyerték el megbízatásukat.

A kiválasztás magában foglalja persze magát a kiválasztás rendjét, ám természetesen a kiválasztás motívumát is.

1. Két alapkategória

Kiválasztási renden azt a *jogilag szabályozott eljárást* értjük, amelynek során valamely személy meghatározott tisztség, beosztás viselőjévé válik, illetve válhat. (1.)

Kiválasztási motívumon pedig azt a *szempontot* értjük, amely - részben függetlenül a kiválasztási rend mineműségétől - meghatározott tisztség, beosztás betöltésénél a - tág értelemben vett - "kinevező" részéről *döntő jelentőségű*. (2.)

Két alapvető kiválasztási rendet, illetve kiválasztási motívumot különböztetünk meg itt:

- a *politikai* jellegűt, és
- a *hivatalnoki* jellegűt. (3.)

2. A kiválasztás rendjei

1) A politikai kiválasztási rend

Politikai kiválasztási rendben nyerik el megbízatásukat például a miniszterek, politikai államtitkárok, a helyi önkormányzatok szintjén pedig a polgármesterek és az alpolgármesterek. Itt természetesen a kiválasztás motívumai is jellemzően politikai jellegűek. (4.)

A kiválasztási rend akkor politikai jellegű, ha valamely tisztség betöltésének *eljárási rendje* egyúttal a *közjog által elismerten közvetlenül* politikai döntéshez kapcsolódik.

A közjog által elismert és szempontunkból releváns politikai döntés jellemzően országgyűlési, illetve helyi önkormányzati választást jelent, amelynek eredményeként vagy *automatikusan* (pl. polgármester esetén) vagy *törvényszerűségeként* (pl. kormánytagok esetén) nyeri el valamely kiszemelt személy a tisztséget.

Itt tehát a kiválasztási rend és a közjog által elismert politikai döntés kapcsolatának közvetlensége nyilvánvaló.

2) A hivatalnoki kiválasztási rend

Hivatalnoki jellegű azonban a kiválasztási rend, ha valamely tisztség betöltésének eljárási rendje *nem kapcsolódik közvetlenül* a közjog által elismert módon politikai döntéshez. (5.)

Ám ahol az eljárási rend és a politikai döntés kapcsolatának közvetlensége nem állapítható meg, ott is jelentőséghez juthatnak politikai tényezők, ám csupán politikai jellegű motivációk formájában.

Egy országos hatáskörű szerv kormányzati jogkörben kinevezhető vezetője, illetve a főjegyzők, jegyzők kiválasztása esetén a kiválasztási rend nem tekinthető politikai jellegűnek tekintettel arra, hogy a kiválasztás eljárási rendje *esetlegesen* és csupán *közvetetten* kapcsolódik az azt megelőző - közjog által elismert - politikai döntéshez, tudni illik az

országgyűlési, illetve a helyi önkormányzati választáshoz. Azonban, ha ebben a személyi körben változtatásra kerül sor, érthető módon előtérbe kerülnek a politikai preferenciák, politikai jellegű motívumok is. (6.)

3. A kiválasztás motívumai

1) Politikai kiválasztási motívumok

A kiválasztás motívuma akkor politikai, ha a kiválasztás során a kiválasztásra jogosult döntését *elsődlegesen vagy teljes egészében* politikai megfontolások határozzák meg.

Ez a politikai motívum gyakran igencsak látenszen van jelen a döntésben, ám annál inkább meghatározza azt.

Nem minősül ugyanis az európai gyakorlatban szalonképesnek (7.) az egyértelmű és nyíltan vállalt politikai szempontú személykiválasztás egyfelől, másfelől, a politikai motivációjú személykiválasztás *nem minden esetben jelenti* azt, hogy a kiválasztásra jogosult a saját pártjával, politikai irányzatával rokonszenvező személyt választja ki a betöltendő tisztségre.

A politikai motivációjú kiválasztásnak ugyanis *három alapesete* van, amelyek közül két esetben viszonylag sikeresen tudja a kiválasztó a közvéleményt meggyőzni arról, hogy döntése tulajdonképpen hivatalnoki jellegű motiváción és megfontolásokon alapul.

A. Az azonos politikai istállóhoz tartozás motívuma

A három közül az első és legnyilvánvalóbb esetben a kiválasztó a saját politikai istállójához közelálló, ahhoz kötődő személyt választ ki abban a reményben, hogy a kiválasztott az egy körhöz tartozás okán fokozott lojalitást fog tanúsítani, és ennek megfelelően *értékkonfliktusos* helyzetben a vélhetően *közösen* - tehát a kiválasztó és a kiválasztott ál-

tal egyaránt - *preferált érték (érdek)* szerint alakítja a gondjaira bízott folyamatokat.(8.)

A kiválasztóval azonos politikai körhöz tartozó személy kiválasztása esetén azonban, még ha a kiválasztás tisztán hivatalnoki jellegű motiváció alapján történt is - mert például az egyéb szóba jöhető személyek szakmai alkalmasságához megfelelő végzettségük ellenére is komoly kétség fér - nos ez esetben bajosan tudja a kiválasztó a figyelő közvéleményt meggyőzni arról, hogy döntése nem politikai jellegű motivációból fakad.(9.)

B. Az ellentétes politikai istállóhoz tartozás motívuma.

A második és immár nem annyira nyilvánvaló esetben a kiválasztó a sajátjával éppenséggel ellentétes politikai szekértáborhoz közelálló, ahhoz kötődő személyt választ ki meghatározott tisztség betöltésére.

Ebben az esetben a kiválasztót döntésének meghozatala során rendszerint vagy *offenzív* vagy *diffenzív* politikai motivációk vezetnek, avagy valaminő *csereügylet* szándéka.

Mind az offenzív mind pedig a diffenzív politikai motivációnak két alapesete lehet.

B.a. Offenzív politikai motiváció

Offenzív politikai motivációt ebben az esetben vagy az jelenti, hogy

- a. a kiválasztó a rivális politikai szekértáborban *zavart* keltsen, azt megossza, avagy
- b. a rivális politikai szekértáborba tartozó egy a közvélemény szemében rokonszenves személy kiválasztásával - a kiválasztó az ellentétes tábor bázisa egy részének elvonásával - *saját politikai bázisát kívánja növelni.*

B.a.a. A zavarkeltés mint motívum

Az első esetben az óhajtott cél elérésének feltétele az is, hogy egyfelől a rivális politikai erő *belsőleg markánsan tagolt* és *labilis* legyen, másfelől az, hogy a kiválasztó politikai székértábora, pártja *kellően homogén* legyen és vezetése irányában *nagyfokú bizalmat* tanúsítson. (10.)

Ha a kellő homogenitás és nagyfokú bizalom hiányzik, s pláne, ha az ellenkező székértábor nem eléggé tagolt és labilis, úgy ez az offenzív akció, éppenséggel a *visszajára* fordul azáltal, hogy pont a kiválasztó székértábora *osztódik* meg és *destabilizálódik* és a rivális politikai csoport erősödik meg azáltal, hogy "hidfőállásra" tesz szert a kiválasztó politikai érdekszférájában.

Az offenzív politikai motivációnak ebben az első esetében továbbá szinte *mellékes*, hogy a kiválasztott személy *értékrendje közel álljon* a kiválasztó politikai értékrendjéhez, hiszen itt az ő szerepe nem stratégiai, hanem csupán *taktikai* jellegű.

Így tehát a kiválasztó a vele való együttműködést hosszú távon nem is óhajtja, mint, ahogy az együttműködést sem érdemi együttműködésben, csupán pillanatnyi és *technikai* jellegű együttműködésben látja. Ebben az esetben - figyelembe véve az óhajtott célt, ti. a megosztást és a zavarkeltést - az együttműködés tulajdonképpen már meg is valósul azáltal, hogy a kiválasztott személy az adott tisztséget *elfogadja*.

B.a.b. Bázisnövelés mint motívum

Merőben más a helyzet azonban az offenzív politikai motiváció második alapesetében. Itt ugyanis az együttműködést a kiválasztó a kiválasztottal *stratégiai* okokból és *hosszú távon* gondolja el. Itt tehát a tervezett együttműködésnek *érdeminek* kell lenni, és ennek megfelelően egyáltalán *nem mellékes* szempont, hogy a kiválasztott személy politikai *világképe közel álljon* a kiválasztóéhoz.

Következik mindez abból is, hogy a kiválasztásnak hosszú távú és óhajtott következménye az ellentétes politikai tábor bázisa egy részének elvonása.

E bázis, ha személyhez tapadó szimpátiáját *"átviszi"* a másik, ti. a kiválasztó politikai táborához, *elvárásait* nem pontosan kiszámítható módon megfogalmazza majd a "befogadó" politikai táborral szemben is. Kívánatos tehát, hogy ezek az elvárások ne legyenek homlokegyenest ellentétesek a "befogadó" politikai tábor alapvető értékrendjével, érderendszerével. *Ellenkező esetben* az offenzív akció az előbb írottakhoz hasonlóan pusztán a kiválasztó politikai táborát *destabilizálja*.

B.b. Deffenzív politikai motiváció

A deffenzív politikai motiváció szintén kétféle megfontolásból eredhet:

- a. az ellentétes politikai táborhoz való közeledni vágyásból avagy,
- b. arra való törekvésből, hogy demokratikus működés látszata alakuljon ki.(11.)

A két eset alapvető hasonlósága a kialakulásának okaként jelentkező momentum: a *hatalmi helyzet gyengülése*. E gyengülés pedig *legitimációs gyengülést* jelent közelebből. A két eset különbözőségét pedig itt négy szempont alapján ragadhatjuk meg.

E négy szempont pedig a következő:

- a hatalom birtoklás mértéke,
- az együttműködés jellege (taktikai vagy stratégiai),
- a kiválasztott politikai világképe (e világkép viszonya a kiválasztó politikai világképéhez),
- a kiválasztottnak szánt szerep.

B.b.a. Közeledni vágyás mint politikai motívum

Az első esetben - ahol tehát a kiválasztó az ellentétes politikai táborhoz vágyakozik közeledni - a kiválasztó politikai tábora jellemzően *nem birtokolja* a hatalom teljességét, tehát az ellentétes politikai tábornak is - noha általában szerényebb, de - *vannak* hatalmi pozíciói és ennek következtében valamilyen mértékben az is *alkupozícióban* van.

Ez esetben - mivel a kiválasztót közeledés és nem látszat teremtés vágya vezeti - a tervezett együttműködés a kiválasztott személlyel *stratégiai* jellegű.

Fontos egyúttal az is, hogy a kiválasztott személy politikai *világképe jól reprezentálja* az ellentétes szekértábor politikai világképét, ugyanis - közeledési szándékot kifejező - jelzés értéke csupán ennek van. Másrészt, ha a kiválasztott személy politikai világképe a kiválasztóéval azonos, avagy ahhoz nagyon hasonlatos, akkor pusztán az történik, hogy a kiválasztott kiválik a rivális politikai tábor közegéből, átpártol a kiválasztó táborához, ezzel esetleg zavart kelt korábbi táborában és a közeledéssel éppen ellentétes *offenzív* eredményekre vezet az eredetileg diffenzívnek szánt akció.

Szintén a közeledni vágyás esetében jellemző az, hogy a kiválasztó a kiválasztott személynek *érdemi szerepet* szán a politikai bizalom felkeltése, előmozdítása érdekében.

B.b.b. Demokratikus működés látszatának keltésére való törekvés, mint politikai motívum

A második esetben - ahol tehát a kiválasztó demokratikus működés látszatát igyekszik kialakítani - a kiválasztó politikai tábora a formális *hatalom teljességét* birtokolja, tehát az ellentétes politikai tábornak nincsenek formális hatalmi állásai, e tábor a politikai - jogi hatalom sáncain kívül szerveződik meg formálisan. (12.) Fontos itt kiemelni a "formális" kifejezést, ugyanis éppenséggel szükségszerű, hogy az ellentétes politikai tábor *informális hatalommal* rendelkezzen.

Pontosan ez az informális hatalmi helyzet az, ami a formális hatalmat birtoklókat arra készíti, hogy legalább *látszat engedményeket* tegyenek. Másfelől jelentősége van annak is, hogy az ellentétes politikai tábor "formálisan" a hatalmon kívül szerveződik meg.

Nem kizárt ugyanis, hogy e politikai erő korábban *informálisan már a hatalmon belül* szerveződött meg, és pontosan e megszerveződésnek a szankciójaként veti ki magából a hatalom a szerveződésben résztvevőket. Más kérdés, hogy a formális hatalommal szembenálló politikai tábor megszerveződhet teljes egészében a *formális hatalmon kívül is*, ám az így szerveződő politikai csoport előbb vagy utóbb hosszabb - rövidebb ideig befolyása alá kerül az informálisan a hatalom sáncain belül megszerveződött politikai csoportnak. Érthető *szimbiózis* alakul tehát ki a két csoport között, ahol egy időre a *domináns* szerepet természetesen az eredetileg a hatalmon belül szerveződött csoport játssza. E csoport az együttműködésbe a még létező *kapcsolatrendszerét* és információs bázisát viszi, a hatalmon kívül szerveződött politikai csoport pedig saját szimpatizánsainak támogatását, de kiváltképpen a formális *hatalom által nem "szennyezett", tiszta múltját*.

Ebben a felállásban a formális hatalmat birtokló kiválasztót döntése során *taktikai* szempontok vezetik. A kiválasztó természetesen törekszik arra, hogy az ellentétes politikai táborból olyan személyt válasszon ki, akinek politikai *világképe a lehető legközelebb* áll az övéhez, megelőzendő a nem kívánatos meglepetéseket. A kiválasztó ennek során természetesen törekszik arra is, hogy a kiválasztott az ellentétes politikai tábornak ne abból a csoportjából kerüljön ki, amely korábban a hatalmon belül szerveződött informálisan, hanem abból a csoportjából, amelyik teljes egészében a *hatalmon kívül szerveződött*.

Az ilyen személy kiválasztása ugyanis egyértelműbb üzenet a társadalom számára, másfelől egy szakadár "visszafogadása" - pontosan meglévő "belső" kapcsolatai folytán - a hatalmat birtokló kiválasztó számára nagyobb veszélyt hordoz. A kiválasztó továbbá arra törekszik,

hogy a kiválasztott személy az ügyek vitelére komoly, *érdemi hatást ne* gyakorolhasson, hiszen ennek ellenkezője túlmutatna a kiválasztottra *taktikai* megfontolásból szabott szerep keretein.

B.c. Csereügylet mint politikai motiváció

A politikai motivációjú kiválasztás második esetének - melyben a kiválasztó a sajátjával éppen ellentétes politikai szekértáborhoz tartozó, vagy ahhoz közelálló személyt választ ki meghatározott tisztség betöltésére - nos ennek a második esetnek harmadik "altípusát" képezi az a szituáció, amelyben a kiválasztó döntését sem nem tisztán offenzív, sem nem tisztán deffenzív politikai motiváció határozza meg, hanem valaminek csereügylet szándéka. Ennek során a kiválasztó a saját kiválasztási jogkörébe tartozó tisztséget azért tölti be az ellentétes politikai táborba tartozó, ahhoz kötődő személlyel, hogy "cserébe" az ellentétes politikai tábor a saját hatalmából valamit szintén *feladjon* és ezzel olyan *többlet jogosultság* vagy többlet lehetőség keletkezzen a kiválasztó politikai táborának oldalán, amely ellentételezi az ellentétes politikai táborhoz tartozó személy kinevezésével feladott hatalmi szelet hiányát.

Ez az eset az ellentétes politikai tábornak nem csupán a formális hatalomban való részesedését feltételezi, hanem egyúttal igen erős alkupozícióját is. Az ilyen csereügyletet általában az indokolja, hogy a kiválasztásra jogosult politikai tábor a hatalom tényleges gyakorlásához valamely olyan joggal, jogi lehetőséggel is kell, hogy rendelkezzen, amely vagy az *alkotmányos berendezkedés* sajátosságaiból, vagy valamely *választási eredményből*, avagy ezek együttes közrehatásából fakadóan az ellentétes politikai tábor birtokában van, és amely jog, jogi lehetőség megszerzésére a kiválasztó politikai táborának pusztán saját *meglévő hatalmából nincs lehetősége*. E politikai csereügylet előtt azonban mindkét politikai tábornak igen világosan tisztában kell lennie azzal, hogy mi a politikai programja, hogy tulajdonképpen *mit* is akar megvalósítani, továbbá azzal is teljes egészében tisztában kell lennie, hogy céljai megvalósítása *milyen eszközöket* igényel. E nélkül a

"tisztánlátás" nélkül, e nélkül a cél - leltár és eszköz - leltár nélkül ugyanis igen könnyen előfordulhat, hogy a leltárok elkészítése során gondatlan fél, olyan jogot, lehetőséget ad fel, amely a másik tábor céljainak elérését előmozdítja, azonban ő maga csupán, olyan lehetőségeket kap "cserébe" amelyekkel a "csereügylet" előtt is rendelkezett. (13.)

C. *Független személy kiválasztására való törekvés politikai motívuma*

A politikai motivációjú döntés harmadik alapesetében a kiválasztó nem a saját, és nem is az ellentétes politikai szekértáborhoz tartozó, hanem teljesen független személyt választ ki valamely tisztségre.

A politikai motiváció itt annál az esetnél is jobban palástolható, mint amelyben az ellentétes táborhoz tartozó személy kiválasztására kerül sor. (14.)

Ebben az esetben a kiválasztó politikai motivációja kétféle megfontolásból eredhet, a következők szerint.

A kiválasztó

- a. vagy a szakszerűség, a *szakszerű működés a látszatát* igyekszik kelteni a politikailag is exponált személyek mellőzésével, avagy
- b. a teljesen független személy kiválasztásával az ellentétes politikai táborhoz tartozó egy esélyes jelölt *kiszorítását* igyekszik elérni.

C.a. Szakszerű működés látszatának keltésére való törekvés mint politikai motívum

Az első esetben a szakszerűség lózungjaihoz általában a demokráciát zászlóra tűző és pajzsra emelő lózungok is társulnak. Ebben az esetben a kiválasztó táborában - és esetleg az ellentétes politikai táborban is - van alkalmas jelölt a tisztségre, ám a céllal éppen az áll összhangban, hogy a tisztséget politikailag steril személy nyerje el, még azon az áron is, hogy szakmai rátermettsége esetleg csekélyebb, mint a politikailag is exponált személyeké. (15.)

C.b. Ellentétes politikai táborhoz tartozó esélyes jelölt kiszorítására való törekvés, mint politikai motívum

A második esetben a cél az ellentétes táborhoz tartozó alkalmas jelölt kiszorítása, tehát itt a szakszerűségekre való hivatkozás az előző esethez hasonlóan csupán ideologizálást jelent. Ez esetben lehetséges, hogy van a kiválasztónak alkalmas jelöltje a tisztségre, ám az nyilvánvalóan kevésbé rátermett mint az ellentétes tábor jelöltje, s így a "saját politikai istállóból" való jelölt kinevezése kellemetlen összehasonlításokra adna alkalmat.(16.)

A kiválasztó számára kedvezőbb, ha ezek a kellemetlen összehasonlítások inkább egy hozzá nem kötődő, független személlyel kapcsolatosan merülnek fel.

Mindenesetre a kívánt cél így is elérhető, nevezetesen megakadályozni az ellentétes tábor szakmai szempontból indokolt térnyerését.

D. Két atipikus - de előforduló - "egyéb" politikai motívum

Hangsúlyozandó, hogy az előbbieken vázolt politikai motivációk egymás mellett is szerepet játszhatnak, és azt is, hogy atipikus esetben egyéb, az előzőekben leírtakkal nem azonos, ám azokhoz hasonló politikai motivációk is előtérbe kerülhetnek a kiválasztás során.

Ezek közül itt csupán kettőt kívánunk érintőleg megemlíteni.

Az egyik ilyen atipikus esetben előforduló motiváció alapján a kiválasztó azért a rivális politikai táborból szemel ki valakit valamely tisztségre, hogy azután megbuktathassa és ezzel a rivális táborot kompromittálja. Ez - mondhatjuk úgyis - amolyan "királyasszony lovagja" effektus.

Itt a rivális táborhoz tartozó személynek *zsarolhatónak* avagy *alkalmatlannak*, - illetve esetleg mindkettőnek - kell lennie ahhoz, kiválasztására sor kerülhessen.(17.)

Ebben az esetben a fentebb B.a.a. pontban írott (zavarkeltés) offenzív politikai motiváció egy speciális alfajáról van szó.

A másik atipikus esetben a kiválasztó azért a rivális táborhoz tartozó személyt választ ki valamely tisztségre, mert Ő maga is informálisan a rivális táborhoz tartozik, s a formális táborba csupán "beépült" - talán éppen azzal a feladattal, hogy személyi döntései során a rivális tábor érdekeit juttassa érvényre.

Ez az atipikus eset azonban nem más mint az A., pont alatt írott legnyilvánvalóbb politikai motiváció alfaja. Csakhogy itt a kiválasztó nem a formális, hanem az informális - és tulajdonképp valódi - táborából választja ki a neki megfelelő és iránta lojálisnak vélhető személyt.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy mindezen politikai motivációk és megfontolások egymás mellett és egymást kiegészítve is jelentőséghez juthatnak a személyi döntés során, továbbá rá kell mutatni arra, hogy valamennyi itt körül nem irt politikai motiváció a fentebbi motivációk tiszta típusai által képzett koordináta rendszerben elhelyezhető és meghatározható.

2) A hivatalnoki kiválasztási motívum

A kiválasztás motívuma akkor hivatalnoki jellegű, ha a kiválasztás során a kiválasztásra jogosult döntését elsődlegesen vagy teljes egészében az a szándék vezeti, hogy a hivatali működés zavarmentességét biztosítsa.(18.)

A hivatal zavarmentes működése azt igényli, hogy a szervezetben működő tisztviselők bizonyos objektív és szubjektív adottságokkal rendelkezzenek.(19.)

Az egyik legnyilvánvalóbb objektív adottság a meghatározott *képzettség* megléte, illetve *annak minősítése* (pl. dicsérettel megszerzett oklevél).

Szintén fontos tényező a meglévő képzettség mögött rejlő *tényleges* elméleti és gyakorlati *tudás*. A másik legnyilvánvalóbb objektív adottság a *szakmai gyakorlat* ideje.

A viszonylagosan szubjektív adottságok közé - a legfontosabbakat említve - a következő tulajdonságokat sorolhatjuk:

- szorgalom,
- kiegyensúlyozottság,
- teherbíró képesség,
- kommunikációs képesség,
- együttműködési készség,
- empátia,
- rendszerező készség,
- elhatárolási képesség,
- ítélő erő (pl. fontos - nem fontos megkülönböztetésének képessége)
- felelősségérzet, kötelességtudás,
- döntés képesség, (pszichikus erő a döntés súlyának viseléséhez)
- következetesség, de
- megfelelő rugalmasság.

E tulajdonságok valaminő szinten való megléte mellőzhetetlen minden olyan személynél, tisztségviselőnél, aki önálló ügyintézésre jogosult, illetve köteles. (20.)

A *vezetői alkalmasság* tulajdonképpen nem más, mint mindezen tulajdonságok *fokozott* és magasszintű megléte egyazon személyben.

A kiválasztó döntésének motívuma tehát akkor hivatalnoki jellegű, ha azt a fentebbi objektív és szubjektív tulajdonságok keresése határozza meg.

Fontos azonban megjegyezni, hogy az a körülmény, hogy a kiválasztó két tökéletesen egyformán alkalmas személy közül adott esetben nem a rivális táborhoz tartozó, kötődő, hanem a saját táborához, politikai ízlésvilágához tartozó személyt választ ki, nos ez önmagában még nem feltétlenül teszi döntését politikai motivációjává.

A *lojalitás elvárhatósága* ugyanis - amennyiben nem előzi meg a fentebb írott objektív tulajdonságok figyelembevételét - éppúgy hozzátartozik a hivatal zavarmentes működtetését biztosító feltételekhez, mint ama fentebb írottak.

Zárógondolat

Jogállamban élünk? - kérdeztük.

A politika soha sem volt a tisztaszínű teoretikusok cselekvési tere, és soha sem nélkülözte a színjáték jó néhány elemét és eszközét.

Ám a politika egykor művészet volt és tudomány, szellemi tevékenység.

Mára megélhetéssé és szó szerint segédmunkává silányult. Egykor annak volt jelentősége, hogy ki tud szellemesebbet hazudni, ma annak, hogy bárgyú hazugságát kinek van több pénze mind többször és hangsúlyosabban bementatni, leíratni.

A jognak van egy bizonyos és elvitathatatlan önértéke. Nos ott, ahol az érték általánosan elsilányul, vajon érintetlenül maradhat-e a sajátos önértékkel rendelkező jog, és végső soron maga az állam?

Remény? Az mindig volt és most sincs másként. Spengler az első világháború árnyékában - szóval akkor, amikor a XIX. század és vele még valami, meghatározhatatlan bensőséges szépség és szeplőtől sem mentes ártatlanság végleg és visszavonhatatlanul letűnt - ezt látta és akarta láttatni:

".... egy ősi előkelő társaságnak a tradíciói, amennyiben még eléggé egészségesek ahhoz, hogy a politikát mint üzletet, illetve az absztrakciók kedvéért folytatott politikát távol tartsák maguktól, és amennyiben rendelkeznek még tisztességgel, lemondással, fegyelemmel, az elhivatottság igazi érzésével,...jólneveltséggel, érzékekkel a kötelességek és az áldozat iránt - nos egyedül ezek a tradíciók lesznek képesek olyan középponttá válni, mely az egész nép létáradatát egységbe fogja, mely lehetővé teszi, hogy ezt a kort túléljük, és, hogy a jövő partját elérjük.(21.)

Jegyzetek

1. Már Dante is megkülönbözteti a kiválasztás két lehetséges módjaként a kinevezést és a választást (ld.Dante: Az egyeduralom, Kossuth Könyvkiadó, 1993., 12.oldal)
2. A kinevező részéről számos motívum jöhet figyelembe.(ld. pl. Szamel Lajos: A közélet tisztaságáról, Kossuth Kk., 1969., különösen a nepotizmusról, 84-86. oldalt.)
Ám a sok motívum közül kiemelkedik az általunk tárgyalt kettő: a politikai és a hivatalnoki.
E két kiemelkedő motívummal azonfelül szinte valamennyi egyéb motívum többé-kevésbé kapcsolatba hozható és részben meg is magyarázható.
3. Max Weber rámutat: " A bürokratikus uralom ott valósul meg a legtisztább formában, ahol teljesen egyértelműen a hivatalnokok kinevezésének, elve érvényesül." (Max Weber: Gazdaság és társadalom 1., K.J.K. 1987., 228.o.)
4. Toqueville a korabeli USA vonatkozásában kiemeli a kiválasztási rend választásos (ti. nem kinevezéses.) jellegét.
A betöltendő tisztségeknél ugyanis ez dominál, különösen pedig a községi tisztségek tekintetében uralkodik a választás útján való betöltés rendje (ld. Toqueville: Az amerikai demokrácia, Bp. 1993. Európa Könyvkiadó, 99.oldal)

5. Id. Max Weber im. 228.
6. Nagy Frigyes Antimachiavelli c. munkájában egy érdekes szempontot vet fel. "Ha tehát nem történik kifejezetten kötelességmulasztás, tartsák meg szolgálóikat jó és rossz tulajdonságaikkal együtt, és azokat akiket már megismertek, becsüljék többre, mint az újakat, olyanformán, mint ahogy a hegedűművész szívesebben játszik régi hangszerén, amelynek jó és rossz oldalát már ismeri, mint az olyanon, amelynek a tökéletessége még ismeretlen előtte."
7. Az USA-ban persze a spoils system bevett gyakorlat. Max Weber tökéletesen mutatja ki e szisztéma kapcsolatát a dilettantizmussal és a korrupcióval. (Id.: Max Weber: A politika mint hivatás, Kossuth Kk., 1995. 105.oldal)
8. Kulcsár Kálmán jól ábrázolja az érték és érdek viszonyát és apologetikus kapcsolatát (Id. Kulcsár Kálmán: A mai magyar társadalom, Kossuth K.k. 1980. 273.oldal)
9. Spinoza írja: "Elismerem, hogy az ember ítélete sok és szinte hihetetlen módon befolyásolható, mégpedig úgy, hogy noha nem áll közvetlenül másnak az uralma alatt, mégis olyképpen függ másnak a szavától, hogy méltán azt lehet mondani: ennyiben e másvalakinek joga alatt áll."
(Spinoza: Teológiai - politikai tanulmány, Bp. 1984., Akadémiai Kiadó, 291.o.)
10. "De a kis ellentéteknek is igen nagy a jelentőségük, ha a hatalmon levők között keletkeznek..." (Arisztotelész: Politika, Bp.1984., Gondolat Kiadó, 219.oldal)
11. Hogy mennyire téved a hatalom amikor azt hiszi, hogy látszat cselekvésekkel valóságos gondokat képes orvosolni, megmutatja az átalakulás és az azt követő korszak.
A nehézségeket pedig kellő gondosság mellett idejében lehet látni. (Id. Gidai Erzsébet - Thoma László: Értékek és értékzavarok, Társadalomtudományi Közlemények, 1988.2.szám, 171-182., különösen pedig a 181.o.)

12. Max Weber fogalmazza meg a legitimitási igény kategóriáját. Ez az igény pedig természetesen fordul elsődlegesen azok felé, akikről a hatalom valamilyen erőt feltételez. (ld. Max Weber: Gazdaság és társadalom 1., 222. oldal)
13. De kinek van módja számvetésre, ha már Ortega megmondta, hogy a hatalom a jelennek él. (ld. Ortega: A tömegek lázadása, Bp.1995., Pont Könyvkereskedés, 43. oldal)
14. "Gyakran tapasztaltam, hogy épp a lehetetlen és bárgyú ürügyeket vonják legkevésbé kétségbe az emberek, az ilyenek zavarba ejtik az ellenfelet." (Anatole France: Putois, Bp. 1957., Európa K.k., 35. oldal)
15. Hiszen - amint Fisichella írja - a hozzáértés is legitimációs forrás. (ld. Domenico Fisichella: A politikatudomány alapvonalai, Miskolc 1991., É-Magyarországi IC (P)Rt., 278-279. oldal)
16. A titok jótékony homálya pedig sok mindent elfed.
"Szóval, aggályait oszlassa el nyugodtan:
Itt mély titok marad minden, ezt higgye el,
Márpedig bűn csak az, aminek híre kel." (Molière: Tartuffe, ford.: Vas István, Szépirodalmi Kk. 1958., 94. oldal)
17. Marcus Aurelius tanácsának megfogadása pedig némelykor egyenesen alkalmatlanná tehet köztisztviségre.
"Járj mindig a legrövidebb úton."
A legrövidebb út pedig a természet útja. Minden szavunk és tettünk legyen ezért teljesen romlatlan. Az ilyen elhatározás eltávolítja tőlünk a kellemetlenségeket, küszködést, alakoskodást és hányavetiséget."
(Marcus Aurelius Elmélkedései, Bp. 1983. Európa Kk., 53. oldal)
18. Hogy mely feladathoz milyen képesség szükséges, Arisztotelészt is foglalkoztatta.
Szerinte a fővezérséghez inkább tapasztalat kell mint erényesség, ám "valaminek a megőrzésében és kezelésében az ellenkező szempont a döntő, itt több becsületességre van szükség, mint amennyi az átlagemberekben van. ..."
(Arisztotelesz: i.m. 235. oldal)

19. "Bölcs fejedelmek rendszerint előnyben részesítik a belügyek intézésében azokat, akikben jó szívet és becsületet sejtenek, míg azokat, akikben több a tűz és az élet külföldi tárgyalásaiknál használják fel." (ld. Nagy Frigyes: i.m. 57. oldal)
20. A Civil Service Reform után az USA-ban is csökkentek a spoils system hátrányos következményei (ld. Max Weber: A politika mint hivatás, 107. oldal)
21. Oswald Spengler: A nyugat alkonya, Európa K.k., Bp. 1994. II.kötet 620. oldal
Reméljük, hogy Spengler derűlátására nekünk is lehet még okunk. Mindenesetre meg kell kísérelnünk azt, amit Szerb Antal szerint Spengler tett: "...azt tette, ami csak a legnagyobb művészeknek adatik meg: értelmet vitt az értelmetlenségbe." (Szerb Antal: A világirodalom története, Révai, Bp. 1941., III. kötet, 333. oldal).

A Hajdú Munkavállalói és Regionális Érdekvédelmi Egyesület céljai

Az egyszerű emberekre, hozzátartozóikra: a munkavállalókra és a munkavállalásból kiszorultakra, a kisvállalkozásba kényszerített emberekre a következő években is súlyos terheket rónak.

Ők fogják továbbra is viselni az átalakulás minden költségét és keserű szájjal ízlelik a tőkés gazdaság fényes gyümölcseit és ezzel együtt húzni fogják a hatalom és kormányok minden igáját.

Nemcsak a több százszeres munkanélküliség, hanem a „vége, hossza nincs” áremelés, a 200-250 ezer ember kb. 5.000 milliárdos vagyonának a gyarapodása, a létbizonytalanság növekedése és a nyomor rohamos terjedése is legalább 8 millió állampolgárt terhel, fizeti obulusait.

Ma hazánk szinte ketté szakadt, a nyugati Pannon-régiókat a német-osztrák tőke gyors ütemben kebelezi be és jelenleg gyorsítja ott a fejlődést. A keleti régió, így az észak Tisza vidéki és észak-alföldi régió elmaradottsága növekszik: kevesebb a munkahely, alacsonyabbak a keresetek, a vásárlóerő egyes helyeken 20-25%-kal is elmarad az országotól. Így maga Debrecen és Észak-Kelet-Magyarország mindinkább leszakad az ország központi területeitől. Különösen súlyos a helyzet Debrecen „hold-udvarában”, a falusi és kisvárosi lakosságnál - életnivóban, az egészségügyben, az oktatásban és kultúrában egyaránt. Úgy tűnik, hogy a hajdúsági régióban kialakult hatalmas kulturális és szellemi kapacitást fel akarják áldozni a rendszerváltás, a közhelyek és kenetes szavak oltárán. Ilyen körülmények között, amikor gazdaságilag „tatárjárásszerű” viszonyok jöttek és jönnek létre, amikor politikailag a „tévedhetetlenség” modern felkentjei kerülnek „betontalapzatra” - milyen célokat is tűzhet ki Érdekvédelmi Egyesülésünk, amely az egyszerű emberek valós érdekeinek védelmét akarja szolgálni (miután egyetlen párt sem fejezi ki érdekeiket)?

Céljaink alapvetően kettősséget hordoznak magukban:

- a. az egyik összefonódik az érdekvédelemmel és érdekérvényesítés országos céljaival, amit oly sokszor hagytak cserben,
- b. a másik a helyi, debreceni a Hajdú-vidék céljait foglalja össze.

I. Rész

A következő években a tőkés viszonyok megerősítése lesz a kormányzat fő tevékenysége.

Ezt a munkabérek leszorítása, a munkahelyek megszüntetése, a társadalombiztosítási szolgáltatások szűkítése, az oktatás és kultúra áruvá (piacosítás) változtatása fogja jellemezni. Így nehezebb lesz szinte minden csoport, réteg helyzete (legfeljebb a választások időszakjai hoznak némi enyhülést). Az átalakulás családokat tört és tört szét, nehezebb lesz a nők és fiatalok helyzete, drágább lesz az oktatás (miközben kötelező) stb. Mindez a munkavállalókat, az egyszerű embereket, a munkavállalók sorából kiszorultakat terheli. Ugyanakkor az emberek még azt a pénzt sem kapják vissza, amit közterhekre, vagy biztosításra befizettek és befizetnek. Fizetőképesség hiányáról beszélnek az államháztartás súlyos hiányáról stb. miközben **egy szűk rétegnél hatalmas vagyonok koncentrálódnak, vagy más országokban székelő korporációk központi vagyonát gyarapítják.**

Találó Babeuf a forradalmár gondolkodó szava napjaink folyamataira: „Az uralkodó rétegek forradalma arra jó, hogy vég nélkül fenntartsa saját uralmát „(Babeuf F.N. :Válogatott írásai. Hungária Bp. 1950. 175. old.)

Az Egyesület ilyen körülmények között a következő közvetlen célok elérését tűzheti maga elé és kérheti minden egyszerű ember segítségét megvalósításában.

1. Ma a munkavállalókat és az egyszerű embereket leginkább a reálbér és reáljövedelem csökkenése terheli leginkább.

1996-ban csupán 1%-os reálkereset csökkenés 13 milliárd forint plusz terhet jelent a munkavállalóknak, amelynek 2/3 a tőkés zsebébe jut. A nyugdíjak reálértékének 1%-os csökkenése 4 milliárd forinttal gazdagítja az államot.

Mindennek a fosztogatásnak egyik fő eszköze az infláció. Ezért Egyesületünk a reálbér és reáljövedelem színvonalának megőrzéséért és növeléséért küzd.

Egyik fő célja és követelése: a PM által prognosztizált inflációnál 2-3%-kal magasabb béremelést (bérrendezést)!

Számunkra a demokrácia első számú parancsa nem lehet más, mint az, hogy jól lakjanak, tisztességesen és biztonságban éljenek azok az emberek, akik nevében az állam és a pártok a hatalmat gyakorolják.

2. A „Hajdú” Érdekvédelmi Egyesület nem ismeri el a munkanélküliség szükségességét, a velejáró létbizonytalanságot és az ezzel összefüggő zsarolást, megfélemlítést. Olyan sokat hivatkoznak hazánkban és világszerte az EMBERI JOGOK-ra, amelynek egyik cikkelye így kezdődik: „ Minden személynek joga van a munkához....”

Az Egyesület törekvése tehát a teljes foglalkoztatottság !

Az Egyesület álláspontja szerint a munkanélküliséget fenntartó gazdaságpolitika alkotmányellenes.

Lehetséges talán, hogy azok akik nap-nap után az emberi jogokra hivatkoznak, csak azokat a cikkelyeket tartják magukra nézve kötelezőnek (és így másokra is), amelyek saját maguk számára hasznos?

3. Hazánkban az elmúlt két évtizedben, különösen az elmúlt 7 -10 évben, amikor a jelenlegi súlyos gazdasági nehézségek összegyűltek,

hatalmas vagyonok halmozódtak fel. A lakosság kb. 2-2,5%-ának a kezében kb. 4-5 billió (azaz 4000-5000 milliárd) forintnyi vagyon összpontosult. Ezért szükségszerű, hogy ne csak az egyszerű emberek viseljék a tőkés rendszer visszaállításának terheit, hanem a nagyvagyonosok is, azok akik a rendszerváltás haszonélvezői voltak és azok ma is. „Ahol nagy a tulajdon, nagy az egyenlőtlenség is. Egy igen gazdag emberre legalább ötszáz szegénynek kell jutnia és a kevesek bősége sokak szegénységét feltételezi.” (Adam Smith : Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól.)

Tehát az Egyesület álláspontja : a rendszerváltás költségeit mindenképp az azok fizessék, akik annak haszonélvezői voltak és azok ma is.

4. A jelenlegi helyzetben az adórendszer rendkívül nagy egyenlőtlenségeket teremt, aránytalanul nagyobb terheket viselnek a kis és közép - jövedelmű rétegek. A több milliós évi jövedelemmel rendelkezőknek nem lehet túlzott a néhány százalékkal magasabb felső- határ, de fél millió jövedelem alatt még egy százalék is súlyos teher.

Ezért az 1996-os alapidőszakban évi 400-500 ezer forintig a jövedelmeket mentesíteni kell a személyi jövedelem adó alól és ezt a sávhatárt évről-évre az infláció mértékéhez kell igazítani.

Egyúttal szükségesnek látjuk, hogy az 1 millió forint jövedelem után fizetendő személyi jövedelem adó teljes egészében a helyi önkormányzatnál maradjon.

Az Egyesület támogatja a fenti alapelvek alapján az ésszerű, kevésbé terhes SZJA rendszer kialakítását, amely mindenképp a helyi célok megvalósítását szolgálja.

5. Az Egyesület kezdeményezi, támogatja és szükségesnek látja egy hatékony munkavállalói részvételi rendszer működését, a jelenlegi Üzemi Tanács továbbfejlesztését. Segíti és ösztönzi az Üzemi Tanács jelenlegi jogkörének bővítését (az együttdöntési, az egyetértési és véleményezési jogaik kiszélesítését), a különböző együttműködési

formáik létrehozását, törekvéseik összehangolását, tapasztalataik cseréjének megvalósítását.

Ugyanakkor az Egyesület arra törekszik, hogy a participatív rendszer minden jogának csorbitása a büntető törvénybe ütközzön (ne polgári jog ügye legyen).

Az Egyesület tehát a hatékony részvételi rendszer híve.

II. Rész

Miközben az Egyesület az ország helyzetéből következő általános, de nap-nap után követendő célokat tűz ki, ezek nem ragadhatnak meg sem az ország szintjén, sem az üzemek falain belül. Ha a tőkének „kedve” úgy tartja a munkavállalót elbocsátja. Mint munkanélküli a helyi környezetet terheli eltartása, segítése. Ha a munkavállaló beteg lesz, helyben megy a háziorvoshoz, a rendelőbe, vagy jut kórházba, gyermekei helyben járnak iskolába. Ha bérét leszorítják, hogy nagyobb legyen a tőke profitja, akkor az adó alacsonyabb lesz és ezektől a szolgáltatások finanszírozásától fosztják meg a helyi önkormányzati szerveket.

Az elesettekről nem lehet csak karitatív szervezetek útján gondoskodni. Csak maguk az egyházak - főként a katolikus egyház 100 milliárd forintnyi támogatási igény nyújtott be az államnak. Mindez a helyi, főként az Önkormányzatok nyakába zúditja a problémák többségét.

Az Egyesület tevékenysége szükségszerűen szélesebb területre terjed ki, amelyeket nem korlátozhatnak az üzemek falai. A munkavállaló (legyen az szakszervezeti tag, vagy nem) megjelenik mint vásárló, mint szolgáltatást igénylő, mint beteg, aki állampolgár, aki emberi életminőséget és emberi környezetet igényel. Ezért az Egyesület a következő célokra törekszik:

6. Az érdekvédelmi Egyesület szükségesnek tartja, hogy a munkavállalók, **az egyszerű emberek igényei, súlya és szerepe** megjelenjen a régió minden szintjén, így Debrecenben is, az önkormányzatoknál, más szerveknél. Nem tartható az a gyakorlat, hogy az egyszerű ember, munkavállaló, vagy ebből a folyamatból kiszorultak **csak szavazat leadó „tárgyként” szerepeljenek**. Az Egyesület indokoltnak tartja, hogy az **egyszerű emberek érdekeit és igényeit vegyék figyelembe minden helyen**. A vállalkozás és a vállalkozók mellett a **munkára, a munka embereire is hasonló figyelmet fordítsanak**. Eddig a vállalkozók nem húzták ki az országot a mélyből, hiszen **munka nélkül a vállalkozások értelmetlenek**. Multinacionális cégek telepedtek a vállalkozókra is, elorozva előlük a piacot.

Az Egyesület a régióban tehát a **munka embereinek, a munka világának megbecsülését és létszámukhoz mért elismerését szorgalmazza**.

7. Az Egyesület érdekelt a **helyi szervek anyagi, pénzügyi erőforrásaik növelésében**, mert a munkavállalók érdekeit szolgáló minden szolgáltatás, segélyezés, közlekedési, kommunális környezetvédelmi ügyek csak helyi, vagy egyes esetekben régió szinten valósíthatók meg.

Ezért az Egyesület támogat minden olyan törekvést, amely bővíti a helyi szervek jogkörét, lehetőségeit.

8. Az Egyesült úgy látja, hogy a központi szervek és a kormányzati intézkedések nyomán a következő években **különösen nehéz helyzet alakul ki egy koncepciótlan egészségügyi és oktatáspolitikai nyomán**.

Az Egyesület egyetért azzal, hogy mind az egészségügyi rendszer, mind az oktatási rendszer működését **hatékonyabbá** kell tenni. Ugyanakkor koncepciótlanak, a régi szerkezet melletti leragadásnak tartja a jelenlegi intézkedéseket, ahol csak a makro (országos) szintű

takarékosság és mezo (közép) szintű tehernövelés vezérli az intézkedéseket, **amelynek vesztesei a munkavállalók, a helyi lakosság, a növekvő költségek miatt.**

- a. Az Egyesület új koncepció és rendszer kialakítását látja szükségesnek az egészségügyben, ahol az állami önkormányzati és magántulajdonú (nonprofit indíttatású) formák létrehozása indokolt. A tulajdonos a fenntartó - finanszírozó a szolgáltatást igénybe vevő (így többek között a TB is.) Az Egyesület tűrhetetlennek tartja, hogy központilag határozzák meg a helyi ügyeket és a pénzeszközöket nem a feladatot végzők kezébe összpontosítják, hanem központi igazgatás útján osztják fel.

Ennek révén a TB pénzei nem lehetnek sem állami, sem más területek osztogatásának tárgyai. De nem lehet a TB járulék behajtásának feladatát - amely állami feladat - TB önkormányzatokra ruházni. Az Egyesület e rendszerben is a **helyi önkormányzatok** szerepének növelését tartja szükségesnek, amely egyben a TB önkormányzatok helyi szerepét is megerősítené.

Az Egyesület tehát az egészségügy munkavállalókat és kisembereket segítő, az egészségügyi munkavállalók érdekeit védő tulajdonviszonyi átalakításáért, finanszírozásáért és a nyugodt - a politikai, pénzügyi - harcoktól függetlenített gyógyító munkát végzőkért és az egyszerű emberek érdekeiért dolgozik.

Az Egyesület a helyi önkormányzatok és helyi TB önkormányzatok szerepének növelésében látja az egészségügy nehézségeiből a kiutat, **hogy az ehhez szükséges pénzeszközök ott álljanak rendelkezésre.** Elutasítja azt a gyakorlatot, hogy „van egy jó minisztérium és van egy „herdáló” Társadalombiztosítás, amely nem tud gazdálkodni, finanszírozni abból a pénzből amit a Pénzügyminisztérium előír számára”. Az Egyesület szerint a betegeket és a gyógyítást kell finanszírozni nem pedig az „ágyakat „.

- b. Az Egyesület elutasítja az **oktatás** szétzilálására irányuló kormányzati tevékenységet, illetve törekvéseket.

Változatlanul úgy ítéli meg, hogy az oktatásban is az állami, önkormányzati és magániskolák (köztük egyházi) rendszere indokolt. Ehhez a finanszírozás feltételeit is megfelelően biztosítani kell. Nem lehet, nem szabad az önkormányzatok lehetőségeit megnyirbálni és központilag vezérelni. Erre annál is inkább szükség van, mert az óvodák, általános és középiskolák fogadják be a fiatal nemzedék tagjainak nagytöbbségét; **itt dől el az ország, a nemzet jövője, sorsa és erkölcsi tartása.**

Csak az egyetemek, főiskolák és esetleg egyes kiemelkedően fontos iskolák központi állami finanszírozását illetve irányítását tartjuk indokoltnak.

A magániskolákat viszont teljes egészében a fenntartók, a tulajdonosoknak kell finanszírozni (a közösség zsebére ne működjön magániskola).

Az Egyesület tehát az oktatásban is az önkormányzatok szerepének növelését látja indokoltnak, amely az egyszerű emberek érdekeit legjobban tudja figyelembe venni. Küzdeni akar az oktatás állandóan növekvő és a családokat terhelő költségei ellen, az ellen, hogy lehetőleg a gyermekeknek ne kelljen üres gyomorral iskolába indulnia, ami egyre gyakrabban fordul elő napjainkban.

Egyúttal az Egyesület küzd az iskolázottság, a nevelés értékének az elismeréséért.

Az országban a munkavállalók rendelkeznek a legnagyobb el **nem ismert vagyonnal, az emberi tőkével.** Ha átlagban csak 3-5 millió forintnak vesszük azt amibe egyetlen ember kerül, addig amíg munkába tud állni, akkor 7 - 7,5 millió iskolázott és felnőtt ember fejébe,

„kezébe”, erejébe 35 billió (azaz 35000 milliárd) forintnyi érték rakódik össze.

Ez az érték - hozzávetőleges becslés szerint - legalább 18-20 billió emberi tőke értéket jelent, amelyet tékoznak, szinte már - már megsemmisítik. A cégek pedig ingyen jutnak hozzá! Kinek kell e nagy érték megóvásáért, magáért az emberért tenni valamit, amikor ez senkit - a szó szoros értelmében senkit - nem érdekel?

Az Egyesület az emberi tőke anyagi és szellemi elismertetéséért kíván tevékenykedni és ezzel segíteni akarja a munka és a dolgozó ember elismertetését.

9. Az Egyesület támogat, ösztönöz minden **olyan törekvést** különböző helyi szerveknél, ami bővíti a **helyi foglalkoztatást**. Álláspontja szerint a termelés, szolgáltatás, értékesítés (kereskedelem) közlekedés pénzügyi és fogyasztási szolgáltatások, fogyasztás egyaránt fontos része a társadalom gazdasági folyamatainak.

Jelenleg azonban ezek nem látszanak helyileg sem egyensúlyban lévőeknek; túlteng a kereskedelmi illetve a fogyasztási szolgáltatás. Ez arra utal, hogy túlkínálat van a fizetőképes kereslethez képest.

Az Egyesület úgy látja, hogy Debrecen szélesebb régióban a kormányzat gazdasági vezetése miatt jelentős és tartós munkanélküliség jött létre. Különösen súlyos, hogy a mezőgazdasági termelés visszaesése miatt jelentős a rejtett munkanélküliség.

Az Egyesület a régió területén **gazdaság-élénkítő program** kidolgozását tartja szükségesnek, amelynek az **Egyesület is résztvevője szándékozik** lenni. Az Egyesület értelmetlennek tartja az olyan miniszteriális, ország vezetői látogatásokat, amelyek után minden marad a régiben, a helyzet nem változik, kivéve az illetékesek önmaguk ünneplésében megnyilvánuló magánörömeiket.

10. Az Egyesület külön is fontosnak ítéli, hogy a régió területén élő emberek **életének minősége** ne romoljon, hanem javuljon (az oktatás, az egészségügy, helyi fejlesztési programok stb.). E tekintetben igen jelentősnek ítéli a **környezetvédelem** felkarolását, helyi társadalmi támogatását.

A környezetvédelem széles területet ölel fel - így a levegő, a víz, a talaj (termőtalaj) védelmét, a szemét és hulladék mentesítést, a zaj, a hő, a fény és sugárzás szennyezés elkerülését stb.

A gazdasági, társadalmi és szociális helyzeten túl az élet minőségét a környezetünk védelme határozza meg. Ezért az Egyesület tevékenységében kiemelkedő szerepet szán a **munkavállalók egészséges környezetének biztosítására**, annál is inkább, mert ez messzemenően érint minden helyi kommunális tevékenységet is.

Az Egyesület támogat minden ilyenirányú kezdeményezést, minden ilyenirányú tevékenységet a jobb, kulturáltabb, egészségesebb környezet érdekében.

11. Az Egyesület úgy látja, hogy a helyi feladatok, követelmények most és a jövőben megnövekszenek. **Sok fontos központi feladatnak is helyi, regionális feladattá kell átalakulnia.**

Ebből következően az országos szervek többségét szolgáltató szervé kell átszervezni.

Ennek biztosítására a helyi szinten megjelenő pénzforrásoknak (különböző adók stb.) is helyileg kell „lecsapódniuk.” Ennek révén lehetséges, hogy a helyi önkormányzatok, szervek az igénybevett szolgáltatásokat mértékük és értékük szerint fizessék. Amennyiben pedig az értéket túlzottan találják, a régió megfelelő szolgáltató szervezetet hozhasson létre.

Az Egyesület tehát a helyi önkormányzaton keresztül történő finanszírozás híve. A helyben lakó állampolgárok nem lehetnek ki-

szolgáltatottjai egy tőle elszakadt, saját pénzükön idegen célokat érvényre juttató kormányzatnak.

A „Hajdú” Érdekvédelmi Egyesület itt felsorolt céljai - és javasolt módszerei - tudjuk nem vált ki osztatlan sikert sok helyen, de különösen a központokban és főként ott ahol ma a különböző anyagi erőforrások „elcsordogálnak”, vagy azokban a körökben, ahol eddig kb. 2 billió forintos állami vagyont annak kb. 20-25%-t vettek meg. A meg nem kért munkavállalók és a kisemberek ezrei nevében szükség szerű, hogy az Egyesület nyíltan színre lépjen és meghirdesse az Őket, az Ő érdekeit védő céljait. Összefogásra, szolidaritásra és a bőrükre irányuló katasztrófa-politikával szemben ellenállásra hívja, aktív támogatásra kérje Őket jelenük, jövőjük és gyermekeik jövője érdekében.

Ennek során Széchenyi gondolata vezérelhet mindenkit:

„A szegénység, legalább a mostani világban, a szolgálással határos”
(Széchenyi István: Világ 162. oldal.)

A munkavállalók, az egyszerű emberek nem szolgák akarnak lenni saját hazájukban!

NEMZETKÖZI POLITIKA

Judit Balázs

The Conversion of Military Industry in the Eastern European Countries:

Structural Analysis: the Case of Hungary

Structural analysis

1. The Hungarian defence industry : an overview

The Hungarian defence industry has never been a closed and separate area of the economy but an integral part of industry and in particular of the engineering industry. For the purpose of statistics, firms also carrying out defence industry activity are classified in the branch of industry where they would otherwise belong on the basis of their activities. In other words, there is no separate defence industry in Hungary. The terms defence industry is always applied only to enterprises. Since these firms are not specialised exclusively in their development was that they should also have been appropriate civil production to balance any fluctuations in orders from the military.

The proportion of the defence industry to civilian production varies greatly from one firm to another. There is only one firm in Hungary devoted 100% to armament: the Gödöllő Engineering Factory under the supervision of the Ministry of Defence, engaged mainly in repairing the army's armoured equipment.

2. Defence industry in Hungary today

Since the change of regime – 1989 – the Hungarian economy has been in a state of serious crisis. GDP has dropped by around 25% in the past five years, industrial output has been falling for years and the pro-

duction and trade of Hungarian defence industry have been in continuous decline since 1988. The proclaimed reform of the armed forces has so far resulted only in dismantling: the drastically cut budget makes new procurement almost impossible despite the fact that the greater part of the army's present equipment is hopelessly obsolete.

In the period up to 1990 and even more in the following years, the defence sector of Hungarian industry was and still is characterised by multiple restructuring, drastic loss of markets and the operation of spontaneous processes.

At present the majority of firms which carry out armaments industry activity as well as civilian production face a lack of orders, debts, mass dismissals and the loss of highly qualified technical personnel. Many of them are in a state of decay, liquidation or bankruptcy.

The Hungarian armaments industry sector is inseparable from the present and future of the Hungarian Army and other armed forces and defence organisations. The present financing practice makes it impossible for them to provide simultaneously for maintenance, operation and also development. In the mean time, their weapons are becoming entirely obsolete.

The situation of firms in the Hungarian armaments production and service sector is greatly complicated by the fact that the Basic Defence Principles and the Long-term Armaments Systems Development Plan, drawn up after the systemic change according to the principles adopted by the government of the time in mid-1991, ready by mid-1993 instead of the original deadline of the end of September 1992, have still not been approved by Parliament. The approval of the draft resolution on Reform of the Armed Forces by Parliament in 1995 represented a shift out of the state of inertia. At the same time, Hungarian armaments industry production reached its lowest point ever.

3. The common and specific features of the Hungarian defence industry

Although a few organisational elements functioned in state management in the direction of the sector of industry examined here, in reality these organisations had no more possibility of influencing the real sphere than they had in other areas of the economy. The managers of the armaments industry had the same means at their disposal as for the economy in general. The so-called international plan co-ordination and the state-enterprise plan bargaining, extending also to production and investment decisions and price setting, operated here too, even though informal bargaining between representatives of the state administration and the industrial organisations was the practice here as well.

The conditions of economic management in the armaments industry differed little from those applying generally. The enterprises were guided by the same economic indicators as other enterprises. They drew up the same balances, had the same methods for obtaining investment sources and the same conditions and practice applied in bonuses for managers.

Naturally, there were also differences, such as the armaments industry wage allowance which was calculated on the basis of so-called normative indicators and could be paid to workers in this field of activity, or the difference that existed in the financing of technical development. The essence of this was that the enterprises did not have to make a technical development contribution for their armaments industry activity, but instead received central financing for this purpose from the state budget through a special product development fund.

However, one important and specific difference must be mentioned. This was the existence of fixed capacities. The firms were required to maintain a specified product range and the production capacity for it. If

this involved extra cost for them, they could apply for reimbursement from the central budget.

In areas where for some reason defence interests cannot be met on an economic basis, this obligation to maintain capacity reminiscent of the old methods, continues to exist, although in exceptional, limited cases. A fundamental difference compared to the old method – where the compensation for the obligation was based on informal bargaining – is that the designated state body now signs a contract for the task with the economic organisation. In this way the obligations on both sides are made clear and in the economic sense for the firm concerned the activity appears in just the same way as

It can be said that in the area of the armaments industry Hungary achieved relative advantages within the alliance system to which it previously belonged. It did not produce any or only very little equipment requiring a high materials and energy input or a high level of investments.

It is also indicative of favourable efficiency that 80% of the output could be sold abroad, a not insignificant part of it for convertible currency. This despite the fact that the buyers could have purchased the same equipment from other sources. In many cases Hungarian firms won open tenders in competition with big world firms; examples include the equipment for radioelectronic warfare, such as receivers, transmitters, panorama receivers, direction meters, jamming equipment, scrambled communications channels and their computer integration.

The problem of the defence industry is aggravated by the fact that – with the exception of the military electronics and radioelectronic warfare equipment mentioned above – its installations and products were not and still are not among the most modern. Hungarian public opinion holds the belief that the armaments industry embodies advanced technology and manufacturing procedures which also have a favourable influence on industry as a whole and the development of civilian produc-

tion. This association is unfortunately hardly at all characteristic of Hungarian armaments industry. This is largely a consequence of the fact that most of our products were manufactured and supplied to our former socialist partners on the basis of their licences and requirements. And what our partners want from us for the most part is not the most modern but the cheapest and most easily accessible products; this demand can be largely attributed to financial reasons on their part too. In contrast, the intellectual capital and the relatively good supply of equipment for research and production accumulated in these firms and enterprises are encouraging for the future. A special advantage also derives from the fact that because of their armaments industry activity, they generally have greater technology and production discipline, their human resources management is sounder and their organisation more efficient. The Military Quality Assurance System applies to the evaluation of quality requirements and standards for most of the military products. This functioned through the military plant representatives and was stricter than in the civilian sphere. The technical standard was determined from the outset by the fact that most of the products were made for years and even decades under licence (generally Soviet licence); these were generally not for the most up-to-date products even for the partner granting the licence.

With the dissolution of the Warsaw Treaty, the need arose to elaborate an independent and sovereign policy for the defence and armaments industry.

The country's defence industry enterprises conducted sales, export and import activity according to the specifications of the former Warsaw Treaty. It was characteristic in the armaments industry too for the members to strive for solutions producing a trade balance. This is what actually led, over the long term, to the accumulation of substantial debt stocks in some of the armaments plants, as a result of which they had to submit to bankruptcy or liquidation procedures.

Following the systemic change, taking 1988 as the base year the drop in defence industry production reached 30% in 1989 and a further 30% in 1990. The enterprises' earlier co-operation relations for production and supply were broken off and compared to 1988, exports fell by 7 billion HUF by 1990. Due to the drastic drop in Hungarian and foreign orders, profitable production became impossible, particularly in the special armaments industry fields (military chemical industry, ordnance and ammunitions manufacture, etc.). In firms where the share of armaments manufacture exceeded 10%, critical employment and restructuring problems arose, affecting around 15,000-20,000 persons.

As far as their modest possibilities allow, the organisations of the defence forces also make sacrifices for technical development. Big efforts are being made to introduce the quality assurance and military standards systems demanded in the world.

Taking into account the special characteristics of the area, the armaments technology sector receives an appropriate share of grants from the Central Technical Development Fund awarded on the basis of applications. The funds set aside from the central budget for this purpose, the funds of the National Technical Development Committee and the Ministry of Trade and Industry are not sufficient to attain the goals. The possibility of setting up a foundation for defence purposes was therefore raised in 1992-93, but finally no decision was made on the matter.

Apart from the electronic means developed in Hungary, only a small proportion of the products were up to the standard of the age. Taking all this into account, the Hungarian defence industry cannot be called a propulsive sector, or only in a relative sense.

4. Weight of the Hungarian Defence Sector

The Hungarian defence industry had been deeply affected by the reduction of the Hungarian Armed Forces and their taking on a defence character, not to speak about the almost entire disintegration of former defence-industrial relationships.

In 1995 the ratio of defence to civilian production varied greatly from one firm to another. There are only a few firms in Hungary devoted 100% to defence industry production; these belong under the supervision of the Ministry of Defence and are involved in industrial repairs of technical equipment for the army and other defence forces. Apart from these, there are only a few firms where the share of armaments activity approaches or exceeds 50%. A total of 17 firms sell 93% of the Hungarian armaments industry output, with the remainder spread over 50-60 firms.

If we take 1988 as the year with the highest defence industry output, we find that the production value of not quite 20 billion HUF represented around 1.5% of total industrial output. Even in the engineering industry this proportion was only 6%. Armaments production was on a substantial scale only in the communications and precision engineering sub-sectors.

Within the Hungarian armaments industry as a whole, the production and export of communications technology equipment, mainly of a defence nature, represents the greatest share. These installed production capacities, manufacturing and technological processes are very close to those used in the civilian sectors which means that, with varying degrees of supplementary investment, they can be used to create the conditions of flexible application.

Imported technology makes up the major part in the procurements structure of the Hungarian Army and other defence-type organisations. It follows from this that the Hungarian armaments industry sells only a

small proportion, representing only a small volume, of its output inside the country.

The relatively complex and reliable sales opportunity created a suitable incentive for participants in Hungarian armaments industry production, and in cases even ensured extra income as well. The earnings were and are shared by the firm and the state. However, the previously certain market has crumbled, since cuts in defence spending, in both Hungary and the main trading partner countries have drastically restricted the possibilities for armaments production and sales.

Besides reducing its domestic armaments orders, the Hungarian Army has been forced to curb its imports too. As a countermeasure to the reduction of imports, our partners are also reducing their imports. This is already causing considerable problems of employment and the use of capacities, a trend that could strengthen in the future.

The formalised balances also showed a higher rate of profitability than the average for the industries concerned. It was economically correct – and moreover, was also imposed on us by our partners – that the funds for imports made by the army were generated through exports. This construction was also essential since our industry did not manufacture the basic weapons systems.

From the figures above it is clear that the Hungarian defence industry is can be characterized as a more military technology industry than an armament-technical industry.

Looking back over the past 30 years it can be said that the Hungarian defence industry, with the contents outlined above, was never a substantial and decisive factor in the Hungarian economy. It shares of industry, as a whole is insignificant and even within the engineering industry it represents only 1/20th.

Following 1988, the defence production quickly reduced. In both 1989 and 1990, the rate of the reduction was 30 per cent annually. by 1991, the defence production, except for repair works, practically came to an end.

Even under the present circumstances, the Hungarian armaments industry is capable of producing a relatively broad range of armaments industry products. Since 1991 the Military Industrial Office has been carrying out (semi-) annual surveys on the state of armaments industry production in some 60-70 industrial enterprises. The Table 1 shows the actual 1994 rates and the anticipated rates for the year 2000 for the main armament product groups manufactured in Hungary and armaments activities, as well as for their main manufacturers and for certain armaments activities.

Table 1

Present and projected defence activity and its share in the defence industry

	1994-1995	2000
Machines and machinery	4.9	5.9
- <i>Anti-aircraft missiles</i>	1.5	1.4
- <i>Technical-technological equipment</i>	1.2	2.4
- <i>Supplies equipment</i>	0.0	0.0
- <i>Fueltechnical equipment</i>	0.8	0.4
- <i>Transport-technical equipment</i>	0.8	1.1
- <i>Artillery weapons, ammunition</i>	0.8	0.6
Transport vehicles, - <i>producing of launching vehicles and super-structure</i>	75.9	71.0
Instruments	15.0	16.9
- <i>Military communications technology equipment</i>		
- <i>Radio reconnaissance equipment</i>		
- <i>Electronical equipment</i>		
Metal ware	3.9	4.1
- <i>Artillery weapons, ammunition,</i>		
- <i>Chemical protection equipment</i>		
Total engineering industry	99.7	97.9
Chemical industry	0.3	0.4
- <i>Health care</i>		
Light industry	0.0	1.7
- <i>clothing</i>		
Total defence industry	100.0	100.0

The slow decay of the defence industry continued in the mid-nineties. The 1990 production value of 9.3 billion HUF fell to 6.7 billion HUF at current prices by 1993, and within this exports fell to 1.4 billion HUF

providing employment for only 5600 persons. Due to the chronic lack of a market, some of the armaments enterprises went bankrupt or are being liquidated, while other firms were privatised or are to be privatised in the near future. Because of the low capacity utilisation rate there is a danger that the still functioning armaments potential will fall into irreversible decay and that already started and successful research and development projects will be terminated. Parallel with this, the technical equipment of the Hungarian Army is suffering total physical destruction.

With the end of supports and orders, the state has withdrawn from many strategic areas of the economy, including industry and the armaments industry. As a result, enterprises and firms also conducting armaments industry activity are struggling to cope with serious problems since their products, which were produced with substantial state subsidies and under Soviet licence and sold largely on the Eastern market, are now impossible to sell.

The growth of the budget of the defence ministry – and of other ministries involved in defence – by 1-2 billion HUF a year at nominal value compared to the state subsidy, which barely reaches 60% of the level of the previous year has had and continues to have an extremely negative influence on the orders received by firms engaged in armaments production and services.

5. Sectoral links of the armaments industry

In 1994 mining contributed only 0.2-0.5% of the sources of the armaments industry sectors. The contribution of metallurgy was far greater: in the case of armaments manufacture of metal ware it reached 12.2% of receipts, while for the other four sectors it was in the range of 2.5-8%.

The proportion of sources within the specialised sector concerned was the highest (11%) in the manufacture of transport equipment; this was much lower in the other four sectors (1.8-2.8%). The engineering industry source is the highest (17.2% and 15%) for the manufacture of transport equipment and instruments.

The building materials industry made a very small contribution to the production of the armaments industry sectors: around or below 1%. The contribution of the chemical industry is a few percent, with the exception of production in the field of the household chemical industry, where this proportion exceeds 18%. The contribution was also very small in the case of light industry and other industry, and the food industry. The food industry makes a big contribution not to armaments industry production but to feeding military personnel.

Industry as a whole contributes around 20-25% to the sources of armaments industry production, with the exception of the chemical industry where the share of the industrial source is around 35%.

The material branches contribute shares of 25-38% to the sources of the armaments industry sectors belonging to the engineering industry. However, in the field of the chemical industry the contribution is around 54%. The non-material branches meet 4-8% of the armaments industry manufacturing needs with their services.

The balance of product taxes (sales and consumption taxes, customs) related to domestic production and imports, and of domestic and import price supports and price supplements represents less than 3% in the materials price of armaments industry products. This is not high compared to GDP, but this is not a turnover tax imposed on its own activity; it is the balance of product taxes and supports in the materials procured. Since the turnover tax is paid in the final analysis by the end users of the products, the VAT does not appear as an entirely separate item in the balance of intersectoral relations.

The normative VAT rate projected for GDP at basic price is 25% and for consumer price GDP it is 20% in the case of most products. Here, the balance of taxes and supports in the engineering sector is 11.3%, for transport equipment 17%, for precision engineering only 6%, for metal ware 13.4%, for chemical industry products only 6.8% calculated for consumer price GDP. However, the average for the engineering industry is quite high (13.4%) since activity related to transport equipment dominates armaments industry production.

In the armaments industry sectors, the proportion of imports is in the range of 34-37% for the engineering industry with only a very limited scattering. Here too, the chemical industry is an exception since the import share here is only 21.5%. Because of the dominance of transport equipment, the engineering industry average is around 36% and the greater part of this, around 34%, is non-rouble imports.

The sectoral value added as a percentage of sales receipts is the highest for the precision engineering activities (33.5%) due to the high proportion of operations requiring skilled work. The engineering industry average is around 20%, determined by the 17% for the high proportion of transport industry activity and the rate of 24-34% for the other areas.

Since the depreciation rate is only 1.5-2% calculated as a percentage of sales receipts (also as a consequence of the very distorted accounting rules), and the profit rate is also small (or negative – according to the 1992 tax returns, of the 60,000 firms, 30,000 operated at a loss and these losses amounted to a total of 380 billion HUF), the gross work income is a substantial component of GDP. As a consequence of the negative profit, in the engineering industry gross work income represented 68% of GDP and in metal ware manufacture it was around 44%.

The rate of wage-related contributions produced surprisingly low values in the projections. Calculated for gross work income, the figures obtained for the engineering industry sectors are only around 32-35%. The average for the engineering industry is 34%. Compared to the nor-

mative value of 44% for social insurance contributions, this is definitely low, even taking into account the fact that elements of earnings are subject to social insurance contributions (for example, earnings derived from activity protected by copyright, from payment in lieu of leave and severance pay are not subject to contributions).

The employers' contribution to the Solidarity Fund is probably included under the heading of other taxes and central budget levies. The combined sum of wage-related contributions and other central budget levies calculated for gross work wages represented a 42% levy for the engineering industry as a whole. This is a quite realistic rate if the exceptions (such as benefits in kind) are also taken into account.

The profit tax rate is very low since half of the enterprises are loss-making and in general even the enterprises not operating at a loss do not have a very high rate of profits.

In the following we present the proportions of general government net expenditure in the case of armaments industry orders in the different sectors for the period from 1994 to 2000.

The proportion of the value of imported materials projected for price receipts is around 34-37% for the engineering industry sectors. The proportion of Hungarian materials represents around 32-47% of the total value (an average of around 44%). Around 60% of this is returned to the general government budget through primary income shares, since the average share of the general government in the various supplying sectors is estimated at 60% of the GDP produced by the sectors.

The proportion of GDP in total value is 17-36% (an average of around 20%) in the sectors of industry of importance for the armaments industry. In 1994 58-66% of sectoral GDP returns to the general government budget. After multiplying with the appropriate coefficients, it is found that 10-17% of the total value of GDP goes to the central budget.

The total share of general government arises from the addition of the domestic external and internal components, giving proportions of 38-47% (an average of around 37%) calculated for the total value of the order (or the demand). Then, a simple subtraction gives the result that, compared to the nominal value of armaments industry orders, in 1994 the net expenditure of general government corresponds to only 53-62% of the order values, with an average of 61% in the case of domestic orders.

6. Market outlets

Armaments production, offering a relatively complex and reliable sales outlet, had earlier created a suitable incentive and in cases even extra income for Hungarian firms. The earnings were shared by the enterprise and the state. However, this once reliable market collapsed since the reduction of defence spending both in Hungary and the partner countries, and even more the disintegration of the Soviet Union gave drastically curtailed the armaments production and sales possibilities.

By 1969 – it was the year of introducing the new economic mechanism in Hungary – economic efficiency also came into prominence. This resulted in significant changes towards market oriented attitudes in Hungary. Following the year 1975, the proportion between domestic consumption and export changed significantly. An important growth was being achieved in exporting products for hard currency. The overall proportion of export increased from 48 to 80 per cent, and export for hard currency shot up from 5 to 15 per cent. In 1986 73 per cent, in 1988 76 per cent, in 1990 85 percent of the defence production was exported, 60 per cent of that to the Soviet Union. The contribution of arms export to external assets of Hungary was significant. Its value had reached 6 billion HUF by 1990. It was more profitable than the civilian production. The cost – price index amounted to 51.4 HUF/USD and resulted in 8-10 per cent higher than the accomplishment of the civilian industry.

After 1975 there was a substantial change in the proportions of Hungarian use and export of armaments products. The share of exports rose from 48% to 80% and that of dollar-accounted exports from 5% to 12%. In 1986 73% of the total defence industry output was exported, in 1988 76% and in 1990 85% (within this, close to 60% went to the USSR). This made a considerable contribution to the trade surplus which in the case of defence industry exports exceeded 6 billion HUF in 1990.

The profitability of defence industry production also developed favourably. In 1988, the indicator for the generation of roubles, at direct cost price level, was 19.9 HUF per RUB, while the indicator for the dollar was 51.4 HUF per USD, which was 8-10% better than the average for industry.

Table 4

The main dates of the defence industry

in billion HUF

	years			
	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90
Defence activity	50,2	60,2	67,9	65,0
Business activity	2,8	5,6	9,6	11,6
Together	53,0	65,8	77,5	76,6

Source: as Table 1.

Delivery directions of the Hungarian defence products

Table 5

	years			
	1971-75	1976-80	1981-85	1986-90
Realisation				
total:	100,0	100,0	100,0	100,0
From this: SU export	3,5	10,7	30,1	41,5
Others Rbi	38,6	26,0	25,0	23,0
WT total	42,1	36,7	55,1	64,5
Domestic use	52,5	54,2	32,6	20,0
Non-Roubleexp.	5,4	9,1	12,3	15,5

In the period between 1970 and 1988 there was also a substantial change in the structure of defence industry production. The proportions of this change can be characterised in quantified form as follows:

- * weapons production fell from 11% to 8%;
- * ammunition production fell from 22% to 1%;
- * vehicle production and repairs fell from 34% to 7%;
- * production of other military hardware declined from 8% to 4%.

During this period the emphasis in military hardware procurement shifted from Hungarian industry to imports, with the practical result that 70% of the armament systems were procured from other countries mainly from the Soviet Union; at the same time the production of communications instruments rose from 25% to 80%. It follows from this that the defence industry production was transformed into the production of electronic instruments and in part into services, in which industrial repairs were the main element.

By 1988 40 different industrial enterprises, employing 30,000 persons, participated in the structure of the defence industry but it was only in 17 of these enterprises that the military hardware output represented more than 5% of production.

In 1988, with the product range described above, defence industry production in Hungary reached a peak; after that year there was a sharp drop in output. In 1989 the decline reached 30%, followed by a further 30% in 1990.

This 60% decline in military hardware production compared to 1988 resulted in the loss of 7 billion HUF in exports.

Modern military hardware products were then produced solely on the basis of Hungarian development and by 1990 this accounted for the bulk of military hardware exports.

The problems of the Hungarian defence industry are aggravated by the fact that its products are not always the most up to date. It is widely believed in Hungarian public opinion that the defence industry represents the most advanced technology and manufacturing process which has a beneficial influence on industry as a whole and on the development of civilian production. Unfortunately however, this scarcely applies to the Hungarian defence industry largely due to the fact that Hungary was obliged to produce and supply its products on the basis of the licences and requirements of its socialist partners. The specialisation in the defence industry having been based on the COMECON contracts and according to this Hungary has to produce communications units, electronics and special submits. Since only 10% of the Hungarian production was sold on domestic markets, it was often the case that in the other WT countries a more advanced technic could be used.

7. Research and Development

Institutional framework of research

In the past the military had a very important role play in different areas of research. The Defence Ministry initiated and supported not only military research activity, but also that of industrial research, among other computertechnic, measuring-technic, radioelectronics and telecommunications.

Due to the general restriction in the Hungarian economy and military budget in particular the research activity is undergoing a serious crisis. In the past the most important research centre is The Research Institute for telecommunications (TAI) TAI accumulated significant experience in delivering the main electronic units of the defensive system and complying to the very high standard of military expectations. TAI is striving for cooperation with the Hungarian defence forces by keeping to set the objectives of development and system design in the follow fields: microwave digital communication; electronic countermeasures (ECM): security: cryptography and information protection (SECURITY, COM-SEC) in the fields of microwave appliances and special technologies.

A very important research institute of the Hungarian Armed forces is the Institute of Military Engineering which performs project management to system to be developed on the basis of research institutes and industry and to coordinate R+D activity. The most famous and known development results are the following: unmanned air vehicle system (international cooperation of more than 20 companies); heavy firepower lange range snippier rifle (GEPÁRD) fire control microcomputer and information system for artillery battalions and batteries (ÁRPÁD)

Mechanical Laboratories (ML) produces communication receivers, direction finders, panoramic receivers for radio surveillance and radio monitoring, establishes complete workposts, stations and systems for complex ESM,(Electronic support measures), ECM (Electronic coun-

termeasures), task and communication system for RPV's. (Remoted pilotless vehicle.)

Videoton-System Technic Ltd. is a subsidiary of Videoton Holding company, the largest electronics firm in Hungary. It develops and manufactures state-of-the-art electronic communications equipment, as well as security system for both military and consumer markets. Videoton System Technic Ltd. acts as a general contractor for automated reconnaissance system, such as COMINT/COMJAM, (Communication intelligence, communication jamming), providing hardware, software, training and after-sale service to its customers.

Danubian Aircraft Company with its 40 years experience in MIG fighters and MI helicopters overhaul would be capable of assembling different types of Western aircrafts.

The general problem is that the former research institutes having been transformed into holding companies and being forced to produce scientific research for sale. It means that the former well advanced basic research is completely neglected. In order to highlight the critical crisis situation of the military research it is enough to mention that the research budget for 1995 is amounted by 400 million HUF (appr. 3 Million Dollars).

a 7.7% proportion of net wage calculated for the total value of the order), around 340 million HUF net wages representing a further 1500 jobs must be added to this.

8. Summing up

The Hungarian defence industry has never been a closed and separate area of the economy but an integral part of industry and in particular of the engineering industry.

It can be said that in the area of the armaments industry Hungary achieved relative advantages within the alliance system to which it previously belonged. It did not produce any or only very little equipment requiring a high materials and energy input or a high level of investments.

In the period up to 1990 and even more in the following years, the defence sector of Hungarian industry was and still is characterised by multiple restructuring, drastic loss of markets and the operation of spontaneous processes.

Looking back over the past 30 years it can be said that the Hungarian defence industry, with the contents outlined above, was never a substantial and decisive factor in the Hungarian economy. It shares of industry, as a whole is insignificant and even within the engineering industry it represents only 1/20th.

In the 1980s Hungarian defence industry output satisfied around 30% of Hungary's own needs, while 70%, including the basic equipment, was imported from the USSR and the Warsaw Treaty countries.

The greatest problems were caused by the relative obsolescence of the Warsaw Treaty products, the lack of a modern spare parts base, the failure to respect the specialisation, and the lack of modern microelectronic components. The lag can be estimated at 1-2 generations in order of magnitude. It was due to this, for example, that products manufactured under licence could hardly be sold at all on the markets of the third world.

As a result of this process, due to the incorporation into the uniform armaments system of the Warsaw Treaty, around 80% of the Hungarian products were made under Soviet licence. Due to their relative obsolescence, a considerable proportion of these need to be replaced. The adoption of new licences assuming profitable production ceased in 1988 and under the existing political and sales conditions, there is now no possibility for this.

Following 1988, the defence production quickly reduced. In both 1989 and 1990, the rate of the reduction was 30 per cent annually. By 1991, the defence production, except for repair works, practically came to an end.

At present the majority of firms which carry out armaments industry activity as well as civilian production face a lack of orders, debts, mass dismissals and the loss of highly qualified technical personnel. Many of them are in a state of decay, liquidation or bankruptcy.

At the same time, Hungarian armaments industry production reached its lowest point ever.

The problems of the Hungarian defence industry are aggravated by the fact that its products are not always the most up to date. But it is widely believed in Hungarian public opinion that the defence industry represents the most advanced technology and manufacturing process which has a beneficial influence on industry as a whole and on the development of civilian production. Unfortunately however, this scarcely applies to the Hungarian defence industry largely due to the fact that Hungary was obliged to produce and supply its products on the basis of the licences and requirements of its socialist partners. The specialisation in the defence industry having been based on the COMECON contracts and according to this Hungary has to produce communications units, electronics and special submits. Since only 10% of the Hungarian production was sold on domestic markets, it was often the case that in the other WT countries a more advanced technic could be used.

Due to the general restriction in the Hungarian economy and military budget in particular the research activity is undergoing a serious crisis.

The general problem is that the former research institutes having been transformed into holding companies and being forced to produce scientific research for sale. It means that the former well advanced basic research is completely neglected. In order to highlight the critical crisis situation of the military research it is enough to mention that the research budget for 1995 is amounted by 400 million HUF (appr. 3 Million Dollars).

In the future, the growing significance of international co-operation can be anticipated in defence industry (dual-use, conversion) research. Sweden and Israel appear to be the most important of the potential partners.

The crisis of the Hungarian defence industry is part of the general crisis of the Hungarian economy.

The rapide decline in production after the 90s resulted from the relaxation of the international military policy situation and the changed political and economic situation in Hungary. A decisive factor was the budget constraint on import procurement possibilities for the Hungarian Army which, due to the break-even agreements, had already reduced the level of its rouble-accounted exports.

Besides the factors mentioned, another factor contributing to the collapse of the defence industry was that the state leadership did not recognise the advantages deriving from defence industry production – the possibility of generating extra profit – and therefore did not develop this industry. It was a big mistake that the extra profit generated by the defence industry was not ploughed back into the development of either civilian or defence industry or for the support of research.

Defence industry production and research capacities are in a state of decay and so far no concrete steps have been taken in the direction of either dual use or conversion. At the policy level, however consideration is being given both to the revival of defence industry production capacities – including also the question of dual use and conversion – and of research. It is expected that the plans for reorganisation and development will be ready by the end of 1995.

After recovery from the recession the share of enterprises can be expected to be more realistic and the share of net expenditure of general government will be slightly higher, but even then will only be around 66% of the total value in the case of domestic orders.

In 1995, if domestic industry meets armaments orders worth 10 billion HUF, the net work income in the armaments industry sectors fulfilling the orders would be around 770 million HUF, which is equivalent to the net wage mass for 3600 full-time employees. At the Hungarian supplying firms (also assuming a 7.7% proportion of net wage calculated for the total value of the order), around 340 million HUF net wages representing a further 1500 jobs must be added to this.

Molnár M. Eszter

Európaiság és új univerzalizmus: Európa önazonosságának kérdései

Dolgozatomban Európa önazonosságának kérdését járom körül, részben kulturális, részben politikai filozófiai elemeket felhasználva. Aktuális szellemi problémáról van szó, mely egyrészt a világpolgárság, másrészt a nemzetállam fogalmát kérdőjelezi meg.

Rosszemlékű vezéreszmék is feltűnnek és a nemzet fogalom, hol gyengítő, hol erősítő jelenségeivel találkozik a gondolkodó. Rádöbbenhetünk, hogy a kozmopolitizmus nem lehet meghatározó eszme a nemzetek, s különösen a szuverenitásuk megőrzése szempontjából veszélyeztetettebb kisebb nemzetek számára. Akik pedig államközösségben látják a nagy társadalomhoz vezető átmenetet, azok nem feledhetik, hogy a képződmények is csupán stabil társadalmi közösségek együttműködése révén biztosíthatják fennmaradásukat.

Európa esetében felvetődik, hogy létezik-e az európai kultúrának, felismeréseknek, értékeknek valamilyen szubsztanciális tartalma, magja: vagy inkább az a specifikája, hogy minden készen talált eszmét, intézményt, folyton megkérdőjelez, meghalad, szakadatlan forradalmasít önazonosságának érdekében?!

Hamvas Béla ezt így fogalmazza meg: „Modern európainak lenni annyi, mint átélni azt a drámai szituációt, amely az időből fakad, s az embert az elé az alternatíva elé állítja: elhagyja az európai kultúrát, vagy folytassa. Ebben a kontraerzióban benne lappang a világ-, élet-, önértékelés is”.

Az uniformizáló nagy kultúrák, a komputópia, a teológiai szinergizmus újjászületésének századában, korunk kiváló filozófusá-

nak II. János Pál pápának filozófiai felfogása a kultúráról a következő: „egy nemzet egy adott kultúrába tartozó egyének közössége”.

E mondat, mely az Európa eszmeiségen túlmutat és a népek lehetséges együttélésének biztosítékát is magában hordja: évszázadokra előrelátva egy valamiféle természetes állapot harmóniájának megsejtésében, új emberi időértéket megvalósítva, a majdani komputópia társadalmaiban.

E rövid bevezető után felvázolom a dolgozat fejezeteit, melyben a fentieket részben ismertetem, részben bizonyítom.

Tekintve, hogy nincs még egy kontinens, amely minden közös kulturális és gazdasági hagyománya ellenére annyira szétagolódna, mint az Atlanti-óceántól az Uralig húzódó terület, ezért a dolgozat:

első részében: a Bibó István által megírott Európa történetet mutatom be, mivel a kérdéskör megítélésében a kiindulási alap, e világrész története,

második fejezetében: Joseph Ratzinger bíboros kapcsolódó gondolatait fejtem ki, mely magában hordja a kereszténység kötelezettségét éppúgy, mint Európa kontrasztjait,

harmadik fejezetben: az önazonosság kérdését vizsgálom R. Speamann „Univerzalizmus vagy eurocentrizmus” című előadása alapján,

negyedik fejezetben: a nacionalizmus és kereszténység problémájáról, mint a modern világ egyik legsúlyosabb problémájáról szólok. Ugyancsak ebben a fejezetben II. János Pál pápának az Európai Parlamentben elmondott beszédét, valamint Cavalli Sforza a gének és a különböző népek kultúrájának összefüggéseit taglalom,

az utolsó fejezetben (ötödik): az új nemzetközi világrend szempontjait vizsgálom, valamint az információs társadalom, mint legma-

gasabb szintű jövőépítés társadalma, és a komputópia társadalmáról szólok, ahol már néphez és nemzethez nem tartozó, egyetlen hatalmas társadalmat létrehozó emberiség világának polgárává válni és Európa önazonosságának kérdéseit és globális veszélyeit érteni, bizonyára mást fog jelenteni az elkövetkezendő évszázadban, mint jelent most, századunkban.

I. Fejezet

A nemzetek kialakulása Európának, mint politikai közösségnek az egyik legjelentősebb folyamata. Ezen belül ki kell emelni a modern nemzetek kialakulását.

Ez utóbbi esetben az alakuló nemzetek kereteit új, igen nagy erejű tömegmozgalmak töltik ki és a hozzájuk fűződő érzelmek, melyek mint nagy erejű tömegérzelmek lesznek sajátjukká.

Nem igaz tehát, hogy a nacionalizmus és a nemzet a francia forradalommal és egyáltalán nemzetként a polgári forradalommal született volna meg. Csupán az történt, hogy ekkor a nemzethez fűződő politikai folyamatok tömegmozgalmakká, a nemzethez fűződő érzelmek tömegérzelmekké váltak. E folyamatok egyes nemzeteknél simán, másoknál robbanásszerűen, ismét másoknál katasztrófasorozatok kapcsán folyt, vagy folyik le.

A nemzet, mint Európa jellegzetes egysége, csaknem másfél évezredes fejlődés eredménye. Közkeletű az a nézet, hogy az államhatárok és velük együtt a nemzeti keretek másfél évezrede a szüntelen változás állapotában vannak, amely azt jelentené, hogy a hatalmi erők hatásán kívül semmi állandóság vagy belső törvényszerűség nem érvényesülne. Ez téves szemlélet, mert Európa nemzeti keretei - a **nemzeti keretek** megalakulásának helyi változásainak és osztódásainak kritikus időszakaitól eltekintve (kr. u. V-VI., X., XV-XVI. És XIX-XX. sz.) - meglepő állandóságot és nagy szívósságot mutattak.

„Nemzetek, ha egyszer létrejöttek a történelem tanúsága szerint, pusztán a központi hatalom meggyengülése és helyi hatalmak önállósulása folytán sohasem estek szét: az önállósult helyi egység csak akkor vált külön-külön új nemzetté, ha különállásához megfelelően erős, vagy hozzátartozó politikai élmények járultak.

Az európai nemzeteknek a kialakulása a Kr. u. V-VI. században indult meg, azokból a germán királyságokból, melyek egy-egy tekintélyes dinasztia vezetése alatt a római birodalom örökségét maguk között felosztották és ötletszerű kezdeti hódításokból kiindulva, igazodás-rendezés után felveszik a római birodalom egykori nagy egységeinek formáját: a frankok királysága Galliáét, a nyugati gótoké Hispániáét, az angolszászoké Britanniáét és a lombardoké Itáliáét.

A Nyugatot erősítő Karoling-birodalom szétesése után az újból megjelenő olasz és nyugati frankok, majd a francia királyság mellett a IX. században alakul meg a német királyság. Ezekhez csatlakozik a nemsokára északon a három skandináv állam és keleten a három katolikus állam: Lengyelország, Magyarország, Csehország.

A nemzetek ezzel a zárt számával indult neki Nyugat-Európa a középkor deklarációjának, kissé szétfolyóbbak a keleti kereszténység területén alakuló nemzeti keretek. Oroszország a IX-X. században egyesül. A bizánci birodalom a római-görög folytonosságot őrzi, a balkáni területen azonban a nyugati királyságok módjára fiatal népek királyságai alakulnak meg: a bolgároké, szerbeké, horvátoké a VIII-IX. század között, a dunai román fejedelemség és a litván nagyfejedelemség valamivel később.

1414-ben a konstanzi zsinaton a nyugati Európa öt vezető nemzete, az olasz, francia, angol, német és spanyol, mint kialakult karakterű, politikailag együvé tartozó és tudatosan számon tartott egységek jelennek meg.

Ekkor kezdődik a nyugat-európai és közép-európai nemzeti keretek jellegének a végzetes elválása is: a francia, angol, spanyol királyságok, mind testesebb, mind effektívebb valóságok, a német és olasz királyságok pedig mind testetlenebbekké, láthatatlanabbá, szimbólikussá válnak.

Megalakul néhány további kisebb európai nemzet. Ekkor fejeződik be Svájc végleges kiválása a német birodalomból.

Olaszország politikai szétesése során a velencei köztársaság és a szicíliai királyság keretein belül mutatkoznak a nemzetalakulás jelei.

„Ekkor jelenik meg az első népies nacionalista: Jeanne D'Arc, s már megjelennek mindazok a gondolatok, amelyekben a nemzeti érzés mindmáig tudatosodni szokott: a nemzet, mint amelynek java a legfőbb közösségi szempont, a nemzeti sajátosságok számontartása és értékelése, az idegen uralom elutasítása, sőt már a nemzeti nyelv értékelése is”.

A nyelvi egység ekkor még nem szerepel nemzetalkotó tényezőként. Ortega szerint a legújabb korban az államok nem azért voltak egynyelvűek, mert az egynyelvű népek állottak össze és alakítottak országot, hanem azért, mert egy fennálló állami és nemzeti keretet egyik vagy másik nép politikai, kulturális, vagy számbeli hegemoniája egynyelvűvé tett.

A fentiekben kialakult középkori európai nemzetek határai, ha el is tolódtak itt-ott, a nemzeti keret egésze alig változik. Nyugat-Európában a XV-XVII. században lassan kialakult a modern állam.

A központi hatalom erősebben ragadja meg a nemzet politikai életét, s a nemzeti tudatban minderősebben részt vesz az állami apparátust mozgató értelmiségi réteg és városi polgárság.

A székvárosok: politikailag, jogilag, igazgatásilag, gazdaságilag jellegzetes egységek.

Ebben a helyzetben következik be a francia forradalom, melynek következménye a közösségi érzelmek intenzívebbé válása és demokratizálása, a modern patriotizmus megszületése.

Mint tudjuk, sem a náció, mint tény, sem a hozzáfűződő érzelm nem 1789-ben született meg, hanem egy évezreddel régebben!

Csak éppen ennek a közösségi formának 1789-ben a népesség volt a tudatos hordozója.

A francia forradalomban az értelmiségi és polgári osztálynak a harmadik rendnek a nemzeti keretbe való behatolása, mely a középkor végétől szüntelenül tart, az egyik napról a másikra való diadalmas birtokbavétel formáját vette fel, s ebből az élményből születik meg a modern nemzeti érzés.

A forradalmi demokrácia és egyáltalán minden demokrácia bármennyire is az ember szabadságát hirdeti is meg, ezt a szabadságot mindig egy adott közösségben valósítja meg. A demokratikus közösségi érzésnek az adja meg a feszítőerejét, hogy két érzés egyesül benne: a harmadik rend, a nép, birtokba veszi és magáévá teszi a királyok és a nemesek országát, annak minden történeti és politikai presztizsével, reprezentatív és kihívó öntudatával együtt, ugyanakkor azonban felruházza mindazokkal a közvetlen érzelmekkel, melyekkel eddig a polgár a maga szűkebb közösségeit vette körül. Ebben az egyesülésben a polgár érzései voltak az erősebbek és a demokrácia lényege szerint kellett is, hogy erősebbek legyenek: a modern demokrácia végeredményben a dolgozó, a műgonddal alkotó ember életformájának a győzelmét jelenti, a magát hatalmi helyzetekben kímélő, reprezentáló arisztokratikus ember felett.

A demokráciának és a nacionalizmusnak ez a kapcsolata Nyugat- és Észak-Európában, ahol a politikai tudat zavarai vagy kóros definíciói nem állottak elő, máig is élő, eleven valóság.

Mikor a XVIII. század végén kirobban és teret kér a modern demokratikus nacionalizmus, Nyugat és Észak-Európában semmi kétség, hogy az a keret, az az ország, melyet a nép birtokba akar venni, nem más, mint a meglévő állami keretek: Franciaország, Nagy-Britannia, Spanyolország, Portugália stb.

Más a helyzet Közép- és Kelet-Európában, Német- és Olaszországban, a német-római császárság politikai formációja kuszálta össze mindkét ország politikai fejlődését, Kelet-Európában pedig az ozmán hatalom előretörése döntötte meg a meglévő nemzeti kereteket, anélkül, hogy végleges és szilárd új keretet tudott volna föléjük építeni. Mind a két tényező közrejátszott annak a végzetes államalakulatnak a létrejöttében, mely az állam- és nemzetalakulás útját Közép- és Kelet-Európában végleg összezavarta. Ez az államalakulat a Habsburgok birodalma volt. A Habsburgok összefüggő „dunai államot” akartak, s valamiféle osztrák tudattal kívánták azt megtölteni. Mielőtt azonban bármi is megszületett volna, a francia forradalom nyomán elemi erővel megjelent a modern demokratikus nacionalizmus ezen a területen is, és teljesen új helyzetet teremtett.

A modern demokratikus nacionalizmus nem volt képes és - jogos okból - nem volt hajlandó az itt talált államhatalmi egységeket (Habsburgok birodalma, német és olasz kisállamok, ozmán birodalom), kitölteni a maga hatalmas érzelmeivel, hanem mindenekelőtt azok felé a keretek felé fordult (Német birodalom, egységes Olaszország, lengyel, magyar, cseh királyság stb.), amelyek részben még intézményekben, részben már csak szimbólumokban és emlékezetben éltek, de anarchiába és provincializmusba süllyedve is erősebb politikai élményeket jelentettek, mint a meglévő, nem túl régi hatalmi szervezetek.

Az ozmán birodalom nem tudott a balkáni népek fölött új nemzeti szerkezetet alkotni, egyrészt szervezetének pusztán katonai és hódító jellege miatt, másrészt a Balkán népeivel szemben fennálló kulturális idegensége miatt. A Habsburgok birodalma, mely alkalmi unió volt, (azt elérte, hogy a beléje került nemzeteket meggyengítse, de arra nem volt képes, hogy ezeket a nemzeti egységeket feloldja.

A XVIII-XIX. század fordulóján megjelent „Ausztria” tudat azonban csak a német örökös tartományokban létezett, ott sem az európai nemzeti érzelemnek felelt meg, hanem inkább azoknak a provinciális érzelmeknek, amelyek a többi német kisállamokban is kifejlődnek. Minden vonalon a régebbi keretek győzedelmeskedtek: tehát nem osztrák, bajor, vagy nápolyi nemzeti érzés, hanem német, olasz, lengyel, magyar és cseh nemzeti érzés.

Ez a győzelem azonban pyrrhusi győzelem volt. Az új nemzeti mozgalmaknak, energiájuk legnagyobb részét a meglévő keretek lebontására és a maguk keretének az újjáépítésére kellett fordítaniuk és eközben a modern állami és nemzeti szervezet alapvetését, mely Európa-szerte a XVII. és XVIII. században folyt le, az ő javukra nem végezte el senki. Nem volt mai értelemben vett fővárosuk, csak részben volt kiépítve az állami apparátus, nem volt gazdasági szervezetük, egységes politikai kultúrájuk és begyakorolt nemzeti elitjük.

Mindez megvolt a Habsburgok birodalmának és a többi fennálló államhatalmi keretnek, ezeken belül csak vértelen dinasztikus érzelmek, vagy erőtlén lokálpatriotizmusok tudtak megszületni. Az új nemzeti mozgalmaknak meg kellett mutatni, hogy ők gyökeres, életképes egységek. Ehhez vissza kellett nyúlniuk a területi erőviszonyoknál mélyebb „népi” tényezőkhöz. Így lett a nép, mely Nyugat-Európában egyszerűen a társadalmi felemelkedés dinamikáját képviselő (peopla). Közép- és Kelet-Európában egyúttal pedig a megkülönböztető nemzeti sajátosságok döntő hordozója (volt), mely az összekeveredett vezetőrétegeknél tisztábban őrzi a nem-

zethez tartozás „igazi” kritériumait, a nyelvet, a népszokásokat stb. Itt a gyökere annak a lefordíthatatlan ellentétnek, amely az azonos logikai értelmű „populaire” és a „népi” szavak hangulati értelme között van. Így alakult ki az a tényező, mely Európa e részének amúgy is mozgásba jött területi státusát végleg folyékonyra tette: a nyelvi nacionalizmus.

A nyelvi nacionalizmus speciális közép- és kelet-európai jelenség. A nacionalizmusnak leginkább Közép- és Kelet-Európában is gyakran lehet olyan véleményt hallani, hogy nemzet úgy keletkezik, hogy az egynyelvű emberek „összeállnak” és államot alapítanak. Ilyen azonban még soha nem történt a világon.

A nemzet modern gondolata par excellence politikai fogalom: kiindulópontja egy állami keret, melyet a nép birtokba akar venni és a magáénak akar tudni!!!

Míg azonban a XIX. század elején ezek a tendenciák meglehetősen igazodtak a történelmi államkeretekhez és csak a fölējük épült gyökértelen államszervezeteket (Habsburg és ozmán birodalom stb.) igyekeztek lerázni magukról, addig a nyelvi nacionalizmus megjelenése folytán az összes itteni nemzetek kezdtek számot vetni a maguk helyzetével a nyelvi erőviszonyok szempontjából is: azok a nemzetek, melyeknek történelmi határa mellett nyelvrokonok éltek, vagy melyeknek már nem is voltak történelmi határai, kitűzték az összes nyelvtársak egyesítésének programját; azok pedig amelyek történelmi területén másnyelvűek éltek, kitűzték az egynyelvű nemzeti állam programját.

Mindkét törekvésnek egy volt a lényege: etnikai tényezőkkel alátámasztani a politikai lét bizonytalanságát.

Bibó István külön foglalkozik három kelet-európai történelmi országgal: Lengyelország, Magyarország és Csehország katasztrófájával. Egyrészt azért, mert ezeknek az összeomlása ugyanis sokkal döntőbb szerepet játszik az európai államrendszer katasztrófájában, mint amennyi-

re az az első pillanatban látszik. Másrészt azért, mert ezeknek az országoknak a politikai tudatbeli egyensúlyvesztései a többi országokénál még jellegzetesebben mutatják a közép- és kelet-európai bajok okait és mibenlétét. Félrevezető, hogy Kelet és Délkelet-Európa zűrzavarát a Habsburg monarchia összeomlásával magyarázzák. Inkább monarchia létezése volt oka a zűrzavarnak. Alkalmi, belső összetartó erő nélküli államkonglomerátum volt a monarchia. Sok volt emellett, a sokkal mélyebb gyökerekkel a három történelmi állam: Lengyelország, Magyarország, Csehország, melyeket a monarchia többé-kevésbé eltakart. S épp e három állam egyensúlytalanságának volt döntő része abban, hogy az európai államrendszer összeomlott. Magyarország volt az a pont, ahol a Németország ellen felépített francia politikai védőmű 1918 óta lyukas volt. Csehszlovákia volt az a pont, ahol ez a védelmi rendszer 1938-ban, mielőtt használatára sor került volna, ahonnan kiindulva a német expanziónak sikerült a vele szembenálló Kelet szolidaritásának egy kis időre megbontania, s az így támadt résen ömlött ki a világra a második világháború minden szörnyűsége.

Mind a három történelmi állam bajai a XVIII. század végénél kezdődik s végződik azokra a nehézségekre vezethetők vissza, melyek ezen a területen a nemzetek kialakulásának és stabilizálódásának útjában állottak. Mindhárom nemzet megkapta a nemzetállalás, pontosabban a nemzetállalás való visszaalakulás leckéjét. Lengyelország 1772-1794 között; Magyarország 1842-1848 között a Csehország 1918-1938 között.

A fenti időpontokban az európai demokratizmus és patriotizmus mozgalmára olyan lendülettel reagált, mely a nyugat-európai kortársakat a legnagyobb reményekkel töltötte el. **Mind a három azonban szembekerült azzal a ténnyel, hogy az örökölt történelmi területeket, melyhez mély érzelmekkel ragaszkodott, annak soknyelvűsége folytán nem képes egységes nemzeti tudattal megtölteni.** Sokáig úgy tűnt, hogy a francia példa-jónak bizonyul. A forradalom hatalmas élménye nagy sikerrel kapcsolt be másnyelvű kisebbségeket az egysé-

ges nemzeti tudatba. Azonban a francia példakép mögött kétezer éves kultur-fejlődés, ezeröttszáz éves politikai keret, ezeréves központi hatalom, ötszáz éves nemzeti öntudat és a nagy francia forradalom presztízse állottak. Ezt a példát akarták a pusztán létezés nehézségeivel küzdő kelet-európai államok.

Mind a három katasztrófát az tette végzetessé, hogy az európai reakció hatalmaival harcoló ország ugyanakkor szembekerült saját elégedetlen kisebbségeivel is. Mind a három nemzet úgy érezte továbbá, hogy Európa szégyenletesen cserbenhagyta.

Beszélni kell még arról a közkeletű nézetről, hogy Közép- és Kelet-Európát, pontosabban, ezt az egész területet, mely a Rajnától keletre, Franciaország és Oroszország között terül el, a politikai kultúra terén, valami eredendő elmaradottság jellemzi. Utalnak itt a társadalmi viszonyok antidemokratikus jellegére éppúgy, mint a politikai módszereik durvaságára, nacionalizmus szűk, kicsinyes és erőszakos voltára.

Továbbá utalnak arra, hogy e területen a politikai hatalom, arisztokrata nagybirtokosok, monopolkapitalisták és katonai klikkek kezében van, melyektől ezek az országok nem képesek a maguk erejéből megszabadulni. Ilyen körülmények között melegágya van a homályos és hazug politikai filozófiának is.

Mindez azt látszik valószínűvé tenni, hogy e terület népei és országai nyugat-európai típusú demokratikus fejlődésre alkatilag képtelenek. Azonban a fenti gondolat arra alkalmas kiválóan, hogy a kényes kérdések elől ki lehessen térni.

Meg kell állapítanunk, hogy mindazok az intézmények, melyek Nyugat-Európában a demokrácia előiskoláját alkották, Közép- és Kelet-Európa társadalmát sokkal kevésbé intenzíven dolgozták fel. A személyes szerződés-szerű relációkon alapuló hűbériség területe csak az Elbáig terjedt, azon túl az uniformizált jobbágyság túlnyomó uralma kezdődött.

A polgári életforma és a kereszténység, valamint a humanizmus által megszelídített társadalmi módszerek és érintkezési formák uralma nyugatról keletre csökkenő mértékben ért el a legalsó rétegekig. Ennek megfelelően az újkori forradalmakat hordozó városi polgárság, majd a nyomában feltörő ipari munkásság, ezekben az országokban sokkal kevésbé fejlődött, létszámban is kisebb volt, mint Nyugat-Európában. Ezzel szemben a modern társadalomfejlődés keresztény, humanista, polgári és munkásmozgalmi előzményei, ha kisebb mértékben is, de megvoltak ezen a területen is.

Szó volt az előbbieken arról, hogy Közép- és Kelet-Európában hogyan váltak el az állami és nemzeti határok és hogyan vezetett ez a nyelvi nacionalizmus megszületéséhez, és a nemzeti keretek összezavarásához. **Kelet-Európában a nemzeti keretet „meg kellett csinálni”, helyre kellett állítani, ki kellett harcolni és állandóan féltetni kellett: nemcsak a dinasztikus állami keretek hatalmi eszközeitől, hanem a saját népesség egy részének közönyétől, s a nemzeti tudat ingadozó voltától.**

Közép- és kelet-európai politikai lelkiség legjellemzőbb vonása: a közösségért való egzisztenciális félelem.

E nemzetek mögött ingadozó tömegek állottak, melyeket a nemzeti eszme számára meg kellett nyerni, vagy ahogy errefelé mondják, nemzeti öntudatra kellett ébreszteni. Közép- és Kelet-Európában vitás volt minden: először a dinasztikus keretek vívták meg csatáikat, majd a nemzeti keretek csatáztak. A vitába bekapcsolódott, s maga érzelmei, a maga érdekei, vagy a maga rögeszméi szerint a földesúr, a járási főnök, a pap, a tanító, a bíró és a helybeli újságolvasó iparos, úgy, hogy mindegyik mást mondott. Egy-egy magyar vagy szlovák parasztnak a közösségi lét olyan végső rébuszait adták fel néha naponta, amilyeneket a francia parasztnak, jó ha egyszer egy évszázadban. Szembeállítva a bizonytalan öntudatú kelet-európai néptömeget az ágáló hazafiakkal, a sokat hangoztatott nemzeti eszme ezen a területen néha egész gro-

teszk módon szűk körre szorítkozónak tűnhetett. Innen van az, hogy a vulgáris marxizmusnak a nemzeti eszmével szemben elfoglalt tagadó álláspontja olyan más visszhangot váltott ki Közép- és Kelet-Európában, mint Nyugat-Európában. Nyugaton, a nemzeti keret folytonos reális valóságot jelentett, a marxizmus álláspontja egyszerűen egy lehetséges, kissé dogmatikus, de igen instruktív elmélet volt. Kelet-Európában az a gondolat, hogy a nemzeti eszme egy szűk tőkés csoport érdekeit fedező ideológia, a nemzeti lét halálos veszedelmeként tűnt fel, éppen azért, mert a területen valóban volt benne valami. Ezekben az országokban a nemzeti eszme elsőrendű érdekeltje ún. nemzeti intelligencia, s ez nem esett össze, sőt nem is volt olyan nagyon összekapcsolódva a tőkés polgársággal. Ezekben az országokban a nép nagy tömegei, amelyek számára a kialakuló, új nemzeti keret nem esett egybe a dinasztikus állam történetileg ismert realitásával, kezdetben bizonyos passzivitással állottak a nemzeti eszmével szemben, a nemzeti intelligencia tehát óriási erőfeszítéseket tett, hogy a népet „megtanítsa” a nemzet leckéjére.

A közösségekért való egzisztenciális félelem volt az a döntő tényező, mely ezekben az országokban a demokrácia és a demokratikus fejlődés helyzetét ingadozóvá tette. Ahhoz, hogy egy európai közösség modern politikai fejlődése harmonikus és egyenes vonalú legyen, lényegileg egy dolog szükséges: az, hogy a közösség ügye és a szabadság ügye egy ügy legyen. Demokratizmus nacionalizmus két közös gyökerű mozgalom, melyek mély összefüggésben vannak, s ha ez megbillen, súlyos zavarokra vezethet. Ez történt Közép- és Kelet-Európában, ahol a nemzeti közösség birtokbavétele és az ember felszabadulása nem kapcsolódhat össze, sőt ellenkezőleg.

A nemzetté alakulás nehéz volta okozta azt is, hogy Közép- és Kelet-Európában a társadalmi vezetés terén olyan tényezők jutottak szerephez, vagy nyerték vissza szerepüket, melyek azután nagy mértékben hozzájárultak a politikai fejlődés egészséges és demokratikus vonalának az elhajlásához. Nyugaton a demokratikus és nemzeti fejlődés

mozgató elitje elsősorban jogászokból, közigazgatási emberekből, politikai írókból, a gazdasági élet vezetőiből, szabadfoglalkozású értelmiségiekből és szakszervezeti vezetőkből tevődött össze. Közép- és Kelet-Európában ezzel szemben kétirányú eltolódás is történt: egyrészt – a demokrácia szellemével szöges ellentétben – újból döntő szerephez jutott az uralkodó, a nemes és a katona, másrészt egészen különleges szerepet kapott az ún. nemzeti intelligencia.

Az uralkodót, a nemest s a katonát az juttatta szerephez, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzeti keretek kialakítása nemcsak belső politikai mozgalmat kívánt, hanem területi átrendeződést, az európai államrendszert érintő változást is.

A társadalmi szerkezet deformálódását nyomon követte a politikai jellem deformálódása is, s kialakult az a hisztérikus lelkiállapot, melyben nincs egészséges egyensúly, összhangtalanság, öndokumentálás és belső bizonytalanság, túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás, teljesítmények állandó hangoztatása és teljesítmények valódi értékének feltűnő csökkenése, morális igények és morális felelőtlenség.

Ebben a lelkiállapotban a létért való harc dominál, a lét állandó és kiút nélküli bizonytalansága pedig az értékvilág teljes megzavarodását idézi elő. Ezért nagyon veszedelmes az egzisztenciál-filozófiának az a vulgáris bölcsessége, mely szerint a veszély állapota termékeny, s csak a megsemmisüléssel való szembenézés ébreszti az egyént és a közösséget az élet igazi értelmére és teszi képessé a teremtő erők összeszedésére.

Így alakult ki ezekben az országokban egy furcsa nemzeti materializmus, mely távoli deformációja a marxizmus szociális materializmusának. Ahogy az osztályharc lázában élő ipari munkásság sokáig kevésbé érzékeny volt azokkal a finomabb értékekkel szemben, melyeket a birtokló osztályok éppen a birtoklás nyugalma folytán ki tudtak fejleszteni, ugyanígy a megalakulás lázában élő nemzetek sem vették ész-

re, hogy a nyugati nemzetek teljesítményeinek nagysága éppen abban áll, hogy magától értetődő nyugalommal élik nemzeti életüket anélkül, hogy mint nemzet mindenáron felmutatni akarnának valamit.

II. Fejezet

A mai Európa-vitáknak az a fő problémájuk, hogy tisztázatlan, mit és értünk tulajdonképpen „Európán”. Amit „Európán” értünk, annak valahol a ködös idealizmus és a pusztán pragmatikus érdekközösség között kell lennie. Ezek alapján csak a politikai realitás és az erkölsi eszmény szintéziseként felfogva válhat „Európa” a jövőben politikai hatóerővé. Ennek megfelelően olyan Európa-fogalmat kell keresnünk, amely kielégíti ezeket a követelményeket. Röviden meghatározzuk, milyen feladatokkal kell megbirkóznunk Európáért. Három olyan kontrasztot látunk, amelyek az európai történelem dinamikájától eltérő történelmi tendenciákat fejeznek ki.

Elsőként erőteljes pszichológiai és politikai irányzatot. Ez meg akarja tisztítani a történelmet az európai elemektől, melyek által eltávolodtunk saját magunktól, vagy amelyeket a történelem eredendő bűneként fog fel.

A második irányzat úgy akarja folytatni mozgási irányát, hogy a benne eleve adott tartalmakhoz való kapcsolódásokat megszünteti.

Harmadikként létezik egy olyan irányzat, amely a két előbbit össze akarja kapcsolni.

Az ókor végétől az újkor elejéig az iszlám volt Európa tulajdonképeni ellenlábasa. Az iszlám már keletkezésében bizonyos értelemben visszatérés egy olyan monoteizmushoz, amely nem tette magáévá Isten emberré válását, és amely elzárkózott a görög racionalitástól és kultúrától is, amelyek az emberré levés gondolatán kívül részévé lettek a keresztény monetarizmusnak. Ez ellen persze fel lehet hozni, hogy a

történelem során az iszlám újra meg újra közeledni próbált a görög szellemiséghez. Ezek nem voltak tartós közeledések.

A XVIII. századtól kezdve az iszlám egyre inkább veszített politikai és morális súlyából, és a XIX. századtól kezdve mindinkább az európai jogrendszerek befolyása alá került, amelyek azért tartották egyetemes érvényűnek magukat, mert felvilágosult jogrendszerként megszabaldultak a keresztény alapoktól, és tisztán ésszerű jogként léptek föl.

Európa történelmi és morális lényegének második antitézise az imént tárgyaltaktól eltérően magából az európai szellemből fejlődött ki, és ezt ma az ún. nyugati világ gondolkodásának uralkodó áramlataként kell értékelnünk. Európa jellemzője a hitnek és a törvénynek a kereszténységen alapuló szétválasztása, vagyis az, hogy Európa elismeri a jog racionalitását és viszonylagos önállóságát a vallással szemben és ezzel együtt az állam és az egyház kettősségét. A politikát ugyan vallásilag megokolt etikai normák szabályozzák, mégsem teokratikus jellemű.

Az ész önállósága az újkorban hamar elvezetett totális emancipációjához és korlátlan autonómiájához. Ha ennek radikálisan levonjuk a következményeit, az azt jelenti, hogy az értékek egész tartománya, vagyis ami „fölöttünk van”, kívül esik az ész hatókörén. Továbbá azt jelenti, hogy az ész nevezetesen a természet kísérletileg irányítható, mechanikus erői. Bár tagadják meg Istent teljesen, mégis a tisztán privát, szubjektív szférába kerül. Friedrich Wilhelm Bracht igen problematikus, de fölöttébb érdekes tanulmánya abban látja 1789 tulajdonképpen fordulatát, hogy Isten megszűnik társadalmi summum boum lenni, s helyébe először a nemzet, majd 1848-tól a proletariátus, illetve a világforradalom lép. A modern fogyasztói társadalomról elmondhatjuk: a hasuk az istenük. Ám olyan társadalomban, ahol Isten többé már nem a közös summum boum, hanem szerepe a privát szférában korlátozódik, ott Isten rangja az egyén számára is megváltozik. Azt a társadalmat, amelyben az imént vázolt mozgás totális méreteket ölt, poszt eu-

rópainak nevezném. Ez a társadalom elhagyta mindazt, ami Európát, mint szellemi racionalitást létrehozta. Ebben az értelemben a mai nyugati társadalmak már jórészt poszt európainak látszanak, amelyek per sze az európai örökség maradványaiból élnek, és ennyiben még európaiak. Az értékek pluralitása, amely legitim és európai, mindinkább olyan pluralizmussá változik át, amelyből egyre jobban kiszorul a jog bármilyen erkölcsi megkötöttsége, a szentségnek mindenfajta nyilvános jelenléte, s az Isten, mint közösségi érték iránti tisztelet.

A felvázolt tendencia különös módon összefügg a marxizmussal, amely az Európától való elfordulás harmadik és egyben leghatásosabb formája. A marxizmus egyrészt visszatérés a Jézus által meghozott üdvösségbe vetett keresztény hit mögé. De ezt nem a vallási örökséghez való kapcsolódás szellemében teszi. A marxizmus számára a summum boum a világforradalom, vagyis az eddigi világ teljes tagadása, és itt az újonnan megteremtésre váró világ, mint a tagadás tagadása képviseli a totális pozitivitást. Mivel Európa mindkét kontrasztjához kapcsolódik a marxizmus, a legradikálisabb antitézise nemcsak a kereszténységnek, hanem Európának is mint a kereszténység által formált történelmi alakulatnak. Minden, ami előtte történt, az maga az értéktelenség, és éppen ezért látja a forradalomban az egyetlen értéket. Ebből következően a marxizmus Európa szülötte, de ugyanakkor legto kéletesebb elutasítása is Európának és annak a benső identitásnak, amely történelme folyamán kialakult.

Európa fogalmának pozitív összetevői, az Európa-képződmény belső rétegei. Négy ilyen réteget különböztetünk meg.

1. A görög örökség

Európa, mint szó, mint földrajzi és szellemi fogalom a görögök alkotása. Földrajzilag lassan terjeszkedni kezd az Európának nevezett térség, először csak Thesszália, Macedónia, és Attika környékét értik rajta: de a földrészek Európára, Ázsiára, és Líbiára történő hárm as felosztásakor már Hérodotosz úgy írja le Európát, mint annak a három

földrajzi és kulturális területnek egyikét, amelyek a Földközi-tenger partján egymás szomszédai. Ennek alapján Európa először is úgy jelenik meg, mint amit Görögország szelleme alkot. Ha elfeledné görög hagyományait, nem lenne többé Európa. Nehéz részletekbe menően leírni, hogy mi Görögország kötelező érvényű öröksége. Görögország örökségét egy másik, időtlenül érvényes találmánya – a demokrácia, amely persze, mint a Platón kidolgozta, természeténél fogva kötve van az „eunómiához”, a jó jogrend érvényességéhez, s csak ezáltal maradhat demokrácia. A demokrácia tehát sohasem csupán a többség uralma: a többségek képzésének mechanizmusa a „nomosz” közös uralmának mértéke szerint kell, hogy működjék, aszerint, hogy mi az, ami belülről jogszerű, igazságos olyan értékek érvényessége alapján, amelyek a többség számára kötelezők.

2. A keresztény örökség

„Európa” fogalmának második rétegét alkotja. A kereszténység az Izrael hite és a görög szellem között létrejött szintézis, amelyet Jézus Krisztus teremtett meg. Wilhelm Zamlach behatóan foglalkozott ezzel. Ezen a szintézisen alapul Európa. A reneszánsz kísérlete, hogy mindazt, ami görög, a kereszténységtől elkülönítve, tisztán desztillálva előállítsa, éppolyan kilátástalan és értelmetlen, mint a hellenizmustól mentes kereszténység megteremtésére tett mai kísérlet. A szorosabb értelemben vett Európa ennek a szintézisnek a során jött létre és ezen is nyugszik.

3. A latin örökség

A fogalom harmadik rétege abban a tényben mutatkozik meg, hogy a VI. században „Európán” Galliát értették, és hogy később a Karoling birodalom támasztott igényt arra, hogy egyedül a hozzá tartozó területeket nevezzék Európának. A további fejlődés folyamán egyre inkább oldódott Európának ez a valójában soha el nem fogadott meghatározása. A virágzó középkor megpróbálta azonosítani az imperium sacrum-

ot Európával, ez azonban nem volt hosszú életű. „Európa” fogalma tágabb volt a Szent Birodalom fogalmánál, amely a kereszténnyé vált imperium romanum utódjának tekintette magát. Viszont Európa igenis azonos volt a nyugattal, vagyis azzal a területtel, amelyen elterjedt a latin kultúra és egyház, mindemellett ez a latin terület nemcsak a latin népeket foglalta magába, hanem a germánokat, az angolszászokat és részben a szlávokat – mindenekelőtt a lengyeleket – is. A *res publica christiana* nem volt politikai képződmény, mégis valamilyen reális és élő egészet alkotott, mert egységes kultúrája, „törzsek és nemzetek feletti jogrendszer volt, zsinatokat tartott, egyetemeket létesített, szerzetesrendek alakultak és terjedtek szerteszét benne, és zavartalanul folyt benne a szellemi-egyházi élet körforgása, melynek Róma volt a szíve”.

A jövő Európájának magában kell foglalnia a negyedik dimenziót az újkor dimenzióját is. Át kell lépnie a túl szűk nyugati, latin világ határait. De a latin örökség, a nyugati kereszténység öröksége nélkül sem képzelhető el Európa. Ahol ilyen kísérletre kerül sor, ott nem beszélhetünk többé Európáról.

4. Az újkor öröksége

Európa fogalmának negyedik rétegeként meg kell említenünk, hogy mit tett hozzá az újkor szellemisége. Itt érezhető legerősebben az ambivalencia. Az újkor pozitív jellemvonásának tekintjük a hit és a jog következetes különválasztását (ami a *res publica christianában* csak burkoltan volt meg), továbbá azt, hogy a polgári jogrendtől különválasztva egyre határozottabban testet ölt a hit szabadsága. Az állam és az egyház gyümölcsöző dualizmusa folytán a keresztény szemszögből alapvető emberi értékek lehetővé teszik a szabad humánus társadalom létrejöttét, ahol a lelkiismereti jogok és ezzel együtt az alapvető emberi jogok biztosítva vannak.

Ez az újkor idealizáló leírása: de igazából sohasem volt egészen ilyen. Az újkor kettőssége azon alapul, hogy szemlátomást félreismerte a szabadságeszme gyökereit és éleletalapját, és az ész emancipációját

sürgette, ami bensőleg mond ellent az emberi értelem, mint nem-isteni értelem lényegének.

Az eddigiekből világossá válik, hogy nem minden európai politikai és gazdasági egyesülés mutat eleve az európai jövőbe. A gazdasági vagy törvényhozói illetékesség e pusztá központosítása Európa gyorsított felszámolásához is vezethet, ha például olyan technokráciát eredményez, amely egyedül a fogyasztás növelését tartja szem előtt. Megfordítva viszont, megszüntetik a nemzetbálványozást, és olyan békerend részeivé válnak, amely megteremti a világ javaiból való közös részesedést. A közös gazdaságot a világ iránti közös gazdaságot a világ iránti közös felelősségként kell felfogni, és ebben az értelemben Európának gazdasági mechanizmusában is nyílt rendszerré kell válnia.

Amióta Hellászban létrejött, Európához elválaszthatatlanul hozzátartozik a demokrácia és az eunómia (a manipulátlan jog) belső egysége.

A párturalommal és a diktatúrával mint az önkény uralmával szemben Európa az ész és a szabadság uralmára vigyázott, amely csak a jog uralmaként maradhat fenn. Ennek előfeltétele a jog manipulálhatatlansága. Ennek viszont előfeltétele az, amit a görögök eunómiának neveztek, vagyis az, hogy a jog erkölcsi normákon nyugodjék. Platónnal egyetérthetünk abban is, hogy nem annyira a többség kialakításának bizonyos mechanizmusa a fontos, hanem inkább az, hogy az adott lehetőségeken belül a legbiztosabban valósítsuk meg a demokratikus mechanizmusok tartalmát, a hatalom ne sértse meg a jogot és az ethosz szabályozza a jogot. Aki Európáért harcol, az ennek megfelelően a demokráciáért is harcol, de csak az eunómiával elválaszthatatlan kapcsolatban, az imént vázolt értelemben.

A 4. tézis értelmében Európához szervesen hozzá kell tartoznia a lelkiismereti szabadságnak, az emberi jogoknak, a tudomány szabadságának és így a szabadságon alapuló emberi társadalomnak. Az újkornak ezeket a vívmányait meg kell őriznünk és tovább kell fejleszteni.

nünk anélkül, hogy a transzcendenciát tagadó és a szabadságot belülről felfüggesztő ész feneketlen szakadékába zuhannánk. A keresztény ember ehhez mér majd minden európai politikát és ezt szem előtt tartva teljesíti politikai megbízatását.

III. Fejezet

Európa önazonosságának kérdése

Felvetődik, hogy milyen alapon tart igényt az európai kultúra egyetemes érvényessége? Vajon az európai kultúra – egyetemes érvényességre való igénye miatt – egyszerűen lerombolja az idegen kultúrákat, amelyekkel találkozik, vagy inkább felszabadítja azokat, és provinciális korlátolt jellegűktől megtisztítva valamiféle egyetemes horizontot nyit meg számukra is? És hogyan határozható meg Európa mivolta? Létezik-e európai kultúránk, felismerésének és értékeknek valamilyen szubsztanciális, tartalmi magja, amely nélkül nem gondolható el Európa azonossága, vagy pedig egyszerűen abban áll Európa differentia specifica-ja, hogy minden készen talált eszmét, intézményt, adottságot folyton megkérdőjelez, meghalad és mindent szakadatlanul forradalmasít? Kérdés, hogy hogyan járulhat hozzá Európa korunk nagy világpolitikai feladatainak megoldásához, az igazságosság megteremtéséhez, a béke biztosításához és a természeti környezet megóvásához: R. Kosselleck az európai politikai filozófia egyik legfontosabb kategóriájának, az emancipáció fogalmának történetét vizsgálja; K. Pomian a nemzeti szuverenitás eszméjét taglalja; B. Lewis pedig azt fejti ki, hogy miként szemlélte Európát az iszlám, fejlődésének különböző szakaszaiban.

R. Spaemann „Univerzalizmus vagy eurocentrizmus”? előadása szerint az európai kultúrát definiáló kulturális örökség kezdettől fogva univerzalizisztikus volt, egyetemes érvényességre tartott igényt. E vonás megjelent már a görög politikai filozófiában, a „természet” fogalmában (fűszisz), amely a természetjog alapja lett és arra szolgált, hogy segítségével meg lehessen különböztetni jó és rossz társadalmi beren-

dezkedéseket. E fogalom birtokában nem azért védelmezték a görög társadalmi berendezkedést, a poliszt, mert görög, hanem azért, mert jobb, természetesebb, mint a perzsa despotizmus. Másik példa: Arisztotelész logikája nem arra tanít bennünket, hogyan gondolkodnak a Földközi-tenger vidékén élő emberek, hanem hogy miként kell minden embernek gondolkodnia, ha helyesen akar gondolkodni. És végül a kereszténység sem bizonyos nép vagy ország hagyományának, hanem egyetemes vallásnak tekintette magát, amelyben „nincs többé zsidó és görög, férfi és nő, rabszolga és szabad”: az egyház Isten eszkatológikus népe, amely „minden népből, országból és nemzetből” toborzódik.

Az újkorban azonban megjelent Európában a kulturális relativizmus, amely tagadja egyetemes érvényű igazságok, eszmék, és intézmények létét, s egyforma megértést tanúsít minden történelmi és kulturális alakulat iránt. Eszerint az európai tudományt, életformát, az európai ideálokat nem szabad ráerőltetni más kultúrára, mert ez megengedhetetlen „eurocentrizmus”, megalapozatlan európai elfogultság lenne. E relativista álláspontnak azonban – mutat rá Spaemann – az idegen kultúrák iránt tanúsított látszólagos tisztelete ellenére nagyon veszélyes következményei lehetnek. A relativizmus könnyen átalakulhat nihilizmussá. A jognak és az igazságnak a fogalma – miként Nietzsche is látta – legmélyebb hatalmát tekintve teológiai fogalom, s ha a relativizmus megsemmisít minden abszolút érvényességet, akkor ennek következménye nemcsak a tolerancia, más emberek és más kultúrák tiszteletben tartása lehet, hanem éppúgy vezethet barbár önkényhez és erőszakhoz is, amire olyan sok példát szolgáltat a legújabb kor történelme. A tolerancia, az emberi jogok elismerése bizonyos szubsztanciális, tartalmi elvekkkel függ össze, amelyeket az igazi európai hagyomány mindig is egyetemes érvényűnek tekintett.

Hogyan lehet védekezni a relativizmus ellen? A relativizmus filozófiailag könnyen cáfolható oly módon, hogy saját fegyverét fordítjuk ellene: ha egyszer minden relatív, viszonylagos érvényű, akkor a relativizmus mint filozófiai álláspont is csak viszonylagos érvényű, s ezért

nem kell komolyan venni (retorziós vagy transzcendentál filozófiai érvelés). Spaemann felhívja a figyelmet az európai civilizáció tényleges, immár megvalósult egyetemességére. Nem vitás, hogy az újkori természettudományokon alapuló, célirányos-rationális társadalmi gyakorlat, technikájával és gazdaságával együtt ténylegesen meghódította a világot. Vagyis feltartóztathatatlan az a folyamat, hogy univerzálissá válik a világ tudományos eltárgyasítása, valamint az élet minden területének célirányos-rationális megszervezése és ezzel együtt a tradicionális kultúrák pusztulása. Ilyen körülmények között viszont Európa nem teheti meg, hogy magának tartsa meg azt, ami egyedül igazolhatja vagy legalább ellensúlyozhatja a tradicionális kultúrák pusztulását: a feltétlennek, az abszolútnak az eszméjét. Ha Európa nem exportálja tudományos, rationális civilizációjával együtt a hitét is, azt a hitet, hogy – Nietzschevel szólván – „Isten az igazság, az igazság isteni”, akkor elkerülhetetlenül a hitetlenségét fogja exportálni, vagyis azt a meggyőződést, hogy nincs igazság, nincs jog és hogy a jó nem létezik.

Miután Európa – akarva vagy akaratlanul – megteremtette a rationális világcivilizációt, síkra kell szállnia ama gondolat egyetemességé válásáért is, amely nélkül e civilizáció az ember egyetemeselembertelenedésévé válhat. A legtöbb mai ember számára az alapvető emberi jogok érvényessége könnyebben belátható, mint a klasszikus metafizika vagy a keresztény hit igazsága. Viszont már Kant rámutatott arra, hogy megfelelő erkölcsi gyakorlat nélkül nem foghatók fel a klasszikus metafizika és a keresztény vallás tartalmi. Nem lehetséges-e kérdezi Spaemann –, hogy az emberi jogok evidenciája megújítja és ismét élővé teszi majd azt is, amit azok szükséges feltételként ismertünk fel? Az emberi méltóság evidens posztulátum annak számára, aki jogainak megsértését kénytelen elszenvedni, s ezért hamisnak fog tartani minden olyan elméleti meggyőződést is, amely megkérdőjelezi e posztulátum érvényességét.

IV. Fejezet/A.

Szólni kell Európa kapcsán a nacionalizmus és a kereszténység kapcsolatáról is, mely persze nemcsak „európai”, hanem világméretű probléma is.

A nacionalizmus kérdése sok keresztényt érint, ezért kettős cél vezérel bennünket: egyrészt vázlatosan, de pontosan meg akarjuk határozni, mi is a nacionalizmus; másrészt a keresztény üzenet fényében erkölcsi véleményt kívánunk mondani róla.

A középkori Európában hat nagy „nemzet” élt: német, angol, francia, spanyol, olasz és görög. Az avignoni pápaság idején tízre emelkedett a „nemzetek” száma. A középkor egyesítő elvének valójában nem a „nemzet”, hanem a keresztény hit számított, és a hovatartozásnak három fokozata volt: „elsősorban a „kereszténységhez”, másodsorban a saját „törzséhez”, harmadsorban „nemzetéhez” tartozott. Elsősorban „keresztény”, másodsorban „lombard”.

A modern „nemzet-eszme”, bár etnikai tartalmát valamelyest mindmáig megőrizte – főleg „ideológiai” tartalomra tett szert. Ez az eszme a XIX. században terjedt el igazán. A „nemzeten” e szerint önálló, más embercsoportokétól eltérő egyéniségű emberek csoportja értendő. Ez az egyéniség az etnikai eredet, a lakóhely, a nyelv és a vallás közösségéből is következik, de legelsősorban a saját kultúrának, a saját hagyománynak, a saját történelemnek köszönhető. A „nemzet”-fogalomnak vannak tehát „természeti” (faji, helyi) és „kulturális” összetevői (nyelv, vallás, szokások, történelmi hagyomány, művészet, jog); a fogalom sajátosságát azonban az adja, hogy ezek a természeti és kulturális összetevők olyan jellegzetességek”, amelyek egy „nemzet” jellemző sajátosságai. Ezeknek az összetevőknek köszönhető, hogy az illető nemzet „más”, mint a többi.

Hangsúlyozandó, hogy a különféle népek közötti súrlódások nem tartoznak hozzá a nemzetfogalomhoz.

Hogyan és miképpen jön létre a „nemzet” eszméje? Földrajzilag és történelmileg továbbra is Európában maradván azt mondhatjuk, hogy amikor bizonyos emberek, illetve eszmei áramlatok azt a tudatot ébresztik valamely embercsoportban, hogy különleges jellemvonásaik és tulajdonságaik vannak, olyanok, amelyek más embercsoportokat nem vagy nem ugyanolyan mértékben jellemeznek: vagyis hogy saját egyéniségük van, tehát olyan, csak rájuk jellemző természeti és kulturális vonásokkal rendelkeznek, amelyek az illető embercsoportot saját identitással, saját küldetésstudattal és saját sorssal bíró, „külön” néppé avatják. A „nemzet” eszméje nem spontán alakult ki, hanem létrehozták: lényegében tehát „kulturális” tényező.

Ha szemügyre vesszük a történelmet, miképpen születtek meg a modern „nemzetek”, újra meg újra a „nemzet” eszméjének születésénél bábáskodó emberekbe és mozgalmakba ütközünk. Németországban Herderrel, Fichtlével és a romantikával kezdődött, Franciaországban a francia forradalommal, Itáliában Mazzinival; és a „nemzeti” eszme ezekből az országokból terjedt el az egész európai kontinensen. Persze hosszú készülődés előzte meg ezeken a helyeken a „nemzet” születését. Itáliában Dante és Petrarca nyomán az olasz nyelv használata és tökéletesítése, továbbá az antik Róma nagyságának Itália jelenkori hanyatlásával való, szembeállítására révén a reneszánsz készíti elő az olasz „nemzet” születését. Sőt, „az olasz reneszánsz utat mutatott az európai népek nemzeti újjászületése számára is: a népi nyelv megtisztulása, eredetisége és használhatósága, a régi és jelentős irodalmi műveltség, a hajdani politikai nagyság és hatalom megannyi bizonyossága és tervezett megújítása. Ettől fogva ugyanazt teszik sorra mind a népek: meghatározzák saját nyelvüket, megpróbálják bebizonyítani, hogy egyenrangú. Azon lesznek, hogy kimutassák valamely régi és fejlett irodalmi műveltség létét. Végül pedig valamiféle, szükség esetén a saját képükre átformálható államra gondolván, saját önálló és egyenesen Istentől rájuk származó állam létrehozását tűzik ki maguknak célul”.

A XVIII-XIX. századig mégsem beszélhetünk francia, olasz vagy német „nemzetről”. A „nemzet” akkor születik, amikor a romantika hatására felfedezik, hogy egy-egy embercsoport valamennyi jellemző megnyilvánulásában – a nyelvben, a költészetben, a zenében, a jogban, a filozófiában, a politikában, a vallásban – egyazon éltető principium, vagyis az illető nép „lelke”, „génusza” fejeződik ki, s hogy épp ez teszi „sajátos” néppé, azaz „nemzetté” ezt a népet. A „nemzet” ugyanis nem a minden emberben „közös” emberi „természetnek” az éghajlat” a neveltetés és a történelem által befolyásolt „módozatait” jelenti, hanem egyéni, saját „lélekkel” megáldott, külön valóságnak tekintendő. Évezredekig is fennmaradnak mindennemű keveredésnek ellenállva: „ha a nemzet ugyanúgy kapaszkodik a földjébe, mint valami növény”. Erkölcileg pedig minden nemzet egy-egy saját értékekkel, saját gondolkodással, a szokások és eszmék, a szellemiség és a moralitás terén saját és meg nem változtatandó „természetes folyamattal” rendelkező világ. Van is minden nemzetnek néhány, léte titokzatos mélységeiben gyökerező „alapjellegzetessége”, ilyen például a nyelv. Az a nép tehát, amely elveszti a nyelvét, vagy hagyja, hogy más nyelvek megfertőzzék, a saját nemzeti „egyéniiségét” veszíti el.

Ahogy a nyelvét, ugyanúgy a szokásait, hagyományait is meg kell őriznie minden nemzetnek érintetlenül, nem szabad hagynia, hogy más szokások és hagyományok „mérge” megfertőzze.

A „nemzeti” öntudatra ébredés történelmileg mindig együtt járt azal a törekvéssel, hogy a „nemzetből” „nemzetállam” jöjjön létre, mivel – úgymond – a „nemzet” csak akkor válhat valóban önmagává, vagyis csak akkor élhet minden képességével és lehetőségével, csak úgy szerezhet magának méltó tekintélyt és elismerést, ha önálló és független államba szerveződik. Valóban: a nemzeti elvnek köszönhető, hogy teret nyer a népfelség, majd pedig a nép, a „nemzet” felsőbbségét kifejező nemzetállam elve.

A „nemzetből” azonban csak akkor lesz nemzetállam, ha megteremtődik, tápot kap és kifejlődik a „nemzet érzés”, vagyis annak átérzése, hogy egy adott állam valamennyi lakója ugyanahhoz a nemzethez tartozik, és hogy a nemzetek politikai megosztása helyes és természetes, sőt szent dolog; hogy minden nemzetnek joga van az önrendelkezéshez és ahhoz, hogy függetlenül éljen a saját „természetes” határain belül. Ebből ered a „nemzet-nemzetállami” törekvés – hogy mindenki ugyanazt a nyelvet beszélje, szilárd és közvetlen kapcsolatot teremtvé így az egyének és a központi hatalom között –, valamint a minden polgár „nemzeti” nevelést célzó saját iskolarendszer óhaja. És ezért szokás törekedni arra is, hogy a nemzet „történelmet” kapjon, ekként kötve őt – több-kevesebb történelmi pontossággal – a múltjához.

Ám a „nemzet” fennmaradása és „nemzetállammá” alakulása szempontjából még ennél is fontosabb az, hogy kialakuljon a „hazaszeretet”. A nemzeti érzést ekkor érzelmi és vallási pátoz hatja át. Fényes példái ennek a tizenkilencedik század különféle nemzeti újjászületési mozgalmai. A XVIII. századi felvilágosodás ugyanis az „ész” természeténél fogva „kozropolita”, egyetemes, hiszen az általa diktált törvények egyaránt érvényesek a világ valamennyi népére. A XIX. századi romantika azonban az „érzelmet” a „szenvedélyt” dicsőíti, mindazt, ami egy-egy népet egyénít, és a XVIII. század „felvilágosult reformizmusának” helyébe a „forradalmat” lépteti.

Machiavelli elszakítja a politikát a vallástól; a XIX. század azonban éppen hogy beviszi a vallást a politikába, „vallást” csinál a politikából, vagy – ami ugyanaz – a haza eszméjéből, mely utóbbi a politika végső célja, a legfőbb iránymutató.

A „nemzet” a „nemzetállam” a „nemzeti érzés” és a „haza” fogalmának tisztázása után már nem nehéz megérteni, hogy mi is a „nacionalizmus”, „ideológiai” természetű. Tehát a „nemzet” „történetiségével” szemben a „nacionalizmus” nem más, mint olyan

ideológia – azaz „mentális” természetű tény. A nacionalista ideológia háromféle – hol külön-külön, hol pedig egyszerre mutatkozó – formát ölthet. Az **első** hely, mely a saját nemzetünk (művészi, tudományos, politikai, harci) képességei és hajlamai révén magasabb rendű, ezért joga van uralkodni felettük. A **második**, hogy saját nemzetünk „kiválasztott” nemzet, hogy „küldetése „van (abból az előfeltevésből kiindulva, hogy „a” kultúra nem más, mint a saját nemzetünk kultúrája). A **harmadik** a „nemzetet” minden más értéknek fölébe helyezendő és minden más értéket minősítő értékke avató ideológia. Más szóval: „a nemzet abszolutizálása”. Ebben a harmadik változatban abszolút értékke válik, így a kivetendő értékek listáján az első helyre kerül; ezért a „nemzet” önérvényesítése, többnyire politikai függetlenítése és független, szuverén állammá alakítása során minden más érték, még a legnagyobb, a magunk és a mások élete is, feláldozható. A nacionalizmus mindent a „nemzethez” mér, a nacionalizmus ilyesformán igazolja a terrorizmust, a gerillaháborút. Történelmileg számtalanféleképp megnyilvánult a nacionalizmus, de a legvégletesebb formáit az elmúlt két évszázadban, Európában öltötte. Ezzel szemben a francia nacionalizmus – amikor Franciaország küldetésének őrizte, hogy „exportálja” a szabadságot egész Európába, másrészt az 1871-es vereség és az 1918-as győzelem utáni években – Franciaország „civilizációs” világküldetését hangsúlyozta. Az orosz nacionalizmus a szláv lélek jellegzetes vonásait helyezte előtérbe. Az olasz Rómára és a Római Birodalomra hivatkozott. Nem ritka, hogy egy-egy nemzet nacionalizmusát a másoktól elszenvedett, vagy elszenvedni vélt igazságtalanságok lobbantják lángra.

A kereszténység a nemzeti érzést és a hazaszeretetet kétségkívül mint jogos helyénvaló érzést ismeri el.

Összegezve: a saját nemzetünk iránti kitüntetető szeretet megengedett és helyénvaló, de csak akkor, ha kerüljük a haza fogalmának bármilyenű szak realizálását, ha ez a szeretet nem válik kizárólagossá, hanem nyitva marad más nemzetek számára is, mindenek előtt a kicsi-

nyesség és elvakultság helyett meg tudja becsülni a sajátjától eltérő nemzetek értékeit és tulajdonságait, mint az emberiség és az egyház megannyi Istentől kapott ajándékát.

A nacionalizmus radikálisan ellenkezik a kereszténységgel. Mi helyezi hát szembe az eddigiekben vizsgált megveszekedett nacionalizmust a kereszténységgel? Az, hogy a nacionalizmus isteníti, abszolúttmá avatja, jóváhagyva akár a legnagyobb gatzetteket is, ha azok hasznosak a nemzet számára. A nacionalizmus általi válik bálványimádóvá és radikálisan erkölcstelen ideológiává, hogy a nemzetet isteni tulajdonsággal ruházza fel.

A kereszténység szerint nincsenek „magasabb rendű” emberek, népek, fajták és kultúrák, illetve természetüknél fogva valamennyien egyenlők Isten előtt, valamennyien Isten gyermekei, és valamennyien megváltottak Jézus Krisztus kiontott vére által; minden embernek egyforma joga van önmaga létezésének szabad és akadálytalan kiteljesítésére, saját szellemi, kulturális, gazdasági és politikai életének a saját szája íze szerinti megőrzésére és fejlesztésére.

A keresztény elképzelés szerint – a különböző népek közötti viszony ne az „uralkodás” és az „alávetettség”, vagyis a kölcsönös harc és gyűlölet határozza meg, hanem az egyenlőségből és az egymás jellegzetességeinek kölcsönös elismeréséből kiinduló együttműködés és a szolidaritás. Ebben a szellemben kell keresni a megoldást a népek közötti viszonyból származó számtalan problémára, különösen akkor, ha egyazon területen fajtájukat, nyelvüket és vallásukat tekintve különböző népekhez tartozó többség és kisebbség él együtt. Az ideális megoldás az lenne, ha minden nép saját, független államot alkothatna; ez azonban nem mindig lehetséges és hasznos. Ilyenkor államszövetségeket, vagy konföderációkat kellene létrehozni, melyek egyrészt szavatolják az állam egységét, másrészt viszont lehetővé teszik, a „nemzetek” számára, hogy megőrizték és fejlesszék a saját etnikai, kulturális és vallási identitásukat. A nacionalizmus fonák „vallás”,

amely a keresztény hitben sohasem találhat ösztönzésre, igazolásra, még kevésbé pedig támogatásra. Nem létezhet „keresztény” nacionalizmus, amely a keresztény hit „nevében” vagy javára, e hit érdekében működné.

IV. Fejezet/B.

Az előző fejezetben is jól kiolvasható volt a „nemzet”-fogalom „kulturális” összetevője, mely a legjellegzetesebb sajátosságokat fejezi ki egyes nemzetek életében.

Az alábbiakban II. János Pál pápa gondolatairól szólok, melyet 1988-ban mondott el az Európa Parlamentben, valamint Cavalli-Sforza a gének és a különböző népek kultúrájának összefüggéseit taglalom.

Európaiság és új univerzalizmus.

Nem lehet gyökerek nélkül európaizálás! Fenti gondolat II. János Pál pápának az Európa Parlamentben elmondott 1988-as októberi beszédéből, valamint Cavalli-Sforza a konzervativizmussal kapcsolatos álláspontjából is kiolvasható.

A pápa így figyelmeztet: „az egyesült európai népek nem fogják elfogadni egy nemzet vagy egy kultúra uralmát a többi fölött, hanem olyan állapotot fognak megteremteni, amelyben az összes nemzetnek egyenlő joga lesz ahhoz, hogy a maga különbözőségével gazdagítsa a többieket”.

Sforza álláspontja így hangzik: „A mai világban a horizontális átvitel egyre jelentősebbé válik. Az ún. tradicionális társadalmakat viszont éppen azért hívják így, mert nemzedékről nemzedékre megőrzik eredeti kultúrájukat és rendszerint a nyelvüket is. Minden bizonnyal éppen kultúrájukat meghatározóan vertikális átadása az a tényező, mely konzervatívabbá teszi őket a többinél”.

Cavalli-Sforza a gének és a különböző népek kultúrájának összefüggéseit is taglalta. „A gének és a kultúrák összefüggésének végső magyarázatát az átvétel kétféle – horizontális és vertikális – mechanizmusában kell keresnünk” – írja. „A gének... vertikálisan adódnak tovább nemzedékről nemzedékre. A kultúra is terjed vertikálisan, viszont a génekkel ellentétben horizontálisan is átvihető, egymással rokonságba nem álló személyek között”.

„Sforza ugyan maga nem mondja ki, de az áthatást a kulturális tradíció biztosítja, hiszen mind a horizontális (vízszintes), mind a vertikális (függőleges) örökölhetőséget magába foglalja. A „nemzet” uniófogalmában, nevezzük így az egységlogika eddigi eredményét, tehát átminősíti egymást a biológiai, a kulturális (pl. nyelvi, irodalmi, népművészeti stb.), az egzisztenciális és más részelem, hogy az új transzmutált (átváltozott) nemzeti önmeghatározásban – Egygyé előreléphetessen! A Sokból az Egybe ugyanis nem úgy jutottunk, hogy egyszerűen hátra arcot csináltunk, hanem előléptünk az elementárisba, az eredetbe, a primordiálisba. Az „ösegység” teremtésének a „csak” tudósként és nem filozófusként gondolkodó C. Sforza tételesen nem mondja ki fejtegetését. Ezért tekinti a tradicionális társadalmakat, nemzeteket egyben konzervatívnak is!”

Fentiek alapján a következő társadalom metafizikai kérdéseket kell megvizsgáljunk, hogy belássuk nem a hegeli állítás és tagadás konfliktusából keletkező dialektikában kell kizárólag a jövőbeni sorsot fellelni, hanem a létegyiség felderítésével, azaz az uniómetafizika szellemében. Ellenkező esetben fennáll az a veszély, hogy még az egységes Európában sem alakul ki az emberi közösség!

Heidegger gondolatait fentiek alátámasztására segítségül kell hívni. Mikor az egészeről gondolkodik nem eredetmetafizikának nevezi, hanem ontológiának. A diszciplínákban való gondolkodást metafizikának nevezi. A metafizika – hagyományt – jelent. Meta – jelenti, hogy minden előtt. Kezdet, kezdetén, de nem a gondolkodásán. Hagyomány

csak egy van, az emberiségé. A pozitív metafizika tényekre épül. Vanak eredendő dolgok. Létnek azt tekinti, ami „megfogható”.

A nemzetet is a metafizika szemszögéből vizsgálhatjuk. A nemzet: közösből differenciálódott. Az emberiség emlékezte kódolva, megőrzi nemzedékről, nemzedékre a faj emlékezetét. Heidegger rágondol – az őseire. A hagyomány pedig őrzi az eredetet. Ilyen értelemben az eredetiség emlékezés. Vertikálisan tudjuk leírni a nemzet fogalmát. (Összes elemet figyelembe véve.)

Heidegger azt is felveti, ahol a gondolkodás filozófiává – a filozófia episztemmé (tudománnyá) vált. Ez a lét gondolásának elfelejtéséhez vezethet. Az elmúlt évtizedekben a fennállás és a létezés fogalmát összekeverték.

A fennállásnak nincs létalapja, hanem érvényessége van. Azt gondolták, hogy ami van, az létezik. Ami ésszerű az valóságos, ami valóságos, ésszerű. (Hegel). A fennálló helyzet létezését tulajdonítottak a hegeli tétel alapján!

Létfeltételek helyett, a hatalom kérdése került előtérbe. Messianizmust gyakoroltak, a metafizikai alapok helyett. Létalap nem volt, csak a fennállóságot látták. Engels a fennállót, a valóságtól megkülönböztette. Most a fennálló zuhant le, mert nem volt meg az ontológiai alap.

Fenti politikai berendezkedés három ponton nyugodott:

1. Szellemi helyett, anyagot helyeztek előtérbe
2. Megteremtették az osztályharc gondolatot
3. A zsidó-keresztény hagyományokból származó messianisztikus elem, a proletariátus a messiás, azaz vallási színezetű.

Ebből lett a voluntarizmus.

(Metafizika helyett, messianizmus!)

Hegel után a történelmi egymásutániség megszűnt, és ők erőltették a szocialista társadalmat mégis, holott ennek egy vertikális társadalomnak kellett volna lennie. Vertikális jelentette volna: az ősi összekapcsolását, a legújabbal. Hegel után fölszívódott az idő. Elérkezett a horizontális fejlődés vége. Nem a legutolsó a legerede-tibb, hanem a legelső, ami nem primitív. Heidegger szerint: nincs objektum, szubjektum, hanem az egészbe vetett lét van!

Felvetődik, hogy találunk-e közös alapot a kultúrában? A primitív népek is olyan logikai apparátussal gondolkoznak, mint az európaiak. Nem szükséges ugyanis a logikai eszközök tudása, használata, a logikus gondolkodáshoz. A primitív gondolkodás analogikus. A kultúra és a természet között nem tesznek distenciát. Nyelv és a világ összeolvad és a jelölt között nem tesznek különbséget.

A szolipszizmus veszélye tehát fennáll bármikor. Mindazon esetben beszélhetünk erről, mikor is nincs meg az eredet feltétel.

Szólnunk kell az egységlogikáról is, amely jobban szolgálja az emberiséget, mint maga a demokrácia. Ebben az esetben az egyenlő jog-nak hozzák létre az inqualiensét. Egyik ellentét sem akarja legyőzni a másikat. Ez az uniologika gondolata.

Visszatérve az egyesült Európa gondolatához, leszűrhetjük a tanulságot, hogy fennáll a veszélye annak, hogy a fenti formaliz-mus, mint kanti kozmopolitizmus – a nemzet fogalom kihagyásával – válhat elfogadottá. Azonos autonóm államok válhatnak egy-ségessé. Az internacionalizmust a kozmopolitizmus váltotta fel, de ez formális. Ki kell fejleszteni minden nemzet identitását, s utána jöhet az egység. Hiszen Európa a történelmi kettős spirálra épül fel: megtalál-ható benne a nacionalizmus és az internacionalizmus egyaránt.

Az egyesült Európa megteremtése előtt megszületett „az európai filozófia” – azaz eszmények helyett a gazdasági szükségszerűségek Európájának gondolata, szükségessége. Veszélybe kerül ezzel a nem-

zeti állam, mert nincs többé szinkronban a technikai és a gazdasági realitásokkal. Pedig a nemzet tartós történelmi és társadalmi jelenség, amelyen belül a néptömegek érzékelik szükségleteiket, észlelik érdekeiket, megfogalmazzák követeléseiket. Ugyanakkor nem kétséges, hogy a tudományos és technikai fejlődés jellegénél fogva és meggyorsulása folytán a termelőerők fejlesztése mindinkább nemzetközi méretekben mehet csak végbe: a gazdasági élet internacionalizálódása visszafordíthatatlan jelenség. Ezért a nemzeti függetlenség kérdését újszerűen kell felvetni és azt a termelőerők internacionalizálódásával összeegyeztetni.

II. János Pál követve XIII. Leó pápát, valamint XI. Piust – a Cenesimus Annus – kezdetű enciklikájában ismét rámutat, mind az egyes nemzetek belső rendjét illetően, mind nemzetközi vonatkozásban, a politikai és társadalmi rendről vallott keresztény felfogás pilléreire.

Az enciklika szövege ékesen tanúskodik az egyház „szegények iránti kiemelt elkötelezettségének” állandóságáról, a „keresztény szeretet gyakorlásának elsőbbségét élvező sajátos formájáról”, a „munkáskérdésről”. Az említett témák, melyek nemcsak az enciklikában találhatók, összhangban állnak az egyház szociális tanításával, mivel a magántulajdonról, a munkáról, a gazdasági fejlődésről, az állam természetéről és – mindenekelőtt – magáról az emberről alkotott egészséges felfogást tartalmazzák.

Egyes országokban és a nemzetközi kapcsolatok terén is a szabadpiac a leghatékonyabb útnak az erőforrás elosztására és a szükségletek legmegfelelőbb kielégítésére. De ez csak a „megvásárolható” szükségletekre érvényes, amennyiben vásárlóértékkel rendelkeznek, továbbá azokra az erőforrásokra, amelyek megfelelő áron „eladhatók”. Azonban a felek egyenlőségén alapuló kereskedelem logikáját és a hozzá kapcsolódó jogszerűség formáit megelőzi az a valami, ami az embernek azért jár, mert ember, azaz páratlan méltósága miatt. Ez a

valami, ami megilleti, szükségszerűen magába foglalja a túlélés lehetőségét és azt, hogy aktívan működjek közre az egész emberi nem közös java megvalósításában. A **Rerum novarum** által kifejtett alapelvek érvényesek a harmadik világ vonatkozásában. Bizonyos esetekben még az elérendő célt is jelentik: ezek arra irányulnak, hogy meggátolják, hogy magát az embert és munkáját pusztá áruként kezeljék. Mindez nagy és termékeny tevékenységi kört és küzdőteret jelent a jogszerűség nevében, a munkások jogainak védelme és személyiségük megóvása érdekében. Ugyanakkor ezek lényeges kulturális funkciót is betöltenek, mert elősegítik, hogy a munkások teljes jogúan vegyenek részt a nemzet életében és fejlődés útján haladjanak.

Ebben az értelemben teljes joggal beszélhetünk a gazdasági rendszer ellen vívott harcról: olyan módszert értve alatta, amely abszolút többséget biztosít a tőkének, a termelőeszközök és a föld birtoklásának az emberi munka szabad személyes jellegével szemben. Amikor ez ellen a rendszer ellen küzdünk, nem tekinthetjük a szocialista rendszert alternatív modellnek, amely valójában államkapitalizmust jelent, hanem a szabad munka, a vállalkozás és az együttműködés jelent alternatívát. Ez nem mond ellent a piacnak, de igényli, hogy az állam megfelelőképpen szabályozza az egész társadalom alapvető szükségleteinek kielégítését. Így tehát az egyház elismeri a haszon jogszerű funkcióját, mint amely a vállalkozás jó működését jelzi. De mégsem a haszon a vállalkozás egyetlen fokmérője. Előfordulhat, hogy a gazdasági számítások helyesek, de a vállalkozás legértékesebb vagyont képező embereket méltóságukban megalázzák és megsértik. A profit tehát szabályozó szerepet tölt be a vállalkozás életében, de nem kizárólagos. Itt ugyanis már emberi és erkölcsi tényezőket is számításba kell venni, amelyek ugyanúgy lényegesek a vállalkozás életében.

Már láthatjuk, hogy az ún. „létező szocializmus” bukása után, a gazdasági szerveződés egyetlen modellje – a kapitalizmus – nem fogadható el. Le kell rombolni azokat az akadályokat és monopóliumokat, amelyek számos nemzet előtt elzárják a fejlődés útját. Minden

egy ember és nép számára biztosítani kell azokat az alapvető feltételeket, amelyek a fejlődésbe való bekapcsolódásukat segítik elő. E cél elérése érdekében az egész nemzetközi közösség részéről felelős és tervszerű erőfeszítésekre van szükség.

Úgy illik, hogy a leggazdagabbak teremtsék meg annak lehetőségét, hogy a legszegényebbek bekapcsolódhassanak a nemzetközi életbe.

A II. Világháború befejezése óta a Szentszék szüntelenül Európa megteremtésére buzdít. Feladatuk, hogy illetékességi területüket el nem hagyva, támogassák a népek kezdeményezését, és az általuk hirdetett értéket (kultúra megőrzése), éberan figyelve az időt jeleire, amelyek arra ösztönzik, hogy a változó valóság nyelvére fordítsák az evangélium örök útmutatásait.

A Róma és Konstantinápoly közti egyházszakadás óta, mint eddig is a történelemben a pápák, a pápa ma sem adta fel, hogy a történelem egyetemes igényeit a kor gondolkodóinak, szellemtörténészeinek, filozófusainak, teológusainak, az embernek megfogalmazza.

„Tiszteljétek az embert, Isten képmását!” – figyelmeztet bennünket II. János Pál pápa, a Krakóból rómaivá lett örök európai. Ez a mi szomorúságunk, közös európai kultúránk öröksége: az etika fölötté áll a technikának, a személy a tárgyaknak, a szellem az anyagnak.

A legfájóbb hiányunk azonban az, hogy nem látjuk egységben a világot: eltűnt szemünk előtt a világ, amelyben az ember megtalálja a helyét testvérei körében és a természet ölen, hogy szeresse testvéreit és művelje a természetet.

A keresztény kulturális örökség ezt az együttélést adja meg: a tudomány és művészetek hatalmas világában az ember meghatározott eszméjét fejezi ki. Ennek az embernek mélységes misztériumát csak Jézus Krisztusban tudjuk megvilágítani. A társadalmi kommunikáció eszközei által kitágított világban is maga az ember marad a lényeg. Az

igazság, a jóság, a szépség értékei, az igazságosság és egyenlőség eszméje képezik a mindent átfogó, személyes és közösségi fejlődés alapját. Itt mindenki megtalálhatja azt a helyet, amely őt megilleti a népek közösségében.

Kultúránk elvesztette egyensúlyát, s egyre veszélyesebbé vált. Az európaiakhoz erőteljes felszólítás hangzik, hogy szemléljék újra egységben a világot. Elérkezett a pillanat, hogy felidézzük: csak az evangélium alapján láthatjuk reálisan az embert – a világ mikrokozmoszát és Isten képmását.

Nem elégedhetünk meg többé olyan kultúrával, amelyet a közvetlen kielégülés, az egyéni előítélet, az újdonságnak önmagáért való kultusza ural.

Peter Berger írja: „A kereszténységnek újra meg kell találnia igazi metafizikai magasságát”. Damélon bíboros hozzáteszi: „A jelenlegi keresztény kultúra legnagyobb gyöngesége a metafizika hiánya. S mivel nem tud meglenni metafizika nélkül, hát kiszolgáltatottá válik a hamis metafizikának”. Az egzisztencializmustól a strukturalizmusig, a hegelianizmustól annak XX. századi leszármazottjáig igazodni nem lehet kulturális következmények nélkül.

A valóság realizmusához kell visszatérnünk, meg kell szabadulnunk az idealisták és materialisták béklyóitól, meg kell találnunk a lét értelmét.

A keresztény teológusok és szellemtörténészek a korforduló jellemzésekor állandóan a „modernség” bűvös szavát emlegetik, csaknem ez lett mindennek a mércéje és mértéke.

Melyek a modernség főbb jellemzői?

- A szekularizáció, a technikai civilizáció és a konzumizmus, az élvhajhászat és az erkölcsi szabadosság; illetve a racionalitás, amely a vallást az irracionális szférájába utalja, s hitet az egyén magán-

ügyének tekinti, a világot úgy szervezi meg, hogy kikapcsolja a transzcendenciát, – „mintha Isten nem létezne”.

A szekularizmussá vált teljes evilágiság már nem harcos antiteizmus, miként a marxista-kommunista ideológia volt, hanem egyszerűen a teizmus; az ember el van Isten nélkül.

„Isten halott”, de ezzel az ember is halott, Isten nélkül nem valósítható meg az emberi társadalom, mert ahol az ember számára az ember a legfőbb lény, ott az ember könnyen a másik ember farkasa lesz.

Visszatérve az „Isten halott” metaforára, mely a modernség egyik lényeges szempontját fejezi ki, amely tulajdonképpen keresztény eredetű, Isten Fia, Krisztus halála, a szó valódi értelmében Isten halála. A kifejezést Luthertől átvéve Hegel, majd Nietzsche racionalizálták, illetve tették az ateizmus kifejezésévé; végül – Heidegger nyomán – a modern evilágiság, illetve a teizmus (metafizikai istentan) csődjének jelölésére használták. A modern ember, tagadva Istent, lázadva ellene, a saját erejéből akar megistenülni, miután hatalma alá hajtotta a természetet. A kereszténység megszabadította a kozmoszt, a világot az istenektől. Tudománytörténeszek megmutatták, hogy éppen a teremtés eszméje, a másodlagos okok elismerése tette lehetővé a modern természettudományok kibontakozását is. És paradox módon, mert az a modern világ fordul a kereszténység, az istenhit ellen, amely ebből született meg. A modern ember az „Isten halálát” hirdetve isteníti a tudományt, a hatalmat, a fajt, a jólétet stb.

Végül is a politika, a gazdaság, a társadalom emberellenes lesz, visszaesünk a fetisizmusba és az „emberarcú barbárságba”. Marx, Nietzsche és Freud a valóság minden zónájába bevitték a modernséget jelképező racionalitást; igyekeztek leleplezni (részben jogosan) bizonyos vallásosság illúzióját, még ha a vallás lényegi mivoltát nem is tudták kikezdeni.

Inkább csak az ember kigondolta „Isten” hamis képét zúzták össze.

II. János Pál így fogalmaz: a marxizmus azt ígérte, hogy kiirtja az emberek szívéből a vágyat Istenre. Az eredmények azonban azt mutatták, hogy ez nem sikerülhet anélkül, hogy magát az emberszívet is szét ne zúznák.

Ez pedig nehezen menne, hisz lehetetlen fel nem ismerni a keresztény gyökereket, ha a modern időkig kialakult civilizációt vizsgáljuk. Ezen a gondolatkörön belül a legfontosabb az emberről alkotott sajátos fogalom. A világ középpontjában az emberi személynek semmi mással nem pótolható értéke áll, s hogy a történelemnek van értelme. Az ember mindig hisz abban, hogy lehetséges legyőzni a rosszat. Ez a hite pedig állandóan szembesíti az eszménnyel. A keresztény hagyomány által formált szellemiség lényeges összetevője a mások felé való nyitottság. Az európaiaknak kötelességük, hogy minden embert testvérként tiszteljenek és szeressenek. Az európaiak hivatásához tartozik, hogy az egyetemesség gondolatát őrizzék és továbbfejlesszék.

A pápa az egyetemesség gondolata mellett nyomatékkal hangsúlyozza Európa több ezer éves kultúráját, figyelemmel kísérve, hogy: „Az európai népek szabad elhatározásán alapuló közös politikai szerkezet – anélkül, hogy veszélyeztetné a közösség népeinek azonosságát – méltányosabban fogja szavatolni az egész térség jogait, köztük a kulturális jogokat is.

Azonban semmiféle társadalmi program nem tudja soha megvalósítani a földön Isten országát, vagyis az eszkatalógikus tökéletesség állapotát.

A politikai messianizmus legtöbbször zsarnoksághoz vezet, s a társadalmak által kialakított struktúrák sohasem végérvényesek.

Nem biztosíthatják, amelyre az ember vágyakozik. S nem helyettesítik az ember lelkiismeretét és nem teszik feleslegessé az igazság és az abszolútum keresését. Végül a pápa figyelmeztet arra; ha kontinensünk vallási és keresztény önazonossága elhalványul, ha megszűnik az

etika inspirálója lenni és elveszíti társadalmi befolyását, akkor ez nemcsak az európai múlt egész örökségének tagadása lenne, hanem súlyos veszélybe kerülne a jövő is.

Az egyesült Európának három területen kell nyitottnak lenni a másik félteke népeivel.

1. Az embert össze kell békíteni a teremtéssel. Meg kell óvni a természet épségét, egyensúlyát, amely a Teremtő dicsőségét hirdeti.
2. Az embert össze kell békíteni felebarátaival. A már-már gondolati irányzatokat képviselő európaiakhoz el kell fogadniuk egymást.
3. Az embernek ki kell békülnie önmagával. A kölcsönös gyanakvás helyett, harmonikus világ- és emberfelfogás kell, amelyben a tudomány, a technika és a művészet nem zárja ki az istenhitet, hanem elvezet hozzá.

V. Fejezet

E záró fejezetben röviden az új nemzetközi rend megteremtésének szempontjairól, valamint a komputópia: a teológia szinergizmus újjászületéséről szólok.

Az új nemzetközi rend megteremtése szempontjából lényeges problémakörök:

1. **Fegyverkezési verseny:**
2. **Népesség:** A Föld eltartó képességének kérdése: A népességet bolygónknak kell eltartania. A gazdag nemzetek többet fogyasztanak, s több kárt is okoznak a világ ökológiai rendszereiben.
3. **Élelmezés:** Az élelem fegyver, legfőbb eszközünk. Egyetlen ország sem engedheti meg magának, hogy élelmiszer ellátás tekintetében állandóan és nagy mértékben függjön.

4. **Az emberi települések:** A század végére – a világ népességének fele – városokban és városias jellegű településeken lakik, s minden 3. városlakó közül kettő a harmadik világban él. A kiáltó egyenlőtlenség éppen a nagyvárosokban szembetűnő. A nemzeti rendben végrehajtandó szerkezeti változtatásokat a városokban kell kidolgozni.
5. **Emberi környezet:** A természet által állított korlátok átlépése elképzelhetően azt eredményezné, hogy bolygónkon lehetetlenné válik az emberi élet. A nemzetek közti egymásrautaltság itt elkerülhetetlen!
6. **Nemzetközi pénzügyi-és kereskedelmi rendszerek**
7. **Természeti erőforrások és energia:** A világ nyersanyag termelésének mintegy felét az ipari országok adják. (óceánok nyersanyag-tartaléka) A Föld népességének 71%-át képviselő harmadik világ, az előállított energiák csupán 16%-át fogyasztja. A világ népességének 70%-a nem rendelkezik biztos egészséges vízzel. A világ „hidrológiai körforgásában” részt vevő vízkészletének (38000km³) egy %-a érhető el az emberi fogyasztás számára, a többi az óceánokban, a sarkvidéki jégtakarókban és a talaj mélyén tárolódik.
8. **Tudomány- és technika; a transznacionális vállalatok:** A világ összes műszaki- és tudós létszámának 90%-a az ipari országokban dolgozik. Transznacionális vállalatok: A nemzetek fölötti döntéshozatal. Ez összeütközésbe kerül a gazdag és a szegény világban egyaránt kibontakozó nagyságú emberi és társadalmi fejlődéssel. A transznacionális vállalatok fejlődése nem mindig megfelelő a szegény nemzetek szükségleteinek. Lényegében a társadalom jómódú szektoraihoz kapcsolódik, s tőlük függenek, hiszen ők a legfontosabb fogyasztóik. A transznacionális vállalatok a növekedés hatalmas mozgatóerői lehetnek, tevékenységük nem szolgálja a fejlődés céljait, s megfelelő állami politika, valamint bizonyos esetekben társadalmi reform hiányában inkább kiélezi, mintsem csökkenti a

szegény társadalmak jövedelembeli egyenlőtlenségeit, így elkerülhetetlen, hogy gyakran nem megfelelő technológiák kialakításával a nyugati piacgazdasági társadalmak példáit igyekezzenek megismételni. A fő probléma, hogy a nemzetek feletti vállalatoknak beruházásaik biztonságához és ésszerű nyereségeihez fűződő érdekeit összehéberkítsék a vendéglátó ország gazdasági függetlenségével és fejlesztési célkitűzéseivel.

9. **Tengervíz:** – a Föld felszín 2/3-át borítja és rendelkezik a szárazföldi takaró minden vonásával. Bolygónk vízkészletének 95%-át adja. Semmiféle új nemzetközi rend kialakítására irányuló kísérletből sem maradhatnak ki az óceánok.

Komputópia: a technológiai szinergizmus újjászületése

Az információs társadalomról, egy Komputómiáról (a Komputertópia rövidítése) szóló látomással folytassuk.

Ha végigtekintünk az emberi társadalom történetén, azt látjuk, hogy amikor a középkor hagyományos társadalma letűnőben volt, fellebbent a függöny az új ipari társadalomról. Feltűnt Thomas More, Robert Owen, Saint Simon, Adam Smith és más szociológusok és közgazdászok, akik különböző látomásokkal jellemezték az eltűnő társadalmat. Legfontosabb Adam Smith látomása az egyetemes bőség társadalmáról, amelyet „A nemzetek gazdagságában” vázol. A Smith-féle egyetemes bőség társadalma megteremti a jólét feltételeit az emberek számára, olyan gazdasági körülményeket, amelyeknek meg kell szabadítaniuk az embereket a függőségtől, és alárendeltségtől, valamint lehetővé kell tennie számukra, hogy a szellem valódi szabadságát gyakorolják autonóm cselekvéseikben.

A legfontosabb, hogy az információs társadalomban az információs értékek kognitív és cselekvés szelektív információk tengelye és nem az anyagi értékek körül forog majd. Tehát, ha az ipari társadalom az embereknek az anyagi fogyasztás bőségét nyújtja, akkor az információs

társadalom az a társadalom lesz, amely a társadalom minden területén kibontakoztatja az egyén kognitív kreativitását. Ha az ipari társadalom szintjének a magas szintű tömegfogyasztó társadalmat tekintjük, akkor az információs társadalom legmagasabb szintje a globális jövőépítés társadalma lesz. Ez az, amit „Komputópiának” nevezek. A komputópia egy teljesen új, a XXI. századra néző, hosszú távú látomás.

A Komputópia társadalmában minden ember időértéket keres, illetve valósít majd meg. Japánban gyakran beszélnek a fejlett jóléti társadalomról, és az emberek szükségesnek tartják, hogy a gyors gazdasági növekedésről a kiegyensúlyozott növekedésre kerüljön át a hangsúly. A fejlett jóléti társadalomról alkotott jelenlegi elképzelések azonban hajlanak arra, hogy csak azt hangsúlyozzák, hogy „zöld környezetben kell élni, ahol a nap is süt”. Nyilvánvaló, hogy ez fontos, napjainkra jellemző koncepció, amidőn kiutat keresünk a zsúfolt és szennyezett városokból, valamint az ellenőrzött társadalom fenyegetéséből.

Az emberi szükségletnek sok dimenziója van. A jövőépítés társadalma, – ahogyan én látom – olyan társadalom lesz, amelyben mindenki képes lesz megkeresni és kielégíteni az önmegvalósítás szükségletét.

A szóban forgó önmegvalósítás nem kevesebb, mint az időérték megvalósításának szükséglete.

Szólni kell a döntések szabadságáról és a lehetőségek egyenlőségéről.

A szabadság és egyenlőség elve a Puritán Forradalomból (1649-1660) nőtt ki. Az abszolút hatalomtól való megszabadulás és a jogi egyenlőség eszméje alárendeltjei voltak ezeknek a koncepcióknak, amelyeket – mint a politikai hatalom alapját – a társadalmi szerződés és az egyéni megegyezés elve támogatott. Ezek az elméletek azt az álláspontot képviselik, hogy a szabadság és az egyenlőség minden ember

természetes joga. Ez a két eszme szolgált a modern polgári társadalom kialakításának elméleti alapjául.

A kapitalista gazdasági rendszer létrejötte során a szabadság és egyenlőség fogalma továbbfejlődött és olyan tartalmakat kapott, mint „szabadság” a munka megválasztásában.

Az információs társadalomban az egyén által leginkább áhított szabadság valósul meg, a rendelkezésre álló jövőbeni idő felhasználása során az egyén önként határozhatja meg az időérték megvalósításának irányát. A döntés szabadsága a célirányos cselekvés kielégítésére irányuló döntéshozatal szabadsága. A jövőbeni információs társadalomban ez lesz a legalapvetőbb emberi jog.

„A lehetőségek egyenlőségének” jogával mindenkinek rendelkeznie kell.

Megnő az egyén függetlensége is!

Az ember jövőépítési lehetőségei kibővülnek.

Egyéni jövőépítés a csoportos jövőépítéssel harmonizál.

A szinergikus társadalomban egyének és csoportok működnek együtt. A működő társadalmi alapelv a szinergizmus, amely a jelenlegi kapitalista társadalom szabad versenyét váltja fel. A jövő információs társadalmában: információs közművek lesznek.

Felsőbb hatalomtól mentes funkcionális társadalmak fognak megvalósulni. A társadalom szinergikusan funkcionális lesz.

Kérdés, hogy vajon valóra válhatnak-e ezek a számítógépre vonatkozó jóslatok? Választanunk kell „komputópia” és az „automatizált állam” között. Ez a megkerülhetetlen alternatíva. Komoly veszély van arra, hogy az ellenőrzött társadalom irányába haladunk. Ezt azzal támaszthatjuk alá, hogy a számítógépeket létezésük első tizenöt-harminc

évében főleg a katonaság és más államigazgatási szervezetek, valamint a nagy magánintézmények használták. A számítógépek úrkutatásban való használata – a természettől való együttélés szükségességének elhanyagolásához vezetett, miközben megnőtt az a hatás, amelyet a természetre gyakorolhatunk.

Ha a számítógépesítés ebbe az irányba halad, az ellenőrzött társadalom lehetősége vészjóslóan megnő.

Ha a számítógépeket kizárólag csak automatizálásra használnák, valósággá válna, az ellenőrzött társadalom!

A számítógépek kapcsán szembe kell néznünk az „automatizált állam” vagy a „komputópia” alternatívájával. Ebben a kérdésben számunkra csak a komputópia járható. Ennek végső célja az ember teológiai szinergizmusának és a legfőbb lény újjászületése a végső életerő. Olyan kifejezések ezek, amelyeknek van értelme mind a vallásos, mind a nem vallásos emberek számára. Az ember és a természet végül egy új ökológiai szellemben él majd együtt, globális méretekben a szinergikus társadalomban.

Irodalomjegyzék

1. Bibó István: Európai kisállamok nyomorúsága. (1946)
2. Báró Brandenstein Béla: Az ember a mindenségben. I. kötet.
3. Filozófiai Figyelő, 1981/1-2. sz. (M. Heidegger cikke a gyökerekről)
4. Fülep Lajos: Művészet és világnézet.
5. Hamvas Béla: Öt génusz. (73. old.)
6. Hamvas Béla: Világválság.
7. Hamvas Béla: Hermész Triszmegisztosz.
8. II. János Pál pápa: Centesimus Annus... kezdetű enciklikája.
9. Juss folyóirat, 1992/1-2. sz. 282-284. old.
10. Juss folyóirat, 1992/3. sz. 60-62. old.
11. Magyar Filozófiai Szemle, 1970/1. (Tordai Zádor: Állam, szocializmus és demokratizmus.) (61-97. old.)
12. Magyar Filozófiai Szemle, 1970/5. (Ádám György: A világkonstrukciónak apologetikája és kritikája)
13. Magyar Filozófiai Szemle, 1980/3. (Ágh Attila: Eldologiasodás)
14. Magyar Filozófiai Szemle, 1982/6. (Lendvai L. Ferenc: Karácsony Sándor „Magyar világnézete”.)
15. Magyar Filozófiai Szemle, 1985/1-2. sz. (Fülep Lajos: A nemzetről.) (54-55. old.)
16. Magyar Filozófiai Szemle, 1987/5-6. sz. (A nemzetállamról.)
17. Magyar Filozófiai Szemle, 1987/3. sz. (414-416. old.)
18. Magyar Filozófiai Szemle, 1980/3. sz. (Karsai László: Marx és Engels a nemzeti kérdésről.)
19. Magyar Filozófiai Szemle, 1989/2-3. sz. (Nyíri Tamás: Emberkép változás korunkban.)
20. Magyar Filozófiai Szemle, 1989/2-3. sz. (Lendvai L. Ferenc: Értékváltozás)
21. Magyar Filozófiai Szemle, 1989/2-3. sz. (Theo Zweerman: Lelkiesség a modern társadalomban)
22. Magyar Filozófiai Szemle, 1990/1-2. sz. (Richardo és Malthus cikke)
23. Magyar Filozófiai Szemle, 1990/1-2. sz. (Costas Axelon: Az ember és a világ játékanak témája.)
24. Masuda, Yoneji: Az információs társadalom.
25. Mérleg, 1970/5. (A halál modern értelmezése)
26. Mérleg, 1970/6. (Rainer cikke)

27. Mérleg, 1984/3. (Walter Kasper: A keresztény reményről.)
28. Mérleg, 1984/4. (Razinger cikke)
29. Mérleg, 1989/4. (Tegyey Gábor: Az 1992-ben bevezetendő „Nagy Piac” és az egyház)
30. Mérleg, 1992/3. (Kereszténység és nemzetiség)
31. Naisbett, John: Megatrendek.
32. Prohászka Lajos: A vándor és bujdosó.
33. Dr. Stein Lajos: Kozmopolitizmus, nacionalizmus, internacionalizmus.
34. Szilágyi Imre: Látók és vakok. Új Írás, 1981.
35. Szilágyi Imre: A lét, a nemzet és a nyelv. Új Magyarország, 1992. augusztus 15.
36. Szilágyi Imre: Az írástudók felelőssége. Új Magyarország. 1993. január 16.
37. Tinbergen, Jahn: A RIO jelentés.
38. Tudomány, 1992. jan. (Gének, népek, nyelvek)
39. Új Symposion, 1971. febr. 8. (Martin Heidegger: A humanizmusról)
40. Vigilia, 1984/4. sz. (Korszenvedélyek)
41. Vigilia, 1987/2. sz. (Ratzinger és Ruhan cikke.)

Dr. Kovács Géza:

Strukturált Európa mint jövőmodell /1/

1. Szemléleti kérdések

Hosszasabban lehetne érvelni amellett, hogy mai társadalmi-gazdasági problémáink stratégiai szemléletű döntések nélkül nem oldhatók meg. Az utóbbi években nemzetközi méretekben is, de hazánkban különösen leszűkült az előrelátás időtartama. Nehéz lenne kétségbe vonni azt is, hogy hazánkban, társadalmunkban jelen van a múlt felé fordulás, a múlt centrikus gondolkodási mód is. Ha ez utóbbi gondolkodásmód szélesebb lakossági rétegekre jellemző, ez már a társadalom szempontjából hátrányos tényezőként jelenik meg. Ha a múlt centrikus szemlélet kiterjed a döntéshozók szűkebb-tágabb körére, ez már a társadalom fejlődése szempontjából kifejezetten káros. Az előrelátás időtartamának a leszűkülése a köznapi és a tudományos jövőtudatban egyaránt megfigyelhető. Ez utóbbi egyes szaktudományokban már szaktudományi deformálódást is eredményezhet. **A lakosság szélesebb körében erőssé vált a túlélésben való rövidtávú gondolkodás.** Helyzetük romlása és bizonytalansága miatt erősödött a jövőtől való félelem. Ezért ezt az időbeni leszűkülést a lakoságnál természetes jelenségnek kell tekinteni napjainkban. Az alkotó értelmiség tudományos jövőtudatának leszűkülésében mindenekelőtt szerepet játszik, hogy **a világ, benne Európa nagy átalakulások küszöbére érkezett.** A korábbi fejlődéstrendek sok esetben kifulladásra, újak még nem alakultak ki. Nagytérségekre kiterjedően csődöt mondtak, vagy legalábbis megkérdőjeleződtek korábbi elméletek, értékek. Az átmeneti instabil viszonyok tudományos kezelése, új fejlődési irányok megkeresése vontatottan halad. Ezen állapotok kezelésének metodológiájában nincsenek kielégítő tapasztalatok, jóllehet a BKE Jövőkutatás Tanszékén folyó Káosz-elmélettel és - módszerekkel kapcsolatos kutatások biztatóak. A távlatos

tudományos tudat újbóli fejlesztése, távlatos jövőképek felvázolása, stratégiák körvonalazása hozzájárulhat a köznapi jövőtudat távlatosításához is.

Újszerű időtartamként fogható fel hazánkban a választási ciklusok 4 éve. Ez sajnálatos módon több tekintetben 2 x 2 évre szakadt. Az első 2 évben az új testületek összeszoknak. A második 2 év már gyakran a következő választásokra való taktikai felkészülés jegyében telik el. Hazai vonatkozásban kitüntetett időpontnak tekinthető a jövőt (most már a jelent) illetően az 1996-os esztendő és a 2001. év. Az első a magyarok bejövételének 1.100. évfordulója, a második az államalapítás ezredik évfordulója. Miközben a magyarok bejövedele és az államalapítás között 105 év telt el, e mostani 2 évforduló között csupán 5 év. Ez egyfelől lehetővé teszi a megemlékezések 5 éves programokon alapuló szervezését, másfelől képezhet egyfajta középtávú időtartamot stratégiai programjainkban, döntési rendszerünk kialakításához. Annál is inkább, mert különböző vélekedések szerint ez alatt az időtartam alatt valósul meg a NATO-ba és az EU-ba való felvételünk, amelyek további fejlődésünknek ugyancsak kulcsfontosságú mozzanatai. Ez a középtávú időtartam végül is – laza formában – a következő választási ciklussal is kapcsolatba hozható, amely ugyancsak gazdagíthatja a közép- és hosszú távú stratégiák kapcsolatának a döntési rendszerét.

Valószínű, az átmeneti időszak instabil viszonyai eléggé gyakran szülik a döntéshozók érvanyagában azt a szemléletet, amely eltúlozza mozgásterünk leszűkülését. Hosszasabban lehetne érvelni amellett is, hogy az átmeneti időszakok mindig nagyobb mozgásteret kínálnak, mint amikor a fejlődés valamilyen új pályán már elindult és jelentősen előrehaladt. Tény viszont, hogy a nagyobb mozgástér, a szűk mozgástér tágítása újszerű kérdésfelvetéseket és - válaszokat igényel.

Úgy tűnik, hogy a követő stratégiákban való gondolkodás is veszített jelentőségéből. Ez is részben a világban, valamint ezen belül

Európában kialakulóban lévő történelmi léptékű változásokkal kapcsolatos. Részben pedig azzal, hogy a tapasztalatok azt sugallják, hogy sem más országok gyakorlatát, sem más országok gyakorlatának általánosításán alapuló modelleket kellő adaptáció nélkül nem lehet hazai viszonyokra átültetni. Más országok gyakorlatának és modelljeinek másolásában a másolás ténye az elsődleges hiba, függetlenül attól, hogy a Szovjetuniót vagy az Egyesült Államokat, egyes nyugat-európai jóléti államokat, vagy éppen Spanyolországot, Görögországot akarjuk-e másolni.

Magyar vonatkozásban is, de kiterjedtebben is sajátos történelmi analógiák is megfogalmazhatók, s tanulságaik hasznosíthatók. Érdekes pl., hogy szabadságharcok, forradalmak, rendszer- és rezsimeváltások után a vagyonok újraelosztása kap hangsúlyt, s nem a teljesítménynövekményből adódó jövedelemtöbbletet osztják el más prioritások alapján. Így aztán gyakran évtizedek telnek el, míg kialakul az új tulajdonosi struktúrával az a mechanizmus, amely mérhetően magasabb szintre emeli az országot. Vagy pl. a rendszer- és rezsimeváltások után minden generáció, pontosabban annak minden lazán definiált nemzedéke "megsározdodik", büntudatot keltenek benne. /2/ Ugyancsak ilyen jellegű történelmi analógia az is, hogy a rendszer- és rezsimeváltások után az újonnan hatalomra kerülők egyoldalúan és negatívan állítják be az előző rendszer vagy rezsime teljesítményét. Ebből aztán nagy veszteségek származnak az átmeneti időszakban.

Történelmi analógiaként kezelhető nagytérségi tanulság az is, hogy nagy történelmi kihívások időszakában hol kompp országként sodródunk egyik erőcentrumtól a másikig, hol pedig – ez a ritkább – megpróbálunk "lavírozni" több tekintetben sajátos térségünkben, megőrizve sajátos érdekeinket./3/ Ezek a "sodródások", "lavírozások" rendszerint a nemzetközi (környezeti) erőviszonyok "kisugárzó" hatására következnek be, de nem elhanyagolhatóak a hazai vezető rétegek helyzetfelismerő képességének, a tenni-akarásának,

megoldásokat hozó döntéseiknek a befolyása sem. Ez utóbbi tekintetben nálunk igen gyakran volt erős hajlam az irányváltások túlhajtására. Ha Árpád szellemét megidézhethetnénk, biztos azt üzenné: Lovasnépként jöttünk a Kárpát-medencébe! Ti hajlamosak vagytok a ló egyik oldaláról a másikra csúszni. Szokjatok le róla!

2. Európa most is strukturált

Ha kísérletet teszünk – vagy részletekbe menően tennénk – Európa struktúrájának a felvázolására, változatos terekben kell (kellene) gondolkodnunk. Korántsem a teljesség igényével említem, hogy természetföldrajzi-éghajlati szempontból egészen biztos, hogy meg lehet különböztetni Észak- és Dél-Európát, Nyugat- és Kelet-Európát, Közép-Európát. Érdekes módon ez a megkülönböztetés többé-kevésbé alkalmas a gazdasági fejlettségre való adaptálásra is. Más szempontból található Európában hangsúlyozottan **nemzetállamok, különböző nemzetiségek által is különböző mértékben lakott államok**, ezek között olyanok, amelyek nemzetiségének szomszédsági viszonyokban önálló államalakulata van. Továbbá vannak olyanok is, amelynek "kevert" lakosságában a különböző, a volt gyarmatokról beszivárgók, illetve letelepedettek vagy a vendégmunkások családjai képeznek jelentősebb számarányt. Ezek között különbséget lehet tenni a tekintetben is, hogy **egyes államok elviselhetően, sőt példaértékkel tudták kezelni ezt a sokszínűséget, másokban fegyveres konfliktusoknak voltunk a közelmúltban is (lásd pl. Jugoszlávia térségét) vagy vagyunk napjainkban is ismétlődő jelleggel (pl. angolok-írek) tanúi.** Bármily meglepő, Európa demokratikus térségében és a demokratikus fejlődés útjára lépett térségben is **van olyan körülhatárolható térség, amelynek lakói – mindenfajta törekvésük ellenére – nem tudtak önálló államalakulatot teremteni (baszkok).** Külön komplikálja az államok közötti tagolódás és kapcsolat problémakörét az is, hogy számos európai ország határát világháborúk után győztes, illetve vesztes pozíciók alapján húzták meg, elhintve ezzel újabb feszültségek magvait. Ebben a strukturált

Európában a gazdasági, politikai és katonai szempontok szorosabb vagy lazább integrációs törekvéseket is felerősítettek. Így alakult ki a Közös Piac, amely jelentős fejlődésen ment át. Ennek részben hasonmásaként, részben alternatívájaként alakult ki a szabadkereskedelmi övezet. Létrejött katonai szempontból a NATO és a volt szocialista országok "Varsói Szerződés"-en alapuló katonai szervezete, ugyancsak szocialista alternatívaként a KGST. A hidegháborús légkör következtében Európában politikai, gazdasági, katonai szempontból a "kapitalizmus és kommunizmus szembenállása" volt a szinte mindent maga alá gyűrő térség meghatározó, térségformáló tényező. Ez rányomta a bélyegét a gazdasági, politikai, katonai szövetségek alakulására, fejlődésére is. Jóllehet ez a szembenállás az 1960-as, 1970-es és 1980-as években jelentős "liberalizálódáson", sok szempontból fejlődésen ment át, végül is fennmaradt az 1980-as-90-es évek fordulójáig. Messze vinne bennünket – és erre itt nincs idő – e szembenállás megszűnése okainak boncolgatása. Egészen biztos, hogy kiemelkedő szerepe volt ebben a Szovjetunió összeomlásának (amelynek ugyancsak számos oka volt) és nézetem szerint – tudom, ezt sokan nem fogadják el – a fejlett tőkés országok modelljei (jóléti államok, liberális-monetáris piacgazdaságok) megkérdőjeleződésének is. Így Európában egészében véve egy sajátos átmeneti fejlődési szakasz alakult ki, a formálódó új "sűrűsödési pontokkal", bizonyos térségek sajátos felértékelődésével.

A fentiekben vázlatosan – és korántsem a teljesség igényével – érintett európai struktúra és annak változása, fejlődése kínálja néhány alapvető kérdés felvetésének a lehetőségét. Vajon egy ilyen változatos terű és értékrendű Európában a továbbfejlesztést illetően a homogenizálás, vagy a változatosság megőrzésének az útját célszerű-e választani, igazodva természetesen az új idők új igényeihez és lehetőségeihez? Az Európai Unió irányába való fejlődésnek jobb mechanizmusa-e egy adott, gazdaságilag fejlett térség által meghatározott, sok tekintetben fejlett tőkés térség szempontú normarendszerhez, társadalmi-gazdasági mechanizmushoz való

merev igazodás elvárása, avagy e normarendszer, mechanizmus európaizálásával egy olyan rugalmas, árnyalt követelményrendszert kell érvényesíteni, amely jobban szolgálja a szükségszerűen jelentkező átmeneti periódus igényeit, távlatosan pedig a sokszínűséget, változatosságot megőrző struktúrát? A különböző, sok tekintetben informális Európa nagytérségi szerveződései (Alpok-Adria térsége, Visegrádi Hármak-Négyek térsége, később esetleg hasonló formában felmerülő pl. Közép-Európa, Balkán, Duna-völgy, Kárpát-medence, Baltikum, Ukrajna-Oroszország-Fehéroroszország népeinek térségei) mennyire jelentsenek ténylegesen egy adott időszakhoz és feladathoz kötődő rugalmas együttműködési keretet, vagy mennyire váljanak később egy merevebb, elkülönülőbb vonásokat mutató szerveződéseké? Az utóbbi években felértékelődött Közép-Európa és Kelet-Közép-Európa mennyiben és hogyan töltheti be a nagytérségi összekötő kapocs szerepét és milyen körülmények között válhat esetleg újra ütköző zónává? E kelet-közép-európai és persze más európai térségek elmúlt 40 év alatti fejlődését, benne különösen a reálszféra (amelybe a gazdaságon kívül beleértem a tudomány, az oktatás, az egészségügy stb. intézményrendszerét is) fejlődését mennyire célszerű akár a forradalom szellemében, akár ideológiai előítéletek vagy éppen rövidtávú pénzügyi megfontolások alapján szétverni, vagy mennyire jobb megoldás egy átgondoltabb stratégiára alapozott távlatos átalakítás annak hangsúlyozásával, hogy nincs az az intézmény-rendszer, amely nem fejleszthető tovább, kiváltképp az új társadalmi kihívások talaján?

Egyébként Európával, Közép-Európával, Kelet-Közép-Európával kapcsolatban nagyon változatos kép él értelmiségi fejekben! Tallózva az egyre bővülő irodalomban és a további kutatásra való ösztönzés céljából szeretnék néhány állásfoglalást idézni. Az Elfut az idő, Európa útja a szervezett káoszba c. írásban arról olvashatunk, hogy "Mind több és több ország igyekszik az EK-ba, amely évtizedeken át a <jó Európa> volt, amelynek válságtünetei mindinkább napvilágra

kerülnek." /4/ Egy mítosz vége címen arról olvashatunk "Milyen nagyon áhított Európa a hidegháború lezárultára, a felszabadulásra a kommunista uralom alól, a megosztottság és katonai fenyegetés véget értére. És hová jutottunk?" /5/ "Európa – olyan nincs!" /6/ "Dator, a Jövőkutatási Világszövetség elnöke aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy Kelet-Európa jövőjét gyakran a kommunista múlttal kapcsolatos mítoszok és a kapitalizmussal kapcsolatos álmódosítások talajáról képzelik el. Csak akkor élhetjük túl a jelenlegi helyzetet, ha messze hátrahagyjuk a múltat és a jelent, valami mást, teljesen újat álmodunk meg és hozunk létre." /7/ "II. János Pál pápa nagy feltűnést keltett interjújában egyebek között azt hangsúlyozza, hogy az új Európa létrejöttéhez Kelet-Európa népei mindenekelőtt nemzeti identitásukkal járulhatnak hozzá. A kelet-európai országok vesztesei lehetnek a két Európa közeledésének, mert a Nyugattól eltérően ezek a népek még meg tudták őrizni emberi dimenziójukat. A pápa ennek ellenére kifejezte meggyőződését, hogy a <3. út> az utópia útja, az egyház szociális tanítása szempontjából a kapitalizmus elvi alapjai elfogadhatók, ám az azt fedő gyakorlatot elítéli." /8/ Vaclav Havel nagy nemzetközi vitát kiváltó cikkében bírálóan hívja fel a figyelmet arra, hogy Nyugat vonakodóan viselkedett velünk szemben. Mély meggyőződése, hogy a vonakodás rendkívül rövidlátó és idővel még veszélyes is lehet, mert nem csupán a józan ítéletnek a jele – aminek látszik –, hanem azé, hogy hiányzik belőle a képzelőerő és a bátorság új körülményeknek megfelelő, új megoldások kereséséhez."/9/

Csak a kép teljessége miatt említem, hogy a nemzetközi gondolkodási módban nagy zavar van az európai térségek határainak meghúzása tekintetében is. Miközben pl. Thuman azt hangsúlyozza, hogy a Kelet-Közép-Európa megnevezés világosabb, mint az ingatag "Közép-Európa" formula, Horvátországot, Szlovéniát Kelet-Közép-Európához és Délkelet-Európához egyaránt besorolhatónak tartja. Térképe a tiszta Kelet-Közép-Európát Szlovákiára, Csehországra, Németországra, Poroszországra <Elbán-túli területre>, Magyarországra, Ukrajnára, Fehér-Oroszország egy részére, Litvániára, Lettországra és Ész-

országgra terjeszti ki./10/ Európát és az európaiságot sokoldalúan mutatja be Kozma Ferenc is, kitérve éghajlati, népességi, kulturális, gazdasági kérdésekre és az Európa-felfogás ismérvszisztemére is. Dr. Rétvári László gondolatgazdag előadásában egyebek között azt hangsúlyozza, hogy "... voltaképpen hol is élünk, hogyan nevezzük meg szűkebb-tágabb szomszédágunkat. Márpedig a reális szomszédágkép alapjainak tisztázása, a nem kevésbé a manapság oly sokat emlegetett Európai Unióhoz való csatlakozás ígértes történelmi időszakában nem ártana végre tudomásul venni azt az egyszerű – és nem igazán tudományos – földrajzi igazságot, hogy mi Közép-Európában voltunk, vagyunk és leszünk. Jó lenne, ha végre minden szakma művelője megértené, ha az írók és kiváltképp a médiák szerkesztői tudomásul vennék: a Rajnától a Búrig, illetőleg az Északi- és Balti-tengertől az Alpok, a Száva és a Kárpátok vonulataig terjedő térség Közép-Európa. És mi magyarok vagyunk ennek – amint azt Cholnoky Jenő írja – az európai központú szárazulat törzsét alkotó földrésznek és benne a Kárpát-, vagy a Duna-medencének a legbelső lakói. Ezen európai régió határai – olykor határtalansága – determinálja évszázadok óta kapcsolat-rendszerünket az Elba-Visztula-Duna-menti népek, nemzetek, nemzetiségek sorsközösségét... Közismert, hogy a földrajzi tájak, régiók határait nemcsak objektív, ám gyakran szubjektív tényezők is alakítják, formálják. A határ így csak néha éles választóvonal, többször viszont bizonytalan vonalú, olykor <gyepű> jellegű. Közép-Európa esetében az átmeneti jellemzők oly mértékig szövevényesek, hogy a hovatartozás kérdése gyakran elhalványuló vagy épp erősödő – országok közötti – érdekeltséggel dönthető el. Sőt, olykor a közvélemény is befolyásolhatja, igazíthatja a földrajzi tagozódást."/12/

Közép-Európa, Kelet-Közép-Európa térségével kapcsolatos változatos felfogásokat azért idéztem szekciónk témájára való tekintettel, mert ezzel is hangsúlyozni akartam egyebek között azt is, hogy az erősen struktúrált Európának a közép-, kelet-közép-európai országok térsége is szerves részét képezi. Az Európa Házba tehát az ittlévő országoknak nem kell bemenniök, mert benne vannak.

Modernizációval kell felzárkózni a fejlettebb nyugat-európai térségek színvonalához. Nyugat-Európa jövője, stabilizációja és tovább-fejlődése sem biztosítható a közép-európai, kelet-közép-európai térségek fejlődése nélkül. S e nélkül nem alakulhat ki egy sokoldalú, harmonikus kapcsolatrendszer Kelet-Európával, sőt a Balkánnal sem. Ilyen értelemben e térség fejlődése tehát összeurópai érdek is, amelyet ezért Nyugat-Európának is támogatni kell. Úgy tűnik, Nyugat-Európában, s a világ más fejlett térségeiben sem tudatosult kielégítő mértékben (néhány politikus állásfoglalásán és néhány szakértői tanulmányon túlmenően) Közép-Európa és Kelet-Közép-Európa iránti felelősségük. S talán az sem, hogy milyen számlák kifizetését kellene felvállalniuk a fejlett tőkés országoknak a közép- és kelet-közép-európai térség fejlesztésének meggyorsítása érdekében./13/ Nem árt hangsúlyozni azt sem, valószínű az 1988/89-től hatalomra került kormányaink nagy lehetőségeket hagytak ki ilyen jellegű számlák benyújtásának elmulasztásával.

3. A strukturált Európa jövőmodelljének generáló elemei

Ezek közül a generáló elemek közül mindenekelőtt a globális problémák Európára, benne Közép- és Kelet-Európára gyakorolt hatását kell kiemelni. Ugyanis a globális problémák nagytérségi specifikumaik révén érvényesülnek./14/

A globális problémák egyik nagy körét a természettel kapcsolatos un. környezeti problémák alkotják. A globális környezeti problémák általam vélt rangsora a következő: a nettó primer energiamennyiség állatvilág és emberiség közötti mai felhasználási arányának túlzott megváltozása; az üvegházhatás miatt bekövetkező klímaváltozás és az ózonpajzs ritkulása; a nyersanyag- és az újra nem termelhető energiaforrások túlzott igénybevétele; a fejlett térségek pazarló túlfogyasztása és a demográfiai robbanás; a környezet szennyezése és a művi beavatkozásokkal (pl. tömeges esőerdő irtásokkal, monokulturális ipari jellegű mezőgazdasági termeléssel) való pusztítása; egyéb tényezők

(jelentősebb tűzhányóműködés, nagytérségi biológiai katasztrófák, más égitestekkel való ütközés). Térség specifikus vonásként vehető fel a táplálkozási lánc térségünkben való megbomlásának a veszélye; a klímaváltozások következtében térségünk átmeneti térséggé válhat, amelynek kialakulása tartós instabilitást eredményezhet és ha ez tartós gazdasági és társadalmi instabilitással párosul, ez egészen más szemléletű problémakezelést és döntési rendszert igényel. Valószínű, tartósan nem biztosítható, hogy a világ népességének 25%-a a világ nyersanyag- és energiaforrásainak 75%-át használja fel. Ezért mérsékelni kell a fogyasztási szintet e térségben, nálunk viszont alacsonyabb GDP/fő szinten kell tudni megvalósítani a modernizáció és a szociális biztonság összekapcsolását. A környezetszennyezés és a környezetpusztítás térségi specifikus vonása lehet, hogy a szigorúbb környezetvédelmi normáikra való tekintettel is a fejlettebb nyugat-európai országok egyebek között a kelet-közép-európai térségben helyeznek el szennyező anyagokat és technológiákat, kialakítva ezzel a gyarmatosítás új formáját. A hagyományos természeti és művi katasztrófák (árvizek, földrengések, völgyzáró gátak, víztározók átszakadása, atombalesetek stb.) újszerű katasztrófákkal (ózonpajzs ritkulása miatti bőrrák terjedése, ismert és ismeretlen bio-veszélyek, biológiai katasztrófa-méretűvé válása (AIDS, Ebola-vírus, almások tüzelhalása, vadgesztenyefák pusztulása, kergemarha-kór) újszerű katasztrófákkal bővülnek. Ilyen értelemben felértékelődnek (helyi háborúk által kiváltott – művi ökológiai-környezeti pusztuláson túlmenően is – a biztonsági kérdések és a katasztrófák megelőzésével és elhárításával kapcsolatos forgatókönyvek.

A tudományos-technikai fejlődés szempontjából a jövő globális méretű tipikus termelőerői kapnak nagy hangsúlyt. Ezek közül mindenekelőtt a tudományt és ennek kapcsán hazai vonatkozásban is a K+F-tevékenység megőrzését és fejlesztését kell hangsúlyozni. Miközben számos területen fontosak a hazai alap kutatások, éppen a műszaki felzárkózás érdekében különösen megnő a szerepe az alkalmazott kutatásoknak, a mindenkori műszaki fejlesztést

közvetlenül szolgáló K+F-tevékenységnek. Ezért különösen sajnálatos, hogy napjainkban számos alapvetően fontos ágazatunkban kutató-kísérleti-fejlesztő intézetek leépülőben vannak./15/

A jövő tipikus termelőerejét képezi a **mikroelektronikai fejlődés számos területe**. A globalizáció szempontjából különösen a nemzetközi kommunikációs hálózatok (ideértve az INTERNET-et is) kiépülése különösen fontos. Már a Római Klub V. számú jelentésében /16/ nagy hangsúlyt kapott az a felismerés, hogy az elmaradt, kevésbé fejlett területek, térségek felzárkózásának és ennek kapcsán az oktatás globális forradalmának megvalósításában a mikroelektronika kiemelkedően fontos szerepet játszik. Az élőmunka felszabadításában pedig a robotizációnak van nagy szerepe, amely ugyancsak mikroelektronikai rendszerű vezérléstechnikát is jelent. A jövőnek eme tipikus termelőereje már napjainkban nagy súllyal jelen van és úgy tűnik, hogy a század- és ezzel együtt az ezredforduló e tekintetben szintáttörést eredményez a világ számos térségében. Erről a fejlődési folyamatról Kelet-Közép-Európának és hazánknak sem szabad leszakadni.

A jövő másik tipikus termelőereje, a **biotechnológia terén a szintáttörés valószínűleg csak a XXI. században következik be. De már jelen van számos előnyével és körvonalazódó bio-veszélyével együtt**. A globalizáció e tekintetben lokálisan meglévő intézményekben elért kutatási eredmények, a szabadtérbe kivitt kísérleti és természeti technológiák, a véletlenszerűen megjelenő betegségek, globális szállítási és informatikai rendszerek révén válnak globálissá, eredményeik és kockázataik, veszélyeik sőt katasztrófaik tekintetében egyaránt. Lásd pl. veszélyek vonatkozásában az AIDS- és az Ebola-vírus gyors terjedését. /17/ A biotechnológia hasznosításának 2 különösen fontos ágazata az egészségügy és a mezőgazdaság. Mindkét ágazatban meg kell óvni és számos területen meg kell teremteni a biotechnológiai eredmények alkalmazásának a feltételeit. Nagy a valószínűsége annak, hogy társadalmunk romló humánbiológiai vagyónának javítása és

fejlesztése a mai rövid- és középtávú szociális megfontolások fontosságán túlmenően távlatilag a biotechnológia ésszerű hasznosításán is múlik. A mezőgazdaságban napjainkban 3 fejlesztési modellben lehet gondolkodni. Tovább vinni az ipari jellegű mezőgazdaságot (amelynek egyre több kérdőjele van), átállni következetesen az un. bio-mezőgazdaságra, avagy a 2 között lévő un. integratív mezőgazdaságot fejleszteni. Az átmeneti időszakunkban nálunk, így tehát középtávon valószínű, hogy a 3 modell egymás mellett élésével kell számolnunk úgy, hogy integratív mezőgazdaság válhat túlsúlyossá, megkeresve ehhez a megváltozott üzem- és tevékenységméretek által kínált lehetőségeket./18/ Ezek a kombinációk a 3 modellt illetően azok egymás mellett élése, természeti adottságokat figyelembe véve hazánkban is térségspecifikus vonásokat ölthetnek. Ezzel kapcsolatban viszont nagy kihívást jelent, hogy a jövő bio-mezőgazdasága hogyan menti át a hagyományos, iparelőtti (preindusztriális) mezőgazdaság továbbvitelre érdemes elemeit és hogyan építi be a rendszerbe a biotechnológia forradalmát.

Ugyancsak nagyfokú regionális kihatásokkal járó globalizációnak fontos területét képezik a **globalizálódott pénzügyi rendszerek és a multinacionális globális nagyvállalatok**. A kettő között persze szoros összefüggés van, mégis célszerű őket külön említeni, s részben talán külön is kezelni. Ennek oka ma – több tekintetben új jelensége –, hogy a globalizált pénzügyi rendszerek "önálló jelleget" és mozgásformát öltenek, tevékenységük nem korlátozódik a személyek, technikák, termékek, szolgáltatások mozgási, áramlási rendszerének "olajozására", bár ebbeli funkcióikat sem szabad lebecsülni. Amit inkább hangsúlyozni szeretnék, a pénzvilág önálló globális hatalmi tényezővé vált. Ennek térségspecifikus vonásai Kelet-Közép-Európában, hazánkban is megjelentek. A globalizált nagyvállalatokkal sajátos keretben foglalkozik A.Toffler, amikor új globális gladiátorok megjelenéséről beszél. "Izgalmas dolog találgatni – írja többek között –, hogy melyik világ fogja uralni a XXI.századot? Csakhogy már ma a kérdés is helytelen, legalábbis ilyen megfogalmazásban. Ugyanis nem

tükröződik benne, hogy a nemzetállam kialakulása óta alighanem a legnagyobb változás lesz a nemzetközi viszonyokban a globális gladiátorok megjelenése. A hatalmat követelők új csoportja pattan fel a világ színpadára és jókora darabokat ragad magához."/19/ Ezzel összefüggésben kitér a **vallások újjászületésére**, külön is foglalkozva a <sátáni versek>-kel összefüggésben Khomeini Ajatollah a tudatirányítás globalizálását növelő állásfoglalására, továbbá a világméretű diplomáciába kezdett római katolikus egyházzal; ide sorolja a világméretű kábítószer-hatalmat, idézve James Mills-t, aki azt írja, hogy <földalatti birodalom, több hatalommal, pénzzel és tekintéllyel rendelkezik, mint több ország. A zászlaja nem lobog az ENSZ teraszán, de nagyobb hadserege, rátermettebb hírszerző szolgálata és befolyásosabb diplomáciája van, mint sok országnak>. Harmadikként ide sorolja a **globális nagyvállalatokat, amelyek tetszésük szerint helyezik át tevékenységüket, tőkéjüket, embereiket és a környezetszennyezést egyik országból a másikba.** A <multinacionális> jelző elavult. Ezek az óriáscégek nem nemzetekhez kötődnek.

Európában, Közép-Európában, benne Kelet-Közép-Európában is a **globális nagyvállalatok fokozott jelenlétével kell számolni.** Ennek kétségtelen ösztönző hatása van és még inkább lehet a jövőben is a termelés modernizálására. Rejt magában persze veszélyeket is. Tágabban kezelve ezt a kérdést, a nemzetközi jellegű termelő- és szolgáltató vállalatok, ideértve egyebek között a kereskedelmi hálózatokat is – a helyi bedolgozó és beszállító rendszereik ellenére is –, sajátos párhuzamos gazdaságot hoznak létre. A modern termelési technológiával, magasabb minőséggel, nemritkán túlméretezett csomagolóstechnikával, jól reklámozott szolgáltatásokkal párhuzamosan, főleg privatizáció révén létrehozott tömegesült kis üzem- és tevékenységméretek talaján kialakult egyfajta versenyképességi és életszínvonal, életmódbeli leszakadás széles tevékenységi szférákra és lakossági rétegekre kiterjedően. Nincsenek kellően felszínre hozva azok az összefüggések a gazdasági döntésekben,

amelyek e **második gazdaság** növekedésélénkítő, foglalkoztatási és életszínvonal-növelő hatását érvényesítenék. Egyébként a ma még leszakadó második gazdasággal szemben a kelet-közép-európai országokban egyaránt nagy történelmi kihívás, hogy **mennyire tudják harmonikusan összekapcsolni a tradicionális termelési és szolgáltatási tapasztalatokat e szektor fokozott, tegyük hozzá környezetbarát modernizálásával** és ezzel kapcsolatban Németh László szóhasználatával élve, a minőség forradalmának megvalósításával. Ez egyaránt hasznos hozzájárulás a fenntartható fejlődés hazai megvalósításához, a térség országaiban és hazánkban is jól megfigyelhető térségi egyenlőtlenségek mérsékléséhez./20/

Valójában az előbb említettekkel is összefügg, de szélesebb körű hatótényezők motiválják a **globális és nagytérségi népességáramlást**. A globális népességáramlás legátfogóbb vonulataként fogható fel a túlnépesedett déli féltekéről az északi féltekére való áramlás átfogó tendenciája. A szorosabb értelemben vett térségünk tekintetében is a nemzetközi népességáramlást az említettek túl motiválta az elmúlt évtizedekben a fejlett térségekben foglalkoztatott vendégmunkás-áradat. Sajnálatos módon a helyi háborúk szülte menekültáradat – amelynek térségi háborús cselekmények, nacionalista érzelmek és atrocitások egyaránt ösztönzői – és nem utolsósorban az erősödőben lévő illegális foglalkoztatási és munkavállalási törekvések ugyancsak növelik e népességáramlást. Jövőbe mutató új jelenség lesz egyrészt a globális nagyvállalatok által kiváltott értelmiségi munkaerőmozgás, továbbá a perspektívavesztett értelmiségiek saját országukból való eltávozása és Kelet-Közép-Európában való fokozott letelepedése, kiváltképp a fejlett országok ilyen jellegű felvevő piacának telítettsége esetén. Magyar vonatkozásban fokozottan kell számolni azzal is, hogy egyes, főleg kelet-magyarországi térségek "elnéptelenedése" sugallhatja elsősorban a szomszéd országokból e térségekbe való beszivárgást, majd tartós letelepedést. Vagy pl. a jövőkutatásban honos "képzeliük el az elképzelhetlent" módszertani közelítéssel nem lehet-e

végiggondolni egy olyan forgatókönyvet, amely azon a feltételezésen alapul, hogy a magyar népesedési viszonyok tragikussá válása miatt bekövetkező katasztrófális népességcsökkenés kiválthat a törökdülés után már megvalósított betelepítési politikát. Ugyanezzel a módszerrel olyan forgatókönyv is kidolgozható, amely azon a feltételezésen alapul, hogy Európa valamelyik nagyobb térségében felerősödő újabb, esetleg más jellegű társadalmi feszültségek (természeti-művi katasztrófák, járványszerű tömeges és főleg újszerű megbetegedések) váltanak ki tömeges nagytérségi népmozgást. Ezek konzekvenciáit is célszerű végiggondolni, esetleg korábbi évszázadok hasonló eseteinek történelmi analógiákként való figyelembe vételével. Tudom, hogy ezek a forgatókönyvek érzelmektől, hangulatoktól fűtött reagálásokat is kiválthatnak, de a "képzeljük el az elképzelhetetlent" módszertannal írt forgatókönyvek sorában szerepelhetnek. Kiváltképp akkor, ha ilyen esetekben Kelet-Közép-Európa ütköző zóna jellege felerősödik és a "határzónák" – a mai tapasztalatok szerint is – esetleg a zóna nyugati határainál működnek.

A strukturált Európa fejlődő jövőmodelljének kulcsfontosságú elemét képezik a közlekedési rendszerek, európai méretekben is és Európán belül nagytérségi vonatkozásokban is. Környezetvédelmi, de gazdasági racionalitás szempontjából is fontos elképzelés és formálódó gyakorlat a kombinált közlekedési rendszerek kialakítása. Vízi úton, vasutakon, autóutakon – különösen a konténerszállítás kínálta lehetőség talaján – folyó szállítások összekapcsolhatók megfelelő átrakó állomások kiépítésével. Ennek olyan következményei is lesznek, hogy ahol a különböző közlekedési ágak (autósztrádák, vasutak, vízi utak) párhuzamosan léteznek, és ilyen hazánkban is gyakori, erősen fognak élni majd ezzel a lehetőséggel. Ez mindenekelőtt a közúti szállítások korlátozásával jár, elsősorban környezetvédelmi szempontok mérlegelésével. Persze, a fordítottja is lehetséges. Ha pl. a Bős-Nagymarosi Vízlépcsővel kapcsolatos huzavonák, vagy más okok következtében egyes magyar folyószakaszok nem felelnek meg a hajózási (pl. merülési) követelményeknek – ami

különösen fontos a Duna-Majna-Rajna csatorna működése miatt létrejött nagytérségi vízi út szempontjából –, erős lehet a törekvés arra, hogy magyar szakaszon váltsák ki a hajózást pl. környezetszennyezőbb, de gyorsabb közúti szállítással. Az európai közúti fejlesztési elképzelések kapcsán hazánkban elsősorban az M 1-es és az M 3-as autószerdák összekapcsolása, valamint az M 7-es és az M 3-as szerdák összekapcsolása kap kitüntetett szerepet nemzetközi hálózatfejlesztésbe ágyazva. Ebben kétségtelenül pozitív vonás a Nyugat-Európával való kapcsolat elmélyítése, hiszen ezek az utak elsősorban Észak-Dunántúl számára lehetőséget adnak modern globális nemzetközi nagyvállalatok településére és az Észak-Kelet-Magyarország válságövezetének fejlesztéséhez is hozzájárulnak. Ugyanakkor az M 7-es autót út megépítése a jelenlegi vagy enyhén korrigált útvonal alapján különösen veszélyesen érinti a Balaton térségét. Ha e veszély elkerülése érdekében forgalomszervezéssel e térségeket a mai Nagykanizsa-Kaposvár-Dombovár útvonal igénybevételel váltják ki, akkor fennáll annak a veszélye, hogy egy új nyomvonalú autószerda, autót út hiányában gyakorlatilag tönkre tehetik e nyomvonalon lévő települések "főutcaít" és környezetét. Nem kis mértékben az IFOR-erők ezen útvonalon történő szállításai kapcsán szerzett tapasztalatok alapján nem alaptalan e forgalomszervezéstől való lakossági félelem a szóban forgó térségek településeiben. Viszont ezen útvonal tehermentesítésének és az M 7-es mai útvonal tehermentesítésének is fontos lehetőségét adja a párhuzamos vasútvonalak fokozott kihasználása.

Amint ez ismeretes, a Déli Autópálya építése különböző okok miatt – pl. túlzottan a világkiállításához volt kapcsolva, nagy volt a környezetvédők ellenállása stb. – lekerült a napirendről. Ma még nyitva lévő kérdés, hogy Észak-Olaszországot Ukrajnával összekötő eme autószerda funkcióját mennyire veszi át a 2030-ig megépülő M 9-es autószerda, illetve e helyett az S 9-es gyorsforgalmi út, vagy mennyire alakul ki a korábban tervezet Déli Autópálya alternatívájaként pl. egy Trieszt-Ljubjana-Zágráb-Belgrád-Arad-Munkács-Kiev

autószerda útvonal. Ezekből az alternatívákból következően eltérően alakulhat a Balkánnal való kapcsolat fejlesztése is, és a hazai ráhordó rendszerek kialakítása is. Ez utóbbi annál is inkább fontos, mert nem lenne célszerű ezeket a nemzetközi útvonalakat úgy tekinteni, hogy magyarországi szakaszaik egyoldalúan átmenő forgalmi funkciót töltenének be. Ezeken az útvonalakon nekünk is be kell kapcsolni magyar termékek fokozott szállítását az említett irányokba és pl. a balkáni vagy a kelet-európai – volt Szovjetunió-beli – országokban megvalósuló növekedésélnkülésben magyar részről is javuló és fokozódó export-feltételekkel közre kell működnünk. Jóllehet az infrastrukturális hálózatok építése hosszabb előkészítő munkát igényel és – én is tudom – a későbbiekben már nehéz változtatásokat végrehajtani, mégis megfontolásra ajánlom, hogy ne építsük meg az M 7-es autószerda Siófok és Nagykanizsa közötti szakaszát. E helyett a 21. századból hozzuk időben előre a Siófok-Dombóvár-Kaposvár-Nagykanizsa autószerda vagy gyorsforgalmi útszakasz megépítését. Ez valójában az M 9-es és az M 65-ös tervezett szerda szakaszának, avagy az S 9, S 65-ös gyorsforgalmi útszakasznak a gyorsított megépítését jelentené. Ugyanakkor költségmegtakarítás következne be az M 7-es autószerda balatoni szakasza megépítésének elmaradása okából. A Nagykanizsa és országhatár közti M 7-es szakasz (esetleg M 9-es szakaszként) természetesen megépülne.

E változtatás mellett sok érv szól! Környezetvédelmi szempontból előnyösebb a Balaton térségére. Az M 7-es Siófok és Balatonkeresztúr közötti szakaszát a tó miatt úgysem lehet ráhordó utakkal összekapcsolni a fejlettebb Észak-Dunántúllal. Siófok előtt és Balatonkeresztúrról viszont úgy is összekapcsolható. Az M vagy S 9-es útvonal Somogy-megye középső tengelyén halad át, tehát az észak- és dél-somogyi falvaknak egyaránt jó ráhordási rendszert biztosít. Megkímélhetők a közép-somogyi falvak főutcai is, minthogy az M 9-es, illetve S 9-es elkerüli e falvakat. A megépítés szorgalmazásában – a taszári állomásozásuk miatt – az IFOR (SFOR, NATO) szervek is közreműködhetnek. Ezen útvonal jól összekapcsolható Tolna- és

Baranya-megyei szállítási útvonalakkal és gyorsíthatja Szekszárd-Dunahíd Nagyalföld irányába való építését.

Mind nagytárségi, mind pedig hazai szempontból kiemelkedő jelentősége van a szállítási útvonalakon túlmenően is a nemzetközi vízrendszereknek. Ez pl. hazánk szempontjából annál is inkább fontos kérdés, mert felszíni vizeink 95-97%-a külföldi eredetű. Miközben a Kárpát-medence egészében véve vízrendszerek szempontjából is egy összefüggő komplex vízgyűjtő rendszerként fogható fel, ezen belül hazánknak különösen nagy a vízügyi függése külföldtől. Szomszédsági viszonyaink alakításában ez is fontos mérlegelendő tényező kell hogy legyen. Emellett a Duna és a Dráva határfolyók ökológiai-műszaki fejlesztése, komplex hasznosítása ugyancsak szomszédsági viták és feszültségek tárgyát képezhetik. Nagy baj lenne, ha a jelenlegi magyar szempontú elképzelések közös elfogadása ellenére a Dráva kapcsán mégis megismétlődnének azok a fiaskók, amelyeket nem kis mértékben a mi hibánkból a Bős-Nagymaros-i Vízlépcső esetében elszenvedtünk. A komplex problémakezelés érdekében hangsúlyozni szeretném azt is, hogy most már tényleg el kellene jutni odáig, hogy a vízügyi mérnökök és a környezetvédők között harmonikus együttműködés alakuljon ki. Tudomásul kellene venni, hogy a vízügyi lobbyk nem maffiák és a környezetvédők sem "zöldfülüek" és nem is "a C-variáns papírtigris angyalai"! Ugyanakkor – mint ahogy erre korábban már utaltam – informális európai struktúrákban gondolkodva, célszerű lenne egy Kárpátia vízügyi projekt közös kidolgozása is!

Befejezésül meg szeretném említeni, hogy a strukturált Európa jövőjének a felvázolásában valóban strukturális kérdésekre összpontosítva, nagyjából a deduktív módszert alkalmaztam: globális összefüggésekből kiindulva jutottam el nagytárségi és hazai vonatkozásokig. Ezt az utat fordítva is végig lehetne járni.

Jegyzetek

1. Az előadás kapcsán hasznosítottam az 1197. számú (A nagytávlatú jövőkép valóra válási esélyei a tudományintenzív termelés- és szolgáltatásfejlesztési stratégiák, valamint a lakossági alapszükségletek biztonságos kielégítésének összekapcsolásával című) és a T018019. számú (A hosszú- és középtávú stratégiák összekapcsolásának lehetőségei és korlátai című) OTKA-kutatások eredményeit. Dr. Kovács Géza: Modernizáció és szociális biztonság. BKE Jövőkutatás Tanszék, 1995.
2. Pataki Ferenc: Bűnbakképzési folyamatok a társadalomban (A bűnbak-jelenség) Akadémiai székfoglaló, 1991 június 6. Értekezések és Emlékezések sorozat, Akadémiai Kiadó, Budapest.
3. Kovács Géza: Árpád üzenete VIGILIA 1996. augusztus
4. Marteus,H.-Schumann,H.: Die Zeit läuft davon. Der Spiegel 1993.II.
5. Mathiopoulos, M.: Das Ende eines Mythos. Die Welt, 1993. május 22.
6. Schwartz,E.: Europa -das gibt es nicht. Die Zeit 1993. július 22.
7. Dimiter Jalnazov: Alternative futures for Eastern Europe. FUTURES 1991. október
8. Nagy Csaba: A pápa, a vadkapitalizmus, meg a szocializmus. Népszabadság 1993. november 9.
9. Havel,V.: A Call for Sacrifice Foreign Affairs, 1994. március-április
10. Mihael Thumann: Die neuen Demokratien in Osten. Die Zeit 1994. 13-14.szám
11. Kozma Ferenc: Gondolatok Európáról és az európaiságról. Gazdaság és Társadalom 1992. 1-2.
12. Dr. Rétvári László: Közép-Európa földrajzi igazsága. Gazdaság és Társadalom. 1995. I.
13. Kovács Géza: Adalékok Európa jövőképehez. Ökonómia 1991. Pécs

14. E témakör számos elméleti és gyakorlati kérdésnek igényes tárgyalása megtalálható Tóth László: Globalizáció és regionalizáció című könyvében, Szeged 1995.
15. Tóth Lászlóné: A K+F bázisok helyzete az élelmiszergazdaságban – Dél-Alföld-i tapasztalatok. Kézirat 1996.
16. Günther Friedrichs-Adam Schaff: Mikroelektronika és társadalom. Áldás vagy átok? Statisztikai Kiadó 1984.
17. Richard Preston: Halálzóna. EBOLA: a gyilkos vírus. Európa Könyvkiadó, Budapest 1995.
18. Kerekesné Dr. Kobjakov Zsuzsa: A mezőgazdaság termelési modelljei biotechnológiai aspektusból. Kézirat, 1996.
19. A, Toffler: A hatalomváltás. Európa Könyvkiadó 1993.
20. Kiss Károly: A fenntarthatóság értelmezése a magyar gazdaságra. Magyar Tudomány 1992.4.;
Láng István: Csalódás vagy reménykedés. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Konferenciája. Magyar Tudomány 1992.9
Siklaky István: A fenntartható fejlődés magyarországi gazdaságpolitikájáról. OKTK kutatási tanulmány, 1994.;
Enyedi György: Regionális fejlődés Magyarországon, Budapest 1996.;
Bartke István: Települések és a fenntartható fejlődés. Magyar Tudomány 1996.9.
David L. Korten: Tőkés társaságok világhuralma, KAPU 1996.

Dr. Lakatos Gyula

A gazdasági integráció következményei Kelet-Európában¹

1. Meditáció a válság jelenségeiről

A világgazdaságban végbemenő recessziós folyamatok figyelembevételével kell vizsgálni azokat az integrációs és dezintegrációs tendenciákat, amelyek jelenleg Svájc térségétől Kamcsatkáig, a Sarkkörtől az Arab-öbölíg terjednek. A mi térségünkben kibontakozó folyamatok **alapidányai** nem eltérőek a világ más térségeiben jelentkező, vagy már végbement folyamatoktól. **Sajátosságai** azonban **társadalmi politikai válsággal**, nagy társadalmi rétegek tömeges méretű, gyors **elszegényedésével**, létbizonytalansággal ötvöződnék.

A világgazdasági recesszió, amely az 1989-es év második felében kezdődött, ebben az évben, a jövő év első felében végéhez közeledik (az amerikai elnökválasztásra némi megélénkülés lehetséges). A gazdasági visszaesés az alapvető gazdasági kérdések egyikét sem oldja meg, a fejlett tőkés országokban sem. Nincs megoldás pl. a csúcstechnológia kiváltotta **strukturális feszültségekre**, a nemzetközi ipari, kereskedelmi és **pénzügyi monopóliumok körüli problémákra**, az adósságválságra. Ez azonban nem csak a kelet-európai országok sajátossága. Nincs megoldás a termelés emberi tényezőire (az emberi tőkére - "humán capital"-ra), mind súlyosabb feszültségek keletkeznek észak-dél között, az éhségövezetekre, a környezeti károokra, amelyek nemzeti területeken keletkeznek és a termelés haszna is ott csapódik le, a környezeti károk mindinkább internacionalizálódnak.

---

¹ Ez az előadás a „Nemzetközi Menedzserképző- és Kiállítás” c. konferencián hangzott el. A konferencia helye és időpontja: Ungvár, 1991. október 15-19. (A szerk.)

Mindezt még terheli a világ 1/5-én kialakult, gyorsuló társadalmi, politikai, illetve gazdasági válság, a megoldások **uniformizálása** és ezek pillanatnyilag ismeretlen **örvényhatásai**.

Számomra kétségtelen, hogy Kelet-Európában a **válság**, a **"rengés" epicentruma: a gazdaság**, ezzel együtt a gazdaság fejlődési viszonyai és a megcsontosodott intézményi rendszer, az ebben kiválasztódott "káderviszonyok" ellentmondásai. Hosszú évek során mégis mind a leváltott rendszer, mind a rendszerváltók, sőt a vergődő peresztrojka is ezekre a problémákra fordították a legkevesebb gondot. Ahol megkezdték a gazdaság stabilizálását, ott is uniformizálják a kibontakozás útját. Ebben főszerepet játszik az úgynevezett **"piacgazdaság"** ideológiája. Ez ma már olyan ideológiai jelszó mint a peresztrojka. Nyíltan kell beszélni: a **piacgazdaság lényegében tőkés gazdaságot jelent** és ezt kell reaktiválni akkor amikor a világpiacon multinacionális monopóliumok működnek, a piacon ezekben az országokban erősödik az "egyirányú áramlás". Ugyanis ezek a vállalatok termékeket akarnak eladni, csak ezután termeltetni.

Minden országban jelentős a termelés-visszaesés, ezért a multinacionális vállalatok igyekeznek nyersanyagforrásokat biztosítani, illetve a piacokon uralkodó szerepet betölteni.

Dan Gallin előadásában egy berlini tanácskozáson a következő tényeket ismertette: már a 70-es években a kelet-nyugati kapcsolatokban kb. 1000 transznacionális vállalat vett részt, amelyek nyugaton a termékek 80 %-át vitték piacra. 1977-ben már 150 korporációnak volt irodája Moszkvában. Dan Gallin szerint ezek a gazdasági kapcsolatok meghatározóak voltak a korporatív- (értsd: nyugati) és az államkapitalizmus (értsd: keleti) közötti együttműködésben. Ennek politikai konzekvenciái azok, amelyek a két rendszer ezen uralkodó körei közötti kapcsolatot szolgálták. Lényegében ez volt az alapja a **konvergencia elméletnek**. Ha ilyen előzmények tükrében vizsgáljuk a moszkvai kvázi puccsot, a **helyzetértékelésben** alapvetően igazat kell adni Dan

Gallinnak. Természetesen akik e területen éltek és élnek, azok számára jóval bonyolultabb, árnyaltabb a folyamat, különösen egy kibontakozó totalitásra törekvő elit hatalmi törekvéseinek árnyékában.

A gazdaság alapvető folyamatainak egyike tehát az **integráció, valamint a technikai és a technológiai megújulási folyamat.**

Az integrációs jelenségek nyugaton, keleten egyaránt megfigyelhetők, eltérő mértékben és hatékonysággal. A volt szocialista országokban a gazdasági-politikai "dezintegráció" tünetei erősödtek fel.

Tegyük fel a kérdést, mi jellemzi gazdaságilag azt a térséget, amely az Oderától Keletre húzódik? Mindenekelőtt a gazdasági visszaesés, amelynek fő oka a gazdasági struktúrából, a világpiachoz nem illően illeszkedő forgalmi viszonyokból, a jövedelmi és elosztási viszonyok eltorzult jellegéből, a termeléshez képest túlfuttatott inproduktív felhasználásból fakad. A létező munkamegosztás a kelet-európai országokat maga is konvergens irányba kényszeríti, hiszen a csereviszonyok, az alapanyagbázis lényegében hasonló termelői-, ár-bérvizonyok erős szálakkal kötik őket össze. Ezzel szemben a gazdaság egyenetlen fejlesztése, az etatizmus túlburjánzása, a gyenge áruviszonyok, amelyben az érdek- és jövedelemkülönbségek törnek felszínre - erőteljes divergens tendenciákat hoznak létre. Ezeket a dezintegrációs jelenségeket még politikai, társadalmi feszültségek, köztük nemzeti és nemzeti-ségi ellentétek is fokozzák.

A gazdaság stabil fejlesztését nemcsak a tőkehiány gátolja (amely a kelet-európai országok és az orosz térség sajátossága már legalább 300-400 éve; Magyarország az eredeti tőkefelhalmozásban Ausztria és Csehország számára olyan terület volt, mint Anglia számára India), hanem a már meglévő kooperációs és munkamegosztással együtt járó cserekapcsolatok **szétzilálódása** is. Vegyünk egy példát. Hollandia az utóbbi tíz évben 90,2 tonnáról 99,2 tonnára, Dánia 120,9 tonnáról 122 tonnára emelte a Lengyelországba irányuló sertéshúskonzerv exportot

(Rynki Zagraniczne). A dán konzervek legnagyobb kelet-európai vásárlói:

	1989	1990 tonnában
Lengyelország	1.429	6.135
Szovjetunió	1.117	2.842
Románia	7	2.038

Jellemző a működési zavarra, hogy az USA nagyobb részt azért növelte Dániából a sertéskonzerv-importot mintegy 1.500 tonnával, mert Lengyelországból 40 %-kal kevesebb dobozolt sertéshúst kapott. Ehhez hozzá kell tenni, hogy Magyarországon mind a sertéshústermelésben, mind a konzervipari termékekben ekkor már a túltermelés jelei mutatkoztak, de sem az USA, sem Lengyelország nem növelte nálunk a vásárlásait, eközben Lengyelország fontos nyersanyagok szállítását nem tudta teljesíteni, mert várta a dollárelszámolásra való áttérést.

A kelet-európai országok gazdaságában még nem látható a fény az alagút végén. Nemcsak a gazdaság centripetális erői hatnak inerciával, hanem más politikai és társadalmi tényezők is. Különösen ilyenek a felnagyított és a felkorbácsolt nemzeti és nemzetiségi ellentétek, amelybe a legkülönbözőbb intervenciók is történtek azok részéről is, akik felelősek ezekért a viszonyokért. Még erőteljesebbek ezek a hatások a Szovjetunió területén a kvázi puccs után. Európa egész keleti részén olyan sajátos munkamegosztás jött létre, amely főként az Orosz Köztársaság területén található nyersanyag- és energiahordozókra épült, ezen országok "főlős" termékeit pedig felszívta (még a hadiiparét is). A fizetés rögzített áron, garantált valutával és állami garanciával történt.

E viszonyok felbomlása, illetve szétesése (vagy ha úgy tetszik az állami üvegbúra felemelése a termelésről) magának a Szovjetuniónak is problémát okoz, mert a "függetlenség" bővületében szétszakadnak a belső kooperációs viszonyok, látszólag a tagköztársaságok külkereske-

delmi forgalma megnő, mert az eddigi belső kölcsönös szállítások is külkereskedelmi forgalomnak számítanak, de az alapvető problémák nem oldódnak meg: pl. az, hogy emberek elegendő kenyérhez, tejhez, tehát alapvető élelmiszerekhez jussanak. Keletkeznek ugyan nemzetgazdasági szinten aktívumok, illetve passzívumok, létrejöhet egy belső eladósodás is, ami a zavarok fokozódásához vezet. Ha ez a folyamat spontánul történik, akkor igen hosszadalmas lesz és semmivel sem kevesebb bürokráciával, vagy improduktív munkával.

Másik, nem elhanyagolható probléma lehet, ha a Szovjetunióban mindegyik köztársaság külön pénzt nyomat! Különböző vásárlóértékkel és különböző bérszínvonalal? Felmerül a kérdés, hogy mi lesz ezeknek a pénznemeknek a viszonyuk egymáshoz és a dollárhoz? További probléma, hogy sok országnak van fizetési követelése a Szovjetunióval szemben. A 65-70 milliárd dolláros szovjet adósság, amely önmagában véve egy nagy országhoz képest nem sok nagy, ha Magyarország 20 milliárd dolláros és Lengyelország 40-45 milliárd dolláros adósságához viszonyítjuk. A kérdés inkább, hogy ki fogja ezt fizetni és hogyan hat majd ez az adósságtömeg a különböző szállításokra? Külön vizsgálatot kíván, hogy a legnagyobb nyersanyag- és energiahordozó-kitermeléssel rendelkező Orosz Köztársaság hogyan fogja kiegészíteni ezekből a függetlenedő köztársaságok hiányait.

Ezzel csak azt szeretném érzékeltetni, hogy a megoldások lehetőségei távolabb kerültek, és a megoldások lehetőségét változatlanul lavinaként görgetjük magunk előtt. A Friedman-féle, vagy a Keynes-féle gazdasági megoldások itt kevésbé alkalmazhatók. Ez is oka részben annak, hogy a reformkísérletek zsákutcába jutottak.

Az egész kérdést ad abszurdum úgy is fel lehetne tenni: mi lenne, vagy lehetséges lenne - e, hogy az USA-ból kiváljon Alaszka, Kalifornia és Texas? Mi lenne a következménye ha ezek függetlenek lennének?

A kérdések tömegét lehetne még sorolni és akkor még alig ejtettünk szót a lakosság alapvető ellátásáról, az áruforgalomról. Véleményem szerint a jövőt meghatározó ezeknek a napirendre kerülése, nem is beszélve arról, hogy egyáltalán lesz-e munkája millióknak. Miközben a politikai felszínen harsány hangok és valóságos kakofónia hallatszik, 100-200 ezres tüntetések, sztrájkok szerveződnek, ugyanakkor a bányászoknak nincs elég szappan, hogy megmosakodjanak. A felszíni problémák sajnos túlgerjesztettek. Ezért úgy mint a világ más területein a termelés, a forgalom, a kooperációs kapcsolatok szálait kell először összekötözni, újakkal helyettesíteni a régieket, új módszereket kell keresni, azaz konvergens irányba terelni a gazdasági folyamatokat, levezetni a divergens és dezintegrációs hatásokat. A jelenlegi felszíni harsányság elszáll, a hétköznapokon meztelenül állnak előttünk a problémák, amelyek még hosszú ideig elkísérnek bennünket.

Ha az emberek nagyobb része tartósan rosszabbul és rosszabb körülmények között él, nem nyerhet semmiféle pozitív folyamat teret magának. Struktúrákat szétverni az építkezés helyett, a legkönnyebb (és amely szervezetet szét lehet verni, nem érdemli meg hogy létezzen), de átalakítani új arculatúvá rendkívül bonyolult, intellektuális munka. Az uralkodó elit magatartása sajnálatos módon a felszínességgel a dezintegrációs hatásokat erősíti anélkül, hogy új integrációs törekvéseket foglalna rendszerbe és valósítana meg.

Szeretném felhívni egy tőkés ország példájára a figyelmet, mégpedig **Dél-Koreára**. A Koreai Köztársaságban 1960-ban a háború után tőkehiány volt. Egy 1959-ben irt amerikai jelentés szerint a koreaiak a világ "leglustább" emberei. 1962-ben gyakorlatilag bevezették a tervgazdálkodást és gazdaságpolitikai célokat ötéves fejlesztési tervekben rögzítették, amely előírta mekkora legyen a növekedés nagysága, milyen ágazatokat fejlesszenek, milyen szektorok adják az export meghatározott részt.

Ezt a tevékenységet a **Gazdasági Tervezési Hivatal** produkálta. A feladatok végrehajtásánál a politikai vezetés nem volt szemérmes. Az 1980-ban hatalomra került Cson Tu Hvan elnök állítólag magához hívatta a két legnagyobb konglomerátum elnökét (Hyundai és Deevoo) és megkérdezte, hogy melyikük akarja az autógyártást, és melyikük az energiatermelést fejleszteni. Természetesen a bankok, a költségvetés és a gazdasági jogszabályok támogatták fejlesztési politikáját. Más tőkés országokban is lehet hasonló példákat találni (Franciaország és az EURÉKA-program).

Ezek a példák azért fontosak, azért hordoznak számunkra tanulságokat, mert tőkés piaci viszonyok között zajlanak és zajlottak le. A fejlesztési, modernizálási lehetőségeket pedig **nem rendelték alá a fizetési nehézségeknek**, annál is inkább, mert megfelelő minőségű termékkel és ezek forgalmával éppen a fizetési kötelezettségek teljesítésének előfeltételeit teremtették meg.

Teljesen érthető a keleti térségekben a monopólium elleni föllépés. Sok létesítmény a gigantomania következménye. Viszont ez nem azt jelenti, hogy az a típusú monopólium-ellenesség, amely a kisebb országokban különösen megtalálható, érthető. Ugyanis pl. Magyarországon, miközben igyekeznek felszámolni a monopolhelyzeteket, egyidejűleg a multinacionális korporációk sora veti meg a lábát és hódítja meg a piacot: tehát monopolelleses intézkedések más monopóliumoknak kedveznek, amely ellen már nem lehet monopóliumellenes intézkedéseket tenni. Ez a helyzet tapasztalható más országokban is, ahelyett hogy a modernizáció és annak környezeti feltételeit teremtenék meg. Persze a monopóliumok léte nem feltétlenül ellentétes ezekkel a követelményekkel.

Ahhoz, hogy látható legyen, miszerint a monopóliumok és az integrációs folyamat mennyire uralkodó jellegűek, csak egy kis ország példáját vegyük alapul. Hollandia gazdaságát vizsgálva a következőket láthatjuk:

	Vállalatok száma	Részesedés a termelésben	Részesedés a foglalkoztatásban %-ban
Ipar	3	71	63
Építőipar	1	33	25
Kiskereskedelem	1	36	32
Szálloda, vendéglátás	1	14	16
Szolgáltatás	2	61	54
Gazdaság összesen	1	56	44

A világ nagy térségeiben is hasonló folyamatok kibontakozása tapasztalható. Elég közismert, hogy az USA, Kanada és Mexikó egy gazdasági társulást készít elő, illetve az eddig kialakult munkamegosztás és kooperációs folyamatokat intézményesíteni akarják, Észak-amerikai Szabad Kereskedelmi Övezetet kívánnak létrehozni. Ez kb. 360-370 millió embert foglalna magában és tovább erősítené a világ egyik gazdasági "erőközpontját".

	Kanada	USA	Mexikó
Lakosság (millió fő)	26	251	83
Bruttó nemzeti össztermék	560	5.515	215
GDP/fő \$	21.177	21.992	2.651
Átlagórabér \$	14,72	14,31	2,32
Export (milliárd \$)			
Kanadában	0	84	2
USA-ban	91	0	30
Mexikóban	0,5	28	0

A jelenlegi külkereskedelmi forgalom 235 milliárd dollárt tesz ki, amely rövid időn belül megkétszerezhető, sőt még több is lehet mint a kétszerese.

Ilyen példákat, folyamatokat látva, tapasztalva a keleti régióban a gazdasági folyamatok ellehetetlenülését, amelyet politikai és egyéb zavarok még csak növelnek, a **kivezető út keresése, a fő tendenciák és lehetőségek megragadása az itt élő emberek számára alapvető kérdés.**

Ez annál is inkább fontos, mert ha a szavak és frázisok nemzeti jövedelmet termelnének, akkor ez a vidék világelsőséget élvezne. Le kellene zárni a nagy beszédek, magasztos elvek hirdetésének korszakát és a hétköznapi tevékenység, az "aprómunka" korszakát kell megkezdeni.

"Magas állásokat betöltő örültek,
hangokat hallanak a levegőben,
hajdani könyvmolyoktól kölcsönözték
rögeszméik magvát."

(J.M. Keynes)

2. Meditáció a konstruktív kibontakozásról

Összegezve az előző gondolatmenetet a gazdaság fejlődésének alapvető vonala **egyrészt** a technika és a technológia viszonylag gyors fejlődése (és fejlesztése), **másrészt** az önálló, kisebb gazdasági egységek **nagyobb gazdasági egységbe** szerveződése, az egymásra utaltság növekedése (energia és piaci-függőség, stb.): azaz **integrációs** folyamatok erősödése. Ezek a folyamatok az uralkodó gazdaságirányítási és más társadalmi viszonyokat újra és újra "felforgatják", drámai módon megváltoztatják. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy ha súlyos és tartós gazdasági válság alakul ki, a nemzeti problémák kerülnek túlsúlylal előtérbe, bízva abban, hogy kisebb nemzeti keretek között gyorsabban megoldhatók a gazdasági nehézségek is, és így erős

dezintegrációs folyamatok keletkeznek a nemzetközi gazdasági kooperációban is.

Mind a technikai és technológiai fejlesztések, mind az integrációs folyamatok számos univerzális és különös vonással rendelkeznek, amelyek bármilyen társadalmi viszonyok között megtalálhatók (fejlett vagy kevésbé fejlettek között). Így pld. a magasan képzett munkaerő és az alacsonyan képzett "tömegmunkát" végzők erős elkülönülése; a futószalag-munka elembertelenítő vonása (lélekölő), a munkaerő fel szabadítása a tőkebefektetések révén. Ekkor még a monopolizált piacról nem is beszéltünk. Ezek azok a konvergens tendenciák, amelyeket nem lehet megkerülni.

Külön szót érdemelne az, hogy kit, és kinek az érdekét szolgálják ezek a folyamatok, kik a haszonélvezői és kik iránt vagyunk elkötelezettek a folyamatok vizsgálata során. **Egyáltalán állást foglalhatunk-e úgy, hogy a folyamatban leértékelt résztvevőnek tekintsük az embert?** Lényeges, hogy csak most kezdődött meg a munkavállalók összefogása a bőrükre menő katasztrófa ellen. Csak most kezd megjelenni olyan követelés, hogy az inflációval azonosan növekvő béreket, tiltakozás a munkanélküliség ellen, viseljék a terheket a nagy vagyonnal rendelkezők, térítsék vissza az "emberi tőke" értékét, stb. Amikor a jelen előadásra vállalkoztam, akkor végső soron az emberek tíz- és százazreinek az érdekéből kiindulva az ő érdekeiket szeretném előnyben részesíteni az újjáépítés során.

Jelenleg a helyzet rendkívül összekuszálódott, a kooperációs kapcsolatok szétestek, sőt fegyveres összeütközések folynak, háború is dúl különböző területeken. A Szovjetunió valószínűen ez évben nem tudja teljesíteni sem szállításait, sem pedig a fizetési kötelezettségét. Valószínű, hogy 1992-ben a kelet-európai országok gazdasága tovább esik vissza. Magyarország keleti exportjának 2/3-ad - 3/4-ed részét leállították, illetve átirányították más területekre. Változatlanul - a többi kelet-európai országgal együtt - **csökken a nemzeti jövedelem, a réal-**

bér, és nő a szegénység; árubőségről beszélnek, miközben százezreknek még a napi tej, kenyér és fűtőanyag megszerzése is gond. Az infláció az idén 35-40 %, jövőre valószínűen 25-30 %-os sávba esik, miközben sok fogyasztási cikk ára tovább növekszik. Ugyanakkor a Közös Piac egyes vezetői szerint csak a távolabbi jövőben lehetséges a csatlakozás a közösséghez (a társult tagság sem oldja meg a gazdasági nehézségünket), másrészt helyeslik, hogy nem akarunk új, lazább együttműködést létrehozni (hiszen így az ő periférikus piaci lehetőségük is csökkenne, nemcsak a miénk).

Ilyen körülmények között az újjáépítés milyen lehetőségei és útjai állnak előttünk?

Nézetem szerint a kormányok a következő időszakban a **neoliberális gazdaságfilozófia bővülete** következtében nemigen fognak a pusztá szándéknyilatkozatokon kívül nagy hatékonyságú lépéseket tenni, sőt a **fizetési problémák** miatt inkább diszkriminálják a keleti kereskedelmet. Ezért a jövőben a vállalatoknak maguknak kell kezdeményezni, pozitív lépéseket tenni (akár állami vállalat az, akár magán, akár valamilyen korporatív cég). A kereskedelmi ügyletben, mivel mindenki dollár elszámolással akar dolgozni, rendkívül kicsi lesz a bankgarancia, ezért a kívánatosnál jóval nagyobb kört ölel fel az árut **áruért csere**, azaz a **barter-üzlet**. Bár ez a csere legprimitívebb formája, de jobb híján egy talpalatnyi föld, amelyből kiindulva széles modern csereviszonyokat lehet kialakítani. Mindenki a saját városa, területe szükségletét ismerve **tárhat fel fizetőképes árukeresletet és a termelési kapacitás, illetve produktum révén árukínálatot is**, amely országossá szélesülhet, sőt Európa nyugati területéig szállíthat árukat.

Természetesen ezek egyeztetése szükséges lenne szélesebb körben. Így nagyobb lenne a valószínűsége, hogy áru árura talál és a csere létrejöhet. A bartercsere egyeztetése és elősegítése érdekében szükséges lenne egy koordinációs irodát létrehozni és működtetni. Pl. Keleti Ke-

reskedelmi és Kooperációs Szövetség, vagy Kereskedelmi és Kooperációs Kamara néven. Lehetne ennek a székhelye akár Ungvár, Csap, vagy Beregszász, akár Nyíregyháza, vagy Záhony, de akár Kassa is. A büdzsáját egyrészt belépési - és tagdíjakból lehetne biztosítani, másrészt a forgalom egy töredékének (ezrelék, vagy tíz ezrelék) befizetéséből fedezni. Kevés alkalmazottal, de technikailag jól felszerelve, jó hírközléssel és nagy mozgékonyssággal. Ennek a szövetségnek, kamarának vagy ügynökségnek a hatóköre Taskenttől Irkutszkig terjedhetne, de nyugaton akár Párizsig is. Ezzel meg lehetne kezdeni a szétszakt kereskedelem szálainak "összecsomózását".

Az eddigi tapasztalatok alapján a vállalatok és vállalkozó emberek megkezdhetnék a kooperációs együttműködést, egyes termékek kooperációs gyártását is. Jellemző, hogy Magyarországon pld. sok autó pótalkatrészt kisiparosok, vagy kis kollektívák gyártanak. Számos más lehetőség is kínálkozik.

A kooperációs együttműködés első lépései természetesen nehezek, különösen nehéz Magyarország esetében, de nem sokkal kisebb a térség más országaiban. Ennek kettős oka van. Egyrészt a technikai követelményeknek és a kivitel külső formáinak vetekednie kell a nyugati csúcstechnikával, másrészt Magyarország nagyon kevés nyersanyaggal és energiahordozóval rendelkezik. Magyarország bruttó termelési értékének 2/3-át az anyag és energiaköltség teszi ki és csak 14 %-át a bérköltség. Ezért az üzleti kapcsolat, amelyet barter üzlettel lehetne kezdeni, a kooperációs termelés számunkra a tovább feldolgozást kell, hogy jelentse, általában a feldolgozottsági fok növelését.

Jelenleg úgy néz ki, hogy a legkevesebb tőkét kötné le és viszonylag gyors megtérülést jelenthetne az élelmiszeripari termékek, vendéglátás, turisztika, vagy néhány más szolgáltatás területén a befektetés. Komolyabb tőkeigénye van a ruházati iparnak, amely a rendkívül gyorsan változó divat miatt nagyobb kockázattal jár. A szórakoztató elektronikában sajnos az import dominál, a mezőgazdaság pedig igen tőkeigényes termelési ág és lassú a megtérülés.

Újra szeretném aláhúzni, mert ezt nem lehet eléggé az agyunkba vésní, hogy az újjáépítésnek "alulról" kell kezdődnie.

Ma a kormánygaranciák sajnos az ismert politikai viharok miatt nem mutatkoznak kielégítőnek. Az üzleti életben az adott szónak legalább akkora jelentőségűnek kellene lennie, mint bármilyen írásos szerződésnek és garanciának. Sajnos ma ez az egyik legnagyobb hiánycikk.

Tudomásul kell venni végre, hogy egyetlen ország sem számíthat semmilyen segítségre senkitől, csakis önmagára, önmaga erejére, munkájára, szorgalmára. Vagy szembenézünk azzal, hogy saját munkánkkal és tevékenységünkkel hozzájárulunk hogy népünk elinduljon felfelé, vagy a fejlett országok perifériáin élünk és csak piaca, nyersanyagforrása, munkaerőforrása leszünk más országoknak, **azaz "hátsó udvara" a monopolgazdaságoknak.**

Különösen szerencsés lenne ha sikerülne kialakítani a vállalatok (a egyes és kooperációs vállalatok) pénzügyi támogatását. Erre sajnos rövid időn belül nem számíthatunk.

Ezért szükséges lenne egy Kelet-Európai Pénzintézet, vagy Kelet-Európai Bank létrehozása akár Kft, akár Rt, vagy éppen ügynökség formájában is. Talán egyes nyugati cégeket is meg lehetne nyerni az ügynek. Itt megint nem az ország, vagy a székhely a leglényegesebb, sőt az sem biztos, hogy a fővárosba kell telepíteni ilyen bankot, hanem oda, ahol nagy az átmenő forgalom, jó a hírlánc és jó szakemberek kaphatók.

Összefoglalva:

1.) Tudomásul kell venni, hogy kizárólag önmagunk munkájára, saját tevékenységünkre számíthatunk. Azaz saját lábunkra kell állni.

2.) Haladéktalanul szükséges, hogy a kereskedelem és a kooperáció elszakadt szálait szívósan összekötözzük.

3.) Ebben nagy segítséget jelentene egy Kereskedelmi és Kooperációs Kamara létrehozása, amely belépési- és tagdíj után az információi révén létrejött (az általa közvetített) üzlet forgalma alapján járó jutalékból tartaná fenn magát (a tárgyalás nyelve angol, orosz, francia, német).

4.) Mivel az első ügyletek valószínűen barterügyletek lesznek, elő kellene készíteni egy Keleti Kereskedelmi Bank létrehozását, amelyet 60 %-ban a vállalatok finanszíroznának (alaptőkét) és csak 40 %-on osztozhatnának különböző állami bankok.

5.) Mind a Kereskedelmi Kamara, mind a Bank különleges övezetként területen-kivüliséget élvezhetne.

6.) Amiről nem esett szó, de potenciálisan magában rejti ennek a lehetőségét: elő kell készíteni Távol-Kelet (Kína, Vietnam, stb.) irányában az üzleti expanziót (amelynek kb. 3-5 év múlva érik be a gyümölcse, de a munkát ma kell elkezdeni).

7.) Az átmenet, az átalakulás, a fordulatok nagy terheket rónak a munkavállalókra. Ezért sürgősen szükséges felhívni a bérből és fizetésből élők figyelmét a helyzet rendkívüli nehézségére, hogy szervezzék meg saját érdekeinek védelmét. Ennek révén az önkezdemenyezés segítse elhárítani az akadályokat a kibontakozó, még csirájában lévő fejlődés előtt, amelynek egy sejtje éppen a mai tanácskozásunkon látható.

Befejezésül engedjék meg, hogy felidézzem Adam Smithnek, a klasszikus közgazdásznak egy igen időszerű gondolatát:

"Ahhoz, hogy az államot a gazdaság legmagasabb fokára emeljük... csupán békére, alacsony adókra és igazságosságot elviselő közigazgatásra van szükség." (Adam Smith: Edinburgh Lectures 22. old.)

Dr. Prugberger Tamás

A magyarság és a közép-európai országok népeinek lehetőségei az Európai Unión belül kialakítható közép-európai regionális együttműködés keretében

A magyarság megmaradásának, valamint le nem csúszásának az esélyeit a nemzeti spektrumnál szélesebben, közép-európai dimenzióban kívánom vizsgálni. Ilyen vetületben számos kérdés merül fel. Az első, hogy perspektivikusan megmaradhat-e, illetve vissza állítható-e a közép-európai régió, mint részben gazdasági, részben pedig politikai integráció, vagy sem. Az I. világháborút lezáró békeszerződésig elsősorban Osztrák-Magyar Monarchia által integrálva politikai és gazdasági értelemben egyaránt egyértelműen létezett egy Közép-európai Régió. Kétségtelen, hogy politikailag egy meglehetősen torz és erőtlen feudo-konzervatív szervezet volt, mégis azonban a régió gazdasági és kulturális fejlődéséhez lehetőségeket adott és az itt élő számos nemzeti-ségből álló népeknek egy olyan olvasztó tégelye volt, ahol bizonyos fokú magyar, német és észak, valamint délszláv sovíniszta tendenciák ellenére a nemzetek kulturális autonómiája is létezni tudott. Ez a közép-európai integráció azonban a győztes entente nagyhatalmak nyomására az I. világháború után politikailag megszűnt, gazdaságilag azonban a II. világháború befejezéséig nagyjából fennmaradt. A II. világháborút lezáró békeszerződéssel - amely Európát egy nyugati polgári szociális piacgazdasági és egy keleti központi-kommunista tervgazdasági övezetre osztotta - azonban ez is megszűnt. Ebben is ugyanazok a nagyhatalmak működtek közre, amelyek az I. világháborút követő közép-európai politikai integráció szétszedésén fáradoztak.

E folyamat gyökerei korábbra nyúlnak vissza. Jászi Oszkár a Habsburg-Birodalom, pontosabban a Monarchia felbomlásának belső okát abban látta, hogy a belpolitikát integráló uralkodó ház és a Monarchia politikai és tisztviselői kara nem tudta a különböző népeket közös platformra hozni, vagyis a Monarchia államszervezetét igazán egy nép

sem érezte magáénak. A Monarchia német ajkú lakosai a vilmosi Német Császárság felé, a magyarok, a csehek, a szlovákok, a szlovének, a horvátok és a galíciai lengyelek pedig saját nemzeti állam létrehozásában gondolkodtak. A Monarchia politikai szintű fenntartásában lényegében egy szűk osztrák-német, osztrák-cseh és magyar hivatalnoki kar és a katonai tiszti kar volt csak érdekelt.¹

Eme közép-európai integráció szétverésében gazdasági és politikai okokból külső erőként Nyugatról elsősorban Franciaország, Keletről pedig mindenek előtt Oroszország és későbbi jogutódja, a Szovjetunió volt érdekelt, hogy szétrobbantsa a germán kultúrára alapozott két közép-európai nagyhatalom, a Német Birodalom és a Monarchia szövetségét és e két államszervezetet szétszedje, ami a Monarchia esetében az I. világháború végére sikerült is. A Monarchia e szétszedésében a területtől való részesedni akarás miatt Románia és Szerbia, amelyek közül az elsőt Franciaország, a másodikat pedig Románia támogatta. Emellett Oroszország nagyhatalmi törekvései miatt hatalmát ki kívánta terjeszteni Közép-Európa egész szlávságára. Ezért a múlt század végétől egyre gyorsabban terjedt pánszláv eszmét Oroszországból pénzelték.²

Miként az orosz cárok, ugyanígy a Szovjetunió is minél nyugatabbra kívánta kiterjeszteni birodalma határait. Ez a tendencia Nagy Péter óta konzekvens. Ukrajna és Fehér-oroszország (Bjelorusszija), Lengyelország, a Balti Államok, valamint Finnország az Orosz Államhoz való tartós vagy átmeneti betagoaltság állapotában vagy annak veszélyében volt. Ezt a már meglévő hatalmi állapotot a Balti Államok és Finnország kivételével az 1919-es kommunista forradalom után létrehozott Szovjetunióval sikerült konzerválni, ahol ezek az országok az Unió keretén belül látszat-autonómiával, illetőleg látszat-korlátozott szuverenitással léteztek. A II. világháborút követő békeszerződésekkel, pontosabban a Jaltai és a Podzdami Megállapodással a Szovjetunióknak sikerült a Balkán és Skandinávia kivételével Európa egész keleti felét a maga politikai és gazdasági nemcsak érdek-, hanem hatalmi szférájába is bevonni. E törekvésében Titó Jugoszláviájának sikerült ellenállnia, továbbá

nem sikerült bevonnia a skandináv államokat Finnország egy részének, Karélia kivételével, holott - miként ezt Rjazonov publikálta és Marx Károly által megírt angol-orosz titkos diplomáciai iratokból ismert - az orosz, majd szovjet birodalmi törekvések Nagy Pétertől kezdve erre a régióra is kiterjedtek. Ugyanakkor viszont az NDK-val sikerült Nyugat-Európa egy kis részébe is benyomulnia.³

Európa ily módon szinte egy emberöltőre nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is két részre, egy nyugatra és egy keleti részre vált. E statusquo megtartását, sőt a szovjet érdekeltség egész Európára, sőt az egész Glóbuszra való kiterjesztésének a tervét a marxi-lenini proletárforradalom exportálásának a tételével ideologizálta meg a sovinszta orosz nagyhatalom. Ebbe a Pán-Európa és Pán-világuralmi törekvésbe bukott el a szovjet nagyhatalmi politika, amit ha nem indít el Brezsnyev (ún. Brezsnyev doktrina), az USA és a NATO a maga fegyverkezési versenyével nem zúzta volna szét a szovjet uralom alá került keleti blokkot.⁴ Megítélésem szerint a Nyugat tartósan berendezkedett arra, hogy két, illetőleg három gazdaságpolitikai és militarista övezet létezzen a nyugati régióban, mégpedig az Európai Gazdasági Közösség (EK.) és az Európai Szabadkereskedelmi Övezet (EFTA), valamint az Amerikai Szabadkereskedelmi Övezet, továbbá a NATO és a SEATO. Eme alapvetően piaccgazdaságra és demokratikus politikai jóléti jogállamiságra felépült Nyugati Régió az ellentéte a központi redisztributív elosztáson alapuló diktatórikus egypártrendszerű kelet-európai kommunista Keleti Blokk volt. A Nyugati Régió a fenn vázolt szabadkereskedelmi övezeteiben kialakította a maga zavartalan gazdasági kapcsolatait, ezen kívül anyagilag abból is előnye származott, hogy a jóval alulfejlett keleti blokkal részben megsegítő jellegű üzleteket kötött (gabonaszállítás a Szovjetunióknak, a közép-európai kommunista államoknak bankhitelnyújtás stb.).⁵

Ennél azonban differenciáltabb olyan Nyugat-Kelet kapcsolat is létezett, amelyen belül egyfelől a Szovjetunió is bizonyos fokig másként kezelte a kényszercsatlós közép-európai államokat, amelyeknek a szovjet

tagállamokhoz viszonyítva egy látszat-teljes szuverenitásuk volt. Ugyanakkor a Nyugati Blokk is e közép-európai államokkal állott intenzívebb és közvetlenebb kapcsolatban, aminek alapja tulajdonképpen a valamilyen formában tovább élő kulturális eszmeközösség volt. Ilyen formában tehát Közép-Európa „latens” módon ezért továbbra is létezett a Világ és Európa kettős felosztásán belül. Ennek ellenére azonban a közép-európai nemzetiségi ellentétek továbbra is erőteljes mértékben a hamu alatt izzva léteztek, amivel a Nyugat nem sokat törődött, a közép- és kelet-európai kommunista rezsimnek pedig részben a probléma szőnyeg alá seprésével, részben pedig a szovjet módszert eltanulva etnikai tisztogatással, azaz a nemzetiségiek áttelepítésével igyekeztek tiszta etnikumokat és nemzeti államokat létrehozni.⁶ Ez volt a mozgatórugója a II. világháborút követően a délvidéki magyarok Titóék által szervezett tömegmészárlásnak, a Maniu-Gárdisták által elindított, de a szovjet megszálló hatóságok által kibontakozni nem engedett erdélyi magyarság és németiség elleni atrocitásoknak, majd a későbbi caucescoui falurombolási tervnek, valamint a felvidéki magyarságnak részben Csehszlovákiából Magyarországra, részben Csehszlovákián belül a Szudéta-vidékre történt áttelepítésének.⁷

A kommunista közép-európai rendszerek hirtelen összeomlása, valamint a Varsói Szerződés és a KGST egyszerre történt szétverése új helyzet elé állította a nyugati katonai, politikai és gazdasági szövetségeket. Amíg úgy tűnt, hogy a keleti kommunista blokkból Magyarország és Lengyelország válik csak ki, az EK késznek mutatkozott e két ország felvételére, sőt Csehszlovákiát is befogadta volna. Ahogy azonban szétesett ez a kelet-európai kommunista blokk, úgy valamennyi délközép-európai „népi demokratikus” állam és volt szovjet tagköztársaság (Bulgária, Románia és Moldávia, valamint Ukrajna és a balti államok), sőt maga Oroszország is az EU kötelékébe kíván kerülni.⁸ Bizonyos fókig hasonló a helyzet a NATO-val is, mivel a szovjet gazdasági, politikai és katonai uralom alól felszabadult közép-kelet-európai országok és a balti államok egy újabb orosz-„neoszovjet” gazdasági érdekszféra és politikai-katonai uralom kiterjesztéstől való félelem miatt a NATO irá-

nyában orientálódnak, ami a nyugati államoknak a NATO keleti kibővítésének irányuló terveivel összhangban áll. Ez viszont Oroszország ellenzését váltja ki, mivel egyre világosabban látszik, hogy korábbi gazdasági, politikai és hatalmi érdekszféráját és valamiféle módon az „Uniót” visszaállítani szeretné.⁹ Különösen a Közép-Európával szomszédos államok, így Románia, Moldávia, Bulgária, Ukrajna, valamint a balti köztársaságok tartanak attól, hogy az orosz nagyhatalmi törekvések veszélyeztetni fogják gazdasági, politikai és katonai függetlenségüket. Félelmük nem megalapozatlan, mivel a balti államokat a NATO-ba lépés esetére katonai megszállással fenyegeti.¹⁰ Ugyanakkor a nemzeti önrendelkezésre való törekvéseknek a korábbi, lenini-sztálini-hruscsovi és brezsnyevi időszak kegyetlenségéhez hasonló kérlelhetetlen csecsenyföldi példája¹¹ nemcsak a volt keleti blokk országait, hanem a NATO államokat is elgondolásra készíti, ami a reaktív politikai állásfoglalásokból is kitűnik. Ki nem mondva - megítélésem szerint - azért is fogadta készséggel az amerikai NATO katonai kontingenset déldunántúli állomásoztatásával a magyar kormányzat.¹² Ebből a szempontból - úgy tűnik - a magyar politikai ész is célszerű.

Problematikusabb azonban a helyzet az EU-hoz való csatlakozást illetően. Ahogy Oroszország egyértelműen a világ tudomására hozta, hogy ragaszkodik a volt Szovjetunió területén lévő államok feletti vezető szerepének a helyreállításához, úgy az EU viszont egyre erőteljesebben húzódozik attól, hogy a még szűkebb értelemben vett közép-európai államokat, ún. „visegrádi hármakat”, illetve „négyeket” az Unióba felvegye. Ennek jelei már láthatók voltak az EK-el kötött társulási megállapodásoknak az EU-ra egyoldalúan előnyös dömping- és védzáradékrendelkezéseiből, valamint azoknak a másik félre egyoldalúan látványos, diszkriminatív alkalmazásából.¹³ Ezen túlmenően ma már egyre nyíltabban hangoztatják Franciaország és ideológiai vezetésével az EU mezőgazdaság orientált frankofon (BENELUX) és latin (Olaszország, Spanyolország és Portugália) tagállamai, hogy főként a mezőgazdaságuk protekcionista védelme érdekében nem lenne kívánatos az EU-t a közép-európai államokra kiterjeszteni.¹⁴ Ilyen formában tehát az orosz ál-

tal magának igényelt kelet-európai és lényegében az EFTA-nak az EU-ba történő integrálódásával létrejött Európai Gazdasági Térséggel kialakult nyugat-európai gazdasági övezet között szervezeti szempontból egy légtér áll fenn, ami kézzel fekvően adottá tenné egy közép-európai gazdasági közösség kialakítását. Ennek szervezeti csírája is meg van a visegrádi négyek - úgymint Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia alkotta Közép-európai Szabadkereskedelmi Társaság (CEFTA) intézményében.

Ennek ellenére e téren az integráció szorosabbá válásának semmi jele nem látni. Az integráció továbbfejlődésének ui. kétoldalú gátja van. Az egyik a közép-európai országokból származik. Valamennyi közép-európai ország részben nacionalista alapon egymással szemben fennálló ellentétek, valamint az egymással szembeni bizalmatlanság és egymás leértékelése, továbbá az EU és tagállamainak magasra becsülése miatt egymást túllícitálva minél előbb az EU teljes jogú tagja akar lenni.¹⁵ Jóllehet az EU-nak a korábbi koncepciója a Visegrádi Négyek együttes felvétele volt, ma ez változott, mert az Unió az érintettek részéről fennálló felvételi kritériumok fennálltának egyedi megvizsgálására és az egyedi felvételekre hajlik.¹⁶ Megítélésem szerint ma sem áll fenn alapvető különbség eme államok gazdasági, politikai, jogi és kulturális fejlettsége között, az EU az „oszd meg és uralkodj”, azaz a „divide et impera” elv kihasználásával szívesen veti alá magát a közép-európai államok eme igényének.¹⁷ Megítélésem szerint ugyanez az EU-hozzáállás volt tapasztalható a jugoszláv krízissel kapcsolatosan is. Ha az EU - miként ezt a német külpolitika szerette volna - időben következetesen fellép, - nem fajult volna el ennyire a helyzet. A nacionalista ellentéteknek hosszú évek beharcává fajulásának az engedése és a következetes nemzetközi fellépés hiánya a többi kelet-európai országhoz képest jóval magasabb szinten állt Balkán teljes lepusztulásához vezetett. Ez az állapot a fejlett tőkés államoknak és főleg a közel elhelyezkedő EU tagállamainak gazdaságilag igen kedvező, mert e teljesen lepusztult régió újjáépítése csak külföldi tőke segítségével, azaz nemzetközi közreműködéssel valósítható meg. Ezért, bár elítélték a délszláv naciona-

lista öldöklést és etnikai tisztogatásokat, de - megítélésem szerint - cinikusan hagyták, hogy az öldöklés tovább folyjék és a volt Jugoszlávia utódállamai egymást lepusztítsák.

Ezzel összefüggésben fenntartással értékelem a magyar politika részéről, hogy a Kis-Jugoszláviával szembeni gazdasági embargóhoz Magyarország minden feltételkikötés és ellentételezés nélkül csatlakozott annak ellenére, hogy az országot az embargóból súlyos gazdasági hátrányok érték. A magyar politika súlyos hibájának tartom, hogy gazdasági káraink ellentételezéseként az embargóhoz való csatlakozásra irányuló kötelezettségvállalásunkkor mintegy kártalanításként nem kötötték ki a Balkán újjáépítésében történő közreműködésünk prioritását és a Szerbiában élő magyar kisebbség jogainak védelmét, ide értve a Vajdaság területi autonómiájának a visszaállítására irányuló nyomásgyakorlást is a jugoszláv kormányra. Ez utóbbi annál is inkább indokolt lett volna, mert Magyarországnak az embargóhoz való csatlakozását a jugoszláv kormány az ott élő magyar kisebbségen torolta meg.

Visszatérve a kiinduló tételre, megítélésem szerint az EU. nem akarja a közép-európai államokat a szervezetbe rendes tagként egyelőre felvenni.¹⁸ Erre egyik hivatkozási alap, hogy a nemzetiségi kisebbségi kérdések megoldatlanok.¹⁹ Ugyanakkor az EU. sem tesz semmit annak érdekében, hogy a nemzeti kisebbségek kollektív jogai egyértelműen elismerésre kerüljenek. Az EU. 1201. sz. ajánlása e tekintetben egyrészt kevés, nincs kikényszerítő ereje és többféleképpen értelmezhető. Mutatja ezt a szlovák-magyar és a román-magyar alapszerződés körüli vita. Az EU. felvétel elodázására a másik hivatkozási alap, hogy a közép-kelet-európai régió gazdasági színvonala nem éri el a felvételhez szükséges szintet.²⁰ Ez így igaz. De tesz az EU. annak érdekében, hogy e téren kedvező változás álljon be? Éppen ellenkezőleg. A már említett antidömping intézkedései arra irányulnak, hogy az EU-ból származó áruk vámkedvezményekkel e térségbe jussanak, e térségből viszont az EU-ba történő exportálást erősen korlátozzák. Ez fémipari, könnyűipari, élelmiszeripari és mezőgazdasági termékekre egyaránt vonatkozik.²¹ Ezzel

összhangban a legtöbb EU. országból származó privatizációs vállalateladásra jövő ajánlat és vétel nem vállalatfejlesztésre, azaz tőkebehozatalra irányul, hanem többnyire tőke kivitelre és piacvásárlásra.²² Éppen ezért igen sok esetben a külföldre történő vállalateladások során a vállalat működését rövid időn belül leállítják, ezt megelőzően pedig termelési és foglalkoztatási kapacitását racionalizálásra hivatkozva radikálisan szűkítik. Az EU. tagállamokból származó vállalatvásárlók e hozzáállásának a következménye, hogy az élelmiszeripari vállalatok megvétele után az új tulajdonosok tekintélyes része semmiféle környezetvédelmi beruházást nem indított el, nyilván azért, mert átmenetinek tekinti a továbbüzemeltetést. Ugyancsak a magyar élelmiszeripari feldolgozó üzemek francia befektetők felett privatizációja azt mutatja, hogy az új tulajdonosok jelentős része nem a magyar mezőgazdasági termékeket vásárolja fel és dolgozza fel, hanem Franciaországból szállítja ide a nyersanyagot.²³ Mindez egyértelműen arra utal, hogy az EU a saját határaitra kiterjesztve alkalmazza a franciák által évszázadok alatt oly tökélyre fejlesztett colberti protekcionista rendszert.²⁴

Mindez egyértelműen arra utal, hogy az EU. politikája egy többoldalúan és kifinomultan alkalmazott megosztási politikai módszer alkalmazásával a régiónak egyfelől saját fogyasztói és munkaerőpiacába (olcsó munkaerő) való bevonására, másfelől nyugat-európai cégek számára a konkurens magyar vállalatoknak a nemzetközi és a hazai piacról való kiiktatására, valamint helyüknek elfoglalására, harmadszor pedig a kelet-európai területekre történő áruszállításokhoz árutárolási hely és gazdasági bázishely kialakítására irányul. Ez utóbbira azért van szükség, mert a FÁK országaiban a köz-, és a jogbiztonság meglehetősen gyenge. Ezért a stabil kereskedelmi kiinduló és érkező helyeket ésszerűbb Közép-Európában - így Magyarországon is - letelepíteni. Mindezt figyelembe véve az egész magyar privatizációs politikában azt tartom helytelennek, hogy - ellentétben a német gyakorlattal - az 1990-es rendszerváltás óta a vállalkozásoknál nem került kikötésre sem a vállalat továbbműködtetésének és reorganizációjának, sem pedig a munkahelyek megtartásának hosszú távra szóló kötelezettsége. A cél ugyanis az adós-

ságszolgálat teljesítését célzó minél magasabb összegű privatizációs bevétel volt, ami a korábbi MDF-kormányzat idején az olyan érték alatti eladások miatt nem teljesült, ahol az alulértékelést a külföldi vevők különböző módon az ügyintézőknek honorálták.²⁵ Az egész kárpótlási rendszernek, valamint a termőföld, és erdőprivatizációnak a megoldása, továbbá a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek valódi polgári beszerző-értékesítő és (gép)kiszolgáló szövetkezetekké történő átalakítása helyett azok szétverése és a földárverésre vonatkozó szabályok kijátszása következtében mind a szövetkezetek, mind pedig az egyéni birtokosok lába alól kicsúszott a föld, ami jelentős részben külföldi vállalkozók kezébe került. Ennek eredményeként a falusi munkanélküliség is jelentősen megnőtt.²⁵ Nyugat-Európának nem érdeke, hogy Magyarországon és az egész közép-európai térségben komoly agrártermelés folyjon.²⁶ Célja a mezőgazdasági termelés leállítása és helyette falusi túrizmus bevezetése, ami induló tőke hiányában illuzórikus.²⁷ Az EU-nak a közép-európai és így a magyar mezőgazdasági termelés leállítására vagy legalább is igen erőteljes visszafejlesztésére irányuló törekvéssel áll összhangban az az igénye, hogy e régió országai szűkítsék az agrártámogatást. A magyar kormány, hogy az EU eme igényének eleget tegyen, 1996-ra az agrárszektor pénzügyi támogatásának további csökkentését tervezi.²⁸ Az igaz, hogy az EU-n belül is ez a tendencia érvényesül, azonban korábbi hibás agrárpolitikájának, vagyis annak a következménye, hogy az agrárszférát túldotálta és így óriási eladatlan termékfeleslegek, készletek halmozódtak fel, amelyeket a közép- és kelet-európai régióban kíván az EU árkedvezmény mellőzésével értékesíteni.²⁹ Ez viszont csak úgy lehet, ha a helyi termelőket kiszorítják a piacról. Nem változtatna ezen a helyzeten az sem, ha Magyarország és a többi közép-európai ország az EU. rendes tagjává válna. Mint új tagállamokat a már bent lévők előnyére a jelenlegi helyzethez hasonlóan új jövevényekként kezelnék a csatlakozni vágyó közép-európai országokat. Az is igaz, hogy az UNIO jelentős kiterjesztésével a tagállamok elvesztették azokat a gazdasági előnyöket, amelyekkel az EU mai szűkebb keretei között rendelkeznek és amely gazdasági előnyöket a mai méretei között az UNIO még biztosítani tud.³⁰ A közép-európai és az esetleg még keletebbre lévő országoknak az

UNIO-ba való integrálásával az UNIO minden bizonnyal már nem fog tudni tagjainak komoly gazdasági előnyöket nyújtani és ezért az Unión belül szükségszerűen ki kell, hogy alakuljanak kisebb gazdasági érdekvédelmi körzetek egymással szemben is.

Az egyik ilyen érdekvédelmi-érdekközösségi terület nem lehet más, mint Közép-Európa. A közép-európai államok akkor járnak el racionálisan és érdekeik szerint, ha előre menvén e folyamatnak, egyfelől az EU rendes tagjává törekednek válni, másfelől azonban egymással is érdekközösségre lépve építenék ki a kapcsolataikat, mind a FÁK államaival, mind az EU-val, mind az ugyancsak itt piacot szervezni akaró Amerikai Szabadkereskedelmi Övezettel, mind pedig a Távolság Kelet országaival, ott is elsősorban Japánnal. Emellett ugyanakkor saját belpiacain a közép-európai államoknak egymás irányába elsőbbséget kellene adnia és szorosan kellene kooperálniuk egymással. Így érthető volna, hogy hasonló feltételekkel kerülhessenek ők is a közép-kelet-európai piacra, mint ahogy mi magyarok vagy közép-európaiak juthatunk be a fejlett polgári államok piacaira.

Mindez viszont szükségessé tenné a közép-európai régióban a nemzetek és az államok egymással való megbékélését. Stabílan és tartósan ez azonban csak akkor valósítható meg, ha az érintett államok közötti kölcsönös bizalom megerősödik. Ez viszont csak akkor érhető el, ha vagy kétoldalú államközi alapszerződésekkel, vagy pedig az érintett közép-európai államok egy közös „nemzetközi társasági szerződéssel” szavatolnák egymás irányában a jelenlegi államhatárok stabilizálását, ugyanakkor viszont valamennyi állam a szerződéssel érintett államokban élő nemzeti kisebbségek nyelvhasználati, oktatási, kulturális és szervezeti autonómiára is kiterjedő kollektív jogait is biztosítaná. Hogy miként, annak részletkérdéseit a „Gazdaság és Társadalom” c. folyóirat 1994. 2-3. sz. számában „A kisebbségi jogok közép-európai rendezésének kérdéséhez” c. tanulmányomban fejtettem ki. Ez a szerződés egyúttal e két alapkérdést követően az egymással és az EU-val való gazdasági, kulturális, politikai stb. együttműködés alapelveit is rögzíthetné. Úgy

vélem, hogy a NATO keleti kiterjesztése esetén ez a közép-európai regionális együttműködés kiterjedhetne a Baltikumra, a bizánci kulturhatás ellenére Romániára, Moldáviára, Kis-Jugoszláviára és Ukrajnára is.

Az itt felsorolt országok nemzetiségi és vallási és ezen keresztül kulturális összetétele is kevert. Ezen kívül helyzetüknél fogva két lábon, egy közép-európain és egy kelet-európain állnak. Így minden vonatkozásban közvetíteni tudnának Közép- és Kelet-Európa között, ugyanakkor tompulhatna az orosz nagyhatalmi nyomás is irányukban. Történelmileg ismert, hogy az orosz nagyhatalmi politika mennyire hátrányos volt a Baltikumra, Ukrajnára, amelyek gazdasági javait mind a cári, mint a szovjet uralom alatt Oroszország teljesen kisajátította. Romániától közvetlen érdekszférájához csatolta Románia moldáviai részét, Jugoszlávia pedig a többi közép-európai országokhoz hasonló szovjet hatalmi befolyást Tito ügyes politikája által kerülte el. Egy ilyen kölcsönös és közös érdekeltségen alapuló integráció megfelelő tekintélyt tud kölcsönözni a benne szereplő államoknak, mind a FÁK országai, mind pedig az EU felé. Így sokkal kisebb Közép-Európa államainak és nemzeteinek gazdasági és politikai kijátszására az esély, mint ha azokat bármelyik oldal őket megosztani és egymással szembe állítani tudja.³¹

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a közép-európai országok - beleértve Magyarországot is - ne törekedjenek az EU rendes tagjává válni. Az volna az ideális, ha erre az általam kitágított körbe tartozó itt érintett államok felvételére együtt kerülne sor, de csak akkor, ha egy ilyen közép-európai együttműködés közöttük létre jönne, vagyis az egymással együttműködő közép-európai államokat érintené a közös tagfelvétel.

Ezzel visszaérkeztünk a kiinduló gondolathoz, vagyis ahhoz, hogy az EU-n belül több gazdasági és politikai együttműködés lenne kívánatos. A tágan értelmezett közép-európai államokat átfogó egy keleti, a nyugat-európaiakat és a skandináv államokat is átfogó egy nyugati és esetleg a dél-európai országok közül ide sorolva Spanyolországot, Portugá-

liát, valamint Görögországot, és netán távlatilag még Albániát is, egy déli régió alakulhatna ki az EU-n belül. Ugyanakkor el tudok képzelni az EU keretei között egy olyan csoportosulást is, ahol az EU jelenlegi tagországai egy frankofon-latin és egy germán, továbbá egy skandináv-angolszász vagy germán-skandináv, vagy germán-angolszász közeledésben kooperálnának szorosabban egymással. Ily módon az EU szervezete alulról építkezve teljesebben ki. Az egyes tagállamok helyi területi és nemzetiségi, valamint esetleg tartományi önkormányzatokból épülnének fel, míg az egyes tagállamok az EU-n belül az előbb tárgyalt régiókba tömörülnének és e régiók együttese képezné az EU-t. Ily módon lehetne megreformálni az EU-nak most már a működését torzító túlcentralizált és túlbürokratizált szervezetét.

Befejezésképpen, az EU tagjává válás és a közép-európai integráció Magyarországot érintő problémáit vizsgálva az első az, hogy Magyarország a gazdasági fejlődés tekintetében Csehországtól, Szlovéniától és Lengyelországtól nagyobb, Szlovákiától kisebb mértékben maradt le. Ebbe belejátszik az is, hogy ezek az országok a privatizáció és a kárpótlás során nem verték szét úgy az agrárstrukturát, mint amelynek folyamata Magyarországon 1990-ben beindult. Sokkal nagyobb mértékben és sikeresen alkalmazták ezek az országok - különösen Csehország, Szlovákia és Szlovénia a munkavállalók részére történő privatizációt, amiben szerintem közrejátszottak szlovén részről az Edvard Kardjel-i,³² cseh és szlovák részről az Ota Sik-i³³ munkás öngazgatási hagyományok, melyhez hasonlók Franciaországban ma is jól beváltak olyan üzemekben, amelyeket nem kellő rentabilitás miatt a tőke bezárni, az üzemi személyzet az államtól-önkormányzattól állami támogatást kapott hosszúlejáratú hitellel megvásárolt.³⁴ Emellett Csehországban és Szlovákiában a kárpótlás során üzemekre is kiterjedően is volt visszajuttatás, azaz reprivatizáció. Így ugyanaz a volt tulajdonos család viszi tovább az üzemet, amelyé az valamikor volt. A hozzáértésre tehát nagyobb a garancia, míg Magyarországon a privatizáció során igen sok gazdasági kalandor is működő tőkéhez jutott, amit elherdált. Ezen kívül Lengyelország merete kérni és sikeresen el tudta érni államadósságainak

jelentős elengedését. Ezt Magyarország elmulasztotta. Jóilehet, Magyarország a külföldi magánbankoktól történt hitelfelvétel miatt nehezebb helyzetben volt, a magyar-osztrák határnak az NDK-menekültek előtt 1989 őszén történt megnyitásával a német újraegyesülés hozzáállásaként Németország nem ismervén azt, hogy milyen költségkihatású szanálандó terhet vett az NDK becsatolásával magára, valószínűleg hajlandó lett volna közreműködni adósságtörlesztésük enyhítésében.³⁵

A még nem is az adósság, hanem csak a nagy összegű kamatfizetés mellett a gazdaság élénkítésére alig van mód. Nem véletlenül javasolta az 1930-as évek gazdasági válsága idején Vargha István, az akkori idők jeles magyar közgazdásza a kölcsöntörlesztés átmeneti felfüggesztését és az esedékes részletek összegét a visszafizetés helyett gazdaságélénkítő céllal a gazdaságba visszajuttatni.³⁶ Hasonló lépéseket javasol a mai helyzetben Kopátsy Sándor és Gidai Erzsébet.³⁷ A liberális közgazdászok - élükön Tardos Mártonnal és Bauer Tamással - ezt mindig is nagyon veszélyes lépésnek tartották, mert egy ilyen lépés könnyen az ország teljes gazdasági elszigeteléséhez vezethet.³⁸ Nem vagyok szakmánál fogva elbírálni hivatott, hogy egy ilyen lépés milyen veszélyekkel járhat. Viszont a vártnál jóval kedvezőbbé vált privatizációs bevételek túlnyomó részét adósság-előtörlesztésre, nem pedig gazdaságélénkítésre fordítani, nem tartom szerencsésnek gazdaságpolitikai lépésnek. Ezért számomra szimpatikusabb az élénkítés mellett érvelő Suchmann Tamás privatizációs miniszter álláspontja, mint Bokros Lajos pénzügyminiszteré, aki a privatizációs bevétel teljes összegét adósságszolgálat teljesítésére kívánta volna fordítani.³⁹ Ebből a szempontból mégiscsak szerencsésnek könyvelhető el az a kormánykompromisszum, mely szerint a törlesztésből származó kamatcsökkenés teljes összegében gazdaságélénkítésre lesz fordítható.⁴⁰

Ennek a kérdésnek igen erős népességpolitikai kihatásai is vannak. Jobbágyi Gábor mutat rá „Az élet joga” c. könyvében,⁴¹ hogy milyen károsan érinti a magyarországi születések számát a világon egyedülállóan ennyire liberális „Magzatvédelmi Törvény”. A születések számának

drámai lecsökkenéséből származó problémákat - ide értve a társadalombiztosítási rendszerünk összeomlását is - komoly hangfelvétellel elemezte a Közgazdasági Szemle 100 éves jubileumi konferenciáján elhangzott egyik előadásán is.⁴² Társadalombiztosítási jogunknak a gazdasági stabilizációs (Bokros) csomaggal történt további szigorítása várhatóan és érhetően a népszaporulat még rohamosabb csökkenéséhez vezet. Ez könnyen egy vissza nem fordítható folyamatot idézhet elő. Ez egy gazdasági, politikai és társadalmi összeomlást kiváltva felidézheti a nemzethalál vízióját és ez esetben a magyarság szempontjából legalább is, veszendőbe megy mindaz, amiről a fentiekben szó esett.

Jegyzetek

1. Jászi Oszkár: A Habsburg-Monarchia felbomlása. Gondolat, Bp. 1982. I. rész.
2. Jászi. U.ott
3. A Potzdami Egyezmény szerint Németország és Ausztria területét és a két főváros, Berlin, valamint Bécs területét négy szektorra, amerikai, angol, francia és szovjet zónára osztották a II. Világháborút megnyert Szövetséges Hatalmak. Ebből tartós szovjet befolyási övezetté a kelet-német és a kelet-berlini terület vált.
4. A Brezsnyev-doktrína lényege az első szakaszban az egységes „Szocialista Európai Unió” létrehozása lett volna az ún. „népi demokratikus államoknak a szovjet tagköztársaságokhoz hasonló státussal a Szovjetunióhoz való csatolása, a második szakasz a „szocialista forradalom” exportálásával a „Szocialista Világbirodalom” kialakítása lett volna Moszkva irányításával. Az ez irányban tett lépések: néhány bolgár és szlovák kommunista vezető politikus kezdeményezése arra, hogy országuk szovjet tagköztársaság legyen, az afrikai-délamerikai országokban a szocialista (kommunista) forradalmak támogatása. A legradikálisabb lépés: Afganisztán 1979. Évi szovjet megszállása volt. Erre indította meg ellenlépésként a Reagen-adminisztráció a Szovjetunióval szembeni fegyverkezési versenyt.
5. Vö. Tolnai György: A lenini piacmechanizmus a Nep-korszak gazdaságában (1921-1937). Bp. 1968. 47-77. Old.
6. L. Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről. (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia). Medvetánc könyvek. Bp. 1988.

7. U. ott
8. L. Balázs Péter: Integrációelméleti adalékok az Európai Unió közel keleti kibővítéséhez. In: Az Európai Uniói Megállapodás végrehajtásának jogi és elméleti kérdései (szerk: Balázs Péter és Marc Marescesu (OMIKK. Bp. 1995. 54-68. old.
9. Ezen az állásponton Lebegy tábornok, Zsirinovszkij és legújabban a Kozirjev külügyminiszteren keresztül a hivatalos orosz politika is ebbe az irányba fordult. E politikák nyilatkozatait túlmenő elméleti kifejezést 1. Zsirinovszkij, Vlagyimir: Oroszország sorsáról, Írás Kiadó, 213., s köv. old. 283., s köv. old.
10. Gracsov orosz hadügyminiszter 1995 decemberi nyilatkozata.
11. Csecsenyföldet annak idején az orosz cárok ígázták le. A csecsenyeket Sztalin Szibériába telepítette ki, kik Sztalin halála után visszatérhettek hazájukba. Zsohar Dudajev szovjet ex tábornok vezetésével 1994-ben kikiáltották függetlenségüket, amit Jelcin orosz elnök fegyveres úton kísérel meg hatálytalanítani. E konfliktusban az EBBSz-közvetítés mindeze ideig hatálytalan maradt.
12. A boszniai szerb-muzulmán (bosnyák) háború 1995 decemberi lezárását követő IFOR békefelügyelő NATO erőik amerikai katonai kontingens 1996 decemberi kaposvári és taszári bázislétesítése.
13. L. Elisabetta Montaguti: Az EK dömpingellenes gyakorlata Kelet-Európával szemben és az Európai Megállapodások. Továbbá: Pokoládi Iván: A dömpingellenes eljárások egyes vitatott kérdései, különös tekintettel a GATT új Dömpingellenes Kódexére. In: Az Európai Megállapodás végrehajtásának jogi és elméleti kérdései.
14. Tapintatos megfogalmazásban kitűnik ez Marc Maresceau „Az Európai Megállapodások az Európai Tanács koppenhágai csúcsertekezletén hozott határozatait után: végrehajtás és értékelés” c. írásából. In: Az Európai Tanács megállapodás végrehajtásának jogi és elméleti kérdései. Balázs, 50-52. Old. In: EU. Megállapodás...
15. Maresceau, 14-15. Old, Balázs, 29-34. Old. És 61-62. Old.
16. Maresceau, 14-15. Old. Balázs, 63-65. Old.
17. L. a 13-16. Jegyzetekkel.
18. Ez tűnik ki az EU. Megállapodás c. tanulmánykötet fent hivatkozott írásából.
19. Maresceau, 17. Old. Balázs, 33. És 63-68. Old.
20. Balázs, 45-52. Old.
21. Montaguti, 90-97. Old.

22. Vö. Simon András: A privatizáció abszorpciós problémája. *Közgazdasági Szemle*, 1993. Év 1. Sz. Alincz József - Mohácsi Kálmán: Átalakulás és privatizáció az élelmiszeriparban - húsipari tapasztalatok. *Közgazdasági Szemle*, 1993. Év. 3. Sz. Major Iván - Mihályi Péter: Privatizáció - hogyan tovább? *Közgazdasági Szemle*, 1994. Év 3. Sz. Vinieczki, Jan: A privatizáció sajátosságai a kelet-európai gazdaságokban, *Közgazdasági Szemle*, 1991. Év 1. Sz. Prugberger Tamás: Mennyiben eredményes a hazai privatizáció? 1993. Év 5. Sz. 54-68. Old. Gidai Erzsébet: Gazdasági túlélésünk esélyei és az adósság ára. Püski Kiadó, Budapest 1996. 32-37. Old.
23. V.ö. Alincz-Mohácsi, előbbi jegyzetben hiv. mű, Dögei Imre: Az élelmiszeripari privatizáció franciáknak. *Figyelő*, 1994. Év
24. V.ö. Montaguti hiv. írásával és Lode van Hende: „Az Európai Megállapodás keretében alkalmazott EU védzáradék intézkedések: a kereskedelmi viták rendszerének hiánya” c. írását. In: EU. Megállapodás.
25. Prugberger, 22. Sz. jegyzetben hiv. mű.
26. XVIII. Europaischer Agrarrechtskongress und Kolloquicum des C.E.D.R. II. Section über juristischen Problemen in Zusammenhang mit der Diversifizierung der Landwirtschaft. Oxford, 20-24. Szept. 1995. Buletin vom Europaischen Komitee für Agrarrecht. Szept. 1995.
27. Prof. J. Hudsult (Pantheon-Sorbonne, Paris): Zusammenfassung der Landesberichte zum runder Tisch über... Diversifizierung der Landwirtschaft. In: Előbbi jegyzetben hiv. Buletin.
28. V.ö. Agrártámogatások 94, 95 és 96 c. füzetek adatait egymással. (FM kiadás)
29. V.ö.: Buletin vom Europaischen Komitee für Agrarrecht. Nov. 1992. Nr. 2. 46-48.
30. V.ö.: Balázs, 51-52. és 55-58. Old.
31. L. Gidai Erzsébet: A gazdaságirányítás alternatív útjai és nemzetközi feltételei. *Gazdaság és Társadalom*. 1994. Év 2-3. Sz. 20-23. Old.
32. Roggemann, Henry: Das Modell der Arbeiterselbstverwaltung in Jugoslawien. Europäische Verlagsanstalt. Revija. 1970., 1970., Trocsányi László: A munkaviszony a legújabb jugoszláv jogfejlődésben. *Állam és Jogtudomány*. XXI. Év 2. Sz.
33. Sík, Ota: A szocialista áruviszonyok. Kossuth Közgazdaság és Jogi Kiadó. Budapest. 1968. 242-252. Old.

34. Zehetner, Karl: Eine Genossenschaft expandiert. Selbstverwaltene Betrieben in Frankreich. Mitbestimmung. NP. 1-4. Jg. 1981.
35. Ha nem is így kimondva, de bizonyos mértékig is hasonlóként vélekedik, akként fogalmazva, hogy 1989-92 között lett volna esetleg esély adósságaink mérséklésére, ha kérjük. Előadás, Debrecen, 1995. április. DAB Székház.
36. Vargha István: In: Kopácsi Sándor: Van kiút.
37. V.ö.: Karsai Gábor: A populisták, a kormány és a liberálisok. Közgazdasági Szemle. 1994. Év 4. Sz. 286-290. Old. Az adósságtörlesztés felfüggesztése mellett száll síkra Gidai, 31. Sz. jegyzetben hiv. mű. 31. Old.
38. V.ö. Karsai: Előbbi jegyzetben hiv. mű. Az adósságtörlesztés le nem állítása mellett az SzDSz vezető közgazdász-politikusokon, Tardos Mártonon és Bauer Tamáson kívül kik e párt gazdaságpolitikai programját elméletileg kidolgozták, száll síkra Inotai András. A Nyugat és a közép- és kelet-európai átalakulás. Közgazdasági Szemle. 1993. Év 11. Sz. 922-927. old.
39. Kocsis Györgyi: Privatizációs bevételek. HVG. 1996/1. Sz. 7-10. Old.
40. Szántó Anikó: Dráma több felvonásban. HVG. 1996/7. Sz. 125. Old.
41. Jobbágyi Gábor: A méhmagzat életjoga (az abortuszlegalizáció konfliktusa, Echo Kiadó és Nyomda. Bp. 1994. II. rész, valamint 169. és köv. old.
42. 1994. Október 5. Augusztinovics Mária előadása. Publikálva Augusztinovics Mária - Martos Béla: Számítások és következtetések nyugdíjreformra. Közgazdasági Szemle, 1995. év 11. Sz. 999-1004. old.

A szedés a Társadalomkutató- és Előrejelző Intézetben készült.
A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Kocsis Gábor munkája.
A nyomtatás 1997. márciusában készült

Ára: 500.– Ft